

■ AZƏRBAYCAN XALQ ƏDƏBİYYATI

QORQUD ƏDƏBİYYATI

46
Q-70

231424

QORQUD ƏDƏBİYYATI

Bədii əsərlər

M.F.Axundov adına
Azərbaycan MİA
Kitabxanası

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKİ-2004

Tərtib edəni və redaktoru:

Tofiq Hacıyev

*AMEA-nın müxbir üzvü, Türk Dil
Qurumunun həqiqi üzvü, filologiya
elmləri doktoru, professor, əməkdar
elm xadimi*

894.36 - dc 21

AZE

Qorqud ədəbiyyatı. Bədii əsərlər. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004,
368 səh.

Kitabda Dədə Qorqud motivləri əsasında müxtəlif janrlarda yazılmış
bədii əsərlərdən nümunələr toplanmışdır.

ISBN 9952-416-05-8

© "ÖNDƏR NƏŞRİYYAT", 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

HƏMİŞƏYAŞAR DƏDƏ QORQUD ƏDƏBİYYATI

“Dədə Qorqud kitabı” milli mədəniyyətimizin tarixində bir Dədə Qorqud ədəbiyyatı yaratmışdır. Bu ədəbiyyat millətin iç dünyasında Oğuz bəhədlərinə məxsus bir mənəviyyat havası hazırlamışdır. Bu hava ilə nəfəs almış oğullar dövlət qurmaq, torpağı qorumaq, millətə sahib çıxmaq duyğuları ilə tərbiyələnməmişlər. Bu “Kitab” Oğuz tarixini vətəndaş obrazına çevirmişdir, Oğuz tarixini – salnaməsini tərbiyə mənbəyi etmişdir. Həmin Oğuznamənin tərbiyə örnəyini ilkin olaraq Dədə Qorqud özü vermişdir – tarixi bir ədəbiyyat sifətinə salmışdır, Mete, Atilla, Alp Ər Tonqa, Bumin kağan, İltiş kağan, İlbilgə xatun kimi sərkərdə-bəhədlər ana-xatun tiplərini Bayındır xan, Qazan xan, Bamsı Beyrək, Burla xatun obrazları kimi təqdim etmişdir. Bu obrazlar bir az sonra Səlcuq Sultan, Alp Aslan, Çingiz xan, Əmir Teymur kimi türk hökmdarlarını – sərkərdələrini Alp Arslan, Cahan Rəhləvan, Qızıl Arslan kimi üç hökmdar anası Möminə xatun, Əmir Teymura həm qadın, həm silahdaş olmuş Bibixanım, Qarabağ xanlığını Qacar nəslinin qəzəbindən qoruyan Ağabəyim ağa qəbilindən müdrik türk analarını – xanımlarını yetirmişdir. Səməd Vurğun deyirdi: Dahilərə süd vermişdir Azərbaycan gözəli...

Dədə Qorqud ədəbiyyatı zaman-zaman yeni nəsillərin tərbiyəsi işinə fəallıqla müdaxilə edir. Bu ədəbiyyatın gücünü günümüzdə əyani şəkildə görürük. Müasir ədəbiyyatımızda Dədə Qorqud motivlərində yazılmış bədii əsərlərin xüsusi çəkisi və yeri var.

60-70 il öncəki yaxın tariximiz bədii ədəbiyyatın, qəhrəmanlıq ədəbiyyatımızın səfərbəredici işini göstərdi. H.Cavid “Topal Teymur”u (Cavidin zamanında “Dədə Qorqud kitabı” meydana olsaydı, yəqin ki, o bu qəhrəmanlıq motivində bir əsər yazardı), S.Vurğun “Fərhad və Şirin”i yazdı. S. Vurğun “Vaqif”də əli qələmli Vaqiflə yanaşı, əli qılıncı Eldar obrazını yaratdı. Böyük Vətən müharibəsi adlanan dəhşətli hərbi dövrdə Babək, Qacaq Nəbi, Koroğlu, Səttarxan motivləri müstəqil mövzular və təşbeh – obrazlar kimi ədəbiyyatımıza güclü şəkildə müdaxilə etdi.

Qısa fasilədən sonra, keçən əsrin 60-70-ci illərində ədəbiyyatımızda qəhrəmanlıq keçmişimizə müraciət yenidən gücləndi. Böyük rus filosofu – tənqidçisi Dobrolyubov yazırdı ki, xalq ağır çətinlik – sınaq qarşısında qalanda qəhrəmanlıq dastanlarına üz tutur, özündə güc tapır, öz azadlığı yolunda mübarizəyə qalxır. Bu dövrdə birdən Vətən – millət ideyasının qurbanı olmuş N.Nərimanov haqqında iki klassik əsər meydana gəldi: M.İbrahimovun “Pərvanə” romanı və İ.Hüseynovun “Doktor Nəriman” filmi. Yenə eyni vaxtda

ideya-əqidə yolunda şəhidliyin azərbaycanlı zirvəsi Nəsimi mövzusunda İ. Hüseynovun “Məhşər” romanı “Nəsimi” filmi, və Qabilin “Nəsimi” dastan-poeması yarandı. Məhz həmin zaman kəsiyində Anarın “Dədə Qorqud” povesti yazıldı və onun əsasında eyni adlı film çəkildi. Bu povestin və filmin ziyalı mühitində və geniş xalq kütləsi içərisində böyük rezonansı oldu. Ədəbiyyatımızın atmosferində bir Dədə Qorqud havası duyulurdu. Nəslimizin dilində Dədə Qorqud şəriyyəti hiss olunurdu. Sərbəst şerimiz Dədə Qorqud dilindən dad alırdı və onun yazılma-oxunma auditoriyası genişləndirdi.

Dədə Qorqud ədəbiyyatı nəsrimizdə “Dədə Qorqud kitabı”nın 1950-ci illərdəki yasağına qədər, hələ 40-cı illərdən başlamışdı. Həm də maraqlıdır ki, Dədə Qorqud mövzularına müraciət yuxarıdan, dövlət təşkilatları tərəfindən sifariş edilirdi. M.Rzaquluzadənin Dədə Qorqud motivləri əsasında yazılmış hekayələrdən ibarət “El gücü” kitabının nəşriyyat tərəfindən yazılmış ön sözündə deyilirdi: “Burada müəllif, *nəşriyyatın tapşırığı üzrə* (kursiv mənimdir – T.H.), haman dastandakı mövzu və məzmunundan istifadə ilə həm *əsas məfkurə* (kursiv mənimdir – T.H.), həm də ədəbi növ etibarilə yeni hekayələr yazmışdır”.

Orada kitabdakı hekayələrin Azərbaycan gəncliyinə nələr aşılandığı barədə beləcə də söylənir: “...bunlarda *Vətən eşqi, ata-ana məhəbbəti, xalq və vətən düşmənlərinə qarşı amansızlıq* (“Ana ürəyi – dağ çiçəyi” hekayəsi), *el gücünə arxalanmaq, Vətən və xalq mənafeyini şəxsi mənafeədən üstün tutmaq, ümumi düşmənlərə qarşı əlbir mübarizə aparmaq, çətinliklər qarşısında ruhdan düşməmək, möhkəm və mətanətli olmaq* (“El gücü” hekayəsi), *məhəbbət və yoldaşlıqda sədaqət və fədakarlıq, istismarcılara, riyakarlıq və yaltaqlığa nifrət, beynəlmiləl dostluq və qardaşlıq, azadlıq və səadət uğrunda mübarizə* (“Dəli ozan” hekayəsi) *ideyaları tərənnüm və təbliğ olunur. Bunlar hər zaman və xüsusən bizim zamanımızda gənclərdə tərbiyə edilməsi lazım və faydalı olan yüksək insani ideyalardır*”. Bu iqtibasın ona görə hamısını kursivlə verir və deməli, vurğulayıram ki, mən də nəşriyyatla tamamilə razıyam – doğrudan da, “Dədə Qorqud kitabı” və təbii ki, onun motivlərində yazılmış hekayələr, insanda həmin duyğuları oyadır, insanlara, xüsusilə gəncliyə bu ideyaları aşılayır.

Bu kitab 1948-ci ildə nəşr olunub və “Dədə Qorqud kitabı” 1950-ci ildə yasaq edilib.

Nəşriyyat xalq deyəndə “sovet xalqı” deyilən anlayışı, vətən deyəndə “Sovetlər İttifaqı” adlanan dövləti nəzərdə tuturdu. Ancaq müvafiq təşkilatlar “yuxarı”ların – dövlətin diqqətinə çatdırdı ki, Azərbaycan oxucuları, xüsusilə gənclər bu xalq anlayışı altında bilavasitə Azərbaycan-türk millətini və Vətən dedikdə, məhz, Azərbaycanı, doğma Ata-Ana yurdu qavrayırdı. Deməli, “Dədə Qorqud kitabı”nın təbliği, onun motivlərində ədəbiyyat aşkarca sovet dövlətinə, kommunizmə qarşı fikir oyadırmış. Və balta dibindən vuruldu – “Dədə Qorqud kitabı” kitabxanalardan yığışdırıldı, tədrisdən çıxarıldı,

haqqında danışmaq yasaq sayıldı. Dövlət “səhv etməmişdi”; həqiqətən, “Dədə Qorqud kitabı” milli gənclik hazırlayırdı, milləti, Dobrolyubovun dediyi kimi, öz qəhrəman keçmişi ilə tanış edir, istismara qarşı mübarizəyə çağırırdı. Sizə zarafat gəlməsin, qəhrəmanlıq dastanını oxumaq marş musiqisi ilə yürüşə çıxmaq kimi bir əməldir. Yaxşı yadımdadır ki, biz, o vaxtın məktəbliləri “Ana ürəyi – dağ çiçəyi”ni dərsliyimizdə oxuduqdan sonra M. Rzaquluzadənin adı çəkilən kitabını tapıb bütün hekayələri oxuduq. Və mən öz şəxsi həyatımda həmin hekayələrin təsirini bütün gəncliyim boyunca yaşamışam. Sonrakı nəsillər üçün həmin işi, deyək ki, “Dədə Qorqud” filmi gördü və s. Dədə Qorqud ədəbiyyatı belə yaranmağa başladı. Nəbi Xəzri mənzum “Burla xatun” dramını yazdı. Daha sonra Arif Abdullazadənin “Ulu Qorqud”u işıq üzü gördü. Güneydə isə Səhəndin “Sazımın sözü” dastanı Şəhriyarın “Heydər baba”sından sonra, sözün əsil mənasında, bir era açdı. İş burasındadır ki, Səhəndin dastanı şimalda – sovet Azərbaycanında da güclü rezonans yaratdı, bir Səttarxan marşı kimi səsləndi.

Dədə Qorqud ədəbiyyatının yaranması təsadüfi deyildi. Əsərlər yazılırsa, deməli, yazılar buna ehtiyac duyurlar. Deməli, bu, zamanın tələbidir. Zaman oyanış tələb edir.

Qələm sahibi bu tələbi ödəməlidir, mühitini oyatmalıdır. Əsərlər yazıldı və öz işini gördü. Kim nə deyir desin, sovet imperiyasının dağılmasında da, Güney inqilabının baş verməsində də Dədə Qorqud ədəbiyyatının öz payı var.

Anarın povesti və filmi Azərbaycan cəmiyyətində “Dədə Qorqud kitabı”nın özü boyda bir hadisə oldu. 50-ci illər yasağından sonra Qorqudun azərbaycanlı (əslində: Azərbaycan türkü) pasportuna sahiblənməsində bu povest və film çox iş gördü. Ən əsası da o oldu ki, “Dədə Qorqud kitabı”na müxtəlif yönlərdən diqqət verilməyə başlandı. Başlanan bu iş davam edərək və böyüyərək 1997-ci il prezident fərmanı ilə, möhtəşəm yubiley tədbirləri ilə, o cümlədən Dədə Qorqud ensiklopediyası ilə nəticələndi. Bütün bu tarixi-mədəni rezonansla yanaşı, Anarın əsəri dövrünün mükəmməl bədii hadisəsi oldu. Tarixi mövzuda yazılmış əsərlər içərisində tarixiliyin saxlanması, müasirləşdirmə tipi və bədilik səviyyəsinə görə Anarın povesti nadir nümunələrə aiddir. Anar “Dədə Qorqud kitabı”nın bir mühüm əlamətini diqqətlə qorudu. Bu, “Kitab”ın dilinə məxsus gözəllik, şəriyyət və təmiz türk intonasıyasıdır.

Anarın sintaksisində “Kitab”ın ucdantutma şeir dilinə məxsus ritmik dil, o cümlədən alliterasiya aydın duyulur və qavranır: dibi dərin dar dərələr kimi.

Nəbi Xəzri qadın-ana obrazını ön plana çəkdi. Şair “Dədə Qorqud kitabı”ndakı “Ana haqqı – Tanrı haqqı” etnik-psixoloji düsturunu əsas tutdu. Böyük Oğuz Elində Qazan xan bəylər böyi, Burla Xatun isə xanımlar xanımıdır. Bəli, Burla Xatun Böyük Oğuz Elinin baş xatunudur. Dövlətçiliyin bütövlüyündə əri Qazan xanın Ana-xatun müşaviridir. Bu mövqə Göy Türk

dövlətçiliyindəki təcrübə ilə tam səsleşir – Bilgə Kağan belə deyir: “Türk xalqı yox olmasın deyə, xalq olsun deyə atam İlteriş xaqanı, anam İlbilgə xatunu Tanrı öz usalığında tutub yuxarı götürmüşdü – yüksəltmişdi”. Deməli, qədim türkün düşüncəsinə görə, dövlətin dövlət, millətin millət olması üçün hökmdarlar xanımı müdriklikdə, kamillikdə bir-birini tamamlamalıdılar. Nəbi Xəzri qədim türk adətinə hörmətlə yanaşır, bu tarixi normanı guya hüquq bərabərliyi xatirinə qadını ictimai müqəvvaya çevirən sovet həqiqətinə qarşı qoyur. Nəbi dramında vətənin, millətin taleyi üçün qadın-ana harayı qaldırır. Bu, Vətənimizin bugünkü halı üçün Dədə Qorqud ədəbiyyatına ehtiyacın bir real aktıdır. Kimsə “çəçənaq gərəkdir” deyir. Nəbi isə deyir ki, yarılarımızı sağaltmaq üçün Qazan xan, Burla xatun, Bamsı Beyrək, Qanturalı olmaq gərəkdir.

Arif Abdullazadənin “Ulu Qorqud” poeması bilavasitə “Dədə Qorqud kitabı”nın yubileyi günlərində yazıldı. Şair aşkarca Qarabağ yolunda, torpaq birliyi uğrunda mübarizəyə Qorqud ovqatı aşılayır. Bu sözlər tarix deyil, bu günün həqiqətidir:

Ulu Qorqud,
Ərənlərin Yad nəfəsli yağları,
Doğma səslə, yad həvəsli xainləri
Ala dağın, Qazlıq dağın
Yaşıl ətəklərində Al qanına boyayıb,
Zaman-zaman.
...Nəsil-nəsil, əsr-əsr
Yollar üstə toz qaldırıb,
Dağ başında tonqallanıb...
Bugünümle dörüşdü.

Bu Oğuz qəhrəmanları Koroğlulara dönürkən Yalançı oğlu Yalınçıqsız da keçinmədik: “Ulu Qorqud, Ulu nəvən, ulu babam Koroğlunun İgidləri qoşun-qoşun, Həmzəsisə tək oldu” deyir. Bu sözlər dünümüzdə Dədə Qorqud havasının, Oğuz nikbinliyinin ifadəsidir: “Sevənlərin ömrünə zərrə-zərrə qarışib, Qətrə-qətrə dolduqca, İşıq-ışıq şəhərlər, Ulduz-ulduz dünyalar Aça-çaq sevgi, Yurdumuza necə-necə nəsillər, Məhəbbət övladları, Günəş, iqlim, yer adları gətirəcək, Zamanlar zaman-zaman Bir yandan itirsə də, bir yandan da Ömürlərlə, ümidlərlə, əməllərlə Dolacaq. Ulu Qorqud, Sevgi mənim dünyam boyu Başım baxtı, evim taxtı Olacaq”. Bu gün bizə Dədə Qorqud ədəbiyyatının bu nikbinliyi, bu ümidi hava kimi, silah kimi gərəkdir.

Dədə Qorqud ədəbiyyatı içərisində Səhəndin “Sazımın sözü” poemasının xüsusi yeri var. Əsərin adından da göründüyü kimi, şair sözünü sazla, sazın müşayiəti ilə deyir. Bu, Dədə Qorqud qopuzunun sözüdür. Poema sanki Dədə Qorqud boylarının, ulu dastanlarımızın yeni versiyasıdır.

Xan oğlu xan Xan Bayındır
 Toy edərdi ildə bir gün.
 Qonaqlayıb toylayardı
 Oğuzların xanın, bu gün.
 Demək, yenə xanlar xanı
 Bir gün yerdən durmuş idi.
 Qızılqübbə şam günlüyün
 Yer üzündə qurmuş idi.

Elə bil “Dədə Qorqud kitabı”nı yenidən oxuyursan. Təkcə hadisələr Dədə Qorqud hadisələri ilə səsleşmir, dil də, mən cəsarətlə deyirəm, “Kitab”ın şəriyyətini, saflığını, qorqudluğunu canlandırır. Poemanın dilində, bir tərəfdən, S. Vurğunun “Yandırılan kitablar” şerinin intonasiya məzmunu var, bir tərəfdən, onda qədim türk şerinin quruluşu izlənilir. Səhənddə misraların hecaya görə qeyri-bərabərliyi və ümumiyyətlə, qısa həcmli, azhecalı misraların iştirakı qədim türk şerinin bir nümunəsi kimi “Dədə Qorqud kitabı”nın özündən gəlir:

– Oğlu olanı ağ çadıra, – 9
 Qızı olanı al çadıra, – 9
 Oğlu-qızı olmayanı – 8
 Qara keçə üzərində – 8
 Əgləndirin! – 4
 Qara qoyun yəxnisindən – 8
 Yemək verin. Yesə, yesin, – 8
 Yeməz, getsin! – 4
 Oğlu-qızı olmayanı – 8
 Tanrı-taala qarğamışdır – 9
 Biz də dəxi qarğayırıq. – 8
 Hamı bunu bəlli bilsin! – 8
 Deyə o gün Xan Bayandır – 8
 Hökm etmişdi. – 4

Gözləmək olardı ki, qəhrəmanlıq poeması olmaq və qəhrəmanlıq dastanı motivində yazılmaq etibarilə şeir 11, 12, 14, 15, 16 hecalı misralar üstündə dursun. Ancaq bütün poema boyunca ən çox 7, 8 hecalı və sərbəst misralı şeir üstünlük təşkil edir. Bu, “Dədə Qorqud kitabı” şerinin poetikasına uyğundur. Aydın olur ki, Səhənd “Dədə Qorqud kitabı”nı, sadəcə, oxuyub təsirlənməmiş, onu tədqiq və təhlil edib bütün incəliklərini öyrənmiş, dastanımızın ideya məzmunu ilə bərabər, poetikasını da mükəmməl şəkildə mənimsəmişdir. Səhəndin poemasını oxuduqca Dədə Qorqud duyulur, qopuz dinlənir, Oğuz atlarının kişnərtisi eşidilir. Bu poema qəhrəmanlıq dastanından nə və necə götürməyin, müasirlərinə nə deməyin gözəl nümunələrindən biridir.

Dədə Qorqud ədəbiyyatı üçün, əlbəttə, qəhrəmanlığın, vətənpərvərliyin təbliği əsasdır. Bir qədər qərribə görünse də, Dədə Qorqud motivlərində iki komediya yazılmışdır. Altay Məmmədovun “Dəli Domrul” komediyasında dastanın müvafiq boyuna müraciət olunmuşdur. Əlbəttə, yazıçı öz mövzusunı işləməkdə sərbəstdir. Ancaq qəhrəmanlıq motivini komik planda işləməyin şərtlərində müəyyən əndazə olmalıdır. Məsələn, Banuçiçək Oğuz Elinin səciyyələnməsində əsas obrazlardandır. O, Bamsınıdır, onu Domrula nikahlamaq olmaz – bu təhrifdir. Yaxud, Əzrayıl mələkdir, onu istədiyin şəkildə təyinləyə bilməzsən. “Əzrayıl donquz oğlunu tap, göndər bəri. Göndər, görüm nə dəyyusdur”, “Ə, Əzrayıl qağa, hardasan?” kimi ifadələr süni gülüş doğurmaq üçündür. “Baş qaldırdı Alp dağlar da, Heyran qaldı allahlar da” və ya “Ey insan oğlu, insan, insan, Ərşdən, kürşdən, tanrılardan Sən ucasan, sən ucasan” nəğmə mətnlərində Allaha münasibət sovet ideologiyasından gəlir. Halbuki dastanda təkallahlığın təbliği mühüm mətləblərdəndir. Komiklik tarixliyi təhrif etməməlidir.

“Dədə Qorqud kitabı” motivlərinin komik planda işlənməsi baxımından Kamal Abdullanın “Casus” pyesi uğurlu bir təcrübədir.

Kamal Abdulla “Dədə Qorqud kitabı”nın istedadlı tədqiqatçısıdır. Mən hesab edirəm ki, bu komediya onun qorqudşünas tədqiqatının növbəti mərhələsidir. Və həqiqətən, bu əsər nəticə etibarilə elmi tarixi mövzunun müasir ideyaya yönəldilməsinin estetik həlli məsələsində öz elmi cavabı olan bir bədii araşdırmaadır. Təsədüfi deyil ki, K. Abdulla tədqiqatlarından birini “Gizli Dədə Qorqud” adlandırmışdır. Bu sərlövhenin özündə obrazlı düşüncə diqqəti aydınca çəkirdi. Yəqin ona işarə etmiş ki, “Dədə Qorqud kitabı”nın bütün problemlərini elmi məntiqi sillogizmlərlə aşkarlamaq yetərinə olan iş deyil. Əvvələn, komediya estetik ölçülər baxımından normal ədəbi hadisədir – bu, qəhrəmanlıq motivinə parodiyadır. “Dədə Qorqud” dastanına satirik nəziredir. İkinci tərəfdən, biz bu və ya başqa folklor nümunələrində, ən çox da nağıl və dastanlarda gözlənilməz hadisələrlə qarşılaşırıq və niyəliyinə cavab tapa bilmirik. Bu sualların cavabına, adətən, ədəbi sərtlik deyər canımızı qurtarıyıq. “Dədə Qorqud kitabı”nda da xeyli belə məqamlar var. Doğrudan da, necə olur ki, bir dövlətin sərkərdəsi ova gedir və düşməni qonşu dövlətin adamları gəlib onun yurdunu talan edir, ailəsini əsir aparır; yaxud adlı-sanlı qəhrəmanı toy gecəsi gəlib yatağından götürürlər və s. Folklor nəzəriyyəsinin ədəbi şərtlilik adlandıraraq üstünü pərdələdiyi bu işə Kamal Abdulla müstəqim mənə verir, onu casusluğun nəticəsi sayır və qəhrəmanlıq motivini komediyaya çevirmiş olur. Məsələ də odur ki, həmin anlayış dastanın özündə var: yer-yer casusun Oğuzu casuslamağından söhbət gedir. Kamal ona görə dastandan yeni ədəbiyyat yarada bilir ki, bu ciddi söhbəti zarafat və gülüş müstəvisinə çıxarır. Və janrı alt-üst edir. Oğuzun tarix səhnəsindən gətməsi-

nə gülməklə Oğuzun nəvə-nəticələrinə, yetmiş arxadönəninə təsəlli verir, faciənin yangısına komediya ilə su səpir. Faciənin yarasına duz töküb göynətməklə də növbəti nəsillərə ibrət vermək olar. Ancaq imkansızlıq məqamında, nəvəni babanın yoluna düzəltmək olmayanda vəziyyətdən məhz komediya ilə çıxmaq daha ağıllıdır. Kamal Abdulla bu yolu seçməklə Dədə Qorqud motivini daha çox müasirləşdirir. Dramaturq özünəməxsus şəkildə, bir növ, dəli yığıncağı düzəldir: fəqir nəvələr ulu babalarına gülürlər. Bu gülüş tarixin dərinliyində müqəddəs ruha dönmüş, öz qəhrəmanlıq səhnəsinin pərdəsi arxasında düşüncəyə dalmış babaları səksəndir.

Kamal Abdulla “Dədə Qorqud”u nəzəri-ədəbi tarix olmaqdan çıxarıb bu günə tətbiq edir. Bədiiyyəti həyatiləşdirəndə, tarixi gündəliyə çıxaranda belə olurmuş. Gərək ki, Hötenin sözüdür: nəzəriyyənin ağacı solğun, təcrübənin ki həmişəyaşıl olur. Həmişəyaşıl təcrübənin həyat gücü nəzəriyyəni bərkə-boşa çəkəndə bəzən nəzəriyyənin poeziyası tab gətirmir. Və beləcə, tarixi bəhadrılıq komediyaya çevrilir.

Öz “Casus”u ilə Kamal bizi Oğuzun romantik vüsətindən endirir, tarixə bu günün reallığı bucağından baxır. Tarixi mövzunun qələmə alındığı dövrün, yəni bu günün düşüncəsini təmin etməsi həmişə bir aksiom olub – bu, tarixi mövzuya müraciət etməyin əlifbasıdır, hətta “a” hərfidir. Bu baxımdan süjetin casus üstündə qurulmasının güclü məntiqi əsası var. Süjetin bu günə maksimum xidmətində casus anlayışı tarixi kod kimi Kamalın kəşfidir. Oğuz tarixən solduran məhz casus olub. Asiyada Çin casusluğu türkü içəridən palıdı qurd yeyən kimi əridir, Qərbdə həmin üsulla Avropa Oğuzla qıpcığı bir-birinə qırdırıb. Bu gün də Oğuzun nəvələrini casus bir-birinə salıdırıb zəif salır. Casus evlərimizə girmişdi: azərbaycanlı oğulların erməni dayılarının casusluğu ilə Qarabağı itirdik. Oğuzun nəvələri casusun bu tarixi yürüşünün qarşısını ala biləcəkmidi? Kamal Abdullanın komediyasının baş sualı budur. Ancaq və yalnız bu sualı həll etməklə Oğuzun şanlı tarixini qaytara bilərik.

Oğuzun – türkün yayvarı tarixi gəlişində enmə və qalxma xətləri Kamalın bizə təqdim etdiyi casus kodu ilə şərtlənibmiş: bu casus cilovlananda Oğuz qalxıb, cilovdan çıxanda Oğuz müvazinətini itirib. Bu baxımdan Dədə Qorqudun komediyadakı son sözü ibrətlidir. Son söz lirik ifadələrlə doludur. Dədə Qorqud casusun anasına, Boğazca Fatmaya “zavallı ana” ifadəsilə müraciət edir və deyir: “Boğazca Fatmanın xain... oğlunun sirri qoy elə buradaca gömülsün torpağa”. Və mətləb də burdan göyərir – gömülüş casusluğun bu torpaqdan göyərməsi kimi. Qorqud Dədənin dediyi çin çıxdı: casus öz sirləri ilə, yəni casusluq xisləti ilə torpağa gömüldü. Bu casus xisləti zaman-zaman bu torpaqdan cücərti verdi. Nə vaxt ki o cücərti elə cücərti halında tapdandı, məhv oldu, Oğuz ucaldı. Nə vaxt ki o cücərti nəzərdən yayınıb boy verdi, Oğuz süqut elədi. Kamal Abdulla komediyasındakı casus obrazını bu günkü

Qarabağ xəyanətinin havasından yazıb. Dədə Qorqudun bu son sözü bugünün komik Oğuz monoloqudur. Formaca “Aydın”, “Oqtay Eloğlu” faciələrinin dilini xatırladan, zahirən sentimentalizmlə dolu olan bu monoloq real ideya məzmununa görə Oğuzun ziddiyyətli yaşayışının tarixi – dünəni və bu gündür.

Dədə Qorqud motivləri bu günün ideyasına daha çox faciə, yoxsa komediya şəklində uyğun gələrdi? “Casus” komediyası ikinci sualı təsdiqləyir.

Komediya alınıbmı? Alınıb.

İnsan olmadığı kimi görünəndə, özünü inkar edəndə, xislətinin əleyhinə gedənlə komik vəziyyətə düşür. Özü gülünclə olan kəs ciddiylə güləndə komik şəxsiyyət olur. Burada “Dədə Qorqud kitabı”nın Oğuz igidləri öz qəhrəmanlıq orbitlərindən çıxıblar. Oğuz Elinin bəylər bəyi xan Qazan, dəstursuzca Bayındır xanın yağısını basan, altmış min kafirə qan qusduran Qəflət Qoca oğlu Şirşəmsəddin, altmış erkək dərisindən kürk eləsə, topuqlarını örtməyən at ağızlı Aruz Qoca, Oğuz dövlətinin quru sərhədini təkcə qoruyan, ceyranı at üstündə qovub əlilə tutan igid Bəkil dastandakı ara arvadı Boğazca Fatmanın oynaşlarıdır. Oğuzun tamam bilicisi, hər dediyi olan, qəibdən xəbərlər verən el atası, Qalın Oğuzun müdrik ağsaqqalı Qorqud Ata, heç demə, həmin Boğazcanın casus oğlunun halalca atasıymış. Əlindən kafirlər tir-tir əsən Qazan xan arvadı Burlanın yanında zağ-zağ əsir. Kafirlər əlində ərinin namusunu qorumaq üçün oğlunun doğranmasına razı olan Burla xatun indi Qazan xanı Boğazcaya qısqanır. Hələ bu azdır, buna nə deyərsən ki, pyesin, yəni “Dədə Qorqud”un bu “boyunun” qəhrəmanı, baş obrazı məhz Boğazca Fatmadır. Hadisələrin mərkəzində duran, konflikti düylənləyən və açan əsas qadın surəti dastandakı heç nə olan Fatma və kişi qəhrəmanı onun casus oğludur. Bir sözlə, pyesdə komik şərait və komik obrazlar lazımi ədəbi-estetik norma ilə mövcuddur. Bu, iri həcmli parodiyadır. Əsil janrı novella-komediyadır.

Komediyanın dili də, məhz, komediya dilidir. Ancaq burada komediya dilinin məxsusi keyfiyyəti, ayrıca təzahürü var. Bu o komediyalardan deyil ki, süjet boyu hadisələri fasiləsiz gülüş müşayiət eləsin. Komik şərait təəssüf dolu təbəssüm doğurur. Ən güclü komizm məqamında bir balaca dodaqlar qaçan kimi olur. Və bu qaçan dodaqda acı göynərti duyursan. Çünki bu təbəssüm uzaq keçmişdəki dahi qəhrəmanlığı yada salır. Bu təbəssümə bənzər psixoloji təzahürün bədii yükü kinayədir. Və bilindi ki, kinayə satirik ovqatın ən sərt ifadəsidir. Vəziyyət gülüncdür, ancaq komediyalarda vərdis etdiyimiz gülüş doğmur. Gülsən, dodaqlarını yandıran göynərti ciyərlərinə də hopar. Bunun adı gülüşdür, məzmunu acıdır. Ancaq bu acının qəhqəhəsi etnosun vicdanını döyəcləyir. Bu qəhqəhə böyük, poetik şöhrətin prozasıdır. Ona görə də qəhqəhə sükut şəklində gedir ki, düşmən duymasın, kafirlər eşitməsinlər. Yoxsa sənəin səslə qəhqəhəyə kafir kinayə edər. Deməli, gülüşün səsi tənzim olunur, dramaturq həm də dirijordur – gülüş musiqisini idarə

və bu dirijorun barmağının ucalmasından bu gülüşün mərtəbəsi və gürultusu duyulur, ancaq qəhqəhə eşidilmir. Çünki bu qəhqəhə çəkilmir, yaşanır. Ancaq bu yaşanış bu qəhqəhəni mənəvi əxlaqi zilə qaldırır. Əcdadımız Oğuz bunu eşidir. Eşidir və ağlayır. Çünki o, ulu ruhdur. Ruh isə gürultunu yox, yaşanış eşidir. Əsərin estetik vüsəti də budur ki, bizim komediyamız əcdadımızın ruhunu ağladır. Ona görə də komediya bizi güldürmür, komizmi bizə yaşatdırır. “Casus”un komizmi bu ciddiliyi ilə səciyyələyir.

Bu komik psixoloji mühit nitqdə necə reallaşır? Nitqin komizminin psixoloji gülünclüyə uyğunluğunu bir-iki nümunədə əyaniləşdirək.

Biz “Dədə Qorqud kitabı”nda xatun ünvanını geniş miqyasda Burla üçün, bəzən də Selcən üçün işlədirik: Burla xatun, Selcən xatun. Hətta “Kitab”ın ən lirik, ən istəkli qadın obrazı Banıçıçəyə də xatun demirik. Birdən adlı-sanlı Oğuz igidi Şirşəmsəddin “Casus”da şöhrətli, xan sözünə bərabər olan bu ünvanı Boğazca Fatmaya aid edir: *“Ağam, Fatma Xatun yenə gəlib”*. Yaxud romantik xasiyyətli, dastan dilli müdrik Burla xatunun nitqi belə səslənməyə başlayır: *“...qanım-zadım qaralmır”*, igidlərin sərkərdə ilə və bir-birilə danışmaları seçmə leksikonla, yüksək üslubda, təmtəraqlı dillə gedir. Birdən komediyada Şirşəmsəddin Qazan xana deyir: *“Bunun zırlıtısı sonra çıxacaq, xanım”*. Bu da ulu sərkərdə Qazan acizliyini göstərən dil nümunələri: *“Burla xatun bildi, mən batdım”, “Bu nə həyatdır, mən yaşayıram, qadir Tanrı? A bəylər, belə də zülm olar?”*; Burla xatunu, Ana haqqı – Tanrı haqqı bilinən xanımını hədələyir: *“Əlbət, bir zaman gələr, mənim zərbdəstimi görərsən”*. Lirik-romantik, ciddi-ali dilin satirikləşməsi ilə onu danışanın komik xarakterə salınması klassikamızda sınaqdan keçirilmiş davranışdır. Bir zaman Füzulinin lirik qəhrəmanı deyirdi:

Könlüm açılır zülfi-pərişanını görgəc,
Nitqim tutulur qönçeyi-xəndanını görgəc.

Dörd əsr sonra M.Ə.Sabir həmin nitqi öz satirik qəhrəmanının dilinə belə oturtdu:

Könlüm bulanır küçədə cövlanını görgəc,
Nitqim tutulur hərzəvü hədyanını görgəc.

Yuxarıda “Casus”dan kursivlə verdiyimiz loru və komik-satirik nitq parçaları “Dədə Qorqud kitabı”ndakı Oğuz qəhrəmanlarının əfsanəvi igidliklərinə yaraşan şairanə-poetik dilə parodiya olaraq assosiativ şəkildə komediyanın personajlarını komik cildə salır. Füzuli və Sabir ifadələrinin təzadı ilə yaranan komizmi burada dastanla komediya dilinin təzad mənzərəsi icra edir.

Dədə Qorqudun son monoloqu Oğuzun tarixi təntənəsinin sonunu elan edən son komik bəyanatdır. Monoloqdan bir çıxarış: *“...Fatma... zavallı ana! Bu biçarə dustaq qoy yapışsın anasının əlindən, duman kimi qarışsın, itsin bu gen aləmdə... Ağır günlər öndədi, apar Oğuzun dadını, iyini illərdən, qərnlərdən o taya, zühur elə uzaqların uzaqlığında, yaşa... Eh, gəlimli, gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya. Hanı dediyim bəy ərənlər? “Dünya mənim” deyənlər?.. Get, xain övlad. Get, əziz övlad...”* Casusun anasına “zavallı” təyini işlədilir. Bu, lirik, müsbət psixoloji yüklü mənədir. Casus övlada həm “xain”, həm də “əziz” deyilir. M.Ə.Sabirdə belə nümunələr var: *“Ol gün ki sənə xaliq edər lütf bir övlad... Quldurçuluq örgət. Tainki qumar oynaya, qətl eyləyə, qarət – Xoşdur belə sənət, İstədim o da mən kimi bir hörmətə çatsın. Ta qol gücünə malik olub şöhrətə çatsın. Bir vəqtdir imdi ki, olub Rüstəmi-dövrən, Ad qazanaydı – Qarətlər edib ta ki...”*

– quldurluq öyrənməyin, qumar oynamağın qətl-qarətlə məşğul olmağın sənət sayılması, qarətlə var-dövlət əldə etməyin hörmət, şöhrət və ad qazanmaq vasitəsi olması arasındakı təzad necə satirik impuls yaradırsa, xain, casus övladın əziz bilinməsi də həmin ovqatı verir. Yaxud, Dədə Qorqudun bu yuxarıdakı monoloqunun formaca, dediyimiz kimi, Oqtay Eloğlunun, Aydının monoloqlarına bənzəməsi ilə məzmunca Sabirin *“Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var”* misrası ilə başlayan satirasına uyğunluğu arasındakı uçurum da eyni komik-estetik effektdə malikdir.

Bu üslubi aktın davamı kimi komediyada Dədə Qorqudun müdrik kəlamalarının hərifləşdirilməsi mühüm iş görür. “Dədə Qorqud kitabı”nın ustadnamə hissəsində Qorqudun belə bir ata sözü var: *“Oğul kimdən olduğun ana bilir”*. Birdən dramaturq ipək məcaz pərdəsini ata sözünün üstündən götürür. Məcəzin müstəqimləşdirilməsi ilə çox orijinal komik dil nümunəsi üzə çıxır. Və çox ustalıqla, sənətkarlıqla bu müstəqimlik komediyada hadisənin gedişini düşündür, düşünlər səhnə-səhnə möhkəmlənir və komik mühiti tarım çəkir. Frazеologiyanın seiriyyəti əlindən alınır, onun müstəqimliklə tövşüməsi komizmin dramatik sükanına çevrilir (mən bundan sonra frazeoloji vahiddə məsazın müstəqimlikdən formalaşmasına bu faktı auditoriyada tələbələrə misal gətirəcəyəm). Deməli, istedadlı adamın qələmi ilə Qorqudun hər ata sözünün üstündə bir komediya yazmaq və bununla da “Dədə Qorqud kitabı”nın ədəbi-bədii təhlil-tədqiqini daha da genişləndirmək olar. “Casus”da komizm dastanlarının içində bir mifoloji ünsür də mənim diqqətimi çəkdi: Qazan Dədə Qorqudun tükünü odda yandırır və o qəfil peyda olur. Deyim ki, mənim yaşımın, həyat təcrübəmin o vaxtı deyil ki, nağıla inanım. Ancaq inanım ki, bu məqam uşaq yaddaşımdakı nağılda tükü tükə tutmaq hadisəsinin xoş əhvalını bir daha mənə yaşatdı – komediyadakı bu səhnə mündə xoş bir təbəssüm reaksiyası doğurdu. Dədə Qorqud motivli komediyada belə mifoloji məzmunlu ştrix hazırcavab komizm faktlarındandır.

Bu da komizmə xidmət edən bir təzad nümunəsidir ki, ana haqqı dastanda Tanrı haqqı səviyyəsinə qaldırıldığı halda, komediyada Oğuz igidi nida ilə sual edir: "Xatunda ağıl olarmı?"

Komediyanı komizmlə təmin edən dil və hadisə nümunələrini davam etdirmək də olar. Ancaq hesab edirəm ki, bu da yetər, deyək ki, həqiqətən Dədə Qorqud motivində bu komediya alınıb.

Bu cildə verdiyimiz Dədə Qorqud motivində əsərləri gələcəyin nəhəng Dədə Qorqud ədəbiyyatının ancaq müqəddiməsi saymaq olar. Nə qədər ki ana torpaq – Vətən anlayışı və bu uğurda mübarizə hissi var, nə qədər ki ailə psixologiyası olacaq, nə qədər ki doğma və yadelli əhval-ruhiyyələri, işğal və təcavüz təhlükəsi qalır, nə qədər ki bəhadrılıq və satqınlıq – xəyanət təyinatları saxlanacaq, "Dədə Qorqud kitabı" öz motivlərində yeni-yeni bədii ədəbiyyat yaranması üçün mənbə kimi yaşayacaqdır və bu böyük Dədə Qorqud ədəbiyyatının önündə "Dədə Qorqud kitabı"nın özü gedəcəkdir.

Hələ Dədə Qorqud – Oğuz ruhunda laylalar yazılacaq, Dilsuzun bu laylası kimi:

...Dədəm Qorqud

Bir ad versin.

Qoç Koroğlu

Qırat versin...

Körpəm, laylay,

Öfkəm, laylay.

Gecələri buğda boyda böyüyəsən,

Sən böyüyüncə atın böyüsün,

Atın böyüyüncə qılının böyüsün,

Qılının böyüyüncə igidliyin böyüsün.

İgidliyin böyüyüncə torpağın böyüsün...

Qopuzdan-qopuza,

Yayladan-yaylaya sevgin böyüsün.

Oğuz ellərindən arxan gəlsin,

Yağların yaman yerdə axşamlasın.

Gündoğandan Günbatana

Bayraqların küləkləsin...

Və bu laylaların ovqatıyla gələcək nəsillər böyüyüb, Oğuz əhvalında tərbiyələnəcəkdir.

Tofiq HACIYEV

MİKAYIL RZAQULUZADƏ

EL GÜCÜ

(*"Dədə Qorqud" boyları üzrə hekayələr*)

1. İGİDİN ADI

Uca dağların almaz kimi parıldayan qarlı-buzlu təpələrindən sis-duman çəkilir, göylərin gözəl qızı nazlı-nazlı gülümsəyir, üfüqləri seyr edirdi. Təbiət qış yuxusundan oyanır, göylər də, yerlər də əlvan rənglərə boyanırdı. Yamaclarda boynubükük bənövşələrin, ala-bəzək dağ çiçəklərinin ətri saçılır, ağaclarda rəngbərəng çiçəklər açılır, məxmər otların arasından büllur sular süzülür, qönçələrə, düyməcələrə parlaq incilər düzülürdü.

Bahar füsunkar, əfsanəvi gözəlliyi ilə bizim ellərə gəlirdi. Baharla birgə onun şux elçiləri: qaranquşlar, sığırçınlar şən nəğmələrlə dəstə-dəstə uçuşub ötüşür, bu ellərin daimi vəfalı nəğməkarları: nazlı turac-lar, xınalı kəkliklər, çil bildirçinlər onlarla səs-səsə verib baharı salamlayırlar; bütün quşların dilini bilən kəkili, boz turağaylar ucalıb havadan asılaraq, qonaq sevən ev sahibləri kimi, baharı və gələn quşları, hərəni öz dilində qarşılayırdılar:

Xoş gəldin, gözəl bahar!

Xoş gəldiniz, a quşlar!

Bir yamacın döşündə yurdun gözəl, çevik, qıvraq qızları, oğlanları halay vurub yallı gedir, onlar da quşlar kimi səs-səsə verib günəşi, baharı, quşları salamlayırdılar:

Xoş gəldin, gözəl Günəş!

Sən, ey müqəddəs atəş!

Xoş gəldin, nazlı bahar!

Xoş gəldiniz, a quşlar!..

El dədə-baba adətincə bayram edirdi; bu bayram Günəş bayramı, bahar bayramı, zəhmət və bərəkət bayramı idi.

Xanlar xanı Bayındır xan misilsiz bir bayram şənliyi qurmuş, sağında-solunda oxlu-yaraqlı, əlvan bayraqlı bəylər, xanlar, uçan quşlardan da bac alan adlı cəngavərlər, hünərli ərər durmuşdular.

Yurdun hər bucağından ox atan, at oynadan igid cavanlar, adlı-sanlı pəhləvanlar, saz çalib söz qoşan məşhur ozanlar axışib gəlmişdi. Allı-güllü geyinib bəzənmiş badam gözlü, şəkər sözlü qızlar, gəlinlər də yığılıb gəlmiş, rəngin çəmənləklərdən daha gözəl bir məclis düzəlmişdi.

Ortada, gömgöy otlarla atlas kimi döşənmiş geniş bir meydan vardı. Bu meydan ər meydanı, hünər meydanı idi. Gücdə-qüvvətdə, şeirdə, sənətdə, hər cür məharətdə, mənəm deyənlər burada yarışardı. İgid cavanlar bəxtini burada sınar, adsızlar burada ad qazanardı.

Şeypurlar, zurnalar, nağaralar çalındı. Pəhləvanlar gülüşdi; atlılar çapdı, keçdi; ozanlar deyışdi... Bayramın sonu, ən maraqlı əyləncənin vaxtı yetişdi.

Xanın doqquz ay qaranlıq tövlədə bəslənmiş harın buğasını meydana çıxardılar. Buğa bir buğa idi ki, buynuzunu daşa vursa – toza dönər; dirnağını qayaya vursa – od qopardı.

Üç pəhləvan sağdan, üç pəhləvan soldan buğanın boynundakı zənciri möhkəm tutmuşdular. Buğa özü kimi harın bir buğa ilə döyüşəcəkdi. Birdən buğa nəre çəkib başını silkələdi, zənciri qırıb meydana cumanda, hamı dəhşətlə çığırdı və yerində donub qaldı. Gözü qızmış buğa meydanın qızlar-gəlinlər yerləşən hissəsindəki ala-bəzək rəngləri görüb, düz oraya çapırdı. İndi yəqin qanlar tökəcək, canlar alacaq, şən bayramı qara matəmə çevirəcəkdi.

Hər kəs, hətta silahlı keşikçilər də, şaşqın bir həyəcan içində ikən, on beş yaşlarında bir oğlan bir qaplan çevikliyilə meydana atılıb düz buğanın üçünə cumdu və heyvanın buynuzlarından yapışdı. Buğa fırxırab dik ayağa qalxdı; oğlanın ayaqları yerdən üzüldü və buğanın başı üzərindən geri atıldı. Buğa bir anda hərlənib ona sarı cumdu. Oğlan onun hücumuna hazır durmuşdu.

Buğa yetişən kimi oğlan yenə onun buynuzlarından yapışdı, buğa nəre çəkib başını silkələyəndə oğlanın ayağı yenə yerdən üzüldü və buğa boynunun qüvvətilə onu kənara atdı. Oğlan yenə yıxılmadı. Bu dəfə buğanı gözləməyib özü onun üstünə cumdu və meydan ortasında hər ikisi üz-üzə gələndə, oğlan yumruğunu onun alına, ayaqlarını isə yerə möhkəm dirədi.

Buğa güc gələndə oğlanın ayaqları topuğuna qədər torpağa yeridi. Ancaq o yerindən tərpənmədi. Buğanın qan daman qızarmış gözləri dəhşətlə hərlənirdi. Oğlan gördü ki, təkcə güclə buğanı yıxa bilməyəcəkdir; burada tədbir də lazımdır. Öz-özünə dedi: Damı dirək saxlar, mən niyə buna dirək olum?

Birdən yumruğunu buğanın alından çəkib özü yana sıçradı. Buğa öz gücü ilə ağzı üstə yerə sərilirdi. Oğlan bir anda onun başına qonub bıçağını çəkdi, boğazını kəsdi.

– Sağ ol!

– Var ol!

– Yaşa!!! – nidalarilə hər yandan meydana allı-güllü ipək yaylıqlar yağdırıldı. Gənc qızlar yüyürüşüb oğlanın başına ətirli dağ çiçəklərindən, rəngarəng çiçəkli budaqlardan hörülmüş çələnglər qoydular.

Xanın buyuruğu ilə şeypurlar çalındı. Hay-küy kəsilib hamı öz yerinə çəkildi. Oğlanı xanın hüsuruna çağırdılar. O, baş əyib durdu. Xan onu başdan-ayağa süzdü.

O, yaşına görə boylu, enli kürəkli, qarayanız bir oğlandı. Azacıq çatma qara qaşları altında şahin baxışlı qonur gözləri vüqarla parıldayırdı. Tərən dimdiyinə bənzər zərif burnu, qabarıq dodaqları üstündə yeri yenicə tərlemiş yumşaq bıqları və bir az enli çənəsinin ucundakı batıq, uzunsov, yuvarlaq üzünə xüsusi bir yaraşıq verirdi.

Əynində tünd-göy rəngli dar qaftan¹, ayağında gen innabi şalvar, belində zərif nəqşli tirmə qurşağa taxılmış ağ şirmayı dəstəkli, qırmızı məxmər qınlı bir bıçaq, ayağında qısa boğazlı, sarı meşin məst var idi. Başındakı xurmayı papağın altından qara, qıvrım saçları çıxıb geniş alnını və qulaqlarının üstünü bürümüşdü.

Xan gözəl olduğu qədər də hünərli və çevik olan bu cavanı seyr etməkdən zövq almış kimi, bir müddət sükutdan sonra soruşdu:

– Kimsən igid? Adın nə?

Oğlan hələ tamam bərkiməmiş cingiltili, lakin sərbəst axan bir səslə cavab verdi:

– Mənə Dərsə xan oğlu deyərlər, xan sağ olsun, hələ adım yoxdur...

– Sən bu gün hünər göstərdin, ad almağa haqq qazandın, oğlan, – deyə xan yanındakılara buyruq verdi: – Dədə Qorqud gəlsin, bu oğlana ad qoysun!

¹ Q a f t a n – qədim üst geyim, çuxa

Ozanlar ozanı Dədə Qorqud gəldi, sədəfli qopuzunu sinəsinə basıb igidə belə ad qoydu:

El bəyəndi səni, oğlan, bəy olasan,
Mən demirəm bu hünərlə tək olasan:
El içində artsın tayın-tuşun sənin,
Boş dönməsin ovdan qızılquşun, sənin
Bədəy atın kişnəyəndə, göy titrəsin.
Qılıncına şimşəklər də, "Əhsən!" desin.
Öyün, belə oğul doğan ana, öyün!
Ad almağa haqq qazandı oğlun bu gün.
Qızlar qoydu çiçəklərdən başına tac;
Buğa yıxdı – mən adını qoydum – Buğac!

2. ÇUĞUL

Qapqaranlıq bir gecə...

Dəyənin bucağında Dirsə xanın yasavul başçısı Qaragün uzanmışdı (anadan olanda gün tutulduğu üçün, adını belə qoymuşdular). Çırağın tutqun işığında onun iri, ətli üzündəki çopurlar daha dərin, çuxura düşmüş tək sağ gözü daha qorxunc, alnının sol tərəfindəki dərin göyümtül çapıq və sol gözünün boş qalmış yuvası bir qaya oyuğu kimi görünürdü. İşıq titrədikcə, onun qaya parçası kimi hərəkətsiz üzündə əcaib kölgələr oynayırdı, üzünə suya düşmüş qorxunc bir əks kimi elə bil yayılıb yığılır, iri, yəndəmsiz burnu, qalın dağınıq qaşları, yoğun bıqları sanki ayrı-ayrı hərəkətə gəlir, sonra yenə donub qayaya dönürdü.

Onun başının üstündən, divarda, zolaq-zolaq bir pələng dərisi üzərində mal damarından hörülmüş qaba bir qamçı, qotazlı bir qılinc, qalxan, yay və sadaq¹ asılmışdı.

Yasavulbaşının altındakı döşək, dirsəkləndiyi balış və mütəkkələr yumşaq quzu yunundan, zərif qu tükündən idisə də, o enə dincələ bilmirdi. Tez-tez yerində o tərəf-bu tərəfə çevrilir, ufuldayır, surahıdakı tünd al şərabdan piyalə-piyalə içir, yenə rahat ola bilmirdi.

Qaragünün dərdi böyük idi. Buğacın, dünənki uşağın eldə-obada, xüsusən, xanlar-bəylər arasında belə ad-san qazanması onu rahat qoymurdu. Onun gözü ac, ürəyi qurdlu idi.

¹ S a d a q – ox qabı.

Yasavulbaşı bir zaman düşünürdü ki, "Dirsə xanın övladı yoxdur – sabah ölər, mən xan olaram..."

Xanın oğlu olanda, Qaragün ümidini itirməmişdi; öz-özünə demişdi: "Kim bilir böyüyənə qədər başına nələr gələcək... gəlməsə də, gətirərik..."

Ancaq on beş yaşlı cavanın birdən-birə belə hünər göstərməsi, xanlar xanı Bayındır xanın buyuruğu ilə ona indidən bəylik verilməsi Qaragünün gününü qara, bütün xülyalarını alt-üst eləmişdi.

Yasavulbaşı yenə ufuldadı, yerində dikəlib şərabdan bir dolu piyalə içdi; əlini uzadıb divardan qamçını aldı. Şirmayı dəstəsilə üç dəfə qalxana vurdu. Dəyənin qalın palaz pərdəsi aralandı, qıyıq gözlü, seyrək, uzun bıqlı bir yasavul başını içəri uzatdı.

Qaragün onun üzünə baxmadan, xırıltılı bir səslə əmr etdi:

– Çağır gəlsinlər!

Qapıçı kimi çağıracağını yaxşı bilirdi, neçə gün idi ki, yasavulbaşı hər gecə bu vaxt öz əlaltıları ilə burada görüşür, pıçıltı ilə danışır, tədbir tökürdü...

* * *

Dirsə xan artıq qocalmışdı. Oğlu Buğaca bəylik verib onu yaxın obalara göndərmişdi. Oğlunun özünə layiq bir xələf olacağından fərhlənib, xan qocalıq günlərini şad və rahat keçirmək ümidində idi. Bütün gecəni Dirsə xan arvadı Anaxatunla şirin söhbətdə keçirmişdi:

"...Buğac daha böyüyüb, göz dəyməsin, adlı-sanlı bir igid olub... Bir neçə il sonra ölkənin ən gözəl və kamallı qızını, rənglərin və çiçəklərin dilini bilən, toxuduğu füsunkar ipək xalçalarilə hamını heyran edən Aybikəni Buğaca alacaq, oğul toyu da görəcəklər... Nəvələri olacaq... Qocalıq günlərini onların sevinci ilə dolduracaq, şən keçirəcəklər..."

Ata-ananın ən şirin xəyalları, ən gözəl arzuları!..

Xan bu dadlı xəyallarla səhərə yaxın yuxuya getmiş, gözəl bir rəya görmüşdü: nəvəsini, eynən Buğacın körpəliyinə bənzəyən totuq bir oğlanı qucağında oynadır, atıb-tutur. Nəvəsi onun çal bıqlarını, ağ saqqalını kiçik barmaqlarına dolayır, zərif əllərilə burnundan, qulağından yapışır, boğazının altını qıdıqlayır...

Xan gülə-gülə yuxudan ayıldı. Gün artıq üç mızraq¹ boyu ucalmışdı. Gen çapanını əyninə geyib qəbul otağına keçəndə, taygöz yasavul-

¹ M ı z r a q – nizə, cida.

başını qapıda gördü. Yasavulbaşı xanı görən kimi ayaqlarına yığıldı, yalvarmağa başladı:

– Amandır, bağışla, xan, cavanlığına bağışla... Bilməyib, taqsırından keç!

Xan heyrətlə iki addım geri çəkilib təəccüblə soruşdu:

– Nə var, nə olub ki?

– Xan sağ olsun, Buğacı deyirəm, bağışla cavandır!..

– Qalx görüm, bir adam kimi söylə, nə var axı?!

– Vay, xəbərin yoxmu xan? – deyə yasavulbaşı guya dediyinə peşman olmuş kimi, bir təəssüflə kəkələməyə başladı:

– Dilim-ağzım qurusun, xan... Onda nahaq dedim... Heç e... e... heç...

Xan şübhə, maraq və qəzəb duyğuları içində, əsəbi bir halda soruşdu:

– Yox, yox... sözünü danma, söylə görüm nə var!

Yasavulbaşı əzilib-büzülməyə başladı:

– Göyə, yerə and olsun, xan, elə bildim sənə deyiblər... Gəldim ki, yalvarım, taqsırından keçəsən... Yoxsa...

Xan büsbütün qızıqıb qəzəblə bağırırdı:

– Sənə buyururam söylə, yassar, yoxsa!..

Xan hirsle, altdan yuxarı divardakı qılınca baxdı. Yasavulbaşıya da bu lazım idi. O, xanın ürəyinə şübhə toxumu sala bilmişdi. Yaltaq bir ədə ilə Buğacı çuğullamağa başladı.

– Dilim yansın, xan, deyirlər ki, oğlun Buğac bəy... – o, “bəy” sözünü xüsusi bir ədə ilə ifadə etdi. – Deyirlər ki, səni öldürmək fikrinə düşüb!..

– Sus, murdar! – deyə xan iki əli ilə onun yaxasından yapışib sil-kələdi. – Nə çərənlediyini bilirsənmi?!

Xanın əlləri sustaldı. Yaxası xanın əlindən çıxan kimi, yasavulbaşı yenə onun ayaqlarına düşdü.

– Xan sağ olsun, yasavullar gecə yarısı qəsrin yanında, qapının ağzında şübhəli bir adam yaxaladılar. Onu sabaha qədər işgəncələrle dindirdim. Nəhayət, oğlun Buğacın təhrikilə səni öldürməyə gəldiyini boynuna aldı... İstəyirsən çağırım, özün dindir... Ancaq, xan sağ olsun, Buğac cavandır, bəlkə yoldan azıb, bağışla, başa sal, nəsihət elə...

Xanın başı hərlənirdi. O, sərsəm kimi, ayaqları dolaşa-dolaşa, divar dibinə qədər yeriyib oradakı döşəklərin üstünə çökdü.

Qaragün, xanın sarsıldığını, susduğunu görüb ürəkləndi, qəzəb və həyəcanını görüb sevindi. Onun sinəsini yandıran odun üstünə su səpməyə başladı; ancaq elə bir su ki, alovu daha da coşdursun:

– Xan sağ olsun, nə olar, cavandır, bağışla... Ancaq deyirlər ki, qırx igidi başına yıgıb eli-obanı talayır: qızlara-gəlinlərə toxunur; ağsaqqal qocaları söyür, ağbirçək qarıları döyür...

Yasavulbaşı bilirdi ki, bəlkə də xan, özünə qarşı edilən sui-qəsdə əfv edə bilər, amma elə, xalqa qarşı təcavüzü əsla bağışlamaz, odur ki, dediklərini bir az da qüvvətləndirməyə çalışdı:

– Xan sağ olsun, camaat şikayətə elçilər göndərib, buyurub dindirə bilərsən...

Xan boğulurmuş kimi, zorla eşidilən xırıltılı bir səslə dedi:

– Gedin, mənə onun başını gətirin!

Yasavulbaşı arzusuna çatmışdı. Özünə gəlməyə xana fürsət verməyib dilləndi:

– Xan sağ olsun, indi ona yaxın düşməkmi olar? Özü güclü-zorlu, başında qolu zorba quldurlar... Buyuruq ver, sabah ova çıxaq, onu tək çağıraq, onda bəlkə birtəhər...

Xan bircə kəlmə ilə hökmünü verdi:

– Olsun!..

3. O V

Bənövşə rəngli üfüqdə almaz parçası kimi parıldayan dan ulduzu əriyir, getdikcə büllurlaşan havaya qarışırdı. Gündoğan tərəf utancaq bir qız yanağı kimi qızarır, incə buludlar mor, pənbə, lacivərd rənglərə boyanır, səma ağır-ağır dalğalanan bir sədəf gölü kimi hər an rəng-dən-rəngə girirdi.

Sərin-sərin dan yelləri əsdikcə, dənizin xoş rayihəsini, ucsuz-bucaqsız düzlərdəki güllərin-çiçəklərin ətirini yayırdı.

Ala-qaranlıqda hələ yer ilə göy bir-birindən seçilmir, sübhün əbədi aşıqları olan boz turağaylar havalanıb səhər nəğmələrini oxuyur, bildirçinlər, turaclar səs-səsə verib doğacaq Günəşi pişvaz edirdi.

Ötüşən quşların civilti nəğməsi, pıçıldaşan ətirli güllərin, çiçəklərin, atlas yarpaqların xəfif səsi, büllur suların şirin zümzüməsi, səhərin təranəsi...

Kainat nə möhtəşəm, təbiət nə gözəl, həyat nə dadlı, insan nə bəxtiyardır!.. Bəxtiyardır; çünki bütün bu gözəllikləri duyan da, anlayan da insandır!..

* * *

Səhər açılırdı. Sabahın bu ahəngdar musiqisini ordan-burdan uçan insan bağırtıları, at kişnəmələri, it hürüşmələri, şeypur nidaları pozurdu.

Dirse xan ova çıxmışdı. Xanın sağında-solunda düzülən yasavullar, qollarında qızılquş, şonqar, qaraquş aparən quş bəyləri, yedəklərində tazi-tula gedən şikarçılar, nöqərlər böyük bir yarım dairə təşkil etmişdilər.

Hava işıqlaşanda, kolluqlardan bildirçin, turac, kəklik pırılşağıb qalxdıqca, alıcı quşları buraxıb ovlayırdılar. Tazılar dovşanları qovalayır, nöqərlər hay-küylə at çapırdılar.

Hələ nə xan, nə Buğac ova qarışmır, əsil ovlağa – Ceyran düzünə çatmağı gözləyirdilər.

Xan da, Buğac da, yasavulbaşı da dalğın idilər. Hərənin öz daxili aləmi, öz xəyal və düşüncələri vardı.

Xan, yasavulbaşının riyakar bir sədaqətlə uydurduğu iftiranın təsirilə bütün gecəni yatmamışdı. Qorxunc xəyallar içində sübhə qədər oğlu ilə pəncə-pəncəyə əlləşmişdi. İndi də o kabusdan qurtarmayıb oğlunun hər bir hərəkətindən diksindir, yuxu ilə oyaqlıq arasında idi.

Yasavulbaşı, xanın ürəyində imiş kimi, onun həyəcan və dalğınlığının səbəbini yaxşı bilirdi. Tez-tez atını sürüb oğlu ilə onun arasına girir, guya özünü süpər edib onu oğlundan qoruyurdu. Əslində isə, çalışırdı ki, onların arasında heç bir söhbət olmasın, fitnənin üstü açılmasın.

Buğac isə, bütün vəsvəsələrdən uzaq olub cavan bir ovçu ehtirasilə yalnız qarşıdakı ov barəsində həyəcanla düşünməkdə idi. Necə də həyəcanlanmasın? İlk dəfə idi ki, atası ilə birgə cah-cəlalla ova çıxmışdı! Bu gün o, hələlik özünə və yaxın yoldaşlarına, öz qırx igidinə məlum olan ovçuluq məharətini atasına da göstərəcək idi. Bütün ölkədə ən məşhur və ən mahir ovçu sayılan atasının təhsin və təqdirini qazanacaqdı...

Buğacın gözlərinin önündə indidən ceyranlar qaçır; o atasının qarşısında bir oxla iki ceyranı birdən vurur, bir kəməndlə ikisini birdən tuturdu... Atası da onu bağrına basıb sevinir, öyünür; Buğacın köksü fərəhlə qabarırdı...

Bu dadlı xəyallarla öz-özünə gülümseyən, gözlərində sevinc şimşəkləri parlayan Buğacın üzünə arabir keçici bir bulud da qonurdu.

Belə anlarda o düşünürdü ki, – Ah, nə olaydı, gözəl Aybikə də burada olaydı, onun hünərini, məharətini bir də görəydi!.. Hələ yoldaşları, onun daimi ov və savaşı yoldaşları, qırx igidi... Görəsən atası onu niyə tək çağırmışdı?!

Bugünkü ovdan hərəsi ayrı-ayrı məqsədlər güdən bu iki cəngavər ovçu ilə bir yassar tülkü (yəni yasavulbaşı) bir-birinə zidd olan belə xəyal və düşüncələr içində Ceyran düzünə çatdılar.

Ov qaydasilə adamları öz yerlərinə göndərdilər.

Buğac atını çaparaq hərənib sürəyə getdi ki, ceyranları tapıb atasına sarı qovsun.

Aradan bir az keçməmiş, dəniz üfuku kimi dümdüz üfukdə, kolluqlar üzərində bir neçə nöqtə göründü. Nöqtələr getdikcə yaxınlaşır, yaxınlaşdıqca iriləşir, seçilirdi. Buğac üç ceyranı qabağına qatıb düz xana sarı qovurdu. O, yel qanadlı atını qəsdən çapmırdı ki, ovu atasının gözü önündə ovlasın.

Xana bir ox mənzili qalanda, Buğac atı üstündə dikəlib oxunu atdı; ceyranlardan biri dik atılıb yerə sərildi.

İkinci ceyranı Buğac bir az da qovlayıb oxu xanın qarşısında o qədər yaxından atdı ki, kamanın vıyılması ilə oxun qijiltısı aydın eşidildi və buynuzlu təkə düz xanın ayağı altına yıxıldı.

Ox qijiltı ilə gələndə, yasavulbaşı qondarma bir canfəşanlıq ilə özünü xanın qabağına verdi və guya sinəsilə onu oxdan qorumaq istədi:

– Aman... Tanrı qorudu xan!.. – deyə o bir iblis vəsvəsilə xana pıçıldadı: – Görürsənmi, namərd oğul oxla səni vurmaq istəyir. Aman-dır, cəld ol, o səni öldürmədən, sən onu öldür!..

Buğac üçüncü ceyranı kəməndlə diri tutmaq və atasına bu məharətini də göstərmək istəyirdi. Ceyranı hərleyib xanın lap yaxınında əlini kəməndə atıb, qolaylandı.

Doğrudan da vahiməyə düşüb rəngi qaçmış xan bir oxu da boş çıxmayan möhkəm yayını əlinə alıb üçhaçalı bir oxu kərişə qoydu, ayağını üzəngiyə basıb dikəldi və ömründə ilk dəfə əli əsə-əsə, oxu atıb gözlərini yumdu. Ox qijildadı və arxası xana, qolaylanıb kəmənd atan Buğacın iki kürəyinin arasına sancıldı.

İgid pəhləvan ani bir hərəkətlə başını çevirib əlində kaman tutmuş atasını gördü, açıl qalmış qollarını atının boynuna dolayıb onu qucaqladı. Vəfalı dost yaralı cəngavəri alıb gedərkən, onun yanıqlı fəryadı eşidildi:

– Atacan!.. Ata!..

4. ANA ÜRƏYİ – DAĞ ÇİÇƏYİ

Ana ürəyi həyəcan içində idi. Uzun illər bala həsrətilə keçən ömrünün növbə, bəxtinin çiçəyi, evinin dirəyi, igid oğlu Buğac ilk dəfə idi ki, atası ilə ova çıxmışdı. Anaxatun yaxşı bilirdi ki, Buğac bu gün ovda yenidən ad çıxaracaq. Dostları sevindirəcək, düşmənlərin sinəsinə dağ çəkəcək; bəylər, xanlar yanında atasının başını ucaldacaqdı. Dirsə xan sevinəcək, öyünəcək, oğluna məhəbbəti qat-qat artacaqdı...

Ovdan gələnləri layiqilə qarşılamaq lazımdır. Anaxatun qırx gözəl qızla hər tədarükü görmüşdü... İri ocaqlar üstündə dolu qazanlar buğlanır; dadlı qızarmış ət qoxusu ətrafa yayılırdı. Sürəhilər şərbət və şərablarla doldurulub sərin bulaqlara qoyulmuş, məzələr, xuruşlar boşqablara düzülmüşdü. Ovçular üst-başlarını dəyişib əl-üzlərini yuyana qədər ov ətlərindən şişlik bişirmək üçün, incə ətirli budaqlardan şişlər, ocaqlarda yaqut kimi qızaran közlər hazırlanmışdı...

Axşam yaxınlaşdıqca, ananın səbri tükənir, ürəyi döyüründü. Axır o dözə bilmədi; qırx qızla birgə atlanıb ovçuları qarşılamaq üçün obadan aralandı.

Bir azdan sonra uzaqdan dəstə göründü. Amma nədənsə, nə ov şeypurları çalınır, nə də ovçuların şən hayqırıqları eşidilirdi. Həmişə xan ovdan qayıdanda dağa-daşa səs düşərdi. Bəs indi nəyə belə?! Olmaya...

Ana ürəyindən sanki bir tel qırıldı. Bu tel həzin-həzin səsləndi: "Bəlkə bir fəlakət baş verib?!"

Ana atını sürüb xanla üz-üzə gəldi. Sağına-soluna baxdı, Buğacı görmədi. Ürəyindən sanki bir tel də qopdu. Həyəcan və təlaşla dilə gəldi:

– Bəs mənim balam hanı?!

Xan dinmədi. O, başını köksünə əyib gözünü atının yalına zilləmişdi; rəngi saqqalının tüklərindən də ağ idi.

Xanın bu məşum sükutu ən acı xəbərdən də ağır idi. Ana qatlaşa bilmədi. Ana ürəyinin sanki bütün telləri birdən qırıldı və coşğun, sarsıdıcı bir səslə hayqırdı:

– Bağrım çatladı, xan, dillənsənə, söyləsenə, hanı mənim balam? Qoşa getdin, tək qayıtdın xan, balam hanı? Sarp qayadan aşırınsa, gizlətmə, de! Azğın, coşğun sulara verdinsə, söylə mənə! İti dişli aslanlara, qaplanlara qapdırdınsa, gizlətmə, de! Qara üzlü, qolu zorlu yağılar alıb apardısa, söylə mənə! Sarp dağları dırnağımla parçalaram. Mən balamı taparam! Azğın, coşğun suları bu sinəmlə durduraram,

mən balamı alaram! İti dişli aslanları, qaplanları dişimlə didərəm, mən balamı xilas edərəm! Qara üzlü zor yağını bir nəməmlə, bir zərbəmlə sarsıdaram, mən balamı qurtararam! Ürəyimdən al qanımdan son damlası tökülməyincə, bağrımdakı odlu nəfəsim buza dönüb sönməyincə, ağca tənim qara külə dönməyincə mən balamdan dönmərəm xan, söylə, hanı mənim aslanım, hanı mənim Buğacım?!

Xan yenə dinmədi. O, saralmış dodaqlarını, çal bığlarını gəmirirdi. İş belə görən yasavulbaşı ananı da aldatmaq istədi. İrəli gəlib ona baş əydi:

– Anaxatun, heç nigaran qalma. Oğlun Buğac sağ-salamatdır. Xan yoruldu, qayıtdı; o cavandır, ovdan doymadı, dağlarda, düzlərdə ceyran qovub ov ovlayır. Sabah, biri gün qayıdıb gələr, arxayın ol, qayıt gedək...

Ana ürəyi onun gözlərindəki saxta boyanı, sözlərindəki hiylə və rıyanı duydu. Atını məhmizləyib qırx qızla birgə çölə, ovlağa sarı üz qoydu.

Ana, yaz-qış başı qarlı Alaca dağa çatdı; bir təpəyə çıxdı; ətrafa göz gəzdirdi.

Batmaqda olan günəşin son şüaları buludlara əks etmiş, göylər al qana boyanmışdı. Güllü-çiçəkli uca dağın sinəsindən büllur sulara üfünün rəngi düşmüş, sanki dağın köksü qanamışdı. Ananın da ürəyindən qara qanlar gedirdi...

Ana, oğul həsrətilə həyəcanlı gözlərini üfüqlərə gəzdirəndə, bir dərənin üzərində qarğaların, quzğunların halay vurub hərləndiyini gördü və atını düz oraya sürdü.

Çatanda nə gördü!

İgid Buğac üzüqüylü bir bulağın kənarına sərilib hərəkətsiz yatır. Vəfalı atı isə onu, qan görüb axışan yırtıcı quşlardan və heyvanlardan qoruyur. Buğacdən aşağı, bulaqdan su yerinə qan axır...

Ana oğlunu belə görəndə, sinəsindən odlu bir fəryad qopdu:

– Gözüm çıxaydı, oğul, səni belə görməyə idim! Axar suların qurusun, Alaca dağ, göz yaşlarım qurudu. Otların, çiçəklərin külə dönsün, Alaca dağ, ciyərim yandı, külə döndü. Cüyürün-ceyranın qırılsın, Alaca dağ, bircə balama necə qıydın!..

Canım, gözüm oğul, sənə aslanmı qıydı, qaplanmı?! Anan qurban oğul, bir hay versənə!..

Belə deyib anı oğlunun bumbuz olmuş başını bağrına basdı.

Qulağında mehriban ana səsinə, üzündə ilıq ana nəfəsini duyan Buğac gözlərini yarı açdı. Ananın munis çöhrəsini görəndə, gülüm-sündü və dərinədən çıxan zəif bir səslə dedi:

– Dağa-daşa qarğıma, anacan!.. Otlar-çiçəklər neyləsin? Cüyürlərin-ceyranların günahı yox... Aslanlar, qaplanlar mənə neylər, ana! Onlara qarğıma... Bu belə atamdandır, anacan, atamdan!..

Yazıq ananın yaralı qəlbinə sanki bir ox da vuruldu. Dağ-daş başına hərləndi.

Buğac yenə həmin zəif, lakin inamlı səslə davam etdi:

– Qorxma anacan, mənə bu yaradan ölüm yoxdur. Burada bihuş yatarkən, ağ saçlı, ağ saqqallı nurani bir pir... mənə meydanda ad verən o qoca ozan gözümlə göründü. Yaramı üç dəfə sığalladı. Dedi ki: “Ana südü ilə dağ çiçəyi sənə məlhəmdir...”

Qırx gözəl qız bir anda yamaca yayılıb ana vətənin şirəsini içmiş ətirli dağ çiçəkləri yığdılar. Ana döşünü sıxdı, süd gəlmədi; bir də sıxdı, yenə gəlmədi; bir də var gücylə sıxanda, südlə qan qarışıq gəldi.

Ana südü ilə dağ çiçəyini igidin yarasına sürtdülər, sarıdılar, atına mindirib öz obasına apardılar.

5. ÇAPAR

Ovdakı məşum hadisədən sonra birinci gecə xan yatmaq istərkən, gözlərini yumar-yummaz, oğlu Buğac al qan içində gəlib, “Atacan, ata!..” – deyə onu qucaqlayanda, sinəsindən çıxan üçhaçalı oxun ucu xanın sinəsinə batırmış kimi, o sərasimə oyanmışdı. O gecədən bəri xan gözlərini bir daha yuma bilmirdi. Saçı-saqqalı qar kimi ağarmış, çuxura düşmüş gözlərinin dövrəsi qaralmış, əli-ayağı əsir, bütün vücudu uçunurdu. Xan havalı kimi bu otaqdan o otağa qaçır, bu küncdən o küncə yumaq kimi yumurlanır, sanki kimdənsə gizlənmək istəyirdi. Birdən çılğın nəre çəkib yerindən qopur, rast gələn hər şeyi qırırdı.

Hələ ilk günlərdə bir dəfə yasavulbaşı onu yoluxmağa gələndə, xan coşğun bir qəzəblə onun üzərinə atılmış və dişlərilə boğazını üzmək istəmişdi. Yasavullar onu zorla xanın pəncəsindən qurtarmışdılar.

Yasavulbaşı o gündən bəri bütün qapıları xanın üzünə qapadıb onu xəstə elan etmiş, qapılara öz adamını keşikçi qoymuşdu. Xanın yanına kimsəni buraxmır, özü də gözümlə görünmürdü.

Aradan qırx gün keçmiş, xar artıq taqətdən düşmüşdü. Saatlarla bihuş qalır, arabir yaralı aslan kimi boğuc nəre çəkirdi. Daş ürəkli keşikçilər belə onun tükürpədən bir səslə: “Oğul... Buğac!..” fəryadını eşidəndə, sarsılırdılar.

Yasavulbaşı xan bu gün-sabah “öz əcəlilə” öləcəyini və xanlar xanını Bayındır xandan elçi gəlib ona xanlıq müjdəsi gətirəcəyini gözləyirdi.

Bir gün səhərə yaxın bu xülyalarla yerinin içində xumarlanırkən, birdən otağının qapısı açıldı və qıyıq gözlü, seyrək uzun bıqlı sadıq köpəyi başını içəri uzadıb dedi:

– Ağa, bir çapar gəlib...

Ürəyi səksəkəli olan yasavulbaşı onu narahat etdikləri üçün hirs-lənmək istədisə də, bacarmadı:

– Gəlsin! – dedi.

Üst-başı toz-torpaq içində, qısa boylu, cücə kimi sısqa və iri çopur burnu qırmaq kimi əyri bir topal, yumaq kimi yumbalana-yumbalana içəri girdi. Yasavulbaşı bu köhnə casusunu görən kimi canına lərzə düşdü.

Ovdakı hadisədən sonra o Buğacın cəsədini gətirmək üçün adam göndərmiş, onu tapmadıqdan sonra hər yana adam salmış, ancaq Buğacın nə ölüsündən, nə dirisindən, nə də Anaxatundan bir soraq əldə edə bilməmişdi. Öz köhnə, təcrübəli casusunu Buğacın obasına göndərüb bir xəbər bilməyi tapşırırmışdı. Buna görə də indi haman casusu görəndə rəngi qaçdı, dili dolaşdı, kəkələyə-kəkələyə soruşdu:

– Nə var topal, xeyirmi, şərmi?

Casus, adəti üzrə, danışmadan əvvəl yan-yörəsini gözədən keçirdi. Bayquş kimi boyunsuz, bədəninə görə yekə, lakin mütəhərrik başını əcaib və iyrənc bir surətdə hərləyib düz arxasına, indicə girdiyi qapıya baxdı. Kəsilməmiş bir xortum kimi dəyirmi qalın dodaqlarını bir neçə dəfə uzadıb yığaraq, sanki ətrafı qoxladı. Arxayın olmayıb qarğa kimi səkə-səkə yasavula yaxınlaşdı, qulağına nə isə pıçıldadı.

Yasavulbaşı ilan vurmuş kimi yerindən sıçradı. Dili-dodağı əsə-əsə, zarıltılı bir səslə soruşdu:

– Necə?.. Ola bilməz!..

Casus ilan fışılısı kimi iyrənc bir pıçılıtlı ilə:

– Bəli, bəli, ağa, öz gözümlə gördüm... Düz bura gəlirlər. Üç at bağı çatlatmışam...

Yasavulbaşı hövlnək bir hərəkətlə divardakı damar qamçını qapıb şirmayı dəstəsini qalxana elə çırpdı ki, dəstə çilik-çilik olub ipək xalının üstünə səpələndi.

Qapıçı başını uzatdı.

– Çağır gəlsinlər! Bir qırpımda!..

Yasavulbaşı əlaltıları ilə qısaca bir məsləhətdən sonra qəsrdəki bütün xəzinə və ağır-yüngüllü quldurlara məxsus bir sürət və səliqə ilə dənəyib topladılar.

Tağıtdən düşüb artıq hər şeyə laqeyd baxan və heç bir müqavimət göstərməyən qoca xanı da sicimlə bir atın belinə sarıyıb tələsik yola düşdülər.

Xəzinəni aralarında bölüşəcək, xanı da düşmən şahına təslim edib ona sədaqət izhar edəcəkdilər...

6. ATA SEVGİSİ

Ana südü ilə dağ çiçəyinin məlhəmini qoyandan sonra qırx gün keçmişdi ki, Buğac bir sabah erkən qırx igidini başına yığib ova çıxdı.

Bir oxu da yayınmadı, bir kəməndi də boşa çıxmadı. Qolu əvvəlkindən də güclü, canı əvvəlkindən də saz idi.

Buğacın məqsədi ov deyildi. O öz gücünü, çevikliyini, bədəninin dözümlüyünü sınayırdı.

Axşam şad, gülərlə anasının yanına gəlib əllərindən öpdü və dedi:

– Atamla görüşə hazıram, anacan!..

Ananın şəfqət və qürurla parlayan gözlərində sanki şimşəklər çaxdı, bulud keçdi, büllur kimi iki damla göz yaşı solğun yanaqlarına süzüldü.

Buğac onun ürəyindən xəbər vermişdi.

Anaxatun yaxşı bilirdi ki, Dirsə xan oğlunu ata qəlbinin zahirən xəsis, lakin əslində dəniz kimi əqgin məhəbbətlə sevir. O yaxşı bilirdi ki, gözünün ağrı-qarası bircə oğlunu, evinin dayağını, qarı düşməne göz dağı, yeğənə vəliəhdini vurmağa xanın əli gəlməzdi.

Buğac hələ şiltaq bir körpə ikən, gecələri sübhə qədər onunla baş-başa verib beşiyini yırgalayan, bəzən hətta yoğun səsilə ona gülünc və əcaib bir surətdə layla çalan o deyildimi? Uşağın ən kiçik bir narahatlığını ürəyinə salan, bəzən günlərcə ac-susuz qalan o deyildimi? Nəhayət, o məşum ovdan bircə gün əvvəl, sabaha qədər Buğacın ad qazanmasından deyib öyünən, onun toyunu həsrətlə arzulayan, hətta nəvə görməyə dadlı ümidlər bəsləyən o deyildimi?

Yox, yox, Dirsə xan oğluna qıya bilməzdi. Burda bir sirt, bir hiylə vardı!

Ana bircə an ayrılmağı bu saf, səmimi düşüncələrini hələ yarısı tamamilə sağalmamış oğluna demək istəməmişdi...

Buğac da belə düşünürdü:

Hələ aldığı yaranın ağrısından yata bilmədiyi uzun iztirablı gecələrdə, qızdırmanın şiddətindən sayıqlayanda da, atasının ta uşaqlığından hafizəsinə nəqş olunmuş mehriban baxışları gözləri önündən getməz, “Atacan, xan baba!..” sözləri dilindən düşməzdi.

Əqli kəsdiyi zamandan, uşaqlıq günlərindən bəri atasından nə pislik görmüşdü?

Hələ dörd-beş yaşlarından yadında qalan bu idi ki, atası iki əli ilə qortuğunun altından yapışib onu havaya qaldırır, atıb-tutardı. Uşağın ürəyi uçunardı; o çıxırar, lakin bu oyundan xüsusi həzz alardı. “Yenə, yenə!..” deyib, başını yuxarı qaldıranda, atası onun boğazının altından öpər, onun qıdığı tutub gülməkdən uğunardı. Atanın sərt bığlarının yeri saatlarla göyərər, günlərcə izi getməzdi. Bəzən ata gözlərini yumub yuxulamış kimi görünər, oğul tumbul əllərlə onun bığlarını oynadanda, ata birdən hayqıraraq onun əlini qapmaq istəyəndə, o diksinər, qaçardı...

Daha sonralar atası ilə taxta qılınclarla, keçə ilə sarılmış ucu yumşaq toppuzlarla vuruşar və ya yumruqlaşar, güləşərdi. Bu zaman atasının bəzən qəsdən onu sınamaq üçün, bəzən də özü bilmədən vurduğu bir az şiddətli zərbələrdən gözləri yaşarardısı, heç də bunu bildirməzdi. Bu zərbələrdən duyduğu ağrılar da ona anasının ilıq ipək busələri kimi dadlı gəlirdi.

Buğac yarası sağalınca qədər, hər ehtimala qarşı gizləndə saxlandığı bu qırx gün müddətində bütün uşaqlıq xatirələrini bir-bir yad etmişdi. Heç atası onu nahaq yerə incitmişdimi?

Buğac bir hadisəni, dünən olmuş kimi, yaxşı xatırlayırdı:

Yeddi-səkkiz yaşlarında ikən, özünə qoşa nar çubuğundan bir yay və qarğıdan oxlar qayırmışdı. Bir gün bağçada quş atarkən, birdən kolun dalından bir çıxıntı qopmuşdu. Ox bağçada gül-çiçək dərən balaca Aybikənin ayağına dəyib qanatmış, qanı görün qızıcıq daha bərkdən çıxırmağa başlamışdı. Bağçada gəzişən xan səsə gəlmiş və işi belə görəndə, yayı onun əlindən alıb yambuzuna bir-iki çəkmiş və parça-parça edib tullamışdı.

Buğaca elə gəlirdi ki, çubuqların yeri indi də ağrıyır; onu daha çox ağrıdan özü qayırdığı yayın sındırılması olmuşdu.

Ertəsi gün atası onu yanına çağırıb balaca, qəşəng, doğruçu bir yay və zərli, oxlarla dolu gözəl meşin bir sadaq bağışlamışdı. Oxu harada və necə atmaq lazım olduğunu yaxşı-yaxşı tapşırmış, hətta özü də saatlarca onunla əylynib nişan atmışdı.

Bununla belə Buğac o zaman ona çox ağır gələn bu cəzanı heç unuda bilmirdi. Ancaq atası haqlı deyildimi?!

Bəli, Buğac yaxşı bilirdi ki, atası onu ciddi, tələbkar, lakin eyni zamanda hədsiz-hüduzsuz bir ata məhəbbəti ilə sevir.

Yox, yox!.. Belə ata öz oğluna qıya bilməzdi...

Yox, yox, bu qəza deyil, fəlakət deyil, bu bir cinayət idi, həm də əsrarəngiz bir cinayət!..

İndi Buğac bu cinayətin üstündəki əsrarəngiz pərdəni açmaq üçün atasının hüsuruna getmək məqsədilə anasının yanına gəlmişdi.

Buğac anasının dinməyib gözlərinin yaşardığını və nə isə çox dərin düşüncələrə daldığını görüb yalvarıcı bir əda ilə dedi:

– Gedək, anacan, sən də gedək, gedib atamın əllərindən öpəcəyəm. Bir günahım varsa, canım ona qurbandır!..

Ananın saf ürəyində çağlayan bir dəniz vardı. Onun coşub-daşmasına zorla mane olub nəvazişlə qollarını igid və mərd oğlunun boynuna doladı, onu bağrına basdı:

– Can bala! – dedi, – ürəyimdən xəbər verdin!..

Sonra əllərinin dalı ilə gözlərinin sevinc yaşlarını silib dərinə köksünü ötürdü.

– Eh, nə deyim, ay oğul, Tanrı atana insaf versin!..

– Yox, anacan, Tanrı atamı namərdlərin şərindən qorusun...

7. CANA – CAN, QANA – QAN

Ana qırx gözəl qız, oğul da qırx igidlə xan qəsrinə çatanda, gün xeyli ucalmışdı. Qəsr əsrarəngiz bir sükuta qərq olmuşdu. Nə keşikçilərdən, nə qapıçılardan, nə də sair xidmətkarlardan əsər-ələmət yox idi.

Ana-oğul atdan düşüb içəri girəndə, xanın otaqlarını bomboş, xəzinəni isə talanmış gördülər. Onlar heyrət və dəhşət içində qəsrə çıxarkən, xanın ilxılarını otaran qoca, çılpaq bir at belində çaparaq gəlib sinəsi yana-yana xəbər verdi:

– Çaldılar, çapdılar, namərdlər apardılar... xanı da apardılar... – deyə o, yasavullar gedən səmti göstərdi, – elə-obaya haray salmağa macal qalmadı...

Buğac anası ilə qızları qəsrə qoyub atlandı, qırx igidlə qaçaqların dalınca at başı saldı.

Qaçaqlar sabah ertə, hələ dan sökülməmiş qəsrədən çıxıb bütün günü çaparaq getmişdilər. Yorulan atları çölə buraxıb yenilərinə minmiş və axşama yaxın sərhədə çatmışdılar. Bahar sularından aşıb-daşmış sərhəd çayı yolu kəsmişdi. Gecə ayazının düşməsini, suların bir az çəkilməsini gözləməli olmuşdular.

Onlar yerli-yataqlı, şax-budaqlı qocaman bir çinarın dibində doyunca yeyib al şərabdan içmiş, yatıb xumarlanırdılar.

Qoca xan, yalnız bu sabah əli-qolu sarınıb, talanan xəzinəsilə birgə özü də ata yükləndikdə, əsil həqiqəti, başına gələn faciənin dəhşətini anlamışdı. Birinci müdhiş zərbə, oğlunun öz əlilə qətl edilməsi onu sarsıtmışsa, ikinci zərbə, bu gün anladığı müdhiş həqiqət, acı bir əlac kimi onu ayıltmış, huşunu başına gətirmişdi.

Xanı ağaca sarımışdılar. O, arxasını qocaman çinarın sağlam gövdəsinə dirəyib gözlərini məchul bir nöqtəyə zilləmiş, igid oğlunun nakam taleyini, vəfalı arvadının qara bəxtini düşünürdü...

Birdən xana elə gəldi ki, qarşıdakı təpədə qaralan kollar, sıx ağaclıqlar arasından oğlu Buğac öz köhləni üstündə bir anda görünüb yox oldu.

Onu yenə də qaramı basırdı? Xan, qeyri-ixtiyari bir hərəkətlə gözlərini ovuşdurmaq istəyəndə, möhkəm sarılmış keçi qılı sicim birləklərini zəncir kimi kəsdi. Xan gözlərini yumub hirsindən dodaqlarını gəmirirdi. Baş köksünə əyildi.

Bir an sonra boğuc at tappılıtları eşidən kimi oldu başını qaldırdı. Yox, yox, bu artıq qorxunc bir rəya, qara bir xülya deyildi: oğlu Buğac, başında qırx igidi, əvvəlki vüqar və əzəmətilə at belində, düz ona doğru çapırdı.

Xan sevinc və dəhşət qarışıq qeyri-insani bir səslə hayqırdı:

– Buğa-a-ac!..

Xanın bu nərəsinə xumardan sərəsimə ayrılan qaçaqlar dəhşətdən yerlərində donub qaldılar. Buğac qırx igidilə onların başlarının üstünə alıb tərپənməyə qoymamışdı.

Buğacla bərabər iki cəngavər cəld atdan sıçrayıb çinara doğru yüyürdülər, xanın əl-qolunu açdılar, ata ilə oğul bir-birinə sarmaşdı.

İki cəngavər ilan vurmuş kimi yerində qıvrılan yasavulbaşını sürüyüb hamamı sicimlə çınarın gövdəsinə sarıdılar.

Uzun və hərarətli qucaqlaşmadan sonra Buğac atasının əlindən tutub bir neçə addım kənara çəkildi və səf çəkib yarım dairə vurmuş igidlərinə əlilə bir işarə etdi.

Qırx ox birdən qılıdayıb xaini çınarın kötüyünə mismarladı. İndi o, kötüyə yapışmış yekə, yöndəmsiz, iyrənc bir kirpi leşinə bənzəyirdi. Oxların arasından murdar qara qanı sızıb axırdı...

Buğac üzünü qalan xain qaçaqlara tutub dedi:

– Sizin günahınız ondan böyük, cəzanız ondan ağırdır! Sizə ölüm azdır. Siz miskin qullar, yurdsuz-yuvasız sərgərdanlar kimi yaşamalı, bizim səadətimizi, yurdumuzun-elimizin cah-cəlalını görüb gündə yüz dəfə ölməlisiniz!..

Buğac əlilə uzaqları, üzərinə qara buludlar çökmüş yad torpaqlarını göstərərək əlavə etdi:

– Gedin, bütün yadlara-yağlara, bütün cahana bildirin ki, bizim əldə can deyənə – can deyərlər, qan deyənə – qan!..

SƏHƏND

SAZIMIN SÖZÜ

DUXA QOCA OĞLU DƏLİ DOMRUL

Belə demiş Qorqud Dədə,
O, ellərin işbiləni,
Babaların başbiləni:

– Quru bir çay üzərində
Saldırılmış bir körpünün
Cəvarında yurd eyləmiş,
Köçün salmış bir obadan
Ucalırdı şivən səsi.
Köç etmişdi, anlaşılan,
Gənc bir igid bu dünyadan.
Əri ölmüş yaşlı gəlin
Açıb atır al örpəyin.
Cavan qızlar
Ağlar, sızlar,
Başlarına qara salır,
Səs tutulur, göz qızdırır.
Dırnaqlanır al yanaqlar,
Qana batır ağ duvaqlar.
Qan quruyur ağca üzdə,
Yaş quruyur yorğun gözdə.
Bir qarıcıq dildən düşüb,
İşqıraraq için çəkir.
Qanlı yaşı parçalanmış
Yanağına bir-bir tökür.
Qaraləçək bu ananın
Ürək yaxan nalələri
Ağladırı
Dağı-daşı.

– Niyə şivən qoparıban
Ağlayırsız? Nə xəbərdir?
Nə olubdur? –
Deyə gəlir Dəli Domrul.
Qazlıq atın cilovunu
Çəkib durur.
– Görüklü bir igidimiz
Ölüb bu gün. Ağlamağa
Səbəb oldur.
– Deyin görüm, o igidi
Kim öldürdü? – deyə Domrul
Yenə sorur.
– Qızıl qanad Əzrail
Göy üzündən uçub gəldi,
Haq-taala əmri ilə
Xub igidin canın aldı.

Dəliqanlı, qaflanqaynaq
Bir igiddir Dəli Domrul.
Zamandır ki, quru bir çay
Üzərində körpü salmış.
Karvan-kələk, yoldan ötən,
Kimsə keçsə körpüsündən,
Tutub alar otuz üç pul
Keçməyəndən döyö-döyö,
Çala-çala qırxın alar.

O deyər ki: – Məndən dəli,
Məndən güclü igid varsa,
Çıxıb mənən döyüş etsin,
Pəncələşib vuruş etsin.
Yenə də o: – Gərək mənim
Qoçaqlığım, igidliyim,
Cilazin ər olduğumun
Tərifini hər yana gedə,
Ruma gedə, Şama gedə –
Deyə Domrul öyünərdi.

Xub igidin ölümündən
Kədərənir Dəli Domrul.
– Mərə, ərər! Nə kişidir
Dediyniz Əzrail?
Nə üçün o, qafıl-qafıl
El içinə qırğın sala?!
Yaxşı-yaxşı igidlərin
Yaxaladıb canın ala!

* * *

– Qadir Tanrı, varlığının
Birliyinin haqqı üçün
Mənə göstər canlar alan
Qızıl qanad Əzrailin.
Döyüşübən, savaşıban
Xilas edim xub igidin
Canını mən ki, bir də o,
Yaxşı-yaxşı igidlərin
Canlarını alanmasın.
Obalara, komalara
Qara şivən salanmasın, –
Deyə Domrul rica edir.

Yoxsa Tanrı dərgahına
Onun sözü xoş gəlməyir?!
– Bax, gör necə dəli qavat
Çəkinmədən edib cürət,
Şükr etmədən birliyimə,
Mənim ulu dərgahıma
Yan baxırı? – deyə Tanrı
Hökm eylədi Əzrailə:

– Hey Əzrail! Tez ol yürü,
O dəliyə yetir özün,
Yaramazın bənzin sarat*,
Kəs nəfəsin, canın xırlat.

* Saralt

Dəli Domrul qırx igidlən
Yeyib-içib oturarkən
Qorxunç qoca surətində
Əzrail uçub gəldi.
Nə qapıçı onu gördü,
Nə gəldiyin çavuş bildi.

Əzrailin heybətindən
Qorxu bilməz Domrulun
Görər gözü görməz oldu,
Tutar əli tutmaz oldu.
Nəzərində işıq dünya
Çevirildi qaranlığa.
Çırpıntıya düşdü ürək,
Əzrailə nə söyləmiş
Dəli Domrul baxaq görək:
– Qoca, sən nə heybətli sən?
Qoca, sən nə dəhşətli sən?
Qapıçılar səni görməz,
Qaravullar səni duymaz?!
Sənin qorxunc, ürək sıxan
Görükəmin mənim görər
Gözlərimi görməz etdi.
Qoca, sənin dəhşətindən
Danışmağa tutmaz dodaq.
Yerə düşdü heybətindən
Əlimdəki qızıl əyaq.
İsti ağzım buza döndü,
Sümüklərim duza döndü.
Ay saqqalı ağca qoca,
Gözçığazı çöngə qoca,
Söylə, bura necə gəldin?
Söyləməsən mənə əgər,
Qadam-balam sənə dəgər.

Domrulun sözlərindən
Əzrail açıqlandı:

– Ahay dəli! Gözlərimin
Çöngəliyini bəyənəməzsən?!
Qara gözü xumar baxan,
Baxışılən odlar yaxan
Gəlinlərin və qızların
Canlarını çox almışam!

Saqqalımın ağılığını
Bəyənəməzsən? Bir yürüşdə
Dəmir dırnaq aslanların
Belin, bükən, qarakakil,
Qarasaqqal igidlərin
Canlarını çox almışam!
Dəli Domrul: – Mərə qoca!
Qızıl qanad Əzrail
Sən imişsən? – deyər sorur.
– Mənəm, aha!
– Yaxşı-yazşı igidlərin
Canlarını sən alırsan?
Bu ellərə, obalara
Qara şivən sən salırsan?
– Mən alıram! Mən salıram!

Ahay dayan! Qapıçılar,
Qapıları qapalayın!
İgid oğul ölümündə
Ürəkləri şan-şan olan,
Sinəsinə dağ çəkilib,
Gözləri qan yala dolan
Anaların qisasını
Cəllad dinli, daş ürəkli,
Çöngə gözlü bu qocadan
Bu gün burda alam gərək!
Ürəyinə dağ çəkilmiş,
Al soyunub qara geymiş,
Min bir arzu, min bir istək
Duyğusilə dolu olan

Ürəkləri alovlayan,
Dırnaqlanmış yanaqları
Parçalanıb al boyanan
Gəlinlərin qisasını
Qorxunc üzlü bu qocadan
Bu gün burda alam gərək!

– Ahay qorxunc qoca! Səni
Gen yerlərdə axtararkən
Dar bir yerdə ələ düşdün.
Haydı səni öldürübən
Yaxşı–yaxşı igidlərin,
Cavanların canını mən
Qurtararam əllərindən! –
Deyə Domrul qara, polad
Qılıncını siyirdərək
Qulun kimi qışqırdı bərk.
Bir alıcı toğan kimi,
Çöngə gözlü Əzrailin
Üzərinə hücum etdi.
Əzrail
Qanad çalıb,
Bir göyərçin surətində
Pəncərədən uçub getdi.
Dəli Domrul qas–qas güldü
Əzrailin qaçdığından.
– Mərə comərd igidlərim,
Əzrailin gözün elə
Qorxutdum ki, gen qapını
Buraxıban, dar bacadan –
Pəncərədən qoyub qaçdı:
Domrulun qorxusundan
Quş oluban göyə uçdu.
Amma bilin, bu gün onu
Tərlandıma tutdurmasam,
Əl çəkmərəm, buraxmaram? –
Deyə Domrul
Hərbə biçdi.

Dəli Domrul atın minib,
Tərlandıma ələ aldı.
Çox göyərçin avlayıbən,
Evə doğru qayıdarkən
Əzrail
Qazlıq ata nəzər saldı.
At ürəkübən göyə qalxdı,
Domrulu yerə çaldı.
Qara başı bükülərək,
Yerlər üstə bükük qaldı.
Əzrail
Yubanmadan
Ağ sinəsi üzərinə
Oturuban mırıldadı.
Domrulun nəfəsləri
Saya düşüb xırıldadı:

– Əzrail, mərə aman!
O görünməz həq, Tanrının
Birliyinə yoxdur güman.
Səni bu cür bilməz idim –
Oğurluqla canlar alan.
Bizim yerdə uca–uca
İridüymə dağlar olur.
O dağların ətəyində
Göy çadırı bağlar olur.
O bağlarda gilələri
Yaquət kimi tutub yanan
Qarasalxım üzüm olur.
O üzümün suyun sıxsan,
Al–qırmızı şərab olur.
O şərabdan kimsə içsə,
Əsirəyib sərxoş olur;
Özün bilməz,
Sözün bilməz.
Mən içibən o şərabdan
Duymaz oldum, əsirədim,

Bilməz oldum nə söyləyim:
– Əzrail, mədəd səndən!
Gəl canımı alma mənim!
Doymamışam igidlikdən.
– Mərə dəli, mərə aslan,
Bu işlərdən nə qanırsan?!
Düşünürsən? Məndə nə var?
Mənə niyə yalvarırsan?
Allahını çağır, yalvar,
Odur can verib, can alan!

– Mərə Əzrail, mərə!
Mat qalmışam bu işlərə.
Tanrı isə canlar alan,
Söylə, bəs sən nə qadasan?
Çəkil geri aralıqdan,
Xəbərləşim mən tanrıdan! –
Deyə Domrul tapdı ürək,
Nə söyləmiş baxaq görək:

– Ucalardan ucasan sən!
Kimsə bilməz necəsən sən?
Bəzi cahil adam səni
Göydə arar, yerdə arar.
Bilməz ki, sən nə göydəsən,
Nə yerdəsən.
Möminlərin qəlbindəsən.
Daim duran cəbbar Tanrı,
Baqi qalan səttar Tanrı,
Canımı da alar olsan
Əzrailə qoymagılan!

Domrulun sözlərindən
Allahın xoşu gəldi:
– Çünki mənim dəli qavat
Birliyimi bilər oldu,
Birliyimə şükr qıldı,

Can yerinə bulsun bir can,
Onun canın buraxgilan! –
Deyə Tanrı qızılqanad,
Əzrailə verdi fərman.

Əzrail Tanrı əmrin
Domrula etdi təyin.

– Əzrail, mərə, aman!
Necə tapım mən sənə can?!
Ancaq var bir qoca atam,
Bir də bir qarıcıq anam.
Gedək görək,
Biri canın
Verər olsa al getgilən,
Mənim canım qoy, getgilən.

* * *

Dəli Domrul atın çapdı,
Atasını gözib, tapdı:

– Ağ saqqallı gözüm baba,
Sənə qurban özüm, baba!
Bilirsənmi nələr oldu?
Küfr dedim, ilahinin
Dərgahına xoş gəlmədi.
Göylərdəki qızılqanad
Əzrailə hökm eylədi.
Mənim canım almaq üçün
Göy üzündən uçub gəldi,
Qondu mənim sinəm üstə.
Şirin canım alar oldu.
Baba, səndən can diləmə,
Mənə canın verərmisən?
Yoxsa “dəli oğul” – deyə,
“Domrul” – deyə ağlarmısan?

– Nə deyirsən, göz bəbəyim?

Oğul, oğul, aslan oğul!
Doğulandan doqquz buğa
Basmarlayıb boğan oğul!
Qızılqübbə çadırımın
Sütunusan, dirəyisən,
Qaza bənzər qız-gəlinim
Bəzəyisən, çiçəyisən.
Qarşı yatan qara dağım,
Oğul, oğul, aslan oğul!
Söyləgilən
Əzrailə,
Soyuq-soyuq bulaqlarım,
Ceyranqaçar oblaqlarım
Gərəyisə, onun olsun!

Qatar-qatar dəvələrım,
Ala, xallı gəbələrım
Gərəyisə, onun olsun!

Ağ ayılda ağca qoyun,
Kisə-kisə axça, altun
Gərəyisə, onun olsun!

Can əzizdir, dünya şirin,
Əziz canı qıymam belə.
Məndən əziz, məndən sevgil
Anandır, get, ondan dilə!

Dəli Domrul atasından
Üz görməyib, üz döndərdi.
Gedər-getməz atın sürdü,
Anasına qarşı gəldi.
– Ana, bildin nələr oldu?
Göy üzündən al qanadlı
Əzrail uçub gəldi,
Ağca sinəm üzərinə

Qondu mənim. Şirin canım
Xırladıban alar oldu.
Babamdan can dilədim, o
Verməz oldu, indi səndən
Can dilərəm, verərmisən?
Yoxsa “dəli oğul” – deyə,
“Domrul” – deyə mələrmisən?
Can dilərəm, ana, səndən,
Oğul canın alırsanmı?
Yoxsa, ana ağca üzə
Acı dırnaq çalırısanmı?

– Nə deyirsən, göz işığım,
Oğul, oğul, canım oğul!
Doqquzca ay dar qarşımda
Saxladığım qanım oğul!
Qundağımı bələdiyim,
Boy atmağın dilədiyim,
Dolab-dolab ağ südümü
Əmizdiyim canım oğul!

Uca burlu hasarlarda
Otraq olub tutulaydın,
Azğın dinli kafirlərə
Dustaq olub tutulaydın,
Qızıl-gümüş savuruban,
Pul tökubən qurtarardım.
İndi isə yaman yerə
Varmış ikən, vara bilməm,
Dünya şirin, can əzizdir,
Oğul, canım verə bilməm!

Anadan da məyus olub
Qayıdarkən Dəli Domrul,
Hazırlanıb can almağa
Yaxınlaşdı Əzrail.

– Əzrail, mərə aman!
O görünməz ilahinin

Dediyinə yoxdur güman.
– Söylə görüm, yenə nə var?
Mərə dəli, nə deyirsən?
Daha sözün? Yenə məndən
Nə amanı diləyirsən?
Ağ saqqallı qoca baban
Can dilədin, can vermədi.
Ağ birçəkli qarı anan
Can dilədin, can vermədi.
Daha kim var sənin üçün
Canın verə, keçə candan?
– Həsrətim var.
– Nə həsrətin?
– Yad qızı bir halalım var,
Ondan bir cüt əmanətim –
İki kiçik oğlanım var.
Onlar ilə görüşəlim, –
Deyə Domrul axın-axın
Öz evinə sürdü atın.

– Bilirsənmi nələr oldu?
Göy üzündən qızılqanad
Əzrail uçub gəldi.
Ağca sinəm üzərinə
Qondu mənim, şirin canım
Xırladıban alar oldu.
Babamdan can dilədim sə,
Can vermədi, anamdan can
Dilədim sə, can vermədi.
Söylədilər hər ikisi:
– Can əzizdi, dünya şirin.
Uca-uca dağlarım var,
Sənin üçün avlaq olsun!
Orman kimi bağlarım var,
Sənin üçün yaylaq olsun!
Soyuq-soyuq sularım var,
Sənin üçün içig olsun!

Tövlə-tövlə şahbaz atım
Sənin üçün minik olsun!

Qızıl qübbə çadırlarım
Kölgəliyin olsun sənini!
Qatar-qatar dəvələrim
Yükləliyin olsun sənini!
Ağ ayılda ağ qoyunum
Sürüs ilə sənini olsun!
Könlün kimi tutar isə,
Sevər isə ərin olsun!
Ancaq iki oğlancığı
Başsız qoyma, evsiz qoyma.

– Nə söylürsən, nə deyirsən
Gözüm görən, könlüm sevən,
Ürək dostum, göz bəbəyim,
Qoç igidim, şah igidim,
Dadlı-dadlı damağ verib
Sevişdiyim,
Bir yasdığa baş qoyuban
Əmişdiyim?

Qarşı yatan qara dağı
Səndən sonra neylirəm mən?!
Qəbrim olsun, keçər olsam!

Soyuq-soyuq bulaqları
Səndən sonra neylirəm mən?!
Qanım olsun, içər olsam!

Kisə-kisə qızıl pulu
Səndən sonra neylirəm mən?!
Kəfən alım, xərclər olsam!
Səndən sonra kişi sevsəm,
Könül versəm, onlan yatsam,
Bir od olsun yaxsın məni,
İlan olsun şaxsın məni!

Bir quru, boş canda nə var,
 Qıymadılar sənə onlar?
 Ərş bilsin, kürsi bilsin,
 Yer-göy buna tanıq olsun!
 Dünya bilsin, aləm bilsin,
 Tanrı özü tanıq olsun!
 Bu canım qurbandır sənə,
 Dünya buna tanıq olsun! –
 Deyə xatın yar yolunda
 Can verməyə razılaşdı.
 Bunu gören Əzrail
 Can almağa hazırlaşdı.
 İgidlərin görməlişi,
 Yoldaşına qıyamıadı,
 Haq-taala dərgahına
 Yalvarıbmı sıtğadı:

– Ucalardan ucasan sən,
 Kimsə bilməz necəsən sən.
 Bəzi cahil adam səni
 Göydə arar, yerdə arar.
 Bilməz ki, sən nə göydəsən,
 Nə yerdəsən. Möminlərin
 Ürəyində, qəlbindəsən.
 Daim duran cəbbar Tanrı!
 Baqi qalan səttar Tanrı!
 Uzun yollar üzərində
 İmarətlər tikdirərəm
 Səni deyə.
 Ac görərsəm, yedirdərəm,
 Doyuraram, səni deyə.
 Çılpaq görəsəm, geyindirərəm,
 Donaldaram, səni deyə.
 Can alırsan, bir yerdə al
 İkimizin canımızı.
 Can almırsan, bağışlarsan,
 Bir bağışla ikimizi.

*Eşqin, məhəbbətin mənaviyyəti
 Bir də nişan verdi öz qüvvəsini.
 Ürək birliyinin ölməz qüdrəti
 Dəyişdi Tanrının iradəsini.*

– İki istəklidən əl götür! – dedi,
 Onlara yüz qırx il ömür vermişəm.
 Al iki qocanın canını indi,
 Belə tələb edir səndən iradəm!

Demək, bir qadının eşqi, vəfası
 Tanrı qəzəbinə qələbə çaldı.
 Domrulun gül açdı günü, dünyası,
 Yüz qırx il yaşadı, yüz qırx il qaldı.

DİRSƏ XAN OĞLU BUĞAC

Xan oğlu xan Xan Bayındır
 Toy edərdi eldə bir gün,
 Qonaqlayıb toylayardı
 Oğuzların xanın, bəyin.

Demək, yenə xanlar xanı
 Bir gün yerdən durmuş idi,
 Qızılqübbə şam günlüyün
 Yer üzündə qurmuş idi.

Ala seyvan göy üzünə
 Ucalıban aşınmışdı.
 Min bir yerdə ipək xalça
 Döşənmişdi, salınmışdı.

At öldürüb, dəvə kəsib,
 Buğur, aygır qırdırmışdı,
 Hər tərəfdə üç irəgdə
 Çadır-otaq qurdurmuşdu.

– Oğlu olanı ağ çadıra,
Qızı olanı al çadıra,
Oğlu-qızı olmayanı
Qara keçə üzərində
Əgləndirin!
Qara qoyun yəxnisindən
Yemək verin! Yesə, yesin,
Yeməz, getsin!
Oğlu-qızı olmayanı
Tanrı-taala qarğamışdır,
Biz də dəxi qarğayırıq!
Hamı bunu bəlli bilsin! –
Deyə o gün Xan Bayındır
Hökm etmişdi.

* * *

Qalın Oğuz ellərində
“Dirşə xan”a məşhur olan
Bir bəy varmış, lakin onun
Nə oğlu var, nə də qızı.
O da başqa bəylər kimi
Ala sabah yerdən durur,
Qırx igidin atlandırır,
Yola düşür.
Bayındırın igidləri
Soyuqluqla qarşı çıxır.
Dirşə xanı aparırlar
Qara evə.
Çadırına qara keçə
Döşəyirlər.
Yemək vaxtı onun üçün
Qara qoyun bozbaşından
Gətirirlər.

Belənçilik qarşılanmaq
Dirşə xana ağır gəlir.

– Məndən hansı əskikliyi
Gördünüz ki, mənə bu cür
Həqir sanduz?
Məndən əskik kişiləri
Ağ otağa, al otağa
Qondurdunuz?!
Qılincımdan, ya süfrəmdən? –
Deyə Dirşə sual verdi.
– Görüklü xan, Bayındır xan
Buyuruğu belədir ki,
Oğlu-qızı olmayanı
Tanrı-taala qarğamışdır,
Biz də dəxi qarğayırıq! –
Deyə onlar aytdılar.
Qalxın, gedək, igidlərim!
Bu qara eyb
Ya məndən, ya xatındandır –
Deyə Dirşə yerdən durdu,
Evə gəldi.
Xatınını çağırıban nə söylədi:

– Bəri gəl, hey başım baxtı,
Evim taxtı,
Evdən çıxıb sallananda
Sərv boylum,
Topuğunu saçı döyən
Qara saçlım,
Qara qaşı yaya bənzər
Çatma qaşlım,
Qoşa badam sığınmayan
Dar ağızlım,
Yanaqları göz alması
Al yanaqlım,
Ev dirəyim, əl düləyim,
Bilirsənmi nələr oldu?

Qalxıbanı Xan Bayındır
Yerdən durmuş,
Bir yerdə ağ, bir yerdə al,
Bir yerdə də qara çadır
Qurdurmuşdur.
Oğlu olanı ağ çadıra,
Qızı olanı al çadıra,
Oğul-qızsız sonsuzları
Qara evə qondururu,
Qara keçə üzərində əgləndirir,
Qara qoyun yəxnisindən
Yemək verir.
Buyurmuş ki, oğlu-qızı olmayanı
Tanrı-taala qarğamışdır,
Biz də dəxi qarğayırıq!

Beləliklə qarşıladı
Onlar mənə.
Söylə görüm bu qara eyb,
Səndəndirmi, məndəndirmi?
Səbəb nədir Tanrı bizə
Bir igidməni oğul verməz?
Sonra demiş:

Xan qızı, mən aşnalığı ataram,
Yaxalayıb boğazından tutaram,
Bu sövdada nahaq qana bataram,
Söylə mənə, səbəb nədir bu işə?

Qara polad qılıncımı çəkərəm,
Al qanıvı yer üzünə tökərəm,
Ayrılığın şərabını içərəm,
Söylə mənə, səbəb nədir bu işə?

Acıqlanmış aslan kimi
Dodaqların ceynəyərək,
Dirse xanın cavabında
Nələr dedi xatın görək:

– Hey Dirse xan, mənə qəzəb eyləmə,
İncinibən acı sözlər söyləmə.
Dur ayağa, çadırların qurgılan,
Qoyunları qənarəyə vurgılan.
Təpə kimi ət, yağ qala bu düzə,
Gülmüş kimi qımız cala bu düzə.
Ac-yalavac qalanlara yemək ver,
Əyni yalın çıpaqları geyindir.
İç Oğuzu, Dış Oğuzu qonaqla
Borcluların borclarını qıl əda.
Sən elə bax, alqışlasın el səni,
Həqq unutmaz el qəmini görəni.
Hacət dilə el sənə nəfəs versin,
Bəlkə Tanrı səsimizə səs versin.

* * *

Demək, Dirse qadınını dinlədi,
Həzr eləyib böyük bir toy eylədi.
Qoyun-quzu kəsdi, qırdı at, dəvə,
Oğuz ellərini yığdı bir yerə.
Harda bir ac gördü, doyurdu onu,
Yalınçıq olana geydirdi donu.
Borclu olanların borcunu verdi,
Xərcliksiz qalanın qəmini gördi.
Hər yerdə dağ kimi ət, yağ qaladı,
Su kimi çaylara qımız caladı.
Hansı atılan ox hədəfə dəydi,
Bir ağzıgöyçəyin sözü göyərdi.
Xatın o günlərdə hamilə oldu,
Çox zaman keçmədən bir oğlan doğdu.

Oğlancığı tayalara
Tapşırdılar, saxlatdılar.
At ayağı gölük olur,
Ozan dili yügrək olur.
Zaman keçdi, il dolandı.

Oğlan boya-başa çatdı,
On beş yaşlı bir gənc oldu.

Deyirlər ki, Bayındır xan
Sarayında iki əsrək
Buğa varmış.
O buğalar qara daşa
Buynuz vursa, külə dönər.
Yaz olanda, göz olanda
Toy tutallar, buğaları
Döyükdürüb, xanlar, bəylər
Təfərrüce yığıllar.
Yenə bir yaz Bayındırın
Ordusunda toy başladı.
Ay meydanı süpürdülər,
Suladılar.
Buğaların hər birini
Altı dəmir zəncir ilən
Zəncirləyib,
Altı kişi –
Üçü sağdan, üçü soldan
Zəncirlərdən yapışaraq
Çəkə-çəkə gətirdilər.
Gün görməmiş buğaların
Biri ancaq
Zəncirlərin çəkib qırır,
Kişilərin əllərindən
Buraxılır.

Meydan dəyir bir-birinə,
Dirsə xanın oğlanı da
İki nəfər yaşidiyla
Bir tərəfdə aşıq oynur.
Ağırəklər qaçıb tezir,
Oğlancığın dostları da
Qoyub qaçır.
Lakin oğlan tərənəmədən
Öz yerində durub qalır.

Bunu görən qızgın buğa
Buynuzların şüşlədərək,
Oğlancığa hücum edir.
Oğlan isə çəkinmədən
Yumruğun düynləyir.
Buğa ona çatan zaman
Endiriri qaşqasından.

Yumuruğun düynləyir.
Əsrək buğa gicəllənir,
İgid oğlan sıcırayır
Yağısını buynuzlayır.

Hər oğlanla qızgın buğa
Qabaq-qənşər dartışrlar,
Lakin güclər
Bir-birinə üstün olmur.
Hər ikişi aralıqda
Durub qalır.

Oğlan bir az fikrə dalır:
– Dam dayanar dirək ilən.
Bir sarayın dirəyini
Çəkər olsan, ev yıxılır.
Mən nə üçün bu heyvana
Dirək olum? – deyər oğlan
Düşünərək nəğəhandan
Əllərini heyvancığın
Buynuzundan götürübən,
Sıcırayır. Qızgın buğa
Başı üçtə yerə dəyir.
Oğlan isə macal vermir,
Bıçağıla başın kəsir.

Bunu görən xanlar, bəylər
Yığılırlar
Kəl oğlanın dövrəsinə:
– Hanı, gəlsin Qorqud Dədə,

Bu oğlanın adın qoysun.
Əlin tutub, babasından
Onun üçün taxt istəsin,
Bəylik alsın! – deyə-deyə.

Çağırdılar, Dədəm Qorqud
Gələr oldu.
Oğlancığın əlin tutdu.
Babasına varıb getdi.
– Hey Dirsə xan, oğlanı
Kürsü vergil, bəylik vergil,
Ərdəmlidir!
Boynu uzun bedov at ver
Minər olsun, hünərlidir!

Ağ ayıldan түmən-tümən
Ağ qoyun ver bu oğlana
Şişlik olsun,
Ərdəmlidir!

Qatar-qatar dəvə vergil,
Qoy oğlana yüklət olsun,
Hünərlidir!

Qızılqübbə çadır vergil,
Bu oğlana kölgə salsın,
Ərdəmlidir!

Çiyini quşlu cübbə vergil,
Qoy bu oğlan geyər olsun,
Hünərlidir!
Ağ meydanda buğa basıb,
Onun adı “Buğac” olsun!
Adını mən qoydum, yaşın
Tanrı-taala özü versin!

* * *

Hünərlinin parlayanda
Hünərinin günəşi,
Hamı gözlər işıqlanmaz,
Hamı ürək şad olmaz.

Çox kor olmuş göz vardır ki,
İşıq görse qamaşar,
Çox yaramaz bayquş kimi
Abadlığa qapılmaz.

* * *

Buğac xanın taxta çıxıb
Bəylik donun geyməsi
Atasının qırx igidin
Həsədətə qapıldı.
– Gərək bunu atasına
Çuğullayaq,
Ola bilər ki, öldürə.
O ölərsə, yenə bizim
İzzətimiz, hörmətimiz
Çoxalacaq – deyə onlar
Himləşdilər.
Sonra iki bölük olub,
Dirsə xana yanaşıban
Söylədilər:
– Bilirsənmi nələr olmuş?
Yarımасын sənin oğlun,
Gəncliyindən bar yeməsin!
Qırx igidin götürübən,
Qalın Oğuz ellərinə
Basqın etmiş.
Harada bir gözəl görse,
Çəkib almış.
Ağ saqqallı qocaların
Ağzın söymüş.
Ağ birçəkli qarılının
Südünlə söymüş.
Aydın axan gur sülardan
Xəbər keçə,
Qarşı yatan ala dağdan
Aşırıb keçə,

Xanlar xanı Bayındıra

Xəbər çatı:

– Dirsə xanın oğlu bu cür
Bidət işlər görür – deyə
Söyləyələr. Gəzməkdənsə,
Ölmək sənə yaxşı ola.
Bayındır xan çağırıban
Qəzəb edə,
Belə oğul sənün üçün
Nə gərəkdir?!
Olmağından olmamağı
Yaxşıraqdır. Öldürsənəm!

– Gətiriniz, öldürəlim! –
Deyə Dirsə buyurarkən
Qırx ıgıdın son ıgırmisi
Çıxa gəldi.
– Hey Dirsə xan, sənün oğlun
Yerdən durdu,
Köksü gözəl qaba dağa
Ava çıxdı.
Sən var ikən,
Av avladı, quş quşladı.
Anasıyla məclis qurub,
Söhbət edib badə içdi.
Atasına qəsd elədi.
Yarıməsın sənün oğlun!

Qarşı yatan ala dağdan
Xəbər keçə,
Aydın axan gur sulardan
Aşıb keçə,
Xanlar xanı Bayındıra
Xəbər çatı:
– Dirsə xanın oğlan bu cür
Bidət işlər görür – deyə
Söyləyələr,

Çağrılıban Bayındır xan
Qəzəbinə tuş olasan?
Belə oğul sənün üçün
Nə gərəkdir?! Öldürsənəm! –
Deyə onlar söylədilər.

– Gedin, tutub gətiriniz,
Öldürəlim!
Bu cür oğul mənün üçün
Gərəkmezdir! – dedi Dirsə.
– Biz oğlanı necə tutaq?
O, bizləri sayan deyil,
Sözümüzə baxan deyil.
Dur ayağa,
Qırx ıgıdın boyuna al,
Oğlunu da götürübən
Çıx ovlağa!
Quş uçurdub, av avlayıb,
Oğlanı da oxlayıban
Geri qayıt!
Onu bu cür öldürməsən,
Başqa cürə öldürülməz! –
Deyə onlar uydurdular.

* * *

Sərin-sərin əsən zaman
Salxım-salxım dan yelləri,
Qaqqıladaşib səyirəndə
Boz ırəgli torağayı.

Uzunsaqqal, uzunətək
Tat dam üstə banladıqda,
Bedov atlar yorğalayıb
Yollar üçtə uğradıqda.

Köksü gözəl qaba dağa
Səhər-səhər gün dəyəndə,

Böyük Oğuz ellərinin
Qız-gəlini bəzənəndə,
Ala-sabah axmaq Dirsə
Yerdən durdu.
Qırx namərdin atlandırıb,
Buğacı da götürərək,
Ava çıxdı,
Av avladı, quş quşladı.

Qırx namərdin bir neçəsi
Buğac bəyə yaxınlaşdı.
– Atan dedi: Keyik qavsın,
Gətiribən mənə qənşər,
Vurub salsın.
At oynadıb, qılinc çəkib,
Ox atmasın gözüüm görsün,
– Fərəhlənsin – söylədilər.

İgid oğlan ayın-şayın
Sevinc ilə at oynadır.
Keyik qavır, maral qavır,
Atasının qarşısında
Oxlayıban yerə salır.
Öz yanında:
– Qoy xan babam at siyirdib,
Qılinc çalıb ox atmama
Fərəhlənsin!
Mənə baxıb güvənibən
Fəxr eləsin! –
Deyə yazıq düşünürdü.
Ol qırx namərd:
– Hey Dirsə xan, görürsənmi
Oğlan necə keyikləri
Tezikdirir?
Hər tərəfdən qavır, sənin
Qabağında yerə salır?
Olmaya ki, ceyranlara

Ox atarkən səni vura?
Oğlan səni öldürmədən,
Tez ol onu öldür! – deyə
Uydurdular.

Keyiklərin dalısınca
Oğlan qızgın at çapdırıb,
Babasının qənşərindən
Ötən zaman
Axmaq Dirsə,
Odumlamış qatı yayı
Ələ aldı.
Üzənginin üstə qalxdı,
Yayı çəkdi, öz oğlunun
Kürəyinin arasına
Nişanladı.
Ox kamandan sıçıradı,
İldırım tək uçub şaxdı,
Buğac xanın kürəyindən
Dəyib yaxdı.
Alca qanı şurulladı,
Bedov atın uzun boynun
Qucaqlayıb yerə düşdü
Ol namərdlər Dirsə xanı
Oğlanın nəşi üstə
Getməyə də qoymadılar.
Atlarını döndəribən
Qayıtdılar.

* * *

Yazıq xatın:
– Oğlancığın ilk avidir,
Gərək Oğuz bəylərini
Toyluyalım – deyə qalxıb
Yumurlanıb uru durdu.
At öldürdü, dəvə kəsdi,

Buğur, ayğır, qoç qırdırdı.
Qırx incə qız dövrəsində
Dirşə xana qarşı vardı.

Qıpıqların qaldıraraq,
Dirşə xana nəzər saldı,
Sol-sağına göz gəzdirdi,
Oğlancığın görünmədi.
Qara bağı sarsılıban
Yanar oldu.
Qara xumar gözlərinə
Qan-yaş oldu.
Çağırılan Dirşə xanı
Söy söylədi.
Görək xatın nə söylədi:
– Bəri gəl, hey başım baxtı,
Evim taxtı,
Xan babamın göygisi,
Qadın anamın sevgisi,
Atam, anam verdiyi,
Göz açıban gördiyim
Könül verib sevdiiyim!

Qalxıbbani sən yerindən
Uru durdun.
Qara yallı bedov atın
Bütün mindin.
Köksü gözəl qaba dağa
Ava çıxdın.
İki vardın, bir gəlirsən?!
Yavrum hanı?
Bu dövranda min diləklə
Yetirdiyim oğul hanı?
Çıxsın mənim gözüüm, Dirşə,
Yaman səryir.
Kəsilsin bu, oğlan əməm

Süd damarım, yaman sızlar.
Sarı ilan dişləmədən
Ağca tənim qalxıb şişər.
Yalqız oğul görünməyir,
Bağrım yanar.

Quru çaylar üzərinə
Suçu saldım,
Qara donlu dərvişlərə
Nəzir verdim,
Ac qarınları doyurdum,
Yalınçıqları donaltıdım,
Təpə kimi ət qaladım,
Gülmüş kimi süd caladım,
Min diləklə bir oğlanı
Güclə tapdım.
Yalqız oğul xəbərini
Aman, Dirşə, degil mənə!

Qarşı yatan ala dağdan
Uçurtdunsa, degil mənə!

Qəltan axan daşqın suya
Ağızdınsa, degil mənə!
Ala donlu, azğın dinli
Kafirlərə aldındınsa,
Degil mənə!

Xan babamın ordusuna
Mən varayım,
Ağır ləşkər, pul, xəzinə
Mən alayım,
Azğın dinli kafirlərə
Od vurayım.
Yaralanıb qazlıq atdan
Düşməyincə,

İti qılinc, şah damarım
Biçməyincə,
Yalqız oğul yollarından
Dönməyəlim!
Yalqız oğul xəbərini
Degil mənə!
Qara başım qurban olsun,
Ərim, sənə!

Dirsə bir söz söyləmədən
Gəlib keçdi,
Xatınının cavabında
Dinməz oldu.
Ol qırx namərd qarşı gəlib:
– Oğul sağdır, avlaxdadır,
Gün arası harda olsa,
Gəlib çıxar.
Bəy sərxoşdur, ona görə
Cavab verməz – söylədilər.

* * *

Xatın buna qatlaşmayıb
Geri döndü.
Qırx incə qız yoldaşların
Atlandırıdı.
Bedov atın siyridərək,
“Oğul” deyən yola düşdü.
Qışda, yazda qarı, buzu
Əriməyən qaba dağa
Atın sürdü,
Alçaqlardan ucalara
Çapıb çıxdı.
Bir dərənin üzərində
Quzğunları uçar gördü,
Bedov atın o tərəfə
Qamçıladı.

* * *

Oğlan atdan yıxılarkən
Göy-boz atlı Xızr İlyas
Başı üstə hazır olub,
Bərəkətli əllərilə
Yarasını sığıyaraq:
– Bu yaradan qorxmagılan,
Sənə ölüm yoxdur ondan.
Dağ çiçəyi, ana südü
Mərhəmindir sənin, oğlan! –
Deyə dönüb qeyb olmuşdu.

Xızr gedir, oğlan iki
Tazisilən qumlar üstə
Düşüb qalır.
Qarğa-quzğun qan görübən
Yaralını qavmarlayır.
Kəlbəciklər mırıldayıb
Dövrəsinə dolanırlar.
Quzğunları qovalayıb
Qonmaqlığa qoymayırlar.

* * *

Başılolu yazıq ana
Al qanına batıb yatan
Balasının leşi üstə
Çapar yendi.
Oğlanını duymaz gördü,
Çağırınən nə söylədi:

– Yuxu almış qara, xumar
Gözlərini bir aç axı!

Gözlərini kədər tutmuş
Bu anaya bir bax axı!
Tanrı verən şirin canın
Ceyrandaymış indi axı!

Dil-ağızdan, şirin candan
İki kəlmə xəbər mənə!
Qarayazı, qarabaşım
Qurban olsun, oğul, sənə!

Qarşı yatan uca dağlar
Ucalarkən alçaq olsun!

Qazlıq dağdan axan sular
Axar ikən, axmaz olsun!

Bu dağlarda bitən otlar
Bitən yerdə bitməz olsun!

Qayalarda qaçan ceyran
Qaçar ikən qaçmaz olsun.

Qəza səni hardan tutdu?
Aslandanmı, qaflandanmı?
Bədəninə canın varsa,
Dil-ağızdan xəbər mənə.
Qarayazı, qarabaşım
Qurban olsun, oğul, sənə!

Anasını dinləyərək
Gözlərini açdı oğlan,
Kövrək dili tutar-tutmaz
Nə söyləmiş anasıylan:

– İrəli gəl, sinəsindən
Qana-qana
Süd əmdiyim ağ birçəkli
Qadın ana!

Qazlıq dağdan axan sular
Günahsızdır, qarğama gəl!

Bu dağlarda bitən otlar
Günahsızdır, qarğama gəl!

Qarşı yatan uca dağlar
Günahsızdır qarğama gəl.

Cəblərdəki ceyranlar da
Günahsızdır, qarğama gəl!

Aslanlar da, qaflanlar da,
Günahsızdır, qarğama gəl!

Qarğasan, babamı qarğa,
Bu iş mənə babamdandır –
Deyə oğlan yenə dedi:

– Ana, nə qorx, nə də ağla,
Göy-boz atlı Xızr İlyas
Başım üstə gəldi mənim,
Ox yarama çəkdi əlin:
– Bu yaradan sənə ölüm
Yoxdu! – dedi.
Dağ çiçəyi, ana südü
Dərmanındır, – demiş, – sənin.

* * *

Yaralının sözlərini
Dinlədikdə qırx gülbədən,
Səpələşdi çiçək kimi
Hər tərəfə qırxı birdən.

Sinələrdə çırpınarkən
Analığın saf ürəyi,
Topladılar qucaq-qucaq
Ətək-ətək dağ çiçəyi.

* * *

Ağ birçəkli yazıq ana
Döşün sıxdı.
Bir sıxarkən süd gəlmədi,
İki sıxdı, süd gəlmədi.

Üç sıxanda qan qarışıq
Süd fişqırdı.
O süd ilə məlhəm edib
Oğlancığın yarasını
Bağladılar. Götürdülər,
At üstünə mindiribən
Ordusuna gətirdilər.
Həkimlərə, təbiblərə
Tapşırıb gözlədilər,
Kimsə ilə danışmayıb,
Dirse xandan gizlədilər.

* * *

At ayağı kölük olur,
Ozan dili yügrək olur.
Qırx gün başa çatar-çatmaz
Oğlancığın yaraları
Üzə gəldi, sapsağ oldu.
Yenə də at minə bildi,
Yenə qılnc çala bildi.
Yenə də o av da avlar,
Quş da quşlar.
Dirse xanın xəbəri yox,
Oğlancığın ölmüş bilir.

* * *

Qırx namərdlər bunu duydu.
– Nə etməli? –
Deyə onlar dimdikləşdi:
– Oğlanının sağ olduğun
Bilər olsa Dirse əgər,
Yəqin bilin əl götürməz,
Hamımızı qırıb tökər.
Gərək vaxtı uduzmadan
Onu tutaq.

Ağ boynuna qara qəzil,
Sicim taxaq.
Ağ əllərin dalda çataq,
Yad ellərə, kafirlərə
Qoyub qaçaq –
Deyə onlar Dirse xanı
Basmarlayıb,
Ağ əllərin dalda çatıb,
Ağ ətindən qan çıxınca
Dövəşləyib,
Ordusunu yəğmalayıb,
Dustaq edib,
Qanlı kafir ellərinə
Yönəldilər.

* * *

Dirse xanın bu işindən
Heç bir kəsin xəbəri yox,
Ancaq qadın bunu duyur,
Oğlanını çağırıban
Nə söyləyir:
– Oğul, oğul, canım oğul,
Görürmüsən nələr oldu?

Sərt qayalar oynamadan
Yer ayrıldı.

Elə yağlı soxulmadan
Baban üstə yağlı gəldi
Ol qırx namərd Dirse xanı
Yaxalayıb, ağ əllərin
Arxasında bağladılar,
Ağ boynuna qara sicim
Keçirttilər.
Baban bayan, onlar atlı,

Yügürtdülər.
Götürübən, qanlı kafır
Ellərinə yönəltdilər.
Yenə demiş:
– Dur ayağa, canım oğul,
Qırx igidin boyuva al,
Get, babavı qırx namərdin
Əllərindən qurtargilan!
Baban sənə qıydısa da,
Sən babava qıyma, oğul!

* * *

İgid oğlan anasının
Sözlərini qəbul etdi,
Qara polad qılıncına
Qurşanıban,
Ağ qotazlı qatı yayın
Ələ aldı.
Bedov atın tutduruban
Bütün mindi,
Qırx igidin atlandırıb,
Baba – deyben
Yortub getdi.

* * *

Ol qırx namərd bir çəməndə
Edib otraq,
Al şərabın isiçindən
İçən zaman
İgid Buğac yatdı, ancaq
Qırx namərdlər onu görüb
Söylədilər:
– Durun, varıb oğlanı da
Edək dustaq,
Hər ikisin kafirlərə

Bir aparaq!
Dirsə bunu eşidərək:
– Aman, qırx yoldaşım, aman
İlahinin birliyinə
Yoxdur şübhə, yoxdur güman!
Açın mənim əllərimi,
Qopuzumu mənə verin,
Qaytarım mən bu gələni.
Gərək olsa, öldürünüz,
Gərək olsa, saxlayınız
Sonra məni.

* * *

Dirsə xanın əllərini
Boşaltdılar,
Gətirdilər qopuzunu.
O bilmirdi bu gələnin
Oğlancığı olduğunu.
Asta-asta qarşı gəldi,
Aldı, görək nə söylədi:
– Boynu uzun bedov atlar
Gedirsə də, mənim gedir.
Bu ilxıda sən də gər
Mindiyin var, degil mənə.
Savaşmadan, vuruşmadan
Qaytarağım, dalı qayıt!
Ağ ayıldan sürü, qoyun
Gedirsə də, mənim gedir.
Bu sürüdə sən də gər
Şişliyin var, degil mənə.
Savaşmadan, vuruşmadan
Qaytarağım, dalı qayıt!

Qatar-qatar qızıl dəvə
Gedirsə də, mənim gedir,
Sən də gər bu qatarda

Yütlətin var, degil mənə.
Savaşmadan, vuruşmadan
Qaytarağım, dalı qayıt!

Qızılqübbə çadırlarım
Gedirsə də, mənim gedir.
Arasında sən də gər
Odan vardır, degil mənə.
Savaşmadan, vuruşmadan
Qaytarağım, dalı qayıt!

Ala gözlü qız-gəlinlər
Gedirsə də, mənim gedir.
İçlərində sən də gər
Nişanlın var, degil mənə.
Savaşmadan, vuruşmadan
Qaytarağım, dalı qayıt!

Ağ saqqallı qocalarım
Gedirsə də, mənim gedir,
İçlərində sən də gər
Baban varsa, degil mənə.
Savaşmadan, vuruşmadan
Qaytarağım, dalı qayıt!

Mənim üçün gəlmişsənsə,
Oğlancığımı öldürmüşəm.
İgid, sənə yazığımı yox,
Dalı qayıt!

İgid oğlan atasını
Dinləyərək,
Cavabında nə söyləmiş
Baxaq görək:
– Boynu uzun bedov atlar
Sənindir sə,
Qırx namərdə qıymağım yox!

İçlərində minliyim var.
Yəğmalanan sürü, qoyun
Sənindir sə,
Qırx namərdə qoymağım yox!
İçlərində şişliyim var!

Qatar-qatar qızıl dəvə
Sənindir sə,
Qırx namərdə qoymağım yox!
İçlərində yüklətim var!

Qızılqübbə çadır-otaq
Sənindir sə,
Qırx namərdə qoymağım yox!
İçlərində odam vardır!

Alagözlü qız-gəlinlər
Sənindir sə,
Qırx namərdə qoymağım yox!
İçlərində nişanlım var.
Əsir gedən ağsaqqallar
Sənindir sə,
Qırx namərdə verəməyim yox!
İçlərində mənim də bir
Əqli şaşmış babam vardır! –

Deyə oğlan qırx yoldaşa
Dilbənd verdi,
Qırx gənc igid bedov ata
Qamçı vurdu.
Aslan Buğac qılnc çəkdi,
Savaş etdi, qırx namərdin
Kimisinin boynun vurdu,
Kimisini dustaq tutdu.
Babasını xilas edib
Geri döndü.
Dirse xan da oğlanının
Say olduğunu duyub bildi.

* * *

Xanlar xanı xəbər tapıb,
Buğac xana bəylik verdi,
Kürsü verdi.
Qorqud Dədə boy boyladı,
Söy söylədi.
İnci kimi dastan düzdü,
Qoşma qoşdu,
Onlar daxi bu dünyaya
Gəlib keçdi.
Karvan kimi qondu köçdü.
Yer gizlətdi, əcəl aldı,
Qoca dünya yenə qaldı.
Gedən getdi, yaxşı, pisdən
Gələnlərə bir ad qaldı.

* * *

Görüm, dostlar, qafil ölüm
Gələn zaman mərd igidə
Keçid versin!
Sağlıq kimi dövlət olmaz,
Bu dövləti həqq artırsın!
O öyüdüm uca Tanrı,
Dost oluban mədəd versin!

Yömn edəlim,
Yerli qara dağlarınız
Yıxılmasın!
Kölgə salan ağaclarınız
Kəsilməsin!
Daim axan aydın sular
Azalmasın, qurumasın!
Uca ucan tərlanların
Qanadları qırılmasın!
At çapanda atınızın
Ayaqları büdrəməsin!

Çarpışanda qara polad
Qılıncınız kütləməsin!
Dürtüşübən, çəkişəndə
Kəndiriniz ufanmasın!
Ağ birçəkli anaların
Axır yeri behişt olsun!
Ağ saqqallı babaların
Son sarayı cənnət olsun!
Həqq yandıran çırağınız
İşıqlansın, yanar dursun!
Görüm möhtac olmayasız
Namərdlərə, dostlar, sizi!

QARACIQ ÇOBAN

Üşüdüm ha üşüdüm,
Dağdan alma daşdım,
Almacığı aldılar,
Mənə zülüm qıldılar.
Mən zülümdən bezaram...

Xalq məsəllərindən

Xoş illərin birində,
Günlərin bir günündə,
Tuluquşun sevgisi,
Bayındır xan köygisi.
Qaracığın qaplanı,
Məşələrin aslanı,
Xan Uruzun atası
Qalmış igid arxası,
Elin şanı-şövkəti,
Qalın Oğuz dövləti,
Qonur atın yiyəsi,
Ərənlər sərkərdəsi
Ulaş oğlu Xan Qazan
Yerindən durmuş idi,
Doxsan başlı ban evin
Düşərdə qurmuş idi.

Hər yanda ipək-ipək
 Xalılar salınmışdı.
 Sürəhi düzülmüşdü,
 Badyədər qurulmuşdu.
 Neçə-neçə xub üzlü,
 Xub üzlü, qara gözlü,
 Gözəl-göyçək, görüklü,
 Saçı dalda hörüklü,
 Qabaq səhər, qaş gecə,
 Döşlər qaba, beş incə,
 Köksü qızıl düyməli,
 Qırıqları sürməli,
 Səhərin dan ulduzu,
 Yanaqlar al qırmızı,
 Xallı, xoylu damağlı
 Dili ballı, qaymaqlı,
 Sinəsi qoşa narlı,
 (Kim görüb sərvə barlı?)
 Gecənin yağmış qarı,
 Duru suların arı,
 Dağın yorğun maralı,
 Dəli ceyran ədalı,
 Şirindil, incidişli,
 Gözəl, kəhlik yerişli,
 Dodağı pöhrə balı,
 Dosta gəl, yada çalı,
 Əllər xınadan əlvən,
 Baxışı canlar alan,
 Səsi Davud nəğməsi,
 Nəfəsi gül nəfəsi,
 Vüqarlı, yaraşıqlı,
 Bəxt ulduzu işıqlı,
 Yaz üzlü, göz nemətli,
 Gül iyli, bar ləzzətli,
 Dadlı-duzlu, məzəli,
 Azərbaycan gözəli.
 Mey gəzdirir ortada,

Din-iman gedir bada,
 Şanlı Oğuz bəyləri,
 Ərənləri, ərleri
 Sığraq sürür, mey içir,
 Günlər şadlıqla keçir.

Ulaş oğlu Xan Qazan,
 Xan Qazan, aslan Qazan
 Al şərabı qantarır,
 Alaca gözü qızarıq,
 Papaq yenir qaşına,
 Nəşə vurur başına,
 Dizin sövkəyir yerə,
 Üzün tutur bəylərə:
 – Ünlüm ünləyin, bəylər!
 Sözümlə dinləyin, bəylər!
 Yata-yata yanımız,
 Yançağımız qaradı.
 Dura-dura belimiz,
 Buxunumuz qurudu.
 Varın ovlağa varaq,
 Keyik yığaq, ov tutaq,
 Elimiz yesin içsin,
 Günlərimiz xoş keçsin.
 Elin qəhrəman oğlu,
 Səlcuq oğlu, xan oğlu,
 Yenilməz adlım sərdar,
 Hər gücü Dəli Dondar
 Razılığın bildirir:
 – Xan Qazan, məsləhətdir!
 Ulu bəylərin başı,
 Xanın igid yoldaşı,
 Uzunqol, qaplan qaynaq,
 Qara nər Qarabudaq
 Səs verir digər yandan:
 – Yaxşıdır, ağam Qazan!

Xanlar bunu deyincə,
Başqalar səs verincə,
At ağızlı bəy Aruz,
Ağsaqqal, əldə qopuz
İki diz üstə çökür,
Düşünür, tibir* tökür;

– Dayın boyuva qurban,
Əl saxla, bəyim Qazan!
Sası dinli düşmanın
Mərzində otursan,
Ev-eşiyin, obanın
Üstə kimi qoyursan?

– Cilov yəhər qaşında,
Üç yüz igid başında
Oğlum Uruz atlansın,
Obam üstə dayansın! –
Deyə xan verdi fərman,
Qalxdı, geyindi xoftan.

* * *

Hazırlıqlar başlandı,
İgidlər silahlandı.
Qabaqca qonur atı
Çəkdilər sərdar mindi,
Təpəl qaşqa ayğırı
Dalıyca Dondar mindi.

Qazanın mərd qardaşı,
Arxası, silahdaşı,
Boz aslan Qaragünə
Qalxdı göy at üstünə.

* Tədbir.

Yaman gündə, dar gündə
Çəkən elin qayğısını,
Dəstursuzca öldürən
Bayındır xan yağısını
Şir oğlu Şir Şəmsəddin
Mindi ağca bedovun.

Bayburdun hasarından
Parlayıb uçub qaçan,
Dov günü qatı yaydan
Dolu kimi ox saçan
Boz ayğırly Beyərək
Atlandı lay divar tək.

Xan Qazan məzah ilan
“Keşiş” – deyə çağırən
Yeyinək silah taxdı,
Duru ayğıra qalxdı.
Saya varsan tükənməz,
Həddü hesaba gəlməz.
Bütün Oğuz bəyləri,
Alıcılar ləşgəri
Geyindi, yaraqlandı,
Düzüldü, yasaqlandı,
Çıxdılar Ala dağa,
Aslan girdi ovlağa.

* * *

Dəvə kinli düşmənin
Casusu casusladı,
Bu xəbəri Gürcüstan
Məliginə yolladı.
Yeddi min zatıqırıq,
Donunun ardı yırıq,
Başları yarı saçlı,
Sinəsi gümüş xaçlı

Silahlandı, at mindi,
Yəhər qaşına sindi.
Yönəldi xan evinə,
Çapdı Qazan evinə.

Çaldı-çapdı, taladı,
Oğlunu yaxaladı.
Ağ əllərin bağlatdı,
Qız-gəlinin ağlatdı,
Ağ ban evlər, kömələr,
Qatar-qatar dəvələr,
Şahbaz at tövlə-tövlə,
Hesabsız pul, xəzinə
Talandı, qarət oldu,
Əcəb qiyamət oldu.
Ağsaqqallar, qocalar,
Qarıcıq olan analar,
Körpələr quzu kimin,
Qaza bənzər qız-gəlin,
Səhərin dan ulduzu
Bayındır xanın qızı,
Ucaboy, qara qaşlı,
Bel nazik, uzun saçlı,
İpək şəddə qaşında,
Qırx incə qız başında,
Oğuzun baş qadını,
Xan Qazanın xatını
Düşməne yesir oldu,
Bənzi saraldı, soldu.

Xanın qarı anasın
Evindən çıxardılar,
Qara dəvə boynuna
Asdılar, apardılar.

Üç yüz igid qırıldı,
Daş üstə qalmadı daş,
Oxlandı, şəhid oldu
Qocaman Sarı Qulmaş.

Düşməni öyünür, şişir,
Boy boyladır, söyləşir:

– Mərə bəylər, Qazandan
Qərribə acıq çıxdıq.

Bir kərə varın-yoxun,
Taladıq evin yıxdıq.

Bizlərə əsir oldu
Halalı, oğlu, qızı.
Qırx igid ilə tutduq
Oğlancığı Uruzu.

Bir yağı yerdən durur,
Ağzın büzür, dən salır:
– Nə deyirsiniz, hələ də
Bir acığımız qalır.

Şöklü Məlik tutulur
Qara qanı qaralır:
– Mərə əclaf, de görüm
Nə acığımız qalır?

Çuğul yağı titrəyir,
Bağır basır, baş əyir:
– Bəylər bəyi Qazanın,
O barışmaz düşmanın

Dəmirqapı Dərbənddə
Qoyunu var minlərcə.
Onları da alsaydıq,
Ulu acıq açardıq.

Şöklü Məlik eşidir,
Tamahlanır, hökm edir:
– Altı yüz atlı getsin,
Qoyunu qarət etsin!

Altı yüz ər atlandı,
Qoyun üstə yollandı.

* * *

Qara Çoban, xan Çoban,
Qayğılı aslan Çoban,
Qara dağlar qaplanı,
Xan Qazanın Çobanı
Yatdı vəqie gördü,
Səmrədi uru durdu.
Qoyunları hər yerdən
Ağıllara topladı,
Qapıların bərkidib
Dalısın torpaqladı.
Çağırdı cüt qardaşın,
Yığdı çöllərin daşın.

Üç yerdə daş topladı
Bərkitdi dörd bir yanın,
Açdı əlinə aldı
Ala qollu sapanın.

* * *

Toz qalxdı, günəş batdı,
Atlılar gəldi çatdı:

– Sürüyə qurd girəndə
Əli çomaqlı Çoban!
Qaranquluq düşəndə
Odlu, çaxmaqlı Çoban!
Pendiri, qatığı bol,
Çüdlü, qaymaqlı Çoban!
Dartışıb qarışıanda
Dəmir qaynaqlı Çoban!
Mərə Qaracığ Çoban,

Bizə qulaq asgilan!
Qazanın ev-eşiyin
Dağıtdıq, yəğmaladıq,
Tövlə-tövlə atların
Biz mindik, biz taladıq.

Xanın axdı ulduzu,
Tutduq oğlu Uruzu,
Çapdıq evin, köməsin,
Bol pulun, xəzinəsin,
Qatar-qatar dəvəsin,
Qarıcış olan nənəsin.
Bütün dövlətin-malın,
Qız-gəlinin, halalın
Yesir qıldıq, apardıq,
Qiyamətin qopardıq.
Mərə çoban, hardasan?
Yaxında, uzaqdasan?

Sözümüzə qulaq as,
Bizə baş əy, bağır bas!
Bizdən gizlənmə, qorxma,
İrəli gəl, huyuxma!
Sənə Şöklü Məlikdən
Bəylik allıq bilgilən.

Qara Çoban bağırır,
Sərkərdəni çağırır:
– Ala qarı söyləmə gəl,
Yolsuz yağı, azğın yağı!
İtim ilə bir yalaqdan
Yöndəm içən quzğun yağı!

Altındakı şahbaz atın
Nə öyürsən, mərə yağı?
Ala başlı, kola buynuz
Keçimcə də gəlməz mənə!

Başındakı dəbilğeni
Nə öyürsən mənə, yağı?
Başımdakı bu qıllica
Börkümçə də gəlməz mənə!

Altmış tutam köndərini
Öymə mənə, murdar yağı!
Bu qızılciq yeddi qarış
Ağacımca gəlməz mənə

Qılincını, qalxanını
Öymə mənə, mərə yağı!
Savaş günü əyri başlı
Çovqanımcə gəlməz mənə!

Belindəki doxsan oxun,
Nə öyürsən, dinsiz yağı?
Qırıq günü ala qollu
Sapanımcə gəlməz mənə!

Yaxınından, uzağından
Bəri gəl, hey yetim yağı!
İgidlərin zərbi-şəstin
Görüb get, hey itim yağı!

* * *

Yağılar at təpdilər,
Hər yandan ox səpdilər,
Ərənlərin qocağı,
El-obanın dayağı,
Mənim Qara Çobanımcə,
Yenilməz qəhrəmanım
Əl eylədi sapangə,
Yer-göyü gətirdi tənqə.
Yağının aşısı bişdi,

Kürkünə birə düşdü.
İgid Çoban təkine
Nər kimi gərdi sinə.
Qızgın sapan tavladı,
Daşı-daşa dayadı.
Atıldıqca hər daşı
Sındı üç düşməni başı.
Qırdı yağının gözün,
Yerə sərdi üç yüzün.
Lakin tükəndi daşı,
Oxlandı cüt qardaşı.
Aslanım acıqlandı.
İçi od tutdu yandı.
Dünya gözünə gəlməz.
Keçi bilməz, qoç bilməz,
Qoyur sapana atır,
Düşməni yan-yana yatır.
Qaraldı yerin üzü,
Qorxdı düşmənin gözü:
– Yarımasın bu Çoban!
Yarcımasın bu Çoban!
Bir az da dursaq əgər,
Diri qoymaz bir nəfər,
Hamını tökər qırar,
Anamız üzün cırar.
Üz döndərüb qaşdılar,
Dağ-təpəni aşdılar.

* * *

Düşməni ara açarkən,
Çobanımcə çatdı qaşın,
Haqqına tapışırdı
İki şəhid qardaşın.
Mat qaldı öz işindən,

Çaxmaq çaldı, od yaxdı,
Düşmənlərin leşindən
Böyük bir təpə yaptı.
Polad ürəyində kin,
Yandırdı bez köynəyin,
Bağladı yarasına,
Kimsə gəlməz yasına.
Dərə xəlvət, ər yalqız,
Eldən iraq, qayğısız
Bir daş üstə çönbəldi,
Ürəyi dərdə gəldi.
Yollara baxdı-baxdı,
Gözlərindən yaş axdı:

Yolun yumulsun, Qazan!
Qapın çırpılsın, Qazan!
Ölübsən, ya dirisən?
Xəbərin yox xəbərdən!

* * *

Sizə mən söyləyincə,
Məgər, dostlar, o gecə
Xan Qazan ayın-şayın
Toxtax, ağır-arxayın
At oynadıb, ox atıb,
Yorulub düşüb yatıb,
Yuxusunda nə gördü?
Qara vaqiə gördü.
Səmrədi uru durdu,
Qardaşına hey vurdu:

– Ünüm ünlə, qardaşım,
Sözüm dinlə, qardaşım!
Yuxumda gördüm nələr,
Qorxulu vaqielər.
Qarlıca qara yağmır

Gördüm üstümə yağır.
Gördüm qara qırqılar
Mənim quşumu şığar,
Gördüm idlirim şaxdı.
Ev-eşiyimi yaxdı.
Qaraqılcıq, boz sarı
Quduzlaşmış qurdları
Evimi dələr gördüm,
Bir daha nələr gördüm:
On barmağım ox gördüm
Biləyimdən yox gördüm.
Tüklərim qarğı kimin,
Tutdu gözümün önün.
Dağılıb ağlım, huşum,
Gəldim sənə qonuşum.
Canım qardaş, halım sor,
Mənim bu yuxumu yor!

– Qara bulud dediyin –
Sənin varın, dövlətin.
Qara yağmır – ləşkərin,
Saç – qağyılı ellərin,
Qalanın Tanrı yorsun,
İnşalla xeyir olsun!

– Ümidim, arxam qardaş,
Ləşkərimə sən ol baş,
Otur yerli-yerində,
Ovumu pozma, mən də
Minirəm qonur ata,
Qan-tərə bata-bata.
Qonur atım – ceyranım,
Qaraquşum, tərhanım
Dərələrdən yel kimi,
Təpələrdən sel kimi,
Sərsərə dönər, əsər,
Üç günlük yolu kəsər.

Öylən çatar obama,
Baş çəkərəm odama.
Sağlıq, əsənlik olsa,
Sağlamlıq, şənlik olsa,
Nə durram, nə dincəlləm,
Axşama dönüb gəlləm.
Gəlmədim axşam əgər,
Bilin var yaman xəbər.

Qonuru mamızladı,
Yüyürdü, yol yolladı.
Uca dağlardan aşdı,
Daşqın suların keşdi.
Çapdı yetişdi yurda,
Nə ev gördü, nə oda.
Uçarda quzğun uçar,
Qaçarda tazı qaçar.
Bağrı alışıdı, bişdi
Yurduyla xəbərleşdi:

– Ay yurdum, aman yurdum,
Qum qumlamayın yurdum,
Güllü dağların döşü
Sığmı keyiklə qonşu,
Yağlar hardan varmış?
Nə yerdən səni dalmış?
Yenə də söy söyləmiş,
Görəlim nələr demiş:

– Ağ ban evim tikilində yurdu qalmış,
Qarı anam olurları yeri qalmış.
Oğlum Uruz ox atarda budaq qalmış,
Qara mitbax tikilində ocaq qalmış.
Ulu bəylər çaparında meydan qalmış,
Oba köçmüş yurd-yuva viran qalmış.

Tutuldu Salur Qazan,
Gözlərinə doldu qan.
Qara bağrı darıldı,

Yumaq kimi sarıldı.
Könlü təşvişə düşdü,
Qan damarları şişdi.
Köçün izini tapdı,
Heylədi atın çapdı.
Başı lovlu, bağrı qan
Gözlərin tutmuş duman,
Mərd əli çıxıb boşa,
Yalvarır dağa-daşa.
Qarşına çıxdı bir su:
– Həq didari görüb bu.
Xəbərleşir su ilə
Nələr soruşur ondan:

– Çingim-çingim qayalardan çıxan su,
Şaqqıldayıb dərələrdən axan su,
Ağır-ağır qayaları xırladan,
Dənizlərdə gəmiləri oynadan,
Şahbaz atlar, boz aygırlar içən su,
Qızıl dəvə üzərindən keçən su,
Sahilləri ağca qoyun yatağı,
Çəmənləri buğaların otlağı,
Ayişenin, Fatimənin meknəti,
İmam Həsən, İmam Hüseyn həsrəti,
El-obamdan xəbərin var, de mənə!
Qara başım qurban olsun, su, sənə!

Su necə xəbər versin?
Nə söyləsin, nə desin?

Suyu atladi, keşdi,
Gözü bir qurda düşdü:
– Uğurludur qurd üzü,
Uzağı görər gözü,
Xəbərleşim onıylan –
Deyə soruşdu qurddan:
– Günü doğan qaranquluq axşamlar,

Uru duran yağanda kövşənə qar,
Qızıl-qızıl dəvələri buzladan,
Ağca qoyun gördükdə quyruq qapan,
Erkəcin, övəcin, simizin tutan,
Qanlı quyruq üzübən çap-çap udan,
Arxasıyla ağıllar böyrü sökən,
Şahbaz-şahbaz atların ətin tökən,
Qaba səsli köpəkləri hürdürən,
Çaxmaqlıca çobanları yüyürdən,
El-obadan xəbərin var, de mənə!
Qara başım qurban olsun, qurd, sənə!

Qurd necə xəbər versin?
Nə söyləsin, nə desin?
Qurdu da qoydu keşdi,
Gözü bir itə düşdü:

– Qaranquluq axşamlar haf-haf hürən,
Ağca ayran gördükdə çap-çap içən,
Oğruları, xırsızları qaçırdan,
Qorxuduban, hürküdübən, uçurdan,
El-obamdan xəbərin var, de mənə!
İyiliklər edərim, itim, sənə!

İt hardan xəbər versin?
Nə söyləsin, nə desin?
Xan Çobanın köpəyi,
Tanıyır Qazan bəyi.

Ayaqlarına düşər,
Oynar, sək-sək səkildər.
Qazandan əl götürməz
Vursa da qaçıb getməz.
Dilsiz-ağızsız heyvan,
Can atır bu yol ilan,
Xanı dalıyca çəkə,

Çobana çata bəlkə.
Xanı cinlədir, çovur.
İt qaçır, Qazan qovur,
Hirsindən yana-yana
Gəlir çatır Çobana:

– Qaranqu axşam olanda qayğılı Çoban,
Qara yağmır yağanda sayğılı Çoban,
Sapanlı, dəyənəkli, çaxmaqlı Çoban,
Südü, pendiri bol, qaymaqlı Çoban!

Qazan yenə söyləmiş,
Görəlim nələr demiş:

– Ünüm ünlə, Çobanım!
Sözüm dinlə, Çobanım!
Ev-eşiyim talanıb,
Bağrım od tutub yanıb.
Nə xəbərin var mənə?
Qurbanam, Çoban, sənə!

– Harda ölmüşdün, Qazan?!
Harda itmişdün, Qazan?!

Dünən yox, yarankı gün
Buradan talan keçdi.
Qara dəvə boynunda
Qarıcıq anan keçdi.
Uca boylu halalın,
Bütün qul-qaravaşın
Kafirə yesir getdi
Yanında qırx yoldaşı.

Qırx igidi yanında
Oğlun Uruz yalınçıq
Qul oldu, əsir getdi
Ayaqyalın, başaçıq.

Düşmənlər mindi getdi
Tövlə-tövlə atları,
Yükilə gəldi keçdi
Dəvələrin qatarı.

Xan bu sözdən usandı,
Ürəyi tutdu yandı:

– Ağzın qurusun, Çoban!
Dilın çürüsün, Çoban!
Qadir qəbrivi qazsın,
Alnıva qada yazsın.

Nə deyib, nə söylərsən?!
Çəkin bu pis xəbərdən!
İgid Çoban tutuldu,
Ürəyi dərdlə doldu:

– Nə deyirsən, Xan Qazan,
Səndə yoxmudur iman?!
Qarğama məni, bəsdı,
Sözün bağrımı dəldi.
Altı yüz yağı dəxi
Mənim üstümə gəldi.

Dağ tək dayandım, durdum,
Üç yüzün tökdüm, qırdım.
Üç yerdən yaralandım,
Yıxılmadım, dayandım.
Gözünə saldım qada,
Vermədim bir toğlu da.
Büküldü qara başım,
Öldü iki qardaşım.
Usandım, qaldım, yalqız,
Təkü tənha, qayğısız.
Göyə ucaldı ahım,
Demək, budur günahım?!

Çobanı qəhər tutdu,
Saxlaşdı, hirsın uddu.
Üzündə acı kədər,
Daha söylədi nələr:

– Altındakı qonur atın vergil mənə,
Atmış* tutam kəndirini vergil mənə,
Ağ – alaca qalxanını vergil mənə,
Qara polad qılıncını vergil mənə,
Sadaqından səksən oxun vergil mənə,
Ağca tozlu qatı yayın vergil mənə,
Düşmənin üstünə yel olum əsim,
Yengidən doğanın öldürüm, kəsım,
Yenimlə alnımın qanını silim,
Gərək olsa sənın yolunda ölüm,
Qadir qoysa, alım evin-eşiyin,
Gecə-gündüz özüm çəkim keşiyin!
Xan Qazan mat-mat baxdı,
Nə dindi, nə söylədi.

Çobanın cavabında
Bir söz dəxi demədi.

Qonuru qamçıladı,
Yolun tutdu yollandı,
Çoban isə Qazanın
Dahısınca tovlandı.

Xan döndü dalı baxdı:
– Oğul Çoban, sən hara?
– Sən evin üçün, mən də
Qardaş qanı almağa!

Qazan dayandı, qaldı,
Düşündü, fikrə daldı:

– Əgər Çobanla varsam,
Ev-eşiyimi alsam,
Sabah bu mənə bəlkə
Toxunc olacaq yekə.
Bütün Oğuz bəyləri,
Ərənləri, ərleri

* Altmış.

Mənə qaxınc qaxacaq,
Söypəyəcəklər ancaq:
“Gər Çoban olmasaydı,
Qazanla varmasaydı.
Düşməne varanmazdı,
Evini alanmazdı”.

Cilovu çəkdi durdu
Çobanına hey vurdu:

– Mərə Çoban, mən acam,
Yeməyə varmı nəsnə?
– Bəli, ağam, bir quzu
Bişirmişəm dün gecə.

Aşağı düş atından,
Burda bir az dincələk,
Bu ağacın dibində
Əyləşək, açım yeyək! –
Deyə quzunu Çoban
Çıxartdı dağarcıqdan,
Süfrəsini açarkən,
Qazan yüyürdü birdən
Çobanı yaxaladı,
Bir ağaca bağladı:

– Qulaq as, mərə Çoban,
Qarınıcığın acmadan,
Gözlərin qaralmadan,
Yuxusunu almadan
Bu ağacı dart qopar,
Çalış canıvi qurtar.
Yoxsa gecəyə qalsan,
Yuxun gəlsə, yuxlasan,
Qurdlar səni dağıdar
Quru sümüyün qalar! –
Deyə Qazan atlandı,
Yolun çəkdi yollandı.
Uzaqlaşdıqda Qazan,

Hər Çoban, aslan Çoban
Kürək verdi qıyqacı,
Canlı qaba ağacı
Kəl kimi burxdı, dartdı,
Yerli-dibli qopartdı,
Aldı düzəldi yola.
Bəy döndü baxdı dala,
Gördü gəlir Çobanı,
Qaynadı coşdu qanı:

– Mərə, hara gəlirsən?
Bu ağacı neylirsən?

– Sən vuruşub acarsan,
Mən isə bu ağacdən
Orda ocaq yaxaram,
Sənə yemək yaparam.

Bu söz bəyə xoş gəldi,
Atından yerə endi.
Əlin açdı Çobanın,
Əyildi öpdü alın:
– Qadir qoysa, sağ qalsam,
Ev-eşiyimi alsam,
Sənə bəylik verərəm,
Mir-axur eyləyəyəm.
Atlandılar yortdular,
Ağ yel kimi getdilər.

* * *

Şöklü Məlik bu taydan
Kefi saz, şən-şadman,
Böyük bir məclis qurub
Yeyib-içib oturub,
Üzün bəylərə tutur,
Ərlənir qatı qüsür:
– Bilirsizmi Qazana,
O barışmaz düşmana

Nə heyif etmək gerek?
Xatınını gətirmək,
Məclisdə mey paylasın,
Sığraq versin, oynasın.

Məlikin bu fərmanın
Eşitdi Burla xatın.
Mərd nərin mərd mayası,
Körpə aslan tayası,
Sərt qayalar ceyranı
Oğuzun qızlar xanı,
Gün gözünə qaraldı,
İgid bağı daraldı,
Axıtdı qanlı yaşın,
Çağırdı qırx yoldaşın.
Düşündü, fikir gördü,
Öyrətdi, öyüd verdi:
– Hankınızı tutalar,
Tutuban soruşalar:
– Xatını kimdi bəyin?
Məni nişan verməyin.
Qırxınız qırx tərəfdən
Hamı birdən deyin: – Mən!
Dayanıb durub hamı,
Gəldi şahın adamı
Soruşcaq: – Xatın kimdi?
Huyuxuban diksindi.
Qırx yerdən səs gəldi: – Mən!
Avara qaldı gələn,
Baxdı, baxdı qəyitdi,
Şahın yanına getdi:
– Yapışdıq hər birindən,
Cavab gəldi qırx yerdən,
Nə qədər əcz eylədik,
Hankısıdır bilmədik.

Şöklü Məlik hirsləndi.
Darıldı, qəzəbləndi:

– Varın, Uruzu basın,
Boğun, çəngələ asın,
Doğrayın qiymə–qiymə,
Düzəldin qara qiymə.
Qırx bəy qızına verün,
Göz qoyub, baxın görün,
Hansı yeməse odur,
Gətirün, bədir–bədir
Sığraq sürsün, oynasın,
Məclisdə mey paylasın!

Burla bunu duyunca,
Süzdü gəldi, yavaşca
Oğlancığın səslədi,
Nə dedi, nə söylədi:

– Oğul, oğul, vay oğul,
Əmək oldu zay, oğul!
Dünyaya gətirdiyim
Bəsləyib yetirdiyim,
Evimin yaraşığı,
Gözlərimin işığı,
Yağının felin duydum,
Qutum qurudu, öydüm.
Şöklü şah hökm eyləmiş,
Yalan sözlər söyləmiş,
Buyurmuş, səni, bala,
Anan qurbanın ola,
Şənarəyə assınlar,
Qiymə–qiymə yarsınlar,
Bişirsinlər çıxırtma,
Versinlər mən yazığa.
Yeməyim, tanışınlar
İstəyiri o murdar.
Evin yıxsın atavın,
Başı lovlu atavın
Namusun ləkələsin,
Başına kül ələsin.

Dilim ağzımdan düşə,
Nə deyirsən bu işə?
Uruz hirsindən əsir,
Dişi dodağın kəsir:

– Ağzın qurusun, ana,
Dilin çürüsün, ana!
Əgər analıq haqqı
Olmazdı, xalıq haqqı,
İndi sənə neylərdim.
Tutardım boğazından,
O lal olmuş dilini
Çıxardım ağzından!

Al qanıvı axıdıb
Üzərdim boğazıvı,
Sürtərdim qara yerə
O yumulmuş ağzıvı!

Acı ölümün dadın
Dadızdırardım sənə,
Utan, ana, bu sözlər
Nədir, deyirsən mənə?!

Amandı, qadın ana!
Bu işdən sakın, ana!
Yolma qara başıvı,
Axıtma göz yaşıvı,
Qoy çəngələ aslanım,
Qıymə-qıymə doğranım,
Ətimi bişirsinlər,
Sizə “yeyin!” desinlər,
Qırx bəy qızı bir yesə,
Yegilən dönə-dönə,
Qoy bu alçaq azğınlar
Səni tanımasınlar.

Amandı, ana, gözlə,
Amandı, ana, sakın,

Amandı, qorugılan
Namusun bəy babamın!
Uruz ürəklənərək
Yaşardı qara gözü,
Yanar od kimi pörtüdü
Sıxıntıdan gül üzü.
Namuslu igid oğlun
Sızdı namuslu ana,
Köksündə ana qəlbi
Alışıb yana-yana.

Doğransa da ürəyi,
Səs çəkib ağlamadı.
Qızıl qanı axsa da,
Yarasın bağlamadı.

Yoldu boyun-qulağın,
Qarışdı qırx qızlara,
Dayandı toxtaq-toxtaq
Cigər qan, ürək yara.
Baxıb toxtaq gördükdə
Mərd igid mərd ananı
Fərəhləndi, öyündü,
Duruldu qara qanı:

– Qadın ana, mərd ana,
Sağ olsun ərəb atlar!
Bir ilxıdan bir qulan
Olsa, olmasa, nolar?!

Sağ olsun qatar-qatar
Qızıl-qızıl dəvələr,
Qəltəbandan bir köşək
Olsa, olmasa nolar?

Sağ olsun ağca-ağca,
Sürü-sürü qoyunlar!
Sürüdə bir qüzücük
Olsa, olmasa nolar?!

Sən sağ ol, qadın ana,
Əsən olsun bəy babam!
Mənim kimi bir oğul
Nolar olsam, olmasam?!

* * *

Düşmən Uruzu aldı
Ürəkdə qara kinə,
Çəkə-çəkə gətirdi
Qənarənin dibinə.

– Mərə namərdlər, aman!
Haqq-tanrıya yox güman,
Mənə möhlət veriniz
Söyləşim bu ağaclan! –

Deyə dar ağacıylan
Söyləşir igid oğlan:

– Ağac, ağac, dinlə, qulaq as mənə,
Necə kəlmə söz gəlibdi sinəmə,
Ancaq, ağac, ağac söyləsəm sənə,
Çox da çox öyünüb ərlənmə, ağac!

Mərd igidin mərd olarsa yağısı,
Unutmaz insafı, arı, namısı,
Doğmanın birisi, yadın hamısı,
Kəbənin evinin qapısı ağac!

Namərdin toyudur – igidin yası,
Tökülüb üzünün şərmü həyası,
Silinməz könlümün qubarı, pası,
Musayi-Kəlimin əsası ağac!

Bir deyil namərdlə mərdin ölçüsü,
Sərvətdi dünyada eybin örtüsü,
Müxənnəs nə bilir yaxşını, pisi,
Köpüklü suların körpüsü ağac!

Atəşim əridir dəmiri, misi,
Min yaddan iyidir qardaşın pisi!
Dərilməmiş qaldı ömrün zəmisini,
Qara dənizlərin gəmisini ağac!

Qarış-qarış gözdüm kəndi, şəhəri,
Mərdi darda gördüm, namərdi cəri,
Alıcı quşların qırılıb pəri,
Əli Döldülünün yəhəri ağac!

Batıb axıntılı suların səsi,
Göyə qalxıb məzlumların naləsi,
Zəmanə əyildib nakəsə kəsi,
Əli qılıncının qəbzəsi ağac!

Mərdin evi olub namərd eşiği,
Aslana yurd olud tülkü deşiği,
Haqsız verilmiş haqqın keşiği,
Həsənlə Hüseynin beşiği ağac.

Torpaq olsan, namərd dənini bitirmə!
Ziyankarı, boya-başa yetirmə!
Barı sən gəl, ağac, haqqı itirmə,
Sənə asılırsam götürmə, ağac!

Götürəcək olsan nolasan, ağac,
Görüm saralasan, solasan, ağac!
Doğranıb qol-budaq olasan, ağac!
Gəl etmə anamı bağrı qan, ağac!

Dalıyca yenə demiş,
Görək nələr söyləmiş:

– Köhlən atlar axar su tək axanda
Bedov aygırına, atıma yazıq!
Mərd atalar gənc oğluna baxanda,
Elimə, südümə, zatıma yazıq!

Qardaşlar, yoldaşlar seyrə varanda
Eşimə, tayıma, tuşuma yazıq!
Şahin quşlar gözəl kəhlik alanda,
Tərlandıma, şahin quşuma yazıq!

İgidlər atlanıb keyik vuranda,
Bəylikdən doymayan özümə yazıq!
Aşıqlar, ozanlar məclis quranda,
Boyuma, sazıma, sözümə yazıq! –

Deyibən aslancığım
Ürəklənib ağladı,
Sıxıntısı, yanğısı
Cigərciyin dağladı.

Bu yerdə Salur Qazan
Gəldi çapar yetişdi,
Dalıyca çatdı Çoban,
Düşmənin aşı bişdi.

Çobanım yetişincə
Əl eylədi sapangə,
Şöklü qara Məlikin
Nəfəsi düşdü təngə.

Sapan, sapan, nə sapan
Xan Çobanın sapanı.
Mancanıq olmayanda
Daşı yıxar qalanı.

Daş yerisi, ayası,
Bir balağın gönündən,
Eşmə ala qolları
Üç qoyunun yunundan.
Daş atar on batmanda,
Atdığı boşa getməz.
Göydə milçəyi vurur,
Düşə yerdə ot bitməz.

Gecə bayırda qalsa
Qoyunundan, qoçundan,
Qurd belə gəlib yeməz
Sapanın qorxusundan.

Çoban sapan çatlatdı,
Daş atdı, qaya atdı,
Düşməne gün qaraldı,
Yer başına daraldı.
Söyləyir igid Qazan:
– Mərə Qaracıq Çoban,
Gəl anamı istəyək,
Versələr, alağ gedək,
Qarıcıqdır, yıxılar,
Ayaq altında qalar.
Sonra da yana-yana
Üzün tutur düşmana:
– Mərə, ay Şöklü Məlik,
Börkünün ucu dəlik!

Altunlu ban evimi
Çapıbsan, sənin olsun!
Pulumu, xəzinəmi
Qapıbsan, sənin olsun!

Bütün əhlim-əyalım
Yesirin olub, olsun!
Üca boynu halalım
Əsirin olub, olsun!

Tutubsan, qulun olsun
Oğlum qırx igidiylə!
İlxı-ılxı atımı
Alıbsan, minik eylə!

Sürü-sürü qoyunum
Sənin şülənin olsun!
Qatar-qatar dəvəmin
Hamısı sənin olsun!

Bir xahişim var sənə,
Anamı qaytar mənə!
Savaşmadan qeyidim,
Yolumu çəkim gedim.

Eşidibən Şöklü şah
Hırlayır, gülür qah-qah:

– Vermərəm, mərə Qazan,
 Rədd ol, sovuş buradan!
 Altunlu ban evivi
 Gətirmişik, bizimdir!
 Puluvu, xəzinəvi
 Gətirmişik, bizimdir!
 Halalın əsirimdir,
 Əyalın yesirimdir!
 Qulumdur oğlun Uruz,
 Bil ki, satmaram ucuz!
 Nə xəyaldasan, Qazan?
 Mənə lazımdır anan!
 Gör neyləyəərəm ona,
 Verrəm keşiş oğluna.
 Bir oğlan doğar mənə,
 Qırım qoymaram sənə!

Şöklü şah bunu decək,
 Eşidir Çoban demək:
 – Mərə ağılsız yağı!
 Usu yox, dinsiz yağı!
 Qarşı yatan bu dağlar
 Quruyub, otu bitməz,
 Qanlı-qanlı bu çaylar
 Quruyub, suyu gəlməz,
 Qızıl-qızıl dəvələr
 Qarıyıb, köşək verməz,
 Ağca-ağca qoyunlar
 Qarıyıb, quzu verməz,
 Köhlən atlar qarıyıb,
 Day verməz, qulun verməz,
 Qazanın anası da
 Qarıyıb, oğul verməz.
 Dölündə gözün varsa,
 Qaragöz qızın varsa,
 Gətir Qazan bəyə ver,
 Dölün tut xeyrini gör!

Çoban decək bu sözü
 Tutuldu göyün üzü,
 Çatdı Oğuz bəyləri,
 Gəldi xanın ləşgəri.
 Aslan yetdi, nə yetdi.
 Görəlim kimlər yetdi.
 Arxalığı, xoftanı
 Üç buğa dərisindən,
 Acığı tutan zaman
 Qara daşı gəmirən.

Elin qəmini görən,
 Mərd igidlərin başı,
 Bığların dalda hörən,
 Qazanın mərd qardaşı.

Qara nər Qaragünə
 Gəldi düşmən üstünə:
 – Qılnc çal, ağam Qazan,
 Gəldi, çatdı el, arxan!

Dəmir qapı Dərbəndin
 Dəmir qapısının alan,
 Atmış tutam kəndirin
 Ərlər boynuna salan.

Elin qəhrəman oğlu
 Yenilməz adlım sərdar
 Səlcuq oğlu, xan oğlu,
 Dəli nə Dəli Dondar.

Gəldi, çapar yetişdi,
 Vurdu qabağa keşdi:
 – Qılnc çal, ağam Qazan
 Cəldi çatdı, el, arxan!
 Hər yanda adlı-sanlı,
 Dəmir ox, dəmir yaylı,
 Əynində polad yaraq
 Başında dəmir papaq,
 Düşməne qan qusduran,
 Mərdin qalasın alan,

Qocalar təhsin edən,
Şalvarı al məxmərdən,
Xoşsöhbət, sözlü-sazlı,
Yəhəri ağ qotazlı,
Qarasac, qarabıqlı,
Qaragünənin oğlu,
Qazanın qızın alan
Qarabudaq pəhləvan:
– Qılınc çal, ağam Qazan,
Gəldi çatdı el, arxan!

Dağlar əsdi, titrəşdi
Daliyca kim yetişdi?

Qaraqaş, qarabıqlı,
Ərənlər sərkərdəsi
Qəflət Qocanın oğlu
Ağ-boz atın yiyəsi.

Bir ləşkərin qarşısın
Tək atlı kəsib duran,
Qırx iki min qoşuna
Təkinə qan qusduran.

Yaman gündə, dar gündə
Çəkən elin qayğısın,
Dəstursuz basıb boğan,
Bayındır xan yağısın.

Əyri qılıncı kəskin
Şir oğlu Şir Şəmsəddin:
– Qılınc çal, ağam Qazan,
Gəldi çatdı el, arxan!

Bayburdun hasarından,
Dəşlanıb uçub qaçan,
El-obanın dayağı,
Qazan xanın inağı,
Yeddi qızın ümidi,
Oğuzun qoç igidi,

Kim gəldi, gəlsin görək.
Boz ayğırılı Beyərək:
– Qılınc çal, ağam Qazan,
Gəldi çatdı el, arxan!

Saysan, saya salmalı,
Başı ipək çalmalı,
Sultanlardan bac alan,
Bəyləri atdan salan,
Qulaqda altun sırğa,
Qazlıq ayğırı yorğa,
Boyu boylardan uca,
Atası Qazlıq Qoca,
Kim gəldi çatdı görək?!
Qoç oğlu qoç Yeyinək:
– Qılınc çal, ağam Qazan,
Gəldi çatdı el, arxan!

Altmış ərəkəc dərisin
Qurasan, kürkü olmaz,
Yeddi övəc dərisin
Gözəsən, börkü olmaz.

Qollar cida boyunca,
Baldır incə, boy uca,
Xan Qazanın dayısı
Atağız Aruz Qoca.

Gəldi, çapar yetişdi,
Vurdu qabağa keşdi:
– Qılınc çal, bəyim Qazan,
Gəldi çatdı el, arxan!

Acığı tutan zaman
Bıqlarından qan daman,
Səsi aslan nəbəsi,
Peyğəmbər əshabəsi,
Bu kimdi gəldi görən?!
Bıqları qanlı Əmən:
– Qılınc çal, ağam Qazan,
Gəldi çatdı el, arxan!

Əlli yeddi qalanın
Basıb kilidin alan,
Ağ Məlikin görüklü
Qızın ərliyə alan,
Otuz qələbəyinin
Qızının boynun öpən,
Sunu-Sandal Məlikin
Meydanda qanın tökən.
Alın oğlu Alp Vuran
Çatdı sanki bir aslan:
– Qılınc çal, ağam Qazan,
Gəldi çatdı el, arxan!

Saya varsan tükənməz,
Həddü hesaba gəlməz,
Xan Qazanın ləşgəri,
Bütün Oğuz bəyləri,
Bedov atlar yügrüdü,
Hamı gəldi yetişdi.
Həqqarələr gurladı,
Altın buru burladı.
Qiyamət savaşı oldu,
Meydan dolu baş oldu.

Şahbaz-şahbaz atların
Laxladı nalı, düşdü,
Əyri polad qılınclar
Çalındı sovdan düşdü.

Dəli Dondar yəmindən,
Qarabudaq yasardan,
Ağır ləşgər başında
Arada Salur Qazan,
Hər yandan at saldılar,
Baş kəsib can aldılar,
Xan Qazan at oynatdı,

Şöklü Məlikə çatdı,
Böyürtdü, atdan saldı,
Baş getdi, bədən qaldı.

Sağ yanda Dəli Dondar
At təpər, qılınc vurur,
Qara Təkura çatdı,
Vurdu, sağ qolun atdı.

Sol yanda Dəli Budaq,
Gürz işlədir taqqataq,
Çatdı Buğacıq şaha,
Aman vermədi daha.
Endirdi kəlləsinə,
Başa qın oldu sinə.
Xan Budaq qılınc çaldı,
Bayrağı biçdi saldı,
Leş töküldü qalandı,
Dağ-dərə al boyandı.
Düşmən dağıldı, qaşdı,
Quş qırıldı, börk düşdü.
Mərd igidlər çovmadı,
Qacanları qovmadı.

Gor qazıb quyladılar
Qırılıb ölənləri,
Qırıb öldürmədilər
Aman diləyənləri.

Qazan qələbə çaldı,
Oğul-uşağı aldı.
Tikdirdi ban evlərin,
Yaylaq xoş, suyu sərin.
Çağırtıdı xan Çobanı,
O böyük qəhrəmanı,
Taxt verdi, üzük verdi,
At verdi, bəylik verdi.

Dərd-qəm axır oldu,
Çoban Miraxur oldu.
Başlandı yemə-içmə,
Yeddi gün – yeddi gecə.

Xan, bəyləri ucaltdı,
Şal verdi, cübbə verdi,
At verdi, çuxa verdi,
Yurd verdi, ölkə verdi.

Xəzinəsin payladı
Elinə, yoldaşına,
Qırx kölə azad etdi
Oğlu Uruz başına.

Gəldi ellər atası –
Ərənlərin ərəni,
Qocaların qocası,
Oğuzun başbiləni –
Qocaman Qorqud Dədə.
Söz qoşdu, boy boyladı,
Könül xoş, qopuz əldə
Saz çaldı, söy söylədi.

* * *

Hardadı, indi hanı
O öydüyün ərənlər?
Hara getdi, necə oldu
“Dünya mənim!” deyənlər?

Ay dolandı, gün keçdi,
Ərləri əcəl aldı,
Qonan karvanlar köçdü,
Bu dünya bizə qaldı.

DƏDƏ QORQUD

Köksü yaşıl ulu dağlar belə vuruş görməmişdi. Dibi dərin dar dərələr belə döyüş bilməmişdi. Savaş nə savaş idi, meydan dolu baş idi. Şahbaz-şahbaz atlar keçirdi, nalı qalırdı. Qara polad üz qılınclar çalınırdı, oxvarı ovxalanırdı. Üç yeləkli qayım oxlar atılırdı, dəmrəni düşürdü. O gün Oğuz ellərinin ağır günüydü. Oğuz oğulları bir-birinə qarşı qalxmışdı. Dost dostla, qohum qohumla cəng edirdi, qardaş qardaşdan, ata oğuldan ayrılmışdı. Bu qanlı qada Oğuz elinin başına hardan gəlmişdi? Deməklə qurtarmaq olmaz. Qoy el ağsaqqalı, yurdun müdrik bilicisi Dədə Qorqud gəlsin, qopuzunu əlinə alsın, ötənlərdən söz açsın, söz söyləsin, boy boylasın, igid ərənlərin başına gələnlərdən danışsın.

...Dədə Qorqud bu dəm nə söz qoşurdu, nə qopuz çalırdı. Altı pərli gürzlər, yalın qılınclar, dəmir uclu oxlar danışdı, atlar kişnəyir, bəhədir nərələri ərşə qalxırdı. Sözü, qopuzu eşidən kim ola, dinləyən kim ola? Dədə Qorqud fəryad edib Oğuz igidlərinə üz tutur, bu qanlı qardaş qırğını saxlamağa çağırırdı, amma ona məhəl qoyan, qulaq asan yox idi, heç vaxt Dədə Qorqudun bir sözünü iki eləməyən igidlərin bu gün gözləri qızmış, ağilları çəşmişdi.

İki igid atlarını dördnala çapa-çapa üz-üzə gəldilər. Atlar şahə qalxdı. Bir igid o birini yerə çırpdı. Zəbun olmuş igid havadan yerə elə yavaş-yavaş, elə ağır-ağır düşdü ki, deyəsən üsulluca iplə salladılar. Amma elə həmin dəqiqə onu atdan salanın da əcəli yetdi.

Vıy-vıy viyıldayıb gələn bir ox bu igidin bağrına sancıldı. O da qolunu uzatdı, atının boynunu qucaqladı, sürüşdü at belindən torpağa düşdü. Bir ötgün ox da ata dəydi, at da igidlərin yanına sərələndi. Aram-aram, ağır-ağır yıxıldılar, yavaş-yavaş, asta-asta hərəkətsizlənib qaldılar.

Başqa döyüşçülər də bir-birlərini qırırdılar. Bir-birini qılınclayan kim, atla yel yetməz yel kimi keçib çomağı düşmənin təpəsinə endirən kim, yayı çəkib oxu tuşlayan kim, kəmənd atıb yəhərindən dəbərdən kim...

Döyüş meydanının qərribə mənzərəsi vardı. İgidlər, atlar bir-bir həlak olduqca donub qalırdılar, daşa dönürdülər. Səslər, nərələr, at kişnərtilləri də get-gedə azalırdı. Axırda heç kəs qalmadı. İndi bütün meydan leş idi, cəsəd idi – daş leş, daş cəsəd.

Döyüş sona yetdi; indi bu meydan daş heykəllər düzülmüş bir çöl idi, insan və at heykəlləri müxtəlif vəziyyətlərdə, müxtəlif biçimlərdə donub qalmışdı – öldüyü an hansı halda idisə o halda. Bu daş heykəllərin arasından ağır-ağır, dərqli-dərqli bir qoca keçib gedirdi, ağ saç ağ saqqalına qarışmış bir pir.

Qoca Dədə Qorqud yedəyində təpəl qaşqa ayqırı meydandan keçib təpə başına çıxdı, qanrılıb geriye baxdı. Meydanın mənzərəsi bir az da dəyişmişdi, daş heykəllər ümumi görünüşlərini saxlasalar da, dəqiq biçimlərini dəyişdirmişdilər, indi bu artıq insan, at heykəlləri deyil, onları təxmini xatırladan qəribə qayalar, əcaib daşlar, qaba daş qalaqları idi. Daşlar, daşlar, daşlar yığını – qanlı döyüşdən qalan bir bu idi! Oğuz ərələrindən qalan bir bu idi!

Daşlar, daşlar, qayalar... Nə bir səs, nə bir kəs...

Dədə Qorqud köksün ötürdü, acı-acı ağladı, yanıq ciyərini dağladı, ayqırının cilovunu çəkib yola düzəldi, dağ aşdı, dərə keçdi, bir meşənin qırağına çıxdı. Meşə, nə meşə... Fısdıq meşəsi imiş bu meşə, amma həm də qəbiristanlıq idi. Elə bil fısdıq ağacları qəbirlərin içindən çıxırdı. Qəbirlərin üstündə də daş qoyun heykəlləri qoyulmuşdu. Elə bil bu meşədə tamam bir sürü daşa dönmüşdü!

Dədə Qorqud meşəyə baxdı, daş qoyunlara baxdı, qəbirlərə baxdı, birdən bir səs eşitdi. Döndü, gördü qara mahud şalvarlı cavan bir oğlan məzar qazır.

– Oğlan, – deyə Dədə Qorqud onu səslədi, – nə qazırsan belə?

Oğlan gözücu Dədə Qorquda baxdı. Onun üzündə, gözlərində məsum bir ifadə vardı. Oğlan laqeyd-laqeyd:

– Gor qazıram, Dədə, – dedi.

– Kiminçün qazırsan bu goru?

Oğlan eyni biganəliklə:

– Səninçün Dədə, – dedi.

Dədə Qorqud diksindi. Oğlan ona etina etmədən öz işinə davam edirdi. Torpaq kənara atıldıqca, məzar kənarındakı təcik böyüdükcə qəbir dərinləşdikcə Dədə Qorqudu dəhşət basırdı. O, müc olub qalmışdı, matı-qutu qurumuşdu. Səs eşidib başını qaldırdı. Ağac başında cəvildəşən quşlar xırdaca daşlar kimi budaqlardan yerə tökülüb qaldılar – onları ovlayan-eləyən olmamışdı – birdən-birə özləri düşdülər, səpələnib qaldılar. Ağac özü də birdən-birə qurudu, yaşıl yarpaqları

saralıb-soldu, qopdu, küləyə qoşulub uçub getdilər. Ağacın çiçəkləri vağam olub sovuqlar, budaqlar yalın qaldı.

Çəmənlərdə bitər otlar, yaşayarkən bitməz oldu.

Bulaqlardan axan sular, çağlayarkən axmaz oldu.

Qanad çalib uçan quşlar birdən-birə uçmaz oldu.

Budaqlar da yalın qaldı, çiçəklər də açmaz oldu.

Dədə Qorqud hayana baxdı ölüm gördü, əcəl gördü.

Fısıllıqdan fışıldayıb çıxan ala ilan Dədə Qorqudun ayağına yanaşdı, başını qaldırıb onu çalmaq istədi. Dədə Qorqud onu görüb sərmərdi, kənara sıçradı, qıvraq tərənib təpəl qaşqa ayqırının belinə qalxdı. At da ilandan hürküb fınxırdı, yel kimi yerindən qopdu, üzünü dağlara tutdu. Dədə Qorqudu meşədən, məzardan, əcəldən uzaqlaşdırdı. Amma gor qazan oğlan da işini dayandırmadı, gözdən itən çaparı ardınca uzun-uzadı baxdı, qımışdı, qəbri qazdı ki, qazdı. Dədə Qorqud çapıb alçaqdan uca yerlərə qalxdı, qışda-yazda qar, buzu əriməyən Qazılıq dağını aşdı, çaylardan, daşqın-daşqın sulardan addadı, düzlərdən, dərələrdən keçdi, başqa bir iqlimə gəlib çıxdı.

Bura ucu-bucağı görünməz bir dəryanın sahili idi. Dəniz gömgöy idi, ləpələri ağ, narın. Sahil bomboş idi, bir ins-cins gözə dəymirdi. Dədə Qorqud atdan endi. Ovuclayıb dəniz suyunu üzünə vurdu, günəşə baxdı, gülümsədi, eyni açıldı. Birdən səs eşidib qulaq verdi. Dönüb baxdı, sahilin uzağında bir qaraltı gördü, ona sarı getdi.

Yanaşdı gördü ki, yaşıl məxmər şalvarlı bir kişi yer qazır. Dədə Qorqud salam verdi, əleyk almadı.

– Nə qazırsan, a kişi? – deyə soruşdu.

Kişi:

– Sənə gor qazıram, Dədə, – deyə çevrilib ona baxdı. Kişinin qıyafəsi başqa idi, sinni də, sifəti də başqa idi, amma gözlər həmin o gözlər idi – həmin o oğlanın məsum gözləri. Dədə Qorqud geri çəkildi, öyilib məzara baxdı, qəbir bayaqkindən bir az dərin idi, kənarındakı təcik bir az da yekə idi. Dədə Qorqud ayqırın belinə sıçradı, qamçı çəkdi. Atı onu bu yerdən də uzaqlaşdırdı. Qamışlıqdan, atlı batıb çıxammaz palçıqdan, meşədən keçdilər, iti axan göy suların keçdilər. Yağışa düşdülər, qara düşdülər. Ağappaq bir diyara gəlib çıxdılar. Dörd bir tərəf buz, qar, qar. Nə bir insan səsi, nə bir insan nəfəsi.

At da yorulmuşdu. Dədə Qorqud da. Dədə Qorqud ayqırından endi, sağa baxdı, sola baxdı, birdən bir səs eşitdi. Ağappaq qarlı-buzlu çölün bir yerindən qaraltı görünürdü. Hənirti gəlirdi. Altdan-üstədən bərk geyinmiş, qara xəz kürklü, sinli kişi baltayla buz qırırdı. Dədə Qorqud ona yanaşdı. Kişi çönüb Dədəyə baxdı.

– Az qalıb, Dədə, – dedi, – bilirsən ki, kişilər üçün qəbir çuxuru dizəcən olmalıdır. Dizinə çatmağa nə qalıb ki...

Dədə Qorqud lap qorxdı. – Gözlər həmin gözlər idi, buz altında qazılan qəbir də lap dərinləşmişdi, dizəcən olmasına nə qalmışdı ki?

Dədə ayqırına mindi, atı mahmızladı. At da yorğun idi, atlı da. Çapdılar, yortdular, bu iqlimdən də uzaqlaşıb qaçdılar. Bəyaz çöllər bitib tükəndi, yaşıl düzəngahlar bitdi tükəndi, sarı bir səhra başladı. Qumlar, qumlar, narın qumlar, sarı qumlar. Bu bir səhradır, nə sonu var, nə kənarı. Dədənin dili-dodağı qurumuşdu. Təpəl qaşqa ayqırın ağzı köpüklənmişdi. Qum təpəciklərində at büdrədi, sürüşdü. Dədə Qorqudu yerə çaldı. Dədə Qorqud nəfəsini dərdi, yavaş-yavaş yeridi, təpəciyin başına çıxdı, gördü ki, bu təpəciyin o biri tərəfi qazılı qəbirdir. Qəbri qazıb qurtarhaqurtarda olan adam yarımçıpaq bir qoca idi. Başını qaldırıb Dədə Qorquda baxdı. Yaşı ötmüş, saçı tökülmüşdü, amma gözlər elə həmin o gözlər idi.

Dədə Qorqud quş kimi atının belinə qondu, yortdu. Yayda-qışda qarı, buzu əriməz Qazılıq dağının yüksəyindən enişinə düşdülər, bir də gördü ki, gəlib haman o yerə çıxıb. Həmin o fısıq meşəsi, həmin o daş qoyunlar, həmin məzarlıq. Həmin oğlan – yox, nə oğlan, oğlan hanı, o indi bükülüb yumaq olmuş bir qocadır – qəbri qazıb qurtarmışdır. Dizəcən qəbrin içində idi. Dədə Qorqudu görüb, qəbirdən çıxdı.

– Hə, Dədə, – dedi, – gəlib çıxmısan? Gördün ki, əcəldən qaçmaq olmaz? Gor da hazırdır. Di gəl gir!

Qəbir qazan qoca meşənin içinə girib, ağacların arasında qeyb oldu.

Dədə Qorqud atdan düşmüşdü, daha ölümdən qaçmağa heyi qalmamışdı. Dədə qəbrinin yanındakı təpəciyin üstündə əyləşdi. Fısılıqdan fısıldayıb ala ilan çıxdı, qıvrıla-qıvrıla Dədəyə tərəf süründü, Dədə onu gördü, amma heç qımıldanmadı, tərpənmədi. Dinməz-söyləməz oturub gözlədi. Ölü quşlar torpağa səpələnmişdi. Otlar, çiçəklər yanıb solmuşdu. Budaqlar yarpaqsız, yalın qalmışdı. Elə bir bütün dünya ölümə təslim olmuşdu. Dövrən əcəl dövrənə, meydan əzrayıl

meydanıydı. Dədə Qorqud dərdli-dərdli o yan-bu yana baxdı, başını aşağı tutub hərəkətsiz dayanmış təpəl qaşqa ayqırına baxdı. Ayağa durdu, qopuzu köynəyindən çıxardı, sinəsinə basdı, bir müddət çalmadı. Ötüb keçənlər gözünün qabağından keçdi. İgidlər, döyüşlər, daş heykəllər, sonra da qalaq-qalaq qayalar, yönsüz-yöndəmsiz daş yığışları. İlan sürünüb Dədə Qorquda lap yaxınlaşmışdı, bu an olmasa o biri an çalacaqdı. Birdən Dədə Qorqud barmaqlarını qopuzun simlərinə çəkdi, telləri dilləndirdi, çalğısının sədaları altında sözünü dedi:

– Hanı dediyim o ərənlər? Dünya mənim deyənlər? Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı! Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya! Qoca Qorqud ölür öldün, onu bil!

Karvan getdi, sən gecikdin, onu bil? Əl-aqibət uzun yaşın ucu ölüm, axırı ayrılıqdır.

Dədə Qorqud qopuz çalır. Onu vurmaq istəyən ala ilan birdən dayandı, qopuzun sədaları altında qıvrılıb geri çəkildi, sürünüb getdi.

Dədə Qorqud qopuz çalır. Yerdən bir dəstə quş pırlayıb budaqlara qondu, cəvşəşdilər.

Dədə Qorqud qopuz çalır. Ağaclar çiçək açır, qalın budaqlar yarpaqlanır, yamaclarda otlar, çiçəklər baş qaldırırdı, qurumuş çeşmələrin gözü soyuq-soyuq sularla dolurdu. Məzar kənarından təpəciyin torpağı da axıb qəbri doldururdu.

Dədə Qorqud qopuz çalır – həyat yenidən oyanırdı.

Dədə Qorqud özü öz məzarını da, ölümü də unutmuşdu. O indi qopuzun tellərindən doğan gözəl bir dünyada yaşayırdı, ötüb keçənlərin, igidlərin, cəvşəşlərin dünyasında.

Dədə Qorqud çalır və qopuzun sədaları altında igidlərin başlarına gələnərdən söz söyləyirdi, görək nə söyləyirdi?

– Bir gün xanlar xanı Bayandır xan yerindən ertə durmuşdu. Buyruq vermişdi ki, Uca dağın başında tonqal qalasınlar. Uca dağın zirvəsində bir tonqal alovlanır. Uzaq-uzaq dağların başında da bir-birinin ardınca tonqallar alışır.

– Oğuz elinin adəti vardı. Oğuz igidlərini, xatunlarını şənliyə, toya çağıranda Uca dağın başında bir tonqal qalanardı. Başqa dağlardan bu alovu görüb orda da tonqal qalayardılar, bütün el-oba bilərdi, geyinib, bəzənib şənliyə gələrdilər. İki tonqal qalayanda bilərdilər ki, elin başında qəza var, təhlükə var, düşmən basqını gözlənir, onda da igidlər yaraqlanıb, yasaqlanıb yığılardı. Yamyaşıl bir düzəngahda al-əlvən

çadırlar, alaçıqlar, köşklər, çetirlər qurulmuşdu. Yaşıl çəmənliyə rəngarəng ipək xalçalar döşənmişdi.

Dörd nəfər girdə, hamar çaylar daşlarıyla Qobustandakı "Qaval daşı" döyəcləyir, ahəngdar sədalar ucalırdı. Başqa bir tərəfdə gumbur-gumbur nağaralar döyülür, borular çalınır, zurnaların səsi ərşə bülənd olurdu. Yeddi yerdə çatılmış ocaqların tüstüsü göylərə uçub gedirdi. Yetmiş yeddi yerdə sərin sulu, al şərəblı ala-bəzək bardaqlar qoyulub, gün işığında bərq vuran mis qablar, qazanlar düzülmüşdü. Qənərlərdən şaqqa-şaqqa ötlər asılmışdı.

– Bayandır xan Şami günlüyünü yer üzünə tikdirmişdi, ala çadırını göy üzünə aşırıtmışdı, min yerdə ipək xalçalar döşətmişdi. Təpə kimi qoç qırdırmışdı, göl kimi şərəb gətirmişdi. İldə bir kərə Bayandır xan şənlik edib Oğuz igidlərini qonaqlardı. İgidlər bir-bir gəlib atdan düşdülər, sivri uclu, böyük bir çadırın ağzına gəlib, taxta əyləşmiş Bayandır xana salam verdilər. Bayandır xanın yanında onun vəziri, at ağızlı Alp Aruz dayanmışdı. Alp Aruz da başqa Oğuz bahadırları kimi azmandır, iridir. Doxsan dəridən kürk topuğuna çatmaz, doxsan dəridən papaq qulağını örtməz. Alp Aruz gələn qonaqları müxtəlif çadırlara ötürürdü. Çadırlar üç rəngdədir: ağ, qırmızı, qara. Oğuz igidlərindən Bəybura və Bəybecan məclisə qoşa gəldilər. Atlarından düşdülər. Bayandır xana salam verdilər. Aruz qabaqlarına çıxdı.

– Bəybecan bura keç, – dedi, Bəybecanı ağ çadıra ötürdü. Bəybura da ağ çadıra keçmək istəyəndə Aruz onun yolunu kəsdi.

– Bəybura, – dedi, – sənın yerin qara çadırdadır.

Qara çadıra keçə döşənmişdi. Burada hər şey zil-qara idi. – Süfrə də, qab-qacaq da, xidmətçilər də qara libasdə idilər. (Ağ çadırdə hər şey ağ, qızılı çadırdə hər şey qızılı olan kimi).

Bəybura tutuldu:

– Məni niyə bura gətirdin? – dedi.

Aruz dedi:

– Bayandır xandan buyruq belədir. Bəybura daha da pərt oldu:

– Bayandır xan mənim nə əskikliymi gördü? – dedi. – Qılncımdanmı gördü, süfrəmdənmi gördü? Məndən alçaq kişiləri ağ çadıra, qızılı çadıra ötürdü, mənim günahım nə oldu ki, qara çadıra göndərdi.

Aruz dedi:

– Bayandır xandan buyruq belədir ki, oğlu olanı ağ çadıra, qızı olan, qızılı çadıra ötürün. Kimin ki, oğlu, qızı yoxdur, onu qara çadıra

aparın, qara keçə altına döşəyin, qara qoyun qovurmasından önünə gətirin, yeyərsə yesin, yeməzsə dursun getsin. Oğlu, qızı olmayanı Tanrı qarğıybdır. Biz də qarğıyaq. Bəybura yerindən sıçrayıb durdu, üzünü öz adamlarına tutdu, dedi:

– Qalxın, igidlərim, biz burdan gedəsi olduq! Bu qara eyib mənə ya məndəndir, ya xatundandır. Bəybura və başının dəstəsi qara çadırdan çıxdılar, o biri çadırlarda yeyib-içənlər boylanıb onlara baxırdı. Bəybura isə heç kəsə baxmırdı, heç kəsə danışmırdı. Heç kəsə vidalaşmadı, atının belinə sıçrayıb üzünü Aruza tutdu:

– Aruz, – dedi, – mən bu hayıfı səndə qoymaram. Bəybura qamçısını havada oynadıb ata çəkdi, at yerindən götürüldü. Adamları onun ardınca çapdılar, at ayaqlarının qaldırdığı toz içində gözdən itib uzaqlaşdılar.

* * *

Bəyburanın obası Bayat səfalı bir yerdədir. Bir yanı sıldırım dağlar, bir yanı çay, bir yanı çöl-çəmən, bir yanı meşə. Çadırlar, dəyələr, alaçıqlar rəng verib rəng alırdı. Ocaqlardan qalxan tüstü mavi səmada əriyib itirdi. Çay qırağında yeddi-səkkiz yaşlı uşaqlar aşıq-aşıq, gizlənpaç, turna döydü oynayırdılar. Dəyələrdən birinin qabağında Boğazca Fatma dayanmışdı. Onun yanında beş-altı körpə var, özü də yenə yüklüdür. Fatma əlini belinə qoyub cır səslə çağırırdı:

– Ay qız, Züleyxa! Zübeydə! Yridə! Ölməyə, itməyə getmişdim? Yatacaq yerim yenə bu xaraba olasıydı dana. Nolaydı mənim evimə də bir baxaydınız. Oğru köpək gəlib evi bir-birinə qatıb, toyuq hininə, qaramal damına döndərib...

Başqa bir alaçıqdan bir arvad çıxıb ona cavab verir, nə isə qışqırırdı.

Nal səsləri eşidildi. Bəybura və başının dəstəsi obaya daxil oldular. Bəybura çadırına çatıb atdan düşdü, içəri keçdi. Arvadı Ayna Mələk onu həyəcanlı görüb təşvişə düşdü. Bəybura dedi:

– Qadınım, bilirmisən nələr oldu? Bayandır xanın vəziri at ağızlı Alp Aruz üzümü el içində qara etdi. Oğlun-qızın yoxdu, səni Tanrı qarğıyib, biz də qarğarıq, dedilər. Səndənmidir? Məndənmidir? Niyə Tanrı bizə bir oğul verməz, nədəndir? – Bəybura az qala ağlayacaqdı.

Ayna Mələk:

– Mənə qəzəb etmə, – dedi, – inciyib acı sözlər söyləmə. Sənin nə günahın, mənim nə günahım. Qismətimiz bu imiş.

Ayna Mələk hönkürüb ağladı. Bəybura dözə bilməyib çadırdan çıxdı. Ağır-ağır obanın kənarına gəldi, oynayan uşaqlar qorxuşdular,

qaçırdılar. Bəybura həsrətlə, kədərlə, uzun-uzun onların ardınca baxdı. Nal səsləri onu qəmli fikirlərindən ayırdı. Çaparaq gələn Bəybecan atından düşdü. Bəyburaya yanaşdı:

– Bəybura, – dedi, – ürəyinə salma. Ac görsən qarnın doldur, yalnızca görsən əynin geydir. Borclunu borclarından qurtar. Ola ki, bir ağzı dualımın alqışıyla Tanrı sənə oğul verə. Gün o gün olsun Bayandır xanın gələn şənliyində, oğul atası kimi ağ çadırdə otursan. Tanrı mənə də bir qız verəcək olursa, əhd edirəm, qoy o, sənin oğlunun beşik-kəsmə adaxlısı olsun.

Bəyburayla Bəybecan qucaqlaşdılar.

* * *

Ayna Mələk xəlvətcə çadırından çıxıb Boğazca Fatmanın dəyəsinə gəldi. Boğazca Fatma yemək yeyirdi. İri bir baş soğan əzmişdi, yumurlayıb tikənin üstünə qoymuşdu, indi bu yekə loxmanı ağzına tıxayıb, üstündən də barmağıyla basırdı, az qalırdı, nəfəsi kəsilə. Ayna Mələk ona dərini danışdı. Fatma yeməyindən qalmadan qulaq asırdı, arabis başını dəyəyə soxan uşaqların hərəsinə bir tikə verib yola salırdı.

Boğazca Fatma ağzındakı tikəni çeynəyə-çeynəyə dedi:

– Neyləyim? Bu yıxılacaq evdə un yox, ələk yox. Dəvə də dəyirmandan gəlmədi. Görüm bu evi xaraba qalsın, ərə gedəndən bəri qarnım doymadı, üzüm gülmədi, ayağım başmaq, üzüm yaşmaq görmədi. Nolaydı bu külbaş ərim öləydi, birinə gedəydim, baxtımdan o bəri yaxşı olaydı.

Ayna Mələk yenə də öz dərindən danışdı:

– Kişi əriyib şama dönüb, yaman xiffət eləyir. Bilirəm suçumuz nə oldu ki, Tanrı bizi bir övlada həsrət qoydu.

Fatma ağzındakı loxmanı içəri ötürərək:

– Ey, kül olsun ərin də başına, uşağın da, – dedi. – Mənim doqquz uşağım var – qarnını göstərir – onuncu da budur ha, yoldadı, nə olsun, ağ günə çıxmışam?

...Bəybura da Bəybecanın məsləhətinə əməl edirdi, var-dövlətini aca-yalavaca paylayırdı. Qoyunlar kəsib şaqqa-şaqqa bölünürdü, təpə kimi ət yığılır, göl kimi süd sağılırdı. Adamlar Bəyburanın qapısına əli-boş gəlib, əlidolu qayıdırdı. Amma ərə arvadın muradı hasil olmurdu ki, olmurdu. Onlar qüssəylə bir-birilərinə baxırdılar.

* * *

Dədə Qorqud qopuz çalır, sözünü davam edir:

– Sizə kimdən deyim, Bəkildən. Bəkil Oğuz elinin keşikçisi idi... Uca dağın başında məskən salmışdı. Əlincə qalasından, Gəncədən, Bərdədən, Dəmirqapı Dərbəndədək bütün yurdun qarovulunu çəkirdi. Şad xəbəri, bəd xəbəri tonqal qalayıb bütün el-obaya bildirirdi.

Dağ başında Bəkilin məskəni. Dağın ən yüksək zirvələrində odunlar yığılıb ocaq çatılıb, amma alışıdırılmayıb, Bəkil yaraqlanıb-yasaqlanıb ova hazırlaşır. Dədə Qorqudun səsi gəlir:

– Bəkil həm də igidlər içində ən məşhur ovçu idi. Ov eləyəndə nə yay qurardı, nə ox atardı. Qova-qova ceyranlara çatardı, çata-çata yayını çıxardıb kəmənd kimi ceyran boğazına atardı, ceyranı tutardı, bıçağını çıxardıb qulağını dələrdi, yenə buraxardı. Bəkil Dədə Qorqudun danışdığı kimi etdi, gülümsündü, sonra atını qamçılıyıb, başqa bir ceyran dəstəsinin ardınca düşdü. Bu üsulla bir ceyran da tutdu, onun da qulayını dəlib buraxdı.

* * *

Bəyburayla Bəybecan ova çıxmışlar. Onlar düzəngahda rastlarına çıxmış ceyran sürüsünü qovurdular. Bəybura nişan alıb yayın çəkdi, oxun atdı, ceyranı yaralayıb yerə sərdi. Çapıb yaralı ceyranın yanına gəldilər. Ox ceyranın belinə sancılmışdı, amma Bəybura gördü ki, ceyranın belinə sancılmışdı, amma Bəybura gördü ki, ceyranın qulağı da dəlikdir.

Bəybecana göstərdi:

– Görürsənmi, Bəybecan, – dedi, – bu Bəkilin ceyranlarındandır, qulağını dəlib buraxıb.

Bəybecan:

– Bunu Bəkilə göndərmək gərəkdir, – dedi, – halal malıdır.

Bəybura:

– Elə olsun, – dedi, ceyranı adamlarından birinə verdi. – Bəkilə aparın.

Bu zaman başqa bir atlı çaparaq onlara çatdı:

– Muştuluq, Bəybura! – dedi. – Oğlun oldu.

...Çadırdə təzəcə doğmuş ananın sifəti – Ayna Mələyin sifəti yorğun və xoşbəxt idi. Onun yanına yerə sacayaq və bir təst dolu gül qo-

yulmuşdu. Qədim inanışa görə bunlar olanda qadın asan doğur. Boğazca Fatma təstin üstünə təmiz parça saldı.

Ayna Mələyin yorğanına, paltarına iynələr sancdı – “hal anasından” qorumaq üçün. Sonra Fatma şüşənin içinə soğan saldı, qapının ağzına apardı. Ayna Mələyin başının altında bir parça çörək və ət gizlətdi. Üç soğanı kabab çəkib boşqaba qoydu. Bəybura ilə Bəybecan çapa-çapa gəlirdilər ki, qarşılarına bir atlı çıxdı. Bəybecanı səsləyib:

– Muştuluq, Bəybecan, – dedi, – gözün aydın, qızın oldu.

Bəybura:

– Bəybecan, sözümlər sözdür ha, – dedi. – Qızın oğlumun beşik-kəsmə nişanlısıdır.

* * *

Bəybura'nın qarşısında bir dəstə igid və üç nəfər tacir dayanmışdı. Bəybura əvvəlcə tacirlərə müraciət etdi:

– Tacirlər, – dedi, – sözümlə dinləyin. Tale mənə bir oğul verdi. Sizi dünya malından qane edəmə. Tədarük görüb yola düzəlin, gecəgündüz deməyin, qara-qara dağlardan aşın, qanlı-qanlı sülalələrdən keçin, böyük-böyük şəhərlərdən ötün, yerin bir ucundan, o biri ucuna yetin, Rum elinə çatın. Mənim oğlum böyüyüncə ona yaxşı-yaxşı ərmişlər alıb gətirin. Sonra Bəybura üzünü igidlərə tutdu:

– Siz də, igidlərim, Bəkilin yanına gedin. Deyin ki, Uca dağda tonqal qalasın, bütün elimizə-obamıza xəbər eləsin. Hamı bilsin ki, Bəybura'nın aslan kimi bir oğlu olub. Qoy bütün ərənlər yığılsın, oğlum üçün böyük şənlik düzəldirəm.

* * *

...Uca dağda tonqal alovlanırdı. Uzaq-uzaq dağların zirvələrində də yeni-yeni tonqallar alışırdı. Bəybura böyük şənlik düzəltmişdi. Qaval daş döyülürdü. Taraqqalar çatladılırdı. Qırx yerdə ocaqlar odlanırdı, qırx yerdə al-əlvən xalçalar döşənmişdi. Səksən yerdə qızıl bardaqlar qoyulmuşdu, qızıl badələr düzülmüşdü. Doxsan yerdə rəngbərəng çadırlar qurulmuşdu – ağ çadırlar, qızılı çadırlar, qara çadırlar.

Bəybura arvadına deyirdi:

– Xanlar xanı Bayandır qızılı çadıra ötürəcəm, oğlu yoxdur, qızı var. Alp Aruzu qara çadıra aparacam, nə oğlu var, nə qızı. Tanrı onu qarğıyıb, biz də qarğıyaq... Ayna Mələk dedi:

– Bəybura, sözümlə dinlə. Padşah Tanrının kölgəsidir. Padşahına asi olanın işi rast gəlməz. Bayandır xan sənə qonağındır, o sənə qıydı, sən ona qıyma gəl. İgidlər içində alçaldıb, qızıl çadıra aparma.

Bəybura fikrə getdi...

İgidlər bir-bir yetdilər: Bəybura onları sevinclə qarşılayırdı. Çadırlara ötürürdü. Aruza qara çadıra göstərdi. Nə o bir söz dedi, nə də Alp Aruz. Aruz qara çadıra girdi; bu eynilə Bayandır xanın qonaqlığındakı çadırdan idi, yerinə qara keçə döşənmişdi, qab-qacaq da qarqara idi, xidmətçilər də zil qara geyinmişdilər. Aruz dinməz-söyləməz oturdu. Onun sifəti elə bil donub qalmışdı, amma birdən bıqlarından qan sızmağa başladı. Alp Aruzun bir xasiyyəti vardı – acığı tutanda bıqlarından qan axardı. Obanın o başında Ayna Mələk xatunları qarşılayırdı. Qadınların içində al-qırmızı donlu, incəbelli, uzun boylu, gənc gözəl bir qız da vardı – Bayandır xanın qızı Burla xatun. Uca boylu Burla xatunun olsa-olsa on beş, on altı yaşı olardı. Burla xatun oğrun-oğrun o biri tərəfə, cavan igidlər yığıldığı yerə baxırdı.

Cavan igidlər bir qıraqda ayaq üstə durmuşdular, xalçalar üzərində əyləmiş atalarının, əmilərinin söhbətlərinə qulaq asırdılar.

Bir tərəfdə meydan qurulmuşdu və bu meydan çəpər arasına alınmışdı. Bir azdan hamının baxışları bu meydana dikildi – meydana gözləri qızmış bir buğa və bir erkək dəvə çıxartdılar. Bunlar savaş üçün xüsusi tərbiyə olunmuş heyvanlar idi. Üç kişi dəmir zəncirlə buğanı sağ yanından, üç kişi sol yanından tutmuşdular. Buğanı meydanın ortasına gətirdilər. O biri tərəfdən altı kişi dəvəni meydana gətirdilər. Birdən buğa dartinib zəncirini qırdı və dəvəyə tərəf cummaqdan, çəpərə tərəf atıldı. Meydandakılar qorxu içində bir bucağa qısıldılar. Buğa həmlə edib çəpəri dağıtdı və meydana bayıra çıxdı.

Adamlar bir-birinə dəydi. Buğa birbaşa qadınlar olan tərəfə cummurdu, buynuzlarıyla o, qırmızı donlu Burla xatunu nişan almışdı, düz qızın üstünə gəlirdi. Hürkmüş qız alaçığa söykənmiş, hərəkətsiz donub qalmışdı. Buğa lap ona çatanda idi. Hamı özünü itirmiş, quruyub durmuşdu. Birdən cavan igidlərdən biri – on altı-on yeddi yaşlı bir oğlan bir an içində yerindən qopub, göz qırpmında buğanın qabağına keçdi, onun yolunu kəsdi, yumruğunu buğanın düz alnından vurdu. Buğa elə bil mıxlanıb yerində qaldı. Sonra geri çəkilib, var gücüylə oğlanın üstünə cumdu. Oğlan bu dəfə yumruğunu onun alına dirədi. İndi hər ikisi öz yerində mıxlanıb qalmışdı. Nə buğa oğlana güc gələ bilirdi, nə oğ-

lan buğaya. Oğlanın bütün damarları görülmüşdi. Buğanın gücü üstün gəlirdi. Birdən oğlan nə isə düşündü, qıvraq hərəkətlə yumruğu çəkib özünü kənara atdı. Buğa ayaq üstə dura bilmədi, düşdü, təpəsi üstə yığıldı. Oğlan aman vermədi, bıçağını çıxartdı, buğanın başını kəsdi.

Cavan igid başını qaldırıb bənizi qaçmış qırmızı donlu Burla xatuna baxdı, gülümsədi. Burla xatun da çəkdiyi qorxudan yavaş-yavaş özünə gələrək, cavan oğlana gülümsündü. Bayandır xan:

– Əhsən, – dedi, sonra üzünü ətrafdakı ərənlərə tutub əlavə etdi: – Bu oğlana qılnc verin, çalar olsun, ərdəmlidir. Bədöy at verin, minər olsun, hünərlidir. Çiyini quşlu cübbə don verin, geyər olsun, cürətlidir. Dədə Qorqud gəlsin, oğlancığa ad qoysun.

Dədə Qorqud Aslan yatağında, ağca qayanın başında dayanıb. Cavan oğlan qarşısında diz çöküb, baş əyib. Dədə Qorqud igidə ad verir, deyir:

– Oğul, meydanda cəng etdin, hünər göstərdin, buğa öldürdün, uğur qazandın. Ömrün həmişə uğurlu olsun, həmişə uğur qazan. Adın da Qazan olsun. Adını mən verdim, yaşını tale versin!

Qonaqlar əl çaldılar, bu adı bəyəndilər. Burla xatun Qazana, Qazan Burla xatuna baxdı, ürəklərinə məhəbbət odu düşdü.

Bayandır xan üzünü Bəyburaya tutdu, dedi:

– Bəybura, gün o gün olsun ki, sənin oğlancığın da böyüsün, igidlik göstərsin, şadlıq çalaq, Dədə Qorqud ona da ad qoysun.

...Dədə Qorqud məzarının yanında oturub qopuz çalır, söhbətinə davam edir:

– At ayağı iti, ozan dili çevik olar. Ay keçdi, il dolandı. Oğuz elində ölən öldü, olan oldu. Bayandır xanın qızı uca boylu Burla xatun Qazana ərə getdi, böyük toy edib şadlıq çaldılar. Qazanla Burla xatunun Tural adlı oğulları oldu. Bəybecan bu dünyadan köç eylədi, qara torpağa tapşırıldı.

Bəyburanın oğlancığı da boya-başa çatdı, yetman bir igid oldu. Bəyburanın 11–15 yaşlı oğlu (Beyrək) at belində seyrana çıxmışdı. O, atını uzaqlardan görünən Uca dağa tərəf çapırdı. Uca dağın yamacıyla piyada gedən pəhləvan cüssəli gənc ovçu Bəkilin oğlu Qaraca Çobandır. Qaraca Çoban – azmandır.

– Ovçu Bəkilin oğlu Qaraca Çobanın sapandının ayası üçyaşar dana dərisindən, qolları üç keçi tükündən idi – hər atanda on iki batman daş atardı, atdığı daş yerə düşməzdi. Yerə düşsə də, toz kimi sovrulardı. Ocaq kimi oyulardı. Daşın düşdüyü yerdə üç il ot bitməzdi.

Qaraca Sobanın acığı tutanda iri bir daşı götürüb əlində sıxar, kül edib havaya sovurardı. Qaraca Çobanın iri bir çomağı vardı. Onu yanınca sürüdükcə, torpağa xış kimi cızıq salardı. Qaraca Çoban çomağını sürüyə-sürüyə gedirdi, torpaqda xış yeri qalırdı.

Qaraca Çobanın qəribə görkəmi vardı. Arxadan ona baxanda adama elə gəlirdi ki, qollu-budaqlı nəhəng bir ağac yeriir, çünki Qaraca Çoban başının üstündə çox iri bir odun şələsi aparırdı. O, daşdan-daşa addaya-addaya, qayadan-qayaya tullana-tullana gəlib Uca dağın başına çatdı. Bir kənarda ocaq çatmağa başladı. Atası ovçu Bəkil:

– Oğul, Çoban, – dedi. – Bu ağacı neylərsən, niyə bura gətirdin?

Qaraca Çoban:

– Bəyburanın oğlu bu gün bizə qonaq gələcək. Bu ağacdən ocaq qalayacağam, kabab çəkəcəyəm, dostumu qanaqlayacağam, – dedi.

Bəkil:

– Xoş ola, – dedi, – ocağını çaxmaq daşıyla qala. Çaxmaq daşının odu düşümlü olar!

Bəyburanın oğlu çapa-çapa Uca dağın başına, Qaraca Çobanın yanına qalxırdı.

...Elə bu zaman uzaq-uzaq ellərdən bir dəvə karvanı gəlirdi. Bu haman o tacirlərin karvanı idi, onları neçə il bundan qabaq Bəybura Rum elinə göndərmişdi. Karvan qədim şəhərlərin, qalaların, xarabalıqların yanından keçirdi. Ağır yüklü dəvələr ləngər vura-vura addımlayırdı, bəziranlar da yorğun, yuxusuz idilər.

Bəyburanın oğluyla Qaraca Çoban ocaq başında oturub kabab yeyirdilər, şirin-şirin söhbət edirdilər. Karvan dar bir dərəyə düşmüşdü, ağır-ağır irəliləyirdi. Bu dərə Qanlı Dərə adlanırdı. Qanlı Dərənin dibindən çay axırdı. Heybətli, nəhəng bir adam dağın yamacında otura-otura əyilib dərənin dibindən axan çaydan su içirdi. Bu heybətli azmanın sifəti eybəcər və qorxunc idi, özünün də yalnız birçə dənə gözü vardı – təpəsində. Təpəgöz böyük quldur idi, yol kəsib, karvan çapardı. Dağdan iri bir qaya yuvarlanıb gəldi, Təpəgöz çiyini qayanın qabağına verdi, itələyib onu kənara atdı.

Dərədən axan çayın üstündən kiçik bir körpü salınmışdı. Karvan həmin körpüyə tərəf irəliləyirdi. Çaydan su içən Təpəgöz zıqırovla-rın səsini eşidib başını qaldırmadan karvanı gördü, kəlləsindəki birçə gözüylə ağır yüklü dəvələrə baxdı. Karvan körpüyə çatar-çatmaz

Təpəgöz dəhşətli bir nəərə çəkdi, bu nərədən dağlar-daşlar lərzəyə gəldi. Təpəgöz:

– Hey, balaca adamlar, – dedi. – Dayanın, durun, dövələrinizin yükünü açın. Qoca tacir dedi:

– Nə heybətli qocasan, səni görcək görər gözlərimiz görməz oldu, tutar əllərimiz tutmaz oldu, ağzımız içi buz kimi, sümüklərimiz duz kimi oldu. Bizdən nə istəyirsən?

Təpəgöz:

– Hey sarsaq! – dedi. – Sifətimi nə bəyənməzsən, sifəti, gözü göycək qızların, gəlinlərin canını çox almışam. Ağ saqqallı, qara saqqallı kişilərin canını çox almışam. Sizin də malınızı, varınızı soyacam, canınızı alacam, ətinizi qurda-quşa yedirəcəm, sümüklərinizi köpəklərimə atacağam, haydı tez olun, düşün yerə görüm, yükünüzü mənim mağarama daşıyın.

Təpəgöz iri bir qayanı dəbərdirib dövələrin üstünə yuvarladı. Dövlər hürküsdülər. Bəzircanlar dövələrdən yerə endilər, yükləri açmağa başladılar. Təpəgöz ömr etdi ki, yükləri onun mağarasına aparsınlar.

Dağın döşü oyuq-oyuq idi, mağaralar, kahalar ağızlarını yirtıcı heyvanlar kimi açmışdılar. Təpəgözün mağarası vahiməli bir aləm idi. Mağaranın içi iri bir boşluq idi. Bura yarımqaranlıq idi, bucaqlarında yanan iri şamların şölələri mağara divarlarına qorxunc kölgələr salırdı. Mağaranın yuxarisından aşağı sallanan, dibindən yuxarı ucalan buz və əhəng sütunları əcaib məxluqlara bənzəyirdi. Divarlara xallı pələng dəriləri asılmışdı. Hər yerdə sümüklər ağarırdı – insan sümükləri, əcaib heyvan sümükləri. Mağaranın müxtəlif yerlərində qalaq-qalaq şam ərintisi vardı. Şam ərintiləri elə qərribə yığılmışdı ki, qucağında körpə uşağı, başında örpəyi olan qadını xatırladırdı. Mağaranın divarları boyu böyük daş rəflər vardı, bu rəflərin üstünə insan kəllələri düzülmüşdü. Divarlarda yarıqlar vardı. Yarıqların arasına pərçim olunmuş yarasaların səsinə qulaq tutulurdu. Mağaraya daxil olan tacirlər qorxudan əsim-əsim əsirdilər. Təpəgöz əyilib cavan tacirin qulağını dişlədi, qopartdı, çeynəyib uddu. Tacir çıxırdı. Qan qulaq yerindən düddük kimi şorlayıb axdı. Təpəgöz qulağı çeynəyə-çeynəyə:

– Tez olun, tez olun, yükləri açın, – deyirdi.

Tacirlər titrəyə-titrəyə yükləri açmağa başladılar. Təpəgöz bahalı mallara – ipək parçalara, qızıl-gümüşə, bahalı daş-qaşa, ləl-cavahirata, yaraq-yasağa baxı ağzı sulanırdı.

– Bəh-bəh, – deyə bəzəkli qılıncı əlinə götürdü, bu gözəl qılıncı ki, gətirmisiniz, gərək öz başınızı bu qılıncıla kəsəm.

Tacirlərin gətirdikləri erməğanlar içində bir Boz ayqır da vardı. O, indi dövələrin yanında mağaranın ağzında idi. Cavan tacir quldurun gözünü oğurlayıb mağaradan çıxdı, cəld Boz ayqırın belinə sıçrayıb çapmağa başladı. Qoynu qanla dolmuşdu.

* * *

...Bəyburanın oğlu Qaraca Çobanla görüşüb ayrıldı, atını çapıb dağdan arana düşdü, düzəngaha çıxdı. Cavan bəzircan az çapdı, çox çapdı, gəlib həmin düzəngaha çatdı, Bəyburanın oğlunu gördü, özünü ona yetirdi, salam verdi. Onun üzü al-qan içində idi.

Bəyburanın oğlu:

– Hey qocaq, – dedi, – kimsən, haradan gəlirsən, kim səni qanına qəltan eləyib?

Cavan bəzircan:

– İgid, – dedi, – tacirik, neçə ildir böyük qardaşarımla bu eldən getmişdik. Uzaq-uzaq elləri gəzdik, bahalı mallar aldığ. Dəmirqapı Dərbənd yanında, Qanlı Dərədə heybətli bir quldur yolumuzu kəsdi, gövdəsi adamdır, amma təpəsində bir gözü var. Malımızı, rizqimizi aldı, dedi canınızı da alasıyam. Qulağımı dişlədi, uddu, qardaşarımı əsir saxladı, mən qaçdım, sənə gəldim. İgid, mədət qıl!

Oğlan atını mahmışladı:

– Düş qabağa, yol göstər, – dedi.

Tacir:

– İgid, – dedi, – amma quldur zor quldurdur. Bəlkə geri dönəsən. Qaraca başını kəsdirməyəsən, alca qanını şorlatmayasan. Ağ saqqallı babanı, ağ birçəkli ananı “oğul, oğul” deyib ağlatmayasan.

Oğlan:

– Bu sözü sən mənə deməməli idin, çünki dedin, əlbəttə gedəcəm. Başına qaxınc, üzümə toxunc olmasın. Neylək? Ölsəm yer bəyənər, qalsam, el bəyənər.

Onlar Qanlı Dərəyə gəlib çıxdılar. Oğlan dərənin dibindən Təpəgözü səslədi:

– Hey, Təpəgöz! – dedi. – çıx savaşa, çəkişək, vuruşaq, yaxşı kişilərin canını sənənin əlindən qurtarım.

Mağaranın qaranlıq ağzından Təpəgözün yeganə gözü görünürdü. O, dərə dibindəki oğlana baxıb qəh-qəh güldü.

– Oğlan, oğlan, ay oğlan! – dedi. – Əlim-ayağım sənə dəyməmiş qayıdıb dön burdan!

Oğlan dedi:

– Hərzə-hərzə söyləmə, itim Təpəgöz. Alp ərə qorxu vermək eyib olur, bəri gəl, vuruşaq!

Təpəgöz nəre çəkib mağaradan çıxdı. Nərəsindən dağlar titrədi, yeddi qaya yeddi kərə hay verdi, yamacın daş-kəsəyi yerindən qopub yargana yuvarlandı. Təpəgöz altı pərli gürzünü əlinə aldı, oğlanın üzərinə çumdu. Oğlan qalxanını yapındı, gürzə qarşı tutdu. Təpəgöz oğlanı yuxarıdan aşağı vurdu. Qalxan paralandı, oğlan yaralandı, amma yıxılmadı.

Təpəgöz qılıncını sıyırdı, oğlan da qılınc çəkdi, qılınclaşdılar, bir-birini ala bilmədilər. Süngülərlə vuruşdular, buğa kimi çarpışdılar, qurşaq tutub güləşdilər, süngülər sındı, torpaq ayrıldı, bir-birini alamadılar.

Təpəgöz oxu yaya qoydu, nişan aldı, atdı oğlanın çiyindən yaraladı, alca qanın şorlatdı. Təpəgöz qılıncını qaldırıb oğlanın başını kəsmək istədi, oğlan qıvrılıb kənara sıçradı, kəməndini iri bir ağacın budağına keçirdi, ipdən yapışıb özünü yellədi, çayın o biri tərəfinə tullandı. Təpəgöz başını çevirib tək gözüylə ona baxmaq istəyəndə oğlan ipi yelləyib təzədən o biri yana atıldı. Oğlan kəmənddən yapışıb o taya, bu taya atılırdı. Təpəgöz isə tək gözüylə onu izləyə bilmirdi. Oğlan bu dəfə lap hündürə tullandı, havadaykən nişan alıb oxla Təpəgözü düz gözündən vurdu, Təpəgöz gözündən yapışıb fəryad qopardı:

Aman gözüüm, vay gözüüm!

Yalqız gözüüm, ay gözüüm!

Kor olmuş Təpəgöz altı pərli gürzü sağına-soluna fırladırdı, gürzün qopardığı yeldən az qala dəvələr yıxılırdı.

Oğlan qaçıb mağaranın ağzına gəldi, yumaq kimi büzüşüb mağaranın bir küncündə qalmış tacirləri səslədi.

– Çıxın, – dedi. – Daha Təpəgözdən sizə zaval yoxdur.

Tacirlər mağaradan çıxdılar. Qoca tacir Təpəgözün nalələrindən titrəyə-titrəyə:

– Ay oğul, – dedi, – axı malımız, varımız mağarada qaldı.

Oğlan:

– Bu saat malınızı ordan çıxardaram, – dedi, mağaraya girdi.

Təpəgöz bunu eşitdi:

– Oğlan, – dedi, – sən mənim mağarama girdin, daha əlimdən qurtara bilməyəcəksən, indi səni mağaraya elə vuracam ki, quyruğun mağaranı yağlasın!

Təpəgöz mağaranın içinə girdi. Oğlan daş rəflər düzülmüş insan kəllələrindən birini götürüb Təpəgözün əlinə toxundurdu. Təpəgöz bunu oğlanın kəlləsi bilib bərk-bərk yapışdı. Oğlan sivişib mağaranın ağzından çıxdı, dartıb malları da çıxartdı.

Təpəgöz:

– Oğlan, qurtuldunmu? – dedi.

Oğlan:

– Qurtuldum! – dedi.

Təpəgöz hirsindən az qala partlayacaqdı, o, mağaranın əhəng sütunlarının birindən yapışıb silkələdi. Mağaranın divarları titrəməyə başladı. Oğlan, tacirlər, karvan artıq dərənin dibində idilər. Birdən sanki dəhşətli bir zəlzələ qopdu. Təpəgöz silkələyib mağarasını öz başına uçurtmuşdu. Gurultulu bir yargan qopdu, dağın yarısı uçub dağıldı. Təpəgöz daşın-torpağın altında qaldı, həlak oldu. Karvan Qanlı Dərədən keçib açıqlığa çıxdı. Qoca tacir dedi:

– İgid oğlan! Sən ərlik göstərdin, bizi ölümdən qurtardın, gəl indi bəyəndiyin mallardan seç.

Oğlan ipəyə-qumuşa, ləl-cavahirata gözücu baxıb:

– Tacirlər, – dedi. – Dünya malında gözüüm yoxdur. Amma bir bu yayı, bir bu gürzü, bir də bu boz ayqırı bəyənim.

Tacirlər tutuldular. Oğlan:

– Nədi, çoxmu istədim? – dedi.

Qoca tacir:

– Xeyr, igid, – dedi, – niyə çoxdur? Amma bizim bir müştərimiz var, bu üç şeyi onun oğluna ərməğan aparırıq.

Oğlan:

– Müştəriniz kimdir? – dedi.

– Bayat obasından Bəyburadır, – dedilər, – onun oğluyçun aparırıq.

Oğlan gülümsədi, bir şey demədi, atını qamçıladi, çapıb getdi.

Tacirlər ardınca baxa-baxa qaldılar:

– Yaxşı igiddir, insaflı, mürüvvətli igiddir, – dedilər.

* * *

...Karvan Bəybura'nın obasına yaxınlaşırdı.

* * *

...Bəybura öz çadırında əyləşmişdi, oğlu da yanında idi. Tacirlərin gəldiyini eşitmişdilər, gözləyirdilər. Karvan obaya çatdı, tacirlər obaya gəldilər. Baş endirib salam verdilər, gördülər ki, onları qurtaran igid, Bəybura'nın sağında oturub, tacirlər yüyürdülər, oğlanın əlindən öpdülər. Bəybura'nın acığı tutdu:

– Bu nə deməkdir, əbləhlər, – dedi. – Ata dururkən oğul əli öpərlər?

Qoca tacir:

– Bu igid sənin oğlunmudur? – deyə xəbər aldı.

– Bəli, oğlumdur.

– Onda incimə, Bəybura, əvvəlcə onun əlini öpdüyümüzə. Əgər sənin oğlun olmasaydı, bizim malımızı da aparmışdılar, canımızı da almışdılar. Oğlun igidlik göstərdi, bizi qurtardı.

Bəybura:

– Bu oğlana ad qoymaq olarmı? – dedi.

– Bəli, artıqdır, – dedilər.

...Dədə Qorqud gəldi.

– Sözü dinlə, Bəybura, – dedi. – Sənin oğlun elimizin arxası olsun. Bunun adı Boz ayqırlı Bamsı Beyrək olsun! Adın mən verdim, yaşını tale versin!

* * *

Bayandır xan can verirdi. Alp Aruz, Əmən, Qazan, Qarabudaq, Dondar, Bəybura, Beyrək, başqa igidlər onun yanında idilər.

Bayandır xan yatağında uzanıb, ağır-ağır danışdı:

– İgidlər, sözü dinləyin. Mən bu dünyadan gedər oldum. Ona ağlamıram ki, dünyadan doymadım, xanlıqdan usanmadım. Ona ağlamıram ki, at belində, yağılarla savaşda həlak olmadım, evimdə, yatağında ölürem. İgidlər, ona ağlayıram ki, oğuldan ortağım yox qardaşdan qəderim. Allah-taala mənə qarğayıbmış, igidlər, tacım, taxtım üçün ağlayıram.

Alp Aruz, Qazan, başqa igidlər gərginliklə Bayandır dinləyirdilər. Bayandır xan deyirdi:

– İgidlər, son sözü dinləyin, vəsiyyətimi bilin, lazımdır ki, mən öləndən sonra məmləkət pozulmasın, xaniman dağılmasın, yağılar evimizi başsız görüb üstümüze ayaq açmasınlar. Lazımdır ki, taxt-tacına bir alp igid sahib olsun.

Alp Aruz son dərəcədə böyük gərginliklə dinləyirdi.

Bayandır xan sözünü bitirdi:

– Taxt-tacımı kürəkənim Salur Qazana vəsiyyət edirəm, – dedi.

Alp Aruzun bığlarından qan dammağa başladı.

Bayandır xan gözlərini yumdu. Qazan onun əlinin içinə bir daş verdi. Bayandır xan son gücülə ovcundakı daşı sıxdı...

* * *

Uca dağın başında tonqal qalandı. Dağdan dağa xəbər getdi. Zirvələrdə qoşa-qoşa tonqallar alovlandı. Bayandırın cənazəsini qaldırdılar, yerinə daş qoydular. Qəbrinin üstündə şam, çıraq yandırdılar. Aslan yatağında, Ağca qayanın yanında igidlər yığnaq olmuşdu. Qazan qonur atının belində atlı Oğuz igidlərinin qarşısında dayanmışdı. İgidlər ipək örkəni kəmənd kimi Qazanın boynuna atdılar, onu atdan saldılar. Qazan yerdə çapalamağa başladı. İgidlər örkənin uclarından yarışıb dardılar. Qazan az qala boğulacaqdı. Amma adət belədir, dözməlidir – bu, xan seçmə mərasimidir. Örkəni dardanlardan birinin – Alp Aruzun gözlərində elə bir kin vardı ki, sanasan o, Qazanı doğrudan-dogruya boğub öldürməyə hazır idi. Əksinə, Beyrək bu ayini yüngül bir təəssüflə icra edirdi. Nəhayət, igidlər örkəni bir qədər boşaltmışdılar və Qazandan soruşdular:

– Necə il bizə xan ola bilərsən?

Qazan xırıldaya-xırıldaya:

– Alnımda neçə il yazılıbsa, onca, – dedi.

Örkəni Qazanın boynundan açdılar. Qazanı keçə üstünə mindirib başları üzərinə, göyə qaldırdılar, üç dəfə günəş boyu hərlədilər, hər dövrədə ona təzim edirdilər. Qaval daşın səsi bu mərasimi müşayiət edirdi. Qazanı aparıb Bayandırın taxtına əyləşdirdilər.

Qazan:

– Beyrək mənim vəzirim olsun, – dedi.

Konardan dayanıb bu mənzərəni kinli baxışlarla seyr edən Alp Aruzun yenə də bığları qanamışdı. O, tələsik bığlarını sildi.

Qaranlıq düşəndə Alp Aruz xarabalıqda qara niqablı bir adamla pı-cıldaşırdı, ona nə isə deyirdi. Qara niqablı adam başını yelləyərək razılıq verdi, oğrun-oğrun tövləyə yanaşdı, atların birinin ayaqlarından nalları çıxartdı, atı tərsinə nalladı, sonra minib səssizcə obadan çıxdı, uzaqlaşdı. Torpaqda onun atının izləri qalmışdı. Bu izlərə baxan elə biləcəkdə ki, obadan getməyib, əksinə, obaya gəlib...

Qıpçaq Məlik basqınçı köçəri tayfalarından birinin başçısı idi. Onun düşərgəsi hündür dağların əlçatmaz qartal yuvasını andıran zirvəsində yerləşirdi. Bu tayfanın adamlarının qorxunc görkəmi vardı. Əyinlərində vəhşi heyvan dərilərindən kürklər, başlarında dəri papaqlar, sifətləri yoluq.

Qıpçaq Məliyin sifəti də yoluq idi.

Qıpçaq Məliyin taxtı uca bir talvarın üstündə yerləşirdi. Talvar çox geniş idi. Bura Qıpçaq Məliyin həm taxtı, həm yatağı idi. Bu taxt-talvarın üstündə Qıpçaq Məliyin özündən başqa doqquz qara gözlü, göyçək üzlü, hörmə saçlı, əlləri biləyindən xınalı gözəllər də vardı. Qıpçaq Məlik onlarla əylənirdi. Qızlar ona altun bədələrdə al şərab verirdilər. Qıpçaq Məlik heç vaxt taxt-talvarından ayaqla düşməzdi. O bura at belində gəlirdi. Bir yerə gedəndə də atı düz talvarına çəkərdilər, taxtından düz atına sıçrayardı. Aşağıda oturmuş tayfa cəngavərləri Qıpçaq Məliyin atının ayaqlarına döşənər, başçıları onların arasından çapıb keçməyincə sifətlərini yerdən qaldırmazdılar. Taxt-talvar çox bərbəzəkli idi. Onun sütunları bahalı daş-qaşla işlənmiş, kənarları tovuz quşunun lələkləriylə bəzənmişdi. Talvarın müxtəlif yerlərindən şahmar ilanların, gürzələrin qabıqları asılmışdı – bu tayfa ilana inanır, ilana tapınırdı.

Qıpçaq Məlik basqınçı səfərlərdə olmadığı vaxt onun işi-peşəsi bu taxt-yataqda bütün tayfa cəngavərlərinin gözləri qarşısında doqquz məhbus qızla yeyib-içmək, əylənib kef çəkmək idi. Qara niqablı atlı çapıb bura, Qıpçaq Məliyin düşərgəsinə gəlirdi. Üzünün niqabını qaldırmadı, paltarlarını soyunmadı, amma ayağındakı çəkmələri çıxartdı – Qıpçaq Məliyin hüzuruna ancaq ayaqyalın girmək olardı.

Qara niqablı atlı Qıpçaq Məliyə təzim etdi, baş əydi, dedi:

– Hey, Qıpçaq Məlik! Nə oturmusan?! Xanlar xanı Bayandır xan ömrünü sənə bağışladı, vəsiyyəət elədi...

Qıpçaq Məlik qara gözlü gözəlin dodaqlarından ayrılaraq:

– Bilirəm, – dedi. – Taxt-taca gözünü at ağızlı Alp Aruz dikmişdi, amma Salur oğlu Qazan sahib oldu. Aruz Qazandan hayıf çıxmaq istəyir, odur səni mənim yanıma göndərib. Amma Aruz da ki, hələ vaxt çatmayıb. İlan tanrım mənə yar olsa, Qazanı zəbun edəcəm, ocağını söndürəcəm, qara başın kəsəcəm, alca qanın şorladacam, elin, günün çalib, çapıb qarət edəcəm. Tovla-tovla atlarını, qatar-qatar dəvələrini, sürü-sürü qoyunlarını aparacam. Qızının-gəlinin göyçəyini bura – yanıma gətirəcəm, çəkib döşəyimə salacam... Qoy bir vaxtı çatsın...

* * *

... Sərin-sərin dan yelləri əsəndə, köksü gözəl qaba dağlara gün dəyəndə Beyrək yerindən erkən durmuşdu. Boz ayqırına minmişdi, ovi çıxmışdı. Nagahandan Beyrəyin qarşısına bir sürü ceyran çıxdı. Ceyranlar qaçışdılar, Beyrək onları qova-qova gəlib Qız Bənövşə yaylasına çıxdı. Baxdı gördü bura bir yerdir, gül gülü çağırır, çiçək çiçəyi çağırır. Qu quşları, durnalar, turaclar, kəkliklər uçurlar. Soyuq-soyuq sular, çiçəklər, çəmənlər... Baxdı gördü ki, bu gözəl yerdə, göy otların üzərində bir qırmızı çadır tikilib.

Beyrək:

– Yarəb, bu çadır kimin ola? – dedi.

Xəbəri yox idi ki, bu çadır alacağı ala gözlü qızın çadırıdır. Beyrək bunu bilmədi, amma ovunu qovub lap çadırın önünə gəldi, ceyranı oxladı. Banıçiçək çadırdan bunu gördü. Dayəsi Qızırca Yengəyə:

– Dayə, – dedi, – bu igid bizə ərlikmi göstərir.

Gedin bundan pay diləyin, görün nə deyir.

Qızırca Yengə çadırdan çıxıb Beyrəyi salamladı:

– Hey igid, – dedi, – bu ceyrandan bizə də pay ver.

Beyrək dedi:

– Dadı, mən ovçu deyiləm. Ceyranın hamısı sizə qurbandır. Götür. Amma sorma qeyib olmasın, bu çadır kimindir?

Qızırca Yengə dedi:

– İgid, Bəybecan qızı Banıçiçəyindir.

Beyrəyin qanı qaynadı, ədəbli geri döndü. Qızırca Yengə ceyranı Banıçiçəyin önünə gətirdi. Banıçiçək dedi:

– Dayə, bu igid nə igiddir?

Qızırca Yengə dedi:

– Sultanım, bu igid boz ayqırlı yaxşı igiddir.

Banıççək dedi:

– Hey, hey dayə! Atam rəhmətlik mənə “mən səni Boz ayqırlı Beyrəyə vermişəm” – deyərdi. Olmaya ki, bu ola? Çağır gəlsin, xəbərləşək.

Qısırca Yengə çağırırdı. Beyrək gəldi. Banıççək yaşmaqlandı, xəbər soruşdu:

– İgid, gəlişin hardan?

– Boyat obasından.

– Boyat obasında kimin nəyisən?

– Bəyburanın oğlu Bamsı Beyrək dedikləri mənəm.

– Nə məsləhətə, nəyə gəldin, igid?

– Bəybeganın bir qızı varmış, onu görməyə gəldim.

Banıççək dedi:

– O qız elə adam deyildir ki, sənə görünə. Amma mən Banıççəyin dadısıyam. Gəl indi sənə ova çıxmaq. Əgər sənənin atın mənənin atını keçərsə, onun atını da keçərsən. Gəl sənənin ox ataq, oxun mənənin oxumu ötersə, onununu da ötersən. Bir də gəl sənənin güləşək. Məni basarsan, onu da basarsan.

İkisi də atlandılar, meydana çıxdılar, at çapdılar. Qızın atı Beyrəyin atını keçdi. Ox atdılar, qızın oxu Beyrəyin oxunu ötdü. Qız dedi:

– İgid bir ki, mənənin atını kimsənin keçdiyi yox, oxumu kimsənin ötdüyü yox. İndi gəl sənənin güləşək.

Beyrək atdan endi. Güləşdilər. İki pəhləvan olub bir-birinə sarmaşdılar. Beyrək götürüb qızı yerə vurmaq istər, qız qıvrılıb çıxar, qız Beyrəyi yerə yıxmaq istər, Beyrək qacıyıb qurtular. Beyrək düşündü: – “Bu qıza basılacaq olsam, el-oba içində başıma qaxınc, üzümə toxunc edərlər”.

Qıvradı qızın döşündən yapışdı, sıxdı, qız gücəndi, çabaladı, bu dəfə Beyrək qızın incə belindən tutdu, arxası üzərinə yerə qoydu, xəncərini çıxartdı, onun boğazına yaxınlaşdırdı.

Qız:

– İgid, – dedi, – Bəybegan qızı Banıççək mənəm.

Beyrək:

– Hey, xanım! – dedi. – Elimizin qızı-gəlini içində, hərə öz sözünü söyləyəndə, sən durarsan, öyünərsən, Beyrəyin atın keçdim, oxun ötdüm – deyərsən, mənə xar edərsən. Gözüm döndü, könlüm getdi, öldürəcəm səni!

Banıççək dedi:

– İgidim. Öyünərsə ər öyünsün – arslandır! Öyünməklilik arvadlara böhtandır. Öyünməklə arvad ər olmaz! Ala yorğan içində sənənlə dolmadım, dadlı damaq dadıb, soruşmadım, al duvağın altından söyləşmədim. Tez sevdin, tez usandın, sərək oğlu sərək. Yer şahid olsun, göy şahid olsun, mən sənə munisəm, yarım, qıyma mənə, igidim!

Beyrək güldü:

– Gözəlim, incə bellim, öldürməyə mən səni qıyarmıydım. Öz canıma qıyardım, sənə qıymazdım. Mən səni sınayırdım.

Belə deyib Beyrək qızı üç öpdü, bir dişlədi, barmağından qızıl üzüyünü çıxardı, qızın barmağına keçirdi.

– Aramızda bu nişan olsun, xanım, – dedi.

Qız:

– Çünki belə oldu, indi qabağa düşmək gerek, igid, – dedi.

Beyrək:

– Nola, xanım, – dedi. – Baş üstə.

Banıççək yerdən bir dəstə ot dərib Beyrəyə uzatdı:

– Al, – dedi, – yovşandır. Bunu iyləyib mənə yada sal.

...Beyrək atını mahnıladı, çapdı, Banıççək onun ardınca baxdı.

...Beyrək atın belində qanadlanıb yel kimi uçurdu, sevincindən onun gözləri parıldayırdı. Beyrək öz-özünə oxuyurdu:

İncə donlum, yer basmayıb yeriyən!

Basım baxtı, evim taxtı!

Evdən çıxıb yürüyəndə sərv boylum!

Badam yesə boylu görünən incə bellim!

Topuğunda sarmaşanda qara saçlım!

Qurulu yaya bənzər çatma qaşlım!

Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!

Qar üzərinə qan dammış kimi al yanaqlım!

Sevgilim, gözəlim, adaxlım!..

Beyrək atası Bəyburanın qarşısında dayanmışdı.

Bəybura:

– Oğul, – dedi, – bu gün eldə, obada nə gördün?

– Nə görə, əziz ata? Oğlu olan evləndirmiş, qızı olan köçürmüş.

– Oğul, bəlkə səni də evləndirmək gerek?

– Bəli, əziz ata, evləndirmək gerek.

– Kimin qızını ala q sənə.

– Ata, mənə bir qız al ki, mən yerimdən durmadan o dursun, mən atımı minmədən, o minsin.

– Oğul, sən istəməzsən, bir igid pəhləvan istəmişsən ki, onun arxasında yeyəsən, içəsən, xoş keçəsən.

– Bəli, canım ata, elə istərəm. Bəs gedəsən bir cicibacı tərəkəmə qızı alasan, yanından yel ötsə, qarnı yırtılsın?

– Oğul, onda qız tapmaq səndən, mal-rizq vermək məndən.

– Tapmışam, ata.

– Kimdir o?

– Bəybecan qızı Banıçiçək.

Bəybura fikrə getdi.

– Ay oğul, – dedi, – Banıçiçəyi sənə hələ beşikdən nişanlamışdıq. Amma Bəybecan öldü, qızın ixtiyarı qardaşı Qoçərə keçdi. O da ki dəlinin biridir. Adına Dəli Qoçər deyirlər. And içib ki, bacımı ərə verməyəcəyəm. Qızı istəyəni öldürür.

– Bəs neyləyək?

Bəybura fikrə getdi:

– Bu qızı istəməyə kim gedə bilər? Getsə bircə Dədə Qorqud... Bəlkə Dəli Qoçər Dədənin qopuzuna hörmət eləyə. Gəl bir Dədə Qorqudla məsləhətləşək.

...Dədə Qorqud:

– Çünki mənə göndərirsiniz, gedərəm, – dedi. – Amma bilirsiniz ki, Dəli Qoçər böyük-kiçik tanıyan deyil. Barı mənə iki yüyrek at gətirin. Qovma-qaçma olarsa, birisini minim, birisin yedim, canımı qurtarım.

Dədə Qorqudun sözü məqbul gəldi. İki at gətirdilər. Dədə birini mindi, birini yeddi:

– Xoş qalın, – dedi, getdi.

...Dəli Qoçərin çadırının yanında qupquru bir çay yatağı vardı... Amma Qoçər bu susuz çayın üstündən bir körpü tikdirmişdi, yoldan ötənləri məcbur edirdi ki, bu körpüdən keçsinlər. Keçənlərdən otuz axça, keçməyənlərdən döyə-döyə qırx axça alırdı. İndi də tacirlərdən birini döyürdü. Tacir ağlaya-ağlaya:

– Ay igid, axı niyə belə edirsən, – deyirdi, – düz yolu qoyub bu sınıq körpünün üstündən niyə bizi aparırsan?

Dəli Qoçər bağırırdı:

– Nə dedin, sarsaq oğlu sarsaq? Məndən dəli, məndən güclü ərə varmıdır ki, qabağıma çıxa! Mənim bahadirligim, igidliyim Ruma, Şama gedib çatıb.

Qoçər taciri döyüb:

– Körpüdən keçmirsiniz, cəhənnəmə keçin, amma onda qırx axçanı bəri verin görüm, – deyirdi.

Tacir soruşdu:

– Yaxşı, bəs körpüdən keçsək, neçə axça alacaqsan?

Dəli Qoçər:

– Körpüdən keçsəniz otuz, – dedi.

Tacir pulları Dəli Qoçərin ovcuna sanadı, dəvələrini körpünün üstündən sürdü.

Dəli Qoçər onların ardınca baxıb qəhqəhəylə güldü, sonra iri bir şərab bardağını başına çəkdi, çaxır onun bıqlarına, çənəsinə, boynuna, boğazına töküldü.

Dəli Qoçər elə hey içir, içirdi. Bu zaman Dədə Qorqud gəlib çıxdı, atdan düşdü, salam verdi. Dəli Qoçər bardaqdan ayrılmadan bir müddət Dədə Qorqudu süzdü, sonra rişxəndlə:

– Ay əleykəssalam, – dedi.

Dəli Qoçər bir az içib çığırdı:

– Ay əməli azmış, fəli dönmüş, qadir tanrı ağ alına qada yazmış! Ayaqlıların bura gəldiyi yox. Ağızlıların bu suyumdan içdiyi yox. Sənə noldu? Əcəlinmi yetdi? Buralarda neylərsən?

Dədə Qorqud dedi:

– Qarşı yatan qara dağına aşmağa gəlmişəm. Axıntılı çağlar suyunu keçməyə gəlmişəm. Gen ətəyinə, dar qoltuğuna qısılmağa gəlmişəm. Aydan arı, sudan duru bacın Banıçiçəyi Bamsı Beyrəyə istəməyə gəlmişəm.

Dəli Qoçərin matı-qutu qurudu, bir müddət maddım-maddım Dədə Qorqudun üzünə baxdı, sonra ilan çalmış kimi yerindən atılıb, var səsiylə bağırırdı:

– Hey, tez olun, nə dediyimi yetirin, ayqırı yarağıyla gətirin.

Ayqırı və yaraqları gətirən kimi Dəli Qoçər atlandı, qılıncını sıyırdı. Dədə Qorqud da fürsəti fəvtə vermədi, qaçdı. Dəli Qoçər qova-qova ardınca düşdü. Dədənin altındakı Duru ayqır yoruldu. Dədə Köçər ayqıra sıçradı. Dəli Qoçər Dədəni qova-qova haqladı, qılıncını onun başı üzərinə qaldırdı.

Dədə Qorqud:

– Çalarsan, əlin qurusun, – dedi.

Birdən Dəli Qoçərin əli havadan asılı qaldı.

Dəli Qoçər:

– Mədəd, aman, ələman, – deyə bağırdı. – Dədə, mənim əlimi sağalt, bacımı Beyrəyə verərəm.

Dədə Qorqud:

– Yaxşı, – dedi, – sal əlini aşağı.

Dəli Qoçərin əli sapbasığ oldu. Əlini aşağı saldı, dedi:

– Bacımın yoluna nə istəsəm verərmisiz?

– Verərik, di, de görüm nə istəyirsən?

– Min dəvə gətirin... Min aygır gətirin... Min qoç görməmiş qoyun, min quyruqsuz, qulaqsız köpək gətirin. Min dənə də birə gətirin.

– Nə, birə?

– Hə, birə! Min dənə. Əgər dediyimdən bircə dənə az gətirsəniz, bu dəfə öldürmədim, o vaxt öldürəcəm.

* * *

Dədə Qorqud döndü, Bəyburanın obasına getdi.

Bəybura dedi:

– Dədə, oğlanmısan, qızımısan?

Dədə:

– Oğlanam, – dedi.

– Bəs necə qurtuldun Dəli Qoçərin əlindən?

– Qurtuldum da, qızı da aldım.

Dədə Qorqud Dəli Qoçərin şərtlərini Bəyburaya dedi. Gülüşdülər, amma sonra Bəyburanı fikir aldı.

– Yaxşı, Dədə, – dedi, – hamısını mən düzəltmə, birələri sən taparsan?

– Taparam.

* * *

...Dəli Qoçərə tovla-tovla şahbaz atlar, qatar-qatar dəvələr, sürü-sürü qoyun, qoçlar gedirdi.

Dəli Qoçər körpünün yanında dayanıb bardaqdan şərab içə-içə sayırdı.

– Üç otuz on, beş otuz, on otuz...

Nəhayət, köpəkləri də saydı: – Min, – dedi, sonra birdən üzünü Dədə Qorquda tutub, – hə, Dədə, – bəs hanı mənim birələrim?

– Hay oğul, Qoçər, birələrin hamısını bir yerə yığmışam, gedək say, seç köklərini götür, arıqları qalsın. Gəl dalımca.

Dədə Qorqud Qoçəri bir ağılın yanına gətirdi.

– Soyun, – dedi.

Dəli Qoçər lüt soyundu. Dədə Qorqud onu ağıla saldı, qapısını bağladı. Bu ağıl birəylə dolu idi. Birələr, Dəli Qoçərin canına daras-dılar, Qoçər gördü bacara bilmir, haray qaldırdı:

– Vay! – dedi, – Mədəd! Dədə kərəm elə, Allah eşqinə qapını aç çıxım.

Dədə Qorqud bayırda dayanıb qımışırdı, sakit-sakit:

– Oğul, Qoçər, nə haray-həşir salmısan, – deyirdi. – İsmarladığın birələrdir də! Saysana, düz min dənədir! Bəlkə bəyənmədin?! Köklərini götür, arıqları qalsın.

Dəli Qoçər bağıırırdı:

– Vay Dədə, hay Dədə! Tanrı bunun kökünü də qırsın, arığını da. Məni burdan çıxar. Dədə, qara başım qurban olsun sənə, Dədə! Mədəd!

Qoçərin fəryadı ərşə qalxırdı. Dədə Qorqud qapını açdı. Lüt Qoçər ağıldan bayıra atıldı, üstünü birə basmışdı, üz-gözü görünmürdü. Dəli Qoçər Dədənin ayağına düşdü.

– Allah eşqinə, məni qurtar, – dedi. – Qoyunlarımı, quzularımı – hamısını sənə qurban kəsərəm.

Dədə Qorqud:

– Qaç oğul, özünü suya vur, – dedi.

Dəli Qoçər çaya tərəf qaçdı, suya atıldı.

* * *

Dədə Qorqud çapa-çapa Bayat obasına gəldi. Ucadan:

– Muştuluq! Muştuluq! – deyə qışqırdı.

Bəybura onun qabağına çıxdı, atının alına bir yumurta çırpdı.

Bəyburanın evində toy tədarükü başlandı. Qız evinə göndərilən qoyunların, qoçların buynuzlarına qırmızı yaylıq bağladılar, ağızlarına, ayaqlarına xına sürtdülər. Atlarına boynundan bəhri-qotaz asdılar, dəvələri bəzədilər.

...Baniçiçək öz çadırında Beyrəyə qızılı qaftan tikirdi...

...Boğazca Fatma Beyrəyin anası Ayna Mələyin, üç bacısı Günay, Aysel və Günelin başlarına, əllərinə, ayaqlarına xına qoyurdu...

...Qısırca Yengə Banıçıçəyin başına, əllərinə, ayaqlarına xına qoyurdu, yanağına önlik-kirşan sürtür, gözlərinə, qaşlarına sürmə çəkirdi...

...Səhər üzü Beyrək yoldaşlarıyla birlikdə Bayat obasının kənarındakı düzəngaha çıxdı.

İgid evlənəndə gərək ox ataydı. Oxu hara düşsə, gərdəyini orda tikərdi. Beyrək də yayı çəkdi, oxunu atdı. Ox düşən yerdə çadırını qurdu. İgidlər cıdırı çıxdılar.

Beyrəyin dəstəsindəki cavanlardan biri də Yalıncıq idi. O, üzde gülüb sevinse də, ürəyindən qara qanlar axırdı. Banıçıçəkgildən gələn çaparlar xonça, xələt gətirdilər. Banıçıçəyin tikdiyi qaftanı Beyrəyə verdilər. Beyrək çadırına girdi, ordan qızılı qaftanda çıxdı. Yoldaşlarından biri:

– Mübarəkdir, sağlığına qismət olsun, – dedi.

Beyrək:

– Bəs niyə gözümə pərt dəyirsən? – dedi.

Başqa bir yoldaşı:

– Necə pərt olmayaq? – dedi. – Sən təzə qaftan geyirsən, biz köhnə qaftan geyirik.

Beyrək dedi:

– Belə şeydən ötrü pərt niyə olursunuz. Bu gün mən geyinirəm, sabah sən gey. Yeddi gün, yeddi gecə toy olacaq, hər gün biriniz geyin, ondan sonra bir dəvişə verərik.

Yeddi gün, yeddi gecə toy oldu. İgidlər Qobustan qayalıqlarında həkk olunmuş öküzləri, keçiləri, maralları nişan alıb ox atdılar, at çapdılar, qılinc çaldılar, güləşdilər, yallı getdilər. Hər gün də Beyrəyin qızılı qaftanı başqa bir cavanın əynində idi.

...Qız Bənövşə yaylağında da toy dəsgahı idi. Banıçıçəyə toy paltarı geyindirirdilər. Qısırca Yengə onun döşünə güzgü tutmuşdu, anası başına qırmızı parçadan çalma bağlayırdı.

* * *

Oba kənarında bir xarabalıq vardı. Gecə ay işığında xarabalardan qərribə kölgələr düşürdü. Burada sərgərdan itlər dolaşar, bayquşlar ulaşardı. Xarabalığın bir divarına iki nəfər qısılmışdı. Onları kölgələrindən tanımaq olardı: biri Alp Aruz, o biri qara niqablı adam idi.

Alp Aruz:

– Deməli, Qıpçaq Məlik hələ fürsət gözləyir, tələsmir. Onda gərək ayrı tədbirə əl ataq. Bayburd hasarının xaqaniyla sövdələşək, haydı, çap, Parasarın Bayburd hasarına xəbər apar. Xaqana de ki, Dəli Qoçər bacısını onun qardaşı oğluna vəd etmişdi, ilqarına dönük çıxdı. Qızı Boz atlı Beyrəyə verdi. Sabah gecə gərdəyə girəcəklər. De ki, Beyrəyi aradan götürsələr, Qazanın belı qırılar. Onun dayağı, dirəyi Beyrəkdir. Qara niqablı çapar atın belinə qalxdı. O çaparkən heç bir nal səsi eşidilmirdi. Çapar qaranlıqda əridi, gözdən itdi.

...Banıçıçək çadırında uzanmışdı, çadırın açıq qapısından səmaya – Karvanqıran ulduza baxırdı, yastığının yanına yığıdığı yovşan topalarını iyləyirdi. Gözünə yuxu getmirdi.

...Beyrək də öz çadırında yovşan iyləyirdi, Karvanqıran ulduza baxırdı, düşünürdü. Yavaş-yavaş xumarlanırdı, gözlərini yumdu, yuxuya getdi.

Beyrəyin gərdəyi bomboş, ucsuz-bucaqsız çölün ortasında idi. Yeddi ağac məsafədə nə bir işıq ucu görünürdü, nə bir hənirti duyulurdu. Haradansa İsaq-Musaq quşunun səsi eşidilirdi. Beyrəyin Boz ayqırı uzaqda ilxının içində idi. Boz ayqırın xasiyyəti vardı, haçan ki, yağı qorxusu duyulsa, ayağını yerə döyərdi, tozu göyə çıxardı. İndi də dırnaqlarıyla torpağı didim-didim diddi, fıncırdı, kişnədi, səsini eşidən olmadı. Gecənin qaranlığında səssiz gələn səkkiz atlı kirimişcə atdan düşdülər, ətrafı pusa-pusa gərdəyə yanaşdılar. Yeddisi əllərində qalın bir örkən gərdəyə girdi, biri çöldə – marıqda durdu. Gərdəkdən boğuş səsi eşidildi, az sonra ordan həmin o yeddi nəfər çıxdı. Onlar örkənle möhkəm sarıdıqları, ağzına parça tıxadıqları Beyrəyi sürükləyib gərdəkdən çıxardılar, atın tərkinə atdılar. Atlılar gəldikləri kimi səssizcə də çıxıb getdilər. Yeddisi getdi, biri qaldı. Qalan həmin o qara niqablı adam atlılar uzaqlaşandan sonra qılincını sıyırdı, sonsuz bir nifrət və hiddətlə gərdəyi parçalamağa başladı, təpikləri altında çadırı yerlə yeksan etdi, çapıb uzaqlaşdı.

Qazanın divanına igidlər yığnaq olmuşdu. Dədə Qorqud da buradaydı. Qazan:

– Dədə, məsləhət sənindir, – dedi.

Dədə Qorqud:

– Yer altını ilan bilər, yer üstünü insan bilər, – dedi.

– İgidləri göndər, dörd iqlimi dolaşsınlar. Beyrəyin ölüsü, dirisi xəbərini gətirsinlər.

Qazan dedi:

– Əmən gündoğana getsin. Dondar günbatana getsin. Qarabudaq Ala dağın güneyindən xəbər gətirsin, Yalincıq Qazılıq dağının quzeyindən xəbər gətirsin. Beyrəyin dirisi xəbərini gətirənə var-dövlət verərəm, ölüsü xəbərini gətirənə – Banıçiçək qismət olsun.

İgidlər atlandılar, dörd yerə çapdılar. Qalanlar intizarda qaldı. Qazan xəbər gözlədi, Banıçiçəyin gözləri yol çəkdi, Beyrəyin atası, anası, bacıları dörd yol ayrıcında durdular.

Əmən qayıtdı, başını bulayıb:

– Beyrəyi gördüm deyən olmadı, – dedi.

Dondar qayıtdı, gözünü yerə dikib:

– İzi-sorağı yoxdur, – dedi.

Qarabudaq geri döndü:

– Beyrəkdən nam-nişan tapmadım, – dedi.

Yalincıq gəlib çıxdı, atdan düşüb hönkür-hönkür ağladı.

– Aman Beyrək, can qardaş, – dedi, – muradına-məqsuduna çatmayan yoldaşım.

Qazan:

– Yalincıq, nə xəbər gətirmisən? – dedi.

– Nə xəbər gətirəcəm, xan Qazan? Gətirməsəm gətirdiyimdən yaxşıdı. Namərd düşmən Beyrəyi qaçıdırıb, yoldaca paralayıb, cəsədini dağdan-daşdan yuvarladıb, qarğaya-quzğuna yem edib.

Qazan:

– Bunu nədən bildin? – dedi.

Yalincıq ağlaya-ağlaya heybəsindən Beyrəyin al qana bulaşmış qızılı qaftanını – həmin o Banıçiçəyin tikdiyi qaftanı çıxartdı. – Beyrəyin qaftanıdır, – dedi. – Adaxlısı tikmişdi.

Qazan:

– Biz bunu bilmərik. Adaxlısına göstərin, – dedi. Qaftanı Banıçiçəyə gətirdilər, Banıçiçək al qan olmuş qaftanı görən kimi, zar-zar ağladı:

– Vay şah igidim, vay şahbaz igidim, al duvağım ağası, alnım-başım umudu, doyunca üzünə baxmadığım canım igid, hara getdin mənə yalqız qoyub, vay Beyrək!

Dartdı yaxasını yırtdı, payız alması kimi al yanaqlarını cırdı.

...Bayat obasına şivən girdi, Bəybura çalmasını açıb yerə çırpdı, qara geyib göy sarındı, yazasını yırtdı, “oğul, oğul” deyib hönkür-hönkür ağladı. Ayna Mələk saçını yoldu, bacıları:

– Vay qardaş, can qardaş! Muradına, məqsuduna çatmayan yalqız qardaş, – deyib göynəyə-göynəyə ağlaşdılar.

Beyrəyin bacıları ağ çıxarıb qara geydilər. Qazan xan ağ çıxarıb qara geydi. Beyrəyin yar-yoldaşları, bütün Oğuz yas tutdular. Beyrəyin anası, bacıları, Banıçiçək Beyrəyin paltarlarını ortalığa töküüb ağ dedilər:

– Oğul vay, qardaş vay, Beyrək vay! Ay kimi doğdun, gün kimi batdın. İtik qardaş, itik bala vay!..

Beyrəyin boz ayqırının quyruğunu kəsdilər, belinə Beyrəyin paltarını, qanlı qaftanını qoydular, üstünə qara örtük çəkдилər, atı qara bəzədilər. Beyrəyin atası, anası, bacıları, Banıçiçək atın qabağına düşüb obanı, eli gəzdilər, yerlə yeksan olmuş gərdəyin yanına gəldilər.

Ayna Mələk dedi:

– Gərdəyi goru olan balam, Tanrı sənə bir məzarı da çox gördü.

Birdən Boz ayqır finxırıb üstündəki pal-paltarı yerə çırpdı, yerindən qopub harasa çapdı. Dalınca düşmədilər. At çapıb-çapıb uzaqlaşdı, gözden itdi...

* * *

Xınalıq kəndini andıran Bayburd qalası uca dağların qoynunda, buludlardan yüksəkdə yerləşirdi. Dağ döşünün dolama yollarıyla qalaya tərəf yeddi atlı qalxırdı. Atlıların qabağınca əli arından bağlı, ayağı buxovlu bir piyada gedirdi. Bu, Beyrəkdir. Qalanın dəmir darvazaları açıldı, dəstə qalanın içinə girdi, dəmir darvazalar bağlandı...

* * *

Dədə Qorqud öz məzarının yanında oturub qopuz çalır.

– Beyrəyin əhvalatı hələ uzundur, hələ bu əhvalatın dalı var. Amma indi kimdən deyim, Bəkildən... Bəkil bir gün yenə ova çıxmışdı, Qazan xandan çapar yetdi, Bəkili, Qazanın divanına çağırırdı. Bəkil divana gəldi, ceyranları Qazana hədiyyə verdi. Qazan da buyruq elədi ki, Bəkilə qılinc, çomaq, yaxşı at və yaxşı qaftan versinlər. Bu vaxt Dondar məclisə daxil oldu. O da ovdan gəlirdi, ceyran ovlamışdı. Ovladığı ceyranı Bəkilin qabağına qoydu.

– Bəkil sənə halal malındır, – dedi, ceyranın dəlik qulağını göstərdi. İgidlər gülüşdülər.

Alp Aruz:

– Görən bu hünər Bəkilindir, ya atınıdır? – dedi.

Əmən:

– Əlbəttə ki, Bəkilindir, – dedi.

Yelli illik al şərabın istisi Qazanın başına vurmuşdu. Qazan:

– Yox, – dedi, – at işləməsə, Bəkil də öyünməz. Hünər atındır.

Bu söz Bəkilə xoş gəlmədi. O ayağa durdu, üzünü Qazana tutdu:

– İgidlər içində bizim boynumuzu palçığa batırdın, – dedi.

Bəkil Qazanın bəxşişlərini onun qabağına tökdü, divandan çıxdı. Atın çəkdi, minib evinə gəldi.

Arvadı qabağına çıxdı:

– İgidim, – dedi, – Qazan xanın divanına şad getdin, pərt qayıdırsan, nədir halın?

Bəkil:

– Qazanın nəzəri bizdən dönüb, – dedi, – Qazan xandan küsmüşəm. Qadını dedi:

– İgidim, elə demə, səbrini bas, tələsik iş görmə, könlüdə pas olsa şərab açar. Şərab iç. Sən gedəni Ala dağlar ovlanmamış. Ova çıx könlün açılsın.

Bəkil gördü ki, arvadın sözü, məsləhəti haqdır, atlanıb ova çıxdı.

Ov ovladı, quş quşladı, birdən qarşısına yaralı bir ceyran çıxdı. Bəkil bunun dalınca at saldı. Ceyran özünü bir uca yerdən atdı, Bəkil atın cilovunu çəkə bilmədi, keyikin dalınca yarıqdan uçdu. Sağ oyluğu qayaya toxundu, sındı. Bəkil qaftanın altından ayağını bərk sarıdı. Atı onu obaya gətirdi. Oğlu Qaraca Çoban Bəkilin qabağına çıxdı. Gördü ki, atasının bənizi saralıb, çalması boğazına keçib.

Qaraca Çoban:

– Sənə nə oldu, ata? – dedi.

Bəkil dedi:

– Bir az naxoşam. Oğul, mənə atın üstündən al, döşəyimə apar.

Qaraca Çoban atasını atın belindən götürüb, döşəyinə apardı, çüb-bəsini üstünə saldı, qapısını örtüdü. Bəkil ayağının sındığını kimsəyə demədi, amma gecə döşəyində zar-zar inlədi, ah etdi.

Arvadı yanına gəldi:

– İgidim, – dedi, – sənə nə olmuş? Nədir halın? Kişi qoynunda yatan halalına sirrini deməzmi olur?

Bəkil:

– Atdan düşdüm, ayağım sındı, – dedi.

Arvad ah-vay edib bacısına söylədi, bacısı çıxıb qapıçıya söylədi. Otuz iki dişdən çıxan bütün obaya yayıldı.

...Qara niqablı çapar düşməne xəbər apardı.

* * *

Parasarı Bayburd hasarının xaqanı Qara Arslanın məclisində sağda oturan sağ bəylər, solda oturan sol bəylər taxta əyləşmiş xaqanın əlinə baxırdılar. Qara Arslanın qarşısında böyük mis ləyənin üstündə bütöv qızardılmış bir toğlu vardı. Qara Arslan əlindəki uzun xəncərlə toğlunun ətinə hissələrə bölür və hər bəyə oturduğu yerdən və mövqeyindən asılı olaraq toğlunun müəyyən bir hissəsini verirdi. Qara Arslan və bəylər ləzzətlə yeməyə başladılar. Xaqan qapıçıya işarə verdi:

– Əsiri gətirin.

Beyrəyi içəri gətirdilər. Onun gözləri batmış, sifəti arıqlayıb tannımaş olmuşdu, saçları saqqalına qarışmışdı. Beyrəyin geyimi də qərribə şəkli almışdı: şalvarı dizdən, köynəyinin qolları dirsəkdən aşağı kəsilmişdi, bu qərriblik, əsirlik nişanəsidir. Beyrəyin əli-qolu bağlıdır. Ağzlarını marçıldada-marçıldada toğlu əti yeyən bəylərə baxışından hiss olunurdu ki, Beyrək neçə gündür acdır. Amma o özünü sındırmır, düşmənlərin qarşısında başını dik tuturdu.

Qara Arslan Beyrəyə dedi:

– Təpəgöz həramini zəbun edən, ad çıxaran igid Bamsı Beyrək sənmişən?

– Mənəm!

– Bilirsənmi səni niyə qaçırtmışıq? İstəyirik ki, sən bizdən olasan. Nə görmüsən Oğuz elində? Çöldə-düzdə yaşamaqda, qışlaqdan yaylağa, yaylaqdan qışlağa köç etməkdə, at belində güzəran keçirməkdə nə görmüsən, igid. Qal burda, sarayda yaşa, ipək-qumaş döşəklərdə yat, ləzzətli-xəşməklər təam elə, məhəbbət gözəllər qulluğunda hazır olsun. Ye, iç, kefi çəkib xoş ol. Amma birçə şərtimiz var. Əvvəlcə gərək altı min qoşunla Oğuz elinə gedəsən, o dağların, düzlərin yoluna, cığırına səndən yaxşı bələd olan yoxdur. Oğuz elini tar-mar edib qayıt, sənə bəylik verək, taxt-tac verək, altın axça verək, gözəl qızlar verək.

Beyrək bir müddət susdu, iştahla ət gəmirən bəylərə baxdı, sonra ağır-ağır təmkinlə danışmağa başladı:

– Dədə Qorqud deyirdi ki, “Qara eşşək başına yüyən taxsan, at olmaz. Mərd oğul öz yurduna yad olmaz”. Öz əslimi, öz kökümü söy-

məyim yox, öz evim-əşiyim dururkən, yad qapısını döyməyim yox. Əlinə girmişkən, alçaq, öldür məni, bitir məni. Çal qılıncın, kəs başımı, qılıncından, xəncərindən qorxmağım yox.

Qara Aslan qəzəblə:

– Aparın salın bunu quyuya, yalvarmayınca çıxarmayın. Qoy qalsın orada, çürüsün ölsün, – dedi.

Beyrəyi apardılar, dibi görünməz zülmət bir quyuya saldılar. Quyunun ağzına iri bir dəyirman daşı qoydular. Bir əlcə çörəyini, bir qurtum suyunu dəyirman daşının dəliyindən verirdilər.

* * *

Bir gün Yalıncıq və Dəli Qoçer Qazanın divanına gəldilər, diz çökdülər, baş əydilər. Yalıncıq dedi:

– Dövlətli xanın ömrü uzun olsun! Beyrək yoxa çıxdığı gündən bir il keçib. Özün vəd vermişdin ki, Beyrəyin xəbərini gətirənə Banıçiçək qismət olsun. Bu xəbəri mən gətirdim. Qızın qardaşı da razıdır. İndi məsləhət sənindir.

Qazan üzünü Dəli Qoçərə tutdu. Dəli Qoçer başının hərəkətilə Yalıncığın sözlərini təsdiq etdi. Qazan Dəli Qoçərdən soruşdu:

– Bəs qızın özü nə deyir?

Dəli Qoçer dedi:

– Qız Beyrəyin ölümünə həm inanır, həm inanmır. Möhlət istəyir. Deyir mən onu bir il gözləyəcəyəm, bir il gəlməsə, iki il gözləyəcəyəm, iki il gəlməsə, üç il gözləyəcəyəm. Üç il gəlməsə, kimə versəniz gedərəm.

Qazan dedi:

– Yaxşı, qoy elə olsun. Bir il keçib. Bir il də keçsin, nişanın edərsən. Sonra bir il də keçər toyunu edərsən!..

...Bayat obasında yol kənarındakı daşın üstündə beli bükülmüş, gözləri kor olmuş bir qoca oturmuşdu. Bu, Bəybura idi. Zıncırov səsi eşidildi. Bəybura başını qaldırdı. Kor gözlərini məchul bir nöqtəyə zillədi.

– Gedən, gələn! Kimsən, hardan gəlib, hara gedirsən? – dedi.

Qoca tacir:

– Bəzik, Bəybura, tacirlərlik, – dedi. – Uzaq səfərə gedirik. Yalıncıq bizi mal dalınca göndərir. Toyuna vəd alıb.

Bəybura:

– Tacirlər, aman, – dedi, – taleyə yoxdur güman! – Uca dağlardan keçər olsaz, uzaq-uzaq ellərə yetər olsaz, bircə oblançığımın sorağını sorun. Bəlkə ucqar bir iqlimdə ölüsünü, dirisini bilən oldu.

Qoca tacir:

– Arxayın ol, Bəybura, – dedi, – hər yerdə Beyrəyin sorağını soracayıq. Tapsaq tapdıq. Tapmasaq, Tanrı verdi, Tanrı aldı neyləyəsən?

Tacirlər yola düzəldi, zıncırov səsləri uzaqlaşdı, kor gözlərini səslərin ardınca dikmiş Bəybura dodaqaltı pıçıldadı:

– Qaranlıq gözlərimin aydını oğul, evimin dirəyi oğul, hardasan oğul?..

* * *

Parasarin Bayburd hasarının dərin quyusunda Beyrəyin gözləri artıq qaranlığa alışmışdı. Amma burada quyunun rütubətli divarlarından başqa nə görmək olar ki? Beyrək büzüşüb hərəkətsiz qalmışdı. O, əlini quyunun daş divarlarına sürtürdü. Birdən daşların birinin nəm olduğunu duydu, həmin daşdan su sızırdı. Beyrək daşı tərptədi, daş qopdu, ordan su axmağa başladı. Beyrək bir neçə daş da çıxartdı və həmin yerdən lağım açıldı. Lağım isə yeraltı çaya çıxırdı. Beyrək lağım ilə sürünüb çaya düşdü, çayda çapaladı, suyun axarı onu başqa lağımın ağzına gətirib çıxardı. Beyrək bu lağım ilə sürünüb geniş bir zirzəmiyə düşdü. Bura yeraltı sərdabə idi. Burada yer üstündəki məzarların müqabilində eyni qəlibli qəbir səndüqələri qoyulmuşdu. Xaqanın qohum-əqrəbası burda basdırılmışdı. Beyrək qəbirləri seyr edərkən addım səsləri eşitdi, bir bucaqda gizləndi. Bir də gördü ki, xaqan Qara Arslanın arvadı Despinə xatun bura düşdü, qəbirlərdən birinə yaxınlaşdı. Despinə xatun ət, süd, cürbəcür ləziz yeməklər, şərab gətirmişdi. Hamısını da həmin qəbrin yanına düzdü. Despinə xatun qəbrə müraciətlə:

– Babacan, – dedi, – sənə bu gün qurbanlıq quzudan qızarmış ət gətirmişəm, bu gecə yuxumda əmlik quzu ətini istəmişdin. Yeddiillik şərab gətirmişəm. Süd-qaymaq gətirmişəm. Sabah sənə qızardılmış cücə gətirəcəm. Könlündən nə keçirsə, gecə yuxuda deyərsən, gətirərəm. Ta ki, bir şeydən tamarzı qalmayasan.

Despinə xatun əyilib qəbri öpdü, sonra yavaşca çıxıb getdi. Beyrək gizləndiyi yerdən çıxdı, əvvəlcə təəccüblə ora-bura boylandı, sonra məsələni başa düşüb güldü. Beyrək başa düşüb bildi ki, bunların inan-

cına görə ölülər etmək yeyir, qəbab içirlər. Beyrək gülüb usandı, babanın yeməklərini iştahla yedi, şərablarını içdi, sürünüb öz quyusuna keçdi. Yuxarıdan ona bir əlcə çörək və bir qurtum su salladılar.

* * *

Səhəri günü eyni vaxtda Beyrək yenə həmin yolla sərdabəyə gəldi, gizləndi. Bir az sonra Despinə xatun etmək-ichmək gətirdi. Gördü ki, qəbrin üstündə ancaq sümüklər və boş şərab bardağı qalıb, sevincək:

– Babacan, nə yaxşı yeyib-ichmisən, nə əcəb səndən? – dedi. – Deyəsən, axır ki, öz əlimlə hazırladığım yeməkləri bəyəndin. Daha bundan sonra həmişə özüm bişirəcəm, yəqin ki, qulun-qaravaşın hazırladıqları yeməklər ürəyinə sinmir, ye, iç, nuş olsun.

...Despinə xatun yer üzünə çıxdı.

...Beyrək iştahla yeyirdi.

* * *

Bir gün Despinə xatunun gətirdiyi şərab çox tünd oldu, Beyrək içib kefləndi, elə qəbrin yanındaca yıxılıb yatdı: bir də gözünü açıb başının üstündə dayanmış Despinə xatunu gördü. Qadın dəhşətdən bərəlməmiş gözlərini onun sifətinə dikmişdi. Beyrək gördü ki, qadının qorxudan bağı çatlayacaq, odur ki, tələsik:

– Qorxma xanım, – dedi, – mən ölü deyiləm, diriyəm, adamam, ərin xaqanın əsiri Bamsı Beyrəyəm.

Despinə xatun ətrafa səpələnmiş toyuq sümüklərini, boş bardağı gördü və hər şeyi başa düşdü.

– Babamın payını sən yeyirsən? – dedi.

Beyrək:

– Bəli, – dedi, – xanım, mən yeyirəm.

Despinə xatun məyus-məyus:

– Çoxdan? – dedi.

– Sən bişirməyə başlayan gündən.

Qadının elə bədbəxt görkəmi vardı ki, Beyrəyin ona yazığı gəldi:

– Xanım, – dedi, – baban özü yeməkləri mənə verir, deyir qocayam, dişim yoxdur, şərab da içmirəm. Amma balı, qaymağı həmişə yeyir.

Despinə xatun bir az özünə gəldi:

– Yenə insaflı adamsanmış, – dedi, – hamısını tutub əlindən almırsan! Düzünü de, dünya harda yaxşıdır, burda, ya yer üzündə?

Beyrək:

– Niyə, bura da pis deyil, – dedi, sonra qəbirləri göstərdi. – Bunlar da mənə yaxşı qulluq edirlər. Biri paltarımı yuyur, biri mənə çimizdirir, biri belində gəzdirir.

Beyrək danışdıqca Despinə bir-bir qəbirlərə baxır:

– Vay, paltarı xalam yuyur, dayım çimizdirir? – deyər həyəcanlanırdı. – Yoxsa ay oğlan, səni belində gəzdirən mənim qoca nənəmdir?

Beyrək:

– Bə nə? – dedi, – ölülərinizdə ondan yorğası yoxdur. Çox vaxt ona minirəm.

Despinə xatun başına döyməyə başladı:

– Vay, sənin boynun sınısın, – dedi, – sizlərin əlindən nə yer üzündə dirimiz, nə yer altıda ölümüz qurtuldu.

Despinə xatun qaça-qaça birbaş xaqanın hüzuruna gəldi.

– Kərəm elə, ulu xaqan, – dedi. – O oğuzu quyudan çıxar. Nənəciyəzimin belini üzəcək. Yer altında nənəciyəzimi minərmiş. Qalan ölülərimizi özüyün işlədərmiş. Babacığazıma verdim yeməkləri çəkib alıb yeyərmiş. Onun əlindən nə ölümüz, nə dirimiz qurtarar. Din eşqinə, çıxar onu quyudan.

* * *

Beyrək öz quyusunda oturmuşdu. Zindancı quyuya nərdivan salladı, Beyrəyi səslədi:

– Xandan buyuruq oldu ki, yer üzünə çıxasan.

Beyrəyi yer üzündəki zindana saldılar. Zindanın dar pəncərəsinə dəmir barmaqlıqlar vurulmuşdur. Gecə düşəndə Beyrək bu dəmir barmaqlıqlar arasından ulduzlu göyə baxırdı. Ulduzlar içində Karvanqıran ulduzunu tapırdı.

...Bir cüt ala göz də Karvanqıran ulduza baxırdı. Yaş dolu ala gözlər. Banıçiçəyin həsrət gözləri. Banıçiçək Beyrəkdən uzaqlarda, uca-uca dağların, daşqın-daşqın suların arasında, Qız Bənövşə yaylağında, öz çadırında uzanıb ulduzlu səmada Beyrəyin ulduzunu axtarırdı.

...Bayat obasının kənarında Bəybura da kor gözlərini ulduzlu səmaya zilləmişdi.

...Ay işığında dolama yollarla bir karvan gedirdi. Tacirlərin karvanı. Yavaş-yavaş dan sökülürdü, ağla qara seçilirdi.

...Beyrək də gözlərini yummamışdı. Hava işıqlaşanda o, zindanın dar pəncərəsindən müdhiş bir mənzərə gördü: uzaqda, hündür bir bür-

cün başına insan kəlləsi sancılmışdı. Beyrək barmaqlıqlardan yapışib başını yuxarı uzatdı, boylandı, iri bir meydan gördü. Meydanın dörd tərəfində bürclər ucalmışdı və onların çoxunun başına insan kəllələri salınmışdı.

Beyrək zindançını səslədi:

– Bura bax, o kəllələr, hansı biçarələrindir? Ora niyə sancılıblar? Zindançı dedi:

– Qara Arslan Xaqanın dünyalar gözəli bir qızı var, adına sarı donlu Selcan xatun deyirlər. Küllü-aləmin igidləri o qıza aşıqdır. Qapısına elçi düşürlər. Xaqanın bir aslanı, bir qara buğası, bir də erkək dəvəsi var – hər biri bir əjdahadır. Xaqan şert qoyub, qızına elçi düşənlər görərkən bu əjdahalarla vuruşsun. Onları bassalar, Selcanı alacaqlar, basmasalar, başları kəsiləcək. Hələ bu üç əjdahanı basan olmayıb. O, otuz iki baş da ki bürclərdən asılıb, haman o otuz iki igidin başıdır, heç birisi aslanla dəvənin üzünü görməyib, elə birinci döyüşdəcə həlak olublar.

Beyrək:

– Rəvadırmı ki, cavan igidlər bir qızdan ötrü buğanın buynuzunda həlak olsunlar. Get, xaqana xəbər apar, de ki, mənə meydana buraxsın, mən əjdahaları öldürüm, yaxşı igidlərin canını qurtarım.

Xaqana xəbər getdi. Təbillər, şeypurlar çalındı. Sağ bəylər, sol bəylər, əyanlar, əmirilər meydana toplaşdı. Xüsusi köşkdə Xaqanın qızı sarı donlu Selcan xatun əyləşmişdi. Yanında yeddi incə belli qız vardı. Beyrəyi meydana gətirdilər.

Xaqan:

– Bu qoçağı anadangəlmə soyundurun, – dedi.

Beyrək soyundu, bircə qızılı incə kətan bezini belinə sarıdı. Qız köşkdən baxırdı. Beyrəyi görəndə öysəl olmuş dana kimi ağzının suyu axdı, igidə aşıq oldu, yanındakı qızlara dedi:

– Allah atamın könlünü rəhmə gətirsin. Kəbin kəsib mənə bu igidə versin... Hayıf deyilmi bunun kimi igid heyvanların əlində həlak ola?

Zəncirlə buxovlanmış buğanı çəkib meydana gətirdilər. Buğa dizin-dizin çökdü, buynuzu ilə mərmər daşı yoğurdu, pendir kimi didi. Beyrək sağına baxdı, soluna baxdı, dedi:

– Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baxar, kimə baxsa eşqilə oda yaxar, sarı donlu qız eşqinə “hu”!

Beyrək “hu” deyib buğanın üstünə cumdu. Buğanın zəncirini açdılar, meydana buraxdılar, buğa buynuzlarını almaz cida kimi Beyrə-

yin üstünə sürdü. Beyrək buğanın alına bir elə yumruq vurdu ki, buğanı dalı üstünə çökdürdü, alına yumruğunu dayadı, sürüdü, meydanın başına çıxardı, çox çarpışdılar, nə buğa yenər, nə Beyrək yenər. Buğanın ağzı köpükləndi. Beyrək buğanın önündən çəkildi. Buğa buyuzu üstünə yıxıldı, Beyrək onun quyruğundan tutub qaldırdı, üç kərə fırladıb yerə saldı. Buğanın sümükləri xurd-xəşil oldu. Beyrək buğanı basdı, boğazladı, bıçaq çıxarıb başını kəsdi, aparıb xaqanın önünə atdı.

Selcan xatun sevincək yerindən sıçradı.

– Bu igidi gözüm gördü, könlüm sevdi, – dedi.

Xaqan:

– Heyvanların sərvəri aslandır, – dedi, – onunla da oyun göstər.

Aslanı gətirdilər, aslan elə qışqırdı ki, meydana nə qədər at var-dısa, hamısı qan işədi.

Selcan xatun qızlara:

– Bu yazıq buğadan qurtuldu, aslandan necə qurtulacaq? – dedi.

Beyrək:

– Sarı donlu qız eşqinə bir aslandan dönərəmmi? – dedi.

Aslan sürdü gəldi. Beyrək gözətçilərdən birinin yapıncısını qapıb qoluna doladı, aslanın pəncəsinə verdi, sonra aslanın alına bir yumruq vurdu, aslan səndələdi. Beyrək onun belini üzdü, leşini xaqanın önünə atdı.

Selcan xatun qızlara:

– Vallah bu igidi gözüm gördü, könlüm sevdi, – dedi.

Xaqan dedi:

– Heyvanların padşahı dəvədir. Onunla da oyun oyn.

Dəvəni gətirdilər. Beyrək fırladı dəvənin qoltuğuna girdi, fırladı çıxdı. İki heyvanla savaşırdı, taqətdən düşüb, sərxoş kimi olmuşdu. Bacara bilmirdi. Altı çəllad Beyrəyin başının üstünü aldılar, yalın qılınclarını havaya qaldırdılar.

Dəvə Beyrəyi sıxışdırıb Selcan xatunun köşkünün altına gətirdi. Beyrək yıxıldı, aşağıdan yuxarıya baxanda gördü ki, Selcan xatun ona işarət edir.

Selcan əyilib, pıçıltıyla Beyrəyə:

– İgid, – dedi, – bilməzmişən ki, dəvə burnundan zəbun olar?

Buyrək son gücünü toplayıb dəvənin burnundan yapışdı, dəvə bağırib, ayaq üstündə duramadı, yıxıldı. Beyrək basıb onu iki yerdən boğazladı, dərisindən iki qayıq çıxartdı, xaqanın önünə apardı.

Xaqan:

– Qızı bu igidə verdim, – dedi.

Despinə xatun:

– Üç heyvan öldürdüyü üçün bircə qızçıgazımızı alsınmı – dedi.

Xaqan:

– Bəli, – dedi. – Xaqan verdiyi sözün üstündən qaçmaz, həm də bu igid bizə qohum olsa, onu tez yola gətirərik. – Sonra üzünü Beyrəyə tutdu:

– İgid, – dedi. – Selcan xatunu verdim sənə.

Beyrək:

– Mən sənin qızını istəmirəm, – dedi. – Mənim məqsədim yaxşı igidlərin canını sənə əjdahalarından qurtarmaq idi. Mənim öz elimizdə, göz açıban gördüyüm, könül verib sevdiyim adaxlım var.

Xaqan bu sözlərdən bərk qəzəbləndi.

– Aparın bu nankoru, yenə zindana salın, – dedi.

Gecə Beyrək zindanın bir guşəsində qısılib uzanmışdı. Birdən zindanın ağır qapıları ehtiyatla açıldı. İcəri cəngavər paltarı geymiş bir adam girdi. Cəngavər qılincini açıb divardan asdı, sonra paltarlarını bir-bir soyunmağa başladı – bu Selcan xatun idi. Selcan soyunub Beyrəyin yatağına girdi. Beyrək yerindən sıçradı. Selcanın qılincini qapdı, sıyırdı, qızla öz arasına qoydu.

Selcan:

– Qılincini götür, igid, – dedi, – murad ver, murad al. Sarılaq.

Beyrək:

– Yox, xaqan qızı, – dedi. – Mənim həsrətim var. İki ildir, sənə atanın dustağıyam. Ataya, anaya, qohuma, qardaşa, alagözlü yarımə həsrətəm.

Selcan:

– İgid, – dedi, – onlar uzaqda, mən yaxındayam. Onlar səni çoxdan unudub, nişanlın çoxdan ərə gedib. Al mənə, sarılaq, qovuşaq, dadlı damaq verib soruşaq ala yorğan altı.

– Yer kimi yarılım, torpaq kimi sovrulum, qılincima doğranım, oxuma sancılım. Oğlum olmasın, olsa da gün yaşamasın. Əgər mən atamın, anamın üzünü görmədən sənənlə bu yatağa girərsəm. Selcan xatun durub geyinməyə başladı.

– Yaxşı mən gedirəm, – dedi, – amma onu bil ki, sən ömürlük bu qalada dustaqsan. Heç bir vaxt atanın, ananın, yarının üzünü görməyəcəksən. Onlar uzaqda, mən yaxında, hər gecə yanına gələcəm.

– Mən də hər gecə aramıza qılinc qoyacam.

– Nolar? Görək kim kimə inad gələcək. Axır ki, bir gecə bu qılinc qılından çıxarmayacaqsan.

* * *

Tacirlərin karvanı yolları fərsəng-fərsəng udurdu...

* * *

Dədə Qorqud öz məzarının yanında oturub qopuz çalır, deyirdi:

– Tacirlərin özü yolda, Banıçığayın gözü yolda, Beyrək Parasarın Bayburd hasarında dustaq, sizə kimdən deyim Qazan oğlu Turaldan...

Qazılıq dağının yaşıl yamacına al-qırmızı lalə toparları səpələnmişdi. 16–17 yaşlı Tural bu laləlikdən çiçək dərirədi. Tural ayın on dördünə bənzər alagözlü bir gəncdir. O, dərdiyi çiçəklərdən dəstə bağladı, yamacdan arana endi, söyüdlü bulağa tərəf addımladı. Söyüdlü bulağın başına qızlar, gəlinlər toplanmışdı. Qızlardan bir neçəsi baş barmaqlarına ip bağlamışdılar, bir neçə kərə suyun üstündən tullandıqdan sonra ipi kəsib suya atırdılar. Bu onların ürəklərində tutduqları tez ərə getmək niyyəti ilə bağlı idi.

Beyrəyin kiçik bacısı Günel də bulaq başındaydı, amma o, başqa qızlardan kənarda qəmli-qəmli dayanmışdı, səhəngini suyla doldurmaq üçün növbə gözləyirdi. Boğazca Fatma ona yanaşdı.

– Günel, – dedi, – anan necədir?

Günel:

– Necə olacaq? Ağlamaqdan onun da gözləri atamın gözləri kimi tutulur, – dedi.

Fatma köksünü ötürdü:

– Olacağa çarə yoxmuş. Görünür Beyrəyin alınına belə yazılıbmış, – dedi, – bilirsənmi ki, bu payız Banıçığayın möhləti tamam olur. Qardaşı onu Yalincığa ərə verir.

Günel dinmədi, amma doluxsundu, gözlərinin bildir-bildir yaşı rəvan oldu, üzünü kənar çevirib için-için ağladı. Fatma bildi ki, qızın sızlar yerini bir də sızlatdı. Uzaqdan gələn Turalı görüb sözünü dəyişdi:

– Ora baxsana, Günel, – dedi, – Qazan xanın oğlu Tural bəriyə gəlir.

Günel bu sözlərdən diksinmiş kimi oldu, çevrilib o da baxdı. Fatma bic-bic qımışıb:

– Ayrı vədə heç buralardan keçməz, – dedi. – Di gəl, sən buraya gəldinmi, yolunu burdan salasıdır. Ay qız, sən də qızardın, yoxsa,

arada bir mətləb var. Düzünü de, mən belə işlərdə birçək ağartmışam. Daha niyə utanırsan, bir qız bir oğlanındır. İllah da ki, oğlan belə gözəl, göyçək növcəvan ola, özü də Qazan xanın oğlu. Düzdür, heç atasına çəkməyib, atası kimi şaqqalı igid deyil, özü də qız kimi utancaqdır, amma hələ cavandır da, oğlançıqdır, nə bilir?

Günəl səhəngini doldura-doldura Tural olan tərəfə boylanırdı: Boğazca Fatma da hey üyüdüb töküdü:

– Getsənə, – dedi. – Yazığı çox gözlətmə...

Günəl obalarına tərəf düzəldi. Tural ona yanaşdı.

– Salam, Günəl, – dedi, lələ dəstəsini ona uzatdı.

Günəl:

– Nə gözəl lalələrdir! – dedi.

Tural:

– Qızılıq dağının quzeyi bütün lələ içindədir, – dedi. – Dağ qıpqırmızı qızarıb, odur ora bax.

Günəl döndü baxdı, amma dağa tərəf çevriləndə bərk-bərk yaşmaqlandı, sifətində bircə gözləri qaldı.

Tural dedi:

– Günəl, sən niyə dağlara baxanda həmişə yaşmaqlanır, üzünü gizlədirsən?

Günəl xəfifcə gülümsündü:

– Bunu bizə anamız öyrədib, – dedi, – ona da nənəmiz öyüd verib. Deyirlər ki, Qızılıq dağı bizim – oğuz qızlarının, gəlinlərinin qayınatasıdır. Bu dağı görəndə gerek sifətimizi örtək.

Tural da gülümsündü. Sonra da bir müddət susdular. Turalın alnı puçur-puçur tərləmişdi. Ürəyində sözü vardı, demək istəyirdi, deyə bilmirdi. Gəlib lap Bayat obasına çatmışdılar. Birdən Tural:

– Günəl, sənə bir sözüm var, – dedi, – istəyirəm ki, yüksək-yüksək dağlarım sənə yaylaq olsun. Günəl, mən səni göz açıban görmüşəm, könül verib sevmişəm. İndi söz sənindir.

Günəl:

– Ah Tural! – dedi. – Qoy mənə arsız gəlin deyincə, ərsiz qız desinlər, abırsız deyincə, bəxtiqara desinlər. Mən hara, ərə getmək hara? Mən də, bacılarım da əhd eləmişik, Beyrəyin ölüsünü, dirisini öz gözlərimizlə görməyincə bir igid sevrə olsa, ərə getsək, sarı ilan olub bizi çalsın. Gəlib obaya çatdılar. Günəl lalələri Turala qaytardı:

– İncimə Tural, – dedi, – lalələr çox gözəldir, amma mən bu çiçəklərlə yaşlı-şivənli evimizə necə gedim, anamın, atamın, bacılarımın üzünə necə baxım?

Günəl çevrilib getdi. Tural qəmli-qəmli onun ardınca baxdı. Oradan xısın-xısın ağlaşma səsi gəlirdi.

..Yol kənarındakı daşın üstündə Bəybura oturmuşdu, kor gözləri yol çəkirdi.

* * *

...Qazan xanın divanında igidlər səf-səf əyləşmişdi, yeyib içirdilər. Qazan igidləri qürurla seyr edirdi, döndü sağa baxdı gülüm-sədi, sola göz gəzdirdi şadlandı:

– Bəs oğlum Tural hanı? – dedi.

Alp Aruz dedi:

– Bayaq onu Qazılıq dağının yamacında görüblər, çiçək dəirmiş. – O bunu gizli bir istehzayla dedi.

Qazan tutuldu:

– Tanrı mənə oğul verməyib, oğlan cildində qız verib, – dedi. Elə bu zaman Tural içəri girdi, əlində lələ dəstəsi vardı. Qazan onu gördü, daha da qaş-qabağını tökdü. Bu heç kəsin gözündən yayınmadı. Tural da bunu duyub pərt oldu.

Dedi:

– Ağam Qazan, şad sevincək oturmuşdun, mənə gördüm qanın qaraldı, səbəb nədir, de mənə, qara başım qurban olsun, ağam sənə.

Qazan dedi:

– Oğul! Sağ əlimə baxdım qardaşım Qarabulağı gördüm, baş kəsibdir, qan tökübdür, ad çıxarıbdır. Sol əlimə baxdım Alp Aruzu gördüm, baş kəsib, qan tökübdür, ad qazanıb. Qarşıma baxdım səni gördüm, on altı yaş yaşladın, baş kəsmədin, qan tökmədin. Bu oturanlar hər biri oturduğu yeri yediyi yeməyi, qılıncıyla, oxuyla alıblar. Sən divanıma haçan istəsən gəlirsən, igidləri basıb keçib harda istəyirsən otursan, amma nə hünər göstərmisən?

Tural:

– Ata, – dedi, – dəvəcə böyümüşsən, köşəkcə ağlın yox. Təpəcə böyümüşsən, darıca beynin yox. Baş kəsib, qan tökmək hünərimdir?

– Oğul, iş qan tökməkdə deyil. İş ondadır ki, sən divanımda nə qapı tanıyırsan, nə baca, amma hələ heç bir igidlik göstərməmişən. Nə

ov ovladı, nə quş quşladı, nə yay çəkdi, nə ox atdı. Odu, bax, əlin-də qılnc yox, gül-çiçək tutmusan. Bəs sabahkı gün mən düşəm öləm, taxt-tacımı sənə verməyəcəklər axı. Onu anıb, sonu anıb, dərd elə-yirəm. Tural:

– Yaxşı, ay ata, – dedi, – hünəri oğul atadanmı görər, əyrənər, yoxsa atalar oğuldanmı öyrənər? Sən haçan məni ova apardın, yay çəkmək, ox atmaq, qılnc oynatmaq öyrətdin?

Qazan əlini-əlinə çaldı, qəh-qəh çəkib güldü. Dedi:

– İgidlər, Tural yaxşı söylədi, şəkər yedi. Doğrudan da yata-yata yanımız ağrıdı, dura-dura belimiz qurudu. Mən bu oğlanı da götürüb ova çıxım. Ov ovlayaq, quş quşlayaq, qayıdaq gələk sizinlə birlikdə yeyək, içək, xoş keçək.

Qarabudaq:

– Bəli, ağam Qazan, məsləhətdir, – dedi.

Əmən:

– Xan Qazan, məsləhətdir, – dedi.

Alp Aruz:

– Qazan məsləhətdir, – dedi, – amma doqquz түмән yolda Qıpçaq Məliyin ordusu durub, bəs yurdunu kimə tapşırıb gedirsən?

Qazan:

– Qıpçaq Məliyin hünəri nədir, mənim yurduma basqın edə, – dedi.

Alp Aruz:

– Özün bilən yaxşıdır, – dedi.

Qazan:

– Mən bu oğlancığı aparıb cəng etdiyim, cida sındırdığım, qılnc oynatdığım yerləri göstərim. Sonra oğlana gərək olar! – dedi.

Qazanla oğlu Tural yaraqlandılar, atlarını çəkib mindilər. Burla Xatun çadırdan çıxdı, “oğlancığının ilk ovudur” – deyə ona xeyir-dua verdi, atının ardınca bir parç su atdı. Qazanla Turalın ardınca bir cüt göz də baxırdı – ədavətlə, kinlə, nifrətlə baxırdı – Alp Aruzun gözləri. Qazanla Tural gözdən itəndən sonra Alp Aruz igidlərə:

– İgidlər, – dedi, – bizə yaraşmaz ki, Qazan obasından çıxandan sonra onun divanında oturub, yeyək-içək. Gəlin biz də hərəmiş öz obamıza gedək. Qazanla oğlancığı ovdan qayıdanda onların pişvazına çıxarıq.

İgidlər bu sözü bəyəndilər.

Alp Aruz xarabalıqda qara niqablı çaparla danışdı.

– Atına quş qanadı tax. Yeddi ağac yolu yeddi göz qırpımında keç. Qıpçaq Məliyə xəbər apar. De ki, Qazanla oğlancığı Sürməlidə, Də-rəşəmdə ovdadırlar. İkicəciyəcə gediblər. Tədbirin görsün. De ki, bir də belə fürsət ələ düşməz.

...Qara niqablı atlı yel kimi çapıb uzaqlaşdı.

...Qazanla Tural xeyli ov etmişdilər. Bir meşə qırağında, bulaq başında məskən salmışdılar, ocaq çatıb kabab çəkmişdilər.

...Qazanla Tural kabab yeyir, yeddiillik şərab içirlər. Şərabın istisi Qazanın başına vurdu, gözünü yuxu aldı. Oğuz igidləri yatanda yeddi gün yatırdılar. Bəli, elə ki Qazanın gözünü yuxu tutdu, Qazan dedi:

– Oğul, mənim gözümü yuxu aldı. Mən bir az yatım, sən mənə pusqu ol!

Qazan yuxuladı, xorultusundan dağ-daş lərzəyə gəldi.

Tural atasının ətrafında gəzişirdi. Birdən onun qolunun üstündəki ov şahini havaya qalxdı, uçdu. Meşənin qalın yerində bir ağacın üstünə endi. Sən demə, Qıpçaq Məlik bu yerdə bir qoruq qurdurubmuş. Qaz, toyuq, ceyran, dovşanı bu yerə yığıb tələ düzəldibmiş. Oğlancıqdır nə bilsin? Şahinin ardınca meşəyə tərəf getdi. “Atam durana qədər uçar-dan, qaçardan ovlayıb gətirim, atam oyanıb görsün, güvənsin, sevin-sin, fərəhlənsin” – dedi, atlanıb meşəyə girər-girməz dörd tərəfdən üstünə tor atdılar, altmış yaraqlı adam əl-qolunu, ağzını bağladılar. Boynuna, qopuğuna buxov taxdılar. Ağ ətindən qan çıxınca döydülər, əli bağlı, boynu bağlı qabaqlarına qatıb apardılar. Tural dustaq oldu.

Qara donlu, göy dəmirli yağılar nagahandan yetdilər. Qazan yatan yerə gəldilər. Qazan bərk yuxuda idi, xorultusu ərşi-gürşi tutmuşdu. Altmış adam qəfildən Qazanın üstünə düşdü, əlin-ayağın bərk-bərk sarıdılar, Qazanı bir arabaya yüklədilər, iplə kip bağladılar. Qazan nəinki oyanmadı, heç qımıldanmadı da, qorultusuna ara da vermədi. Araba yola düzəldi.

Qazanın obasında hələ heç kəsin heç nədən xəbəri yoxdu. Qızlardan biri uzaqlardan qalxan tozu görüb Burla xatuna dedi:

– Ceyran sürüsü keçir, gör necə toz qaldırıb.

Burla xatun onun göstərdiyi yerə baxıb həyəcanla dedi:

– Ceyran tozu olsa, bir ya iki bölük olardı. Bu gələn, bilmiş olun, yağıdır.

Toz yayıldı, gün kimi işıldadı, dəniz kimi yayxandı, meşə kimi qaraldı. Altı min it üzəngili, keçə börklü, gecə ürəkli, quzğun üzlü, azgın sözlü düşmən süvarisi Qazanın obasına basqın elədi. Qazanın ağ ban evlərini, çadırlarını–çətirlərini çalıb çatdılar, qaza bənzər qızlarını, gəlinlərini çıxırışdırdılar. Tovla–tovla şahbaz atlarını mindilər. Qatar–qatar qızıl dəvələrini yeddilər. Ağır xəzinəsini, bol azçasını taladılar. Qırx incə belli qızla boyu uzun Burla xatun əsir getdi.

* * *

Qıpçaq Məlik:

– Qazanın belini qırdıq, – dedi.

Qıpçaq Məliyin atlılarından biri:

– Qazanda bir heyfimiz qaldı, – dedi.

– Nə heyfimiz qaldı?

– Oğuzların Dəmirqapı Dərbənddə on iki min qoyunu var. O qoyunları da gətirsək Qazana ulu heyf edərək.

Qıpçaq Məlik:

– Altı yüz atlı getsin, o qoyunları gətirsin, – dedi.

Altı yüz atlı Dəmirqapı Dərbəndə təpəf getdi.

...Tural əli bağlı atlar qabağında gedirdi...

...Qırx incə belli qızın içində boyu uzun Burla xatun əsir gedirdi...

...Qazan arabada xoruldayırdı...

...Uca dağın bir zirvəsində Qaraca Çoban qayanın üçtündə oturmuşdu. O, qəflətən uzaqlarda qalxan tozu gördü. Toz artdı, dünyanı tutdu, yaxınlaşdıqca yaxınlaşdı. Sanki qara səmum yelləri əsirdi, əsə-əsə uca dağa yaxınlaşdı. Qaraca Çoban atası Bəkilin yanına gəldi. Tamamilə təqətdən düşmüş Bəkil yatağında üzüqoynu qalmışdı.

Qaraca Çoban:

– Ata, – dedi, – ora bax, o dəniz kimi qaralıb gələn nədir? Od kimi işıldayıb, ulduz kimi parlayan nədir, ağız dildən bir kəlmə xəbər ver mənə. Qara başım qurban olsun, ata, sənə.

Bəkil yatağında dirsəklənib uzaqlara baxdı, bildi ki, gələn yağıdır.

– Bəri gəl, aslanım oğul! – dedi, – dəniz kimi yayxanıb gələn yağıdır, oğul!

– Yağı nəyə deyərlər, ata?

– Oğul, oğul, ay oğul. Yağı Qıpçaq Məlikdir. Onun oxçusu var, üç ox atar, biri yayınmaz. Onun hay demədən başlar kəsən cəlladı var. Adam ətindən qovurma bişirən aşpazı var. Yağı bizi yaman yerdə haqladı. Güclü belimin qüvvəsi oğul, bir gör axı nələr oldu, nələr gəldi mənim başıma. Yağı bilib ki, nəçə vaxtdır, oğuz igidlərindən aralanmışam, bilib ki, yıxılıb qıçımı sındırmışam, bilib ki, sən hələ bərkə-boşa düşməmişən, məni yalnız görüb üstümə qudurub oğul, dur dağımızın başında iki tonqal qala, oğuz igidləri bilib agah olsun. Özün də tez Qazan xanın yanına get, əlini öp, de ki, atam bükülüb əyilib, haldan düşüb. De ki, Qazan xan igidləri başına yığsın, əlbəttə və əlbəttə mənə yetişsin, gəlməz olsa, yağı yurdumuzu çapıb–talayacaq, sürülərimizi aparacaq, elimizi ac–yalavac qoyacaq. Məmləkətimiz pozulub xarab olacaq.

Qaraca Çoban dedi:

– Ata, nə söylərsən, nə deyərsən, bağrım ilə ürəyim nə dağlarsan. Tonqal qalayıb imdad dilədiyim yox. Qazan kimdir? Onun əlini öpməyim yox. Özümə nə gəlib ki... Gücümü, qüvvəmi saxlamışdım bu gün üçün, günü gəldi. Qolumu, biləyimi saxlamışdım bu gün üçün, günü gəldi. Aslan adıma saxlamışdım bu gün üçün, günü gəldi.

Bəkilin gözləri yaşardı:

– Ölüm ağzın üçün oğul, – dedi, – ölüm dilin üçün oğul. Qoluna qüvvət!

Qaraca Çoban qoyunların yerləşdiyi ağılların qapısını bərkitdi, üç yerdə təpə kimi daş yığdı, ala qollu sapandını əlinə aldı.

Altı yüz atlı gəlib çıxdı. Dedilər:

– Hey Çoban! Qazan xanın elini–obasını çalıb–çapmışıq, ağır xəzinəsini aparırıq, bizimdir. Qırx incə belli qızla Burla xatunu aparırıq, bizimdir. Çoban sən də gəl bəri, baş endirib bağır bas, bizə müti ol. Oğuz elinin qoyunlarını da qat qabağına gətir, səni öldürmərik, aparırıq Qıpçaq Məliyin yanına, sənə bəylik verər, səni amiraxur eləyər.

Qaraca Çoban dağın başından səsləndi:

– Hərzə–mərzə söyləmə itim yağı, – dedi. – Mən kimsənin boyun–duruğuna girmərəm. Gələcəyən varsa, görəcəyən də var.

Yağılar bu sözləri eşitdilər, at təpdilər, ox səpdilər. Qaraca Çoban sapandına iri–iri daşlar qoydu, atdı. Birini atanda yağının ikisini, üçünü yıxdı. İkisini atanda üçünü, dördünü yıxdı. Yağılardan canına vəlvələ düşdü.

Çobanın daşı tükəndi, qoyun, keçi deməz, sapandına qoyar, atar, yağların dördün, beşin bir yerə yıxar. Gen dünya yağının başına dar oldu. Bu yandan da axşam düşdü, hava qaraldı, göz-gözü görməz oldu. Qaraca Çoban bu səfər ağacdən oxlar yondu, ucuna əsgə bağladı, əsgini odladı, yanar oxları gecənin zülmətində od yağmuru kimi yağılardan başına yağdırdı. Yağlar qarandıqda fısıfısıllaydılar:

– Bu Çoban hamımızı qırır qurtaracaq. Cəhənnəm olsun özü də, qoyunları da, qaçaq, canımızı qurtaraq.

Durmayıb qaçdılar. Amma Qaraca Çoban da yaralanmışdı, çaxmaq çəkib od qaladı, yapıncısından bir parça yandırdı, yarasına basdı, atasının yanına gəldi. Gördü ki, atası can verir. Demə, düşmənin ötkün oxlarından biri çovuyub gəlib Bəkilə dəyib. Bəkil son gücünü yığır danışdı:

– Oğul, – deyirdi. – Uca dağımın yüksəyi oğul! Ananın südü, atanın çörəyi sənə halal olsun. Hünər göstərdin, qeyrət göstərdin. Amma sözümü dinlə, son sözümü heç vaxt yadımdan çıxarma. Nə qədər güclü olsan da, onu bil ki, tək əldən səs çıxmaz. El gücü – sel gücüdür. Mən bunu başa düşüb ölürəm, sən bunu başa düş yaşa, oğul! Sənə bu tonqalları vəsiyyətlə eləyirəm. Xoş gündə də, pis gündə də onları qala, oğuz ellərinə xəbər elə, sevincini, dərini elinlə bölüş.

Bəkilin son naləsi köksündən çıxdı, Qaraca Çoban onun göz qapaqlarını bağladı, hönkürüb ağladı, sızladı, fəryadı dağa-daşa düşdü, əks-səda verdi.

Qaraca Çoban:

– Qazan, ay Qazan! Haradasan, ay Qazan? Ölümüsən, dirimisən, bu işdən xəbərin yoxmudur? – deyirdi.

* * *

Araba dolama yollarla qalxanda birdən təkər çıxdı. Araba yan böyrü üstə əyildi, təkərlər cırıldı, dayandı. Birdən-birə Qazan sərmərdi, gözlərini açıb oyandı, gərnəşmək istədi, gördü əl-qolu bağlıdır, qəh-qəh çəkib güldü.

Onu müşayiət edən yaraqlı atlılardan biri:

– Nə gülürsən? – dedi.

Qazan daha da bərkdən güldü:

– Vallah, – dedi, – indicə elə xoş yuxu görürdüm ki. Görürdüm ki, körpə uşağam, beşikdəyəm. Demə, bu arabanı beşiyim sanmışam. Sizi də yumru-matan dayəm bilmişəm.

Atlı:

– Yaxşı yatacaq yer tapmısan, – dedi, – qəribliyə gələn yatarmı, əbləh?

Qazan:

– Bəs siz nə qadasınız? – dedi.

– Biz Qıpçaq Məliyin ləşgəriyik.

– Belə de. Demək mənə yatan yerdə tutdunuz?

– Bəli.

– Oğuz igidlərinə nə qəza gəlsə, yuxudan gələr. Oyanmasaydım yeddi gün, yeddi yecə yatacaqdım. Yaxşı, bəs indi mənə hara aparırsınız?

– Sənin qaraca başını Qıpçaq Məliyə ərməğan aparırıq.

Qazan bəy nə işə fikirləşib ora-bura boylandı:

– Yaxşı, bəs mənim oğlum vardı, o necə oldu?

Atlılar cavab vermədilər, istehzayla baxışdılar. Bayaqdan bəri xoş bir zarafatla danışan Qazan birdən qəzəbdəndi:

– Namərdlər, neylədiniz mənim oğlancığımı? – dedi, – bu saat hamınızı qıraram.

Atlılar Qazanın bağlı əl-qoluna baxdılar, onun vəziyyətilə dediyi sözlərin uyuşmadığını lağa qoyub güldülər.

Qazan daha da hiddətlə:

– Oğlumun başından bircə tük də əskik olsa, hamınızı qıracam! – dedi.

Atlılardan biri əyri-əyri qımışaraq:

– Sən öz başının qeydinə qal, Qazan, – dedi. – Qıpçaq Məlik sənin başını oğlunun başının yanında asdıracaq.

– Nə? – deyə Qazan dəhşətli bir nərə çəkdi, bir an içində güc verib əl-qolunu bağlayan ipləri qırdı, göz qırpmında atlıların birini qamarlayıb atdan saldı, qılıncını çəkib aldı, onun atına sıçradı, o biri atlıların üstünə cumdu.

Atlılar özlərini itirdilər. Qazan ikisini də yerə sərdi, toppuzu qapdı, dördüncü bir atının üstünə çapdı, yaxasından yapışdı:

– Hanı mənim oğlum, – deyə bir də bağırı, – de, yoxsa boğazımı quş boğazı kimi üzəcəm.

Bənizi qaçmış, dili-dodağı əsim-əsim əsən atlı:

– A Qazan, başına dönüm, mənə öldürmə, – dedi, – oğlun sağ-salamatdır.

– Bəs o hardadır? – deyə Qazan başqa bir atlının üstünə hücum çəkdi, bu atlı özünü itirmədi, tez bir yalan uydurdu:

– A xan, – dedi, – oğlan quş ürəkli olur. Bizi görüb qorxdı, qaçıb anasının yanına getdi.

Dərhal o biri atlılar da:

– Bəli, – dedilər, – bizi gören kimi elə götürüldü ki, izi-tozu qalmadı.

Qazan bu sözə inandı:

– Aman! – dedi. – Tanrım mənə bir kor oğul verib. Gedim onu anasının yanından alım, qılıncla parçalayım, altı bölük edib, altı yolun ayrı-cında atım. Bir də kimse yoldaşın dar ayaqda qoyub qaçmasın.

Qazan xan atını qamçıladi, bir qədər aralanandan sonra dönüb atlılara dedi:

– Qıpçaq Məliklə mənimki qalsın sonraya!

* * *

Qazan atını mahmızlayıb çapdı, dərələr, dağlar aşdı, gəlib yurduna çatdı. Gördü ki, yurdu talanıb, çadırlar parçalanıb, ocaqlar söndürülüb, otlar, ağaclar yanıb kösöv olub, dörd bir tərəf at təpiyi altında tapdaq olub. Bu halları gördükdə Qazanın qara qıyma gözləri qan-yaşla dolu, bağrı sarsıldı, ürəyi oynadı, dedi:

– Səni yağı nə yerdən daramış, gözəl yurdu? Qarıcıq anam oturanda yeri qalmış, igidlərim at çapanda meydan qalmış, qara mətbəx tikiləndə ocaq qalmış. Çalınıb-çapılmış, talanıb viran qalmış yurdu, gözəl yurdu!

Qazan Uca dağın ətəyinə gəldi, Qaraca Çobanı səslədi:

– Ehey, Çoban, – deyə çağırırdı. – Çoban mənim evim burdan keçdimi, gördünmü, desənə mənə.

Çoban dedi:

– Ölmüşmüydün, itmişmiydin, Qazan? Haralarda gəzirdin? Dünən yox, ötən gün evin burdan keçdi. Boyu uca Burla xatun qırx incə belli qızla burdan keçdi!

Çoban belə desək Qazan ah elədi, ağı başından çıxdı, dünya gözünə qaranlıq oldu.

Dedi:

– Ağzın qurusun, Çoban! Dilin çürüsün, Çoban!

Çoban dedi:

– Nə qarğıyırsan mənə, Qazan?! Altı yüz yağı üstümə gəldi. Üç yüzün öldürdüm, üç yerdən yaralandım, ağ saqqallı atamı öldürdülər. Yalqız qaldım, amma elin malından bircə qoyun yağılara vermədim. Bumudur mənim taqsırım?! Qonur atını mənə ver, qalxanını mənə ver, qara polad üz qılıncını mənə ver, gedim yağının üstünə, ölsəm atamın yolunda ölüm, qalsam onun qanını alım, sənin də evini qurtarım.

Qazan:

– Artıq-əskik danışma, Çoban, – dedi, – özümə nə gəlib ki, mənim evimi sən qurtarasan?!

Qazan atını qamçılayıb yola düzəldi. Qaraca Çoban onun toz qal-dırıb getdiyi dolama yollara baxdı, sonra özü də atlandı, Qazanın da-lınca. Qazan onu görmədi. Amma gədiyi aşanda, Çoban birdən dayan-dı, geri döndü. Uca dağın zirvəsinə qalxdı, atasının vəsiyyəti elədiyi ki-mi iki tonqal çatdı, çaxmaq daşıyla alışırdı. Tonqallar alovlandı. Qa-raca Çoban yenidən Qazanın ardınca çapdı.

* * *

Qıpçaq Məlik öz talvar-taxtında yeyir-içir, gözəllərlə əylənirdi. Aşağıda onun adamları oturmışdılar, əl-qolu bağlı Turalın üstünə ya-pıncı atıb eşik qapısının ağzında uzatmışdılar. Gəlib-gedən onu tapda-yıb keçirdi. Girən basdalayırdı, çıxan basdalayırdı.

Tural dişlərini qıcaayıb dözürdü, ondan nə bir inilti, nə bir zırıltı çıxırdı. Qıpçaq Məlik şərabı başına çəkib piyaləni Turalın üstünə atdı. O, lap keflənmişdi, gözləri qıpqırmızı qan çanağı idi.

Yarıçılpaq qızlardan biri onu qucaqladı, Qıpçaq Məlik onu itələdi, üzünü adamlarına tutub:

– Bilirmisiniz Qazana necə heyf eləmək gerek, – dedi. – Qazanın arvadı Burla xatunu gətirin bax bura, mənim yanıma.

Tural bu sözləri eşidib yerində çapaladı, keşikçilərdən biri onun üz-gözünü qamçıladi.

* * *

Burla xatun qırx incə belli qızla zindanda idi. Burla xatun göz yaşları içində deyirdi:

– Hardasan Qazan, hardasan Tural? Bizim bu günümüzü bilməzmi olarsınız? Hardasınız?

Zindancı zindana girdi:

– Hey, Qazan bəyin xatunu hansınızdır? – dedi.

Sükut çökdü. Burla xatun susurdu, təlaşla gah zindançıya, gah qızlara baxırdı. Qızlardan biri:

– Mənəm, – dedi. – Elə həmin andaca başqa bir qız:

– Mənəm, – deyə səsləndi.

Zindanın müxtəlif yerlərindən qırx qızın avazı ucaldı:

– Mənəm.

Zindançı mat-məəttəl qalmışdı. Qızlar get-gedə daha uca səslə:

– Mənəm, mənəm, – deyə qışqırırdılar. Onların çığırtıları bütün zindanı tutmuşdu. Zindançı qulaqlarını tutub zindandan çıxdı. Qıpçaq Məlik taxt-talvarında zindançını dinləyib pis-pis güldü:

– Onda biz belə bir tədbir görərik, – dedi, – Qazanın oğlunu bura gətirin. Turalı yerdən götürüb Qıpçaq Məliyin hüsuruna qaldırdılar. Qıpçaq Məlik kirpiksiz gözləriylə düz onun ala gözlərinin içinə baxıb dedi:

– Qazan oğlu Tural, eşit və bil! Səni cəzayla öldürəcəm, dartıb çəngələ çəkdirəcəm, asdıracam, sonra ağ ətindən qıyma-qıyma doğrayıb qara qovurma bişirəcəm. Qovurmanı qırx qızın qabağına qoyduracam. Hər kim yedi o deyil, hər kim yemədi, odur sənin anan. Onu bura gətirəcəm, döşəyimə salacam.

Tural yerində çabaladı, dörd tərəfdən onu tutan adamlar ipləri daha da bərk dartdılar, oğlanın qolları-qıçları al-qana bulaşdı. Qıpçaq Məlik:

– Amma səni öldürməyə də bilərəm. Göndərim səni zindana, özün ananı başa sal ki, gizlənməsin, üzə çıxsın.

* * *

Turalı gətirib zindanın qapısından atdılar. Burla xatun qanına qəltan olmuş oğlunu görüb çıxırmaq istədi, Tural dərhal üzünü əks tərəfə çevirdi, bu biri tərəfdə dayanan qadına baxıb:

– Ana, məbadə özünü bildirəsən, – dedi.

Burla xatun qızlara qarışdı, gizləndi. Tural danışmağa başladı. Danışdıqca o bir-bir qızlara-qadınlara müraciət edirdi, belə ki, onun sözünü kimə dediylə məlum olmasın. Burla xatun və başqa qadınlar onu göz yaşları içində dərin həyəcanla dinləyirdilər. Tural deyirdi:

– Ana, ay ana, bilirmisən nələr oldu? Yağılar pis danışdılar. Dedilər ki, Turalı çəngələ sancın, qıyma-qıyma ağ ətindən qovurma bişirin, qırx qadına gətirin, kim yemədi, bilin ki, Qazanın xatunu odur, çəkin yanımıza gətirin. Burla xatun dəhşətlə qışqırdı, amma, dərhal o biri

qızlar da qışqırdılar, ağlamağa başladılar. Tural yenə də müxtəlif qadınlara müraciət edə-edə:

– Ağlama, ana, – dedi. – Bunu sənə dedim ki, məbadə özünü bildirəsən. Mənim üzərimə gəlməyəsən, mənim üçün ağlamayasan. Qoy mənim ətimi qovurma eləsinlər, hamı bir yesə, sən iki ye, təki səni bilməsinlər, duymasınlar. Ta ki, atam Qazanın namusunu sındırmayasan. Burla xatun və qırx qadın hönkürüb ağladılar, al yanaqlarını dartdılar, yırtdılar, qara saçlarını yoldular. Burla xatun:

– Oğul, oğul, – deyən kimi qızlar, qadınlar da “oğul, oğul” deyib zar-zar ağlaşdılar. Qızlar, qadınlar Turala ağı deyirdilər, hərəsi ağının bir bəndini deyirdi və Qıpçaq Məliyin adamları da hər dəfə növbəti ağı deyənə Burla xatun bilirdi. Burla xatun da ağlaşmalar içində öz müsibətinə ağlamağa imkan tapmışdı. Tural üçün qırx qadın ağlayırdı, sənə ki, onun qırx anası var, – birçəcik əsil anasının hönkürtülərini öz hönkürtüləri içində gizlədən qırx ana! Qadınlar hamısı Turalı oxşayırdı, Burla xatun da onların içində:

Oğul, oğul, ay oğul!

Evimin-eşiyimin dirəyi oğul.

Qızımın, gəlinimin çiçəyi oğul.

Doqquz ay dar qarnımda gəzdirdiyim oğul.

Tovlama beşikdə bəslədiyim oğul!

Tural qırx qadına müraciətlə:

– Qadın anam! – dedi, – nə ağlarsan, nə bozlarsan? Bağrım ilə ürəyimi nə dağlarsan? Keçmiş mənim günümü nə andırırsan. Hey ana! Ərəbi atlar olan yerdə, bir qulunu olmazmı olur? Qızıl dəvə olan yerdə, bir köşəyi olmazmı olur? Ağca qoyunlar olan yerdə, bir quzucuğu olmazmı olur? Sən sağ ol, atam sağ olsun. Bir mənim kimi oğlan tapılmazmı olur?

Qadınlar yenə hönkürdü.

Tural üzünü yağılara tutdu:

– Son dəfə anamın üzünü gördüm, ürəyimdə həsrətim qalmadı. İndi aparın, çəkin məni çəngələ.

Onlar heç nə başa düşməyib:

– Bəs hansıdır anan?

Tural:

– Hamısı, – dedi.

...Qazan atını dördnala çapa-çapa gəlirdi...

...Ondan çox aralı, amma onun ardınca düşmüş Qaraca Çoban çapa-çapa gəlirdi...

...Uca dağın başında iki tonqal yanırdı. Hardasa çox uzaqda, başqa bir dağın zirvəsində də iki tonqal yanırdı. Uca dağdan gələn xəbər başqa yerə də çatmışdı.

* * *

Qıpçaq Məliyin düşərgəsində qaba gövdəli, qollu-budaqlı bir ağac vardı, cəllad kəndiri bu ağacın yoğun budağından keçirdi, bərk-bərk düynlədi. Başqa bir cəllad əli-qolu bağlı Turalı dar ağacının altına gətirdi. Tural dedi:

– Barı son nəfəsdə qopuzumu gətirin, çalım. Qıpçaq Məlik rüsxət verdi, qopuzunu gətirdilər. Tural qopuzu aldı, öpdü, gözünün üstünə qoydu, sonra sinəsinə basıb çalmağa, oxumağa başladı:

Yəhəri boş qalib kişnəyəndə atıma yazıq!

Oğul deyib sızlayanda anama, atama yazıq!

İtik qardaşıyla, itik yarına ağlayanda Günelimə yazıq!

Dünyadan usanmadım, cavanlıqdan doymadım, özümə yazıq!

Talvar-taxtında qulaq asan Qıpçaq Məlik qəh-qəh çəkdi, adamları da güldülər. Zindanın pəncərəsindən boylanan qadınlar zar-zar ağladılar.

* * *

...İndi neçə-neçə uzaq-uzaq dağların başında qoşa-qoşa tonqallar alovlanırdı. Bütün elə xəbər çatmışdı...

...Qonur atının yalmanına yata-yata çapan Qazan birdən yüyəni dartdı. O, Qıpçaq Məliyin düşərgəsinin yaxın mənzilinə çatmışdı..

Qazan o yan-bu yana baxdı, yaraq-yasağını rahatladı. Qazan orabura göz gəzdirəndə gəlidiyi yolda bir tozanaq gördü. Diqqət elədi, gəlib yetən çaparı tanıdı – bu, Qaraca Çoban idi.

Qazan dedi:

– Çoban, sən niyə gəldin?

Çoban:

– Gəldim sənə arxa olam, – dedi.

Qazan:

– Çoban, bayaq dedim ki, sən sözünün yerini bilmirsən. Sən kim-sən ki, mənə, Qazan xana arxa olasan? İstəyirsən igidlər toyda, yasda

danışsınlar ki, Qazan evini qurtara bilmədi, köməyinə Çoban gəldi. Düş görüm atdan.

Çoban bir az pərt oldu, amma Qazan xanın üzünə ağ olmadı, atdan düşdü.

Qazan:

– Gəl görüm bu ağacın altına, – dedi.

Örkəni atıb Çobanı möhkəmcə yoğun gövdəli ağaca sarıdı.

Çoban:

– Belə niyə etdin, a Qazan, – dedi.

Qazan:

– Yağı mənim evimə basqın edib, yağıyla tək vuruşacam. Yağını bassam, düşməniyi sındırsam əl-qolunu açacam. Yox, ölər olsam, sən də qal burada, qurd-quşa yem ol! Onda bilərsən ki, izinsiz başqasının yağına girmək bizim eldə eyib işdir.

Qazan atına sıçrayıb irəli getdi.

...Cəllad kəndiri Turalın boynuna keçirtti. Qıpçaq Məlik işarə verdi, cəllad Turalın qopuzunu aldı, yerə çırpdı, qopuz çilik-çilik oldu. Cəllad ipi dartdı, Tural havaya qalxdı.

Zindan pəncərəsindən baxan Burla xatun:

– Oğul, Tural, – deyə bağırırdı.

Qıpçaq Məlik və adamları onu görüb bildilər, yağlı-yağlı baxışdılar. Elə həmin andaca ağacın budağı sındı, Tural yerə düşdü. O sağ qalmışdı.

Qıpçaq Məlik qışqırdı:

– Qazanın arvadı Burla xatun o uca boylu qadındır. Tez onu yanıma gətirin. – Sonra Turalı cəllada göstərüb: – Bunun da boynunu qılıncla vur, işi uzatma, – dedi.

Cəllad qılınıc qaldırdı, endirmək istədi. Birdən əlinə vıy-vıy vıyıldayıb gələn bir ox sancıldı, qılınıc yerə düşdü.

...Təpə başında at belində durmuş Qazan yayını ikinci dəfə çəkdi, cəlladı yerə sərdi. Yağılar dönüb Qazanı gördülər, hürkdülər. Kimi atına minər, kimi qılınıcını taxar, kimi dəmir libasını geyər. Qıpçaq Məlik talvarında vurnuxmağa başladı. Onun atını talvarın qabağına çəktilər, mindi.

Qazan qışqırdı:

– Hey, Qıpçaq Məlik! Muxənnət oğlu, muxənnət! İndi sənə namərdliyin aqibətin göstərərəm. Ərsənsə meydana çıx, sənə can dad-

lısını göstərim, qan quşdurum. Mən sənın ordunun üstünə tək gəlmişəm. İndi sən mənım qabağıma çıxmasan, qoy sənın bütün ordun bilsin ki, sən kişi deyilsən, quş ürkli arvadsan. Başına ləçək bağla, qurumsaq. Qıpçaq Məliyin adamları gözlərini ona zilləmişdilər, onun cavabını gözləyirdilər. Qıpçaq Məlik özünü sındırmadı, yaraqlandı, yasaqlandı, atını düz Qazanın üstünə sürdü. Qazan ox atdı, Qıpçaq Məlik oxdan yayındı. Qıpçaq Məlik ox atdı, Qazan yana çəkildi, ox çovuyub getdi. Gürzlə vurdular. Qılıncla çarpışdılar, bir-birini yıxammadılar. Ağaca bağlanmış Qaraca Çoban bu döyüşə qıraqdan baxırdı. Qıpçaq Məliyin adamları da başçıların savaşına baxır, yaraqlı-yasaqlı hazır dururdular.

* * *

...İndi bütün Oğuz elində hündür yerlərdə qoşa-qoşa tonqallar alovlanırdı. Qəziyyəni eşidən igidlər müxtəlif tərəflərdən çapıb gəlirdilər. Amma onlar hələ Qazanın Qıpçaq Məliklə cəng etdiyi yerlərdən çox-çox uzaqlarda idilər.

* * *

Qazan bir zərbə vurub Qıpçaq Məliyi atdan saldı, qılınıcı sıyırıb onun üstünə atıldı.

Qıpçaq Məlik səndələdi, az qala yıxılacaqdı, ancaq elə bu dəm düşərgədən atılan ox Qazanın göz qapağına toxundu, qanı axdı, gözlərini tutdu. Qazan heç nə görmədi. Qıpçaq Məlik fürsətdən istifadə edib toppuzu onun başına endirdi, ağ üzünü qara yerə sərdi, ağziylə burundan qan şorlatdı, Qazanın qılınıcı əlindən düşdü.

Qazan yerə sərilədi, huşunu itirdi, yağılar hər tərəfdən Qazana tərəf qaçışdılar. Qıpçaq Məlik qara polad üz qılınıcı sıyırdı.

* * *

...Qaraca Çoban Qazanın aqibətini görürdü, amma o ağaca sarılı qalmışdı. Nə edədi? Qaraca Çoban həmlə edirdi, örkəni qıra bilmirdi, amma qaba gövdəli ağacı əsdirirdi. Nəhayət, Qıpçaq Məliyin adamları yerə sərilmiş Qazana tərəf qaçışanda, Qıpçaq Məlik qılınıcı sıyıranda Qaraca Çobana güc gəlib ağacı köklü-köməclı yerindən qopardı. Qazana tərəf qaçışanlar birdən diksinib dayandılar, hürküb qorxu içində addım-addım geri çəkilməyə başladılar – onların üstünə qollu-budaqlı, nəhəng bir ağac gəlirdi. Ağacın budaqları, yarpaqları arasından onun gövdəsinə bərk-bərk bağlanmış Qaraca Çoban görünmürdü və onlara elə gəlirdi ki, yeriyan ağac özüdür.

Qıpçaq Məlik isə hələ addımlayan ağacı görməmişdi. O, tayfasının adətinə görə yerə sərilmiş düşmənin cəsədi üstündə yalın qılıncla atılıb düşür, vəhşi bir hava oxuyurdu. Nəhayət, Qıpçaq Məlik rəqsini qurtardı, qılınıcı Qazanın düz alınına tuşladı, zərbəni endirdiyi an ağacın budağı ona çırpılıb Qıpçaq Məliyi döyəcələyirdi. Bu insanla ağacın qəribə təkbətək döyüşü idi. Qıpçaq Məlik birtəhər atının belinə sıçradı, düşərgəsinə çəkildi.

Qaraca Çoban bağlandığı ağacla birgə yaralı Qazanın başı üstündə dayandı. Bayaqdan bəri gün altında sərelənmiş Qazan indi birdən-birə ağac kölgəsində uzanmış oldu. Çoban hələ də ağaca sarılıydı və ağacla birlikdə Qazanın keşiyində durmuşdu. Yüngül meh ağacın yarpaqlarını tərpədirdi.

* * *

...Oğuz igidləri çapırdılar.

* * *

Qıpçaq Məliyin adamları oxlarının ucuna əsgilər bağlayıb ağacı oxlamaya başladılar. Ağacın budaqları alışıdı, alov yavaş-yavaş ağacın gövdəsinə, Qaraca Çobana yaxınlaşdı. Eyni zamanda, dörd tərəfdən nizəli, yalın qılınıcı atlılar da ağacı, Çobanı, Qazanı dövrəyə almışdılar, yavaş-yavaş mühasirə dairəsini daraldı, yaxınlaşır, sıxlaşırdılar. Qaraca Çoban ağacı hərledib düşmənləri beş-beş, on-on yerə səirdi. Amma özü də alışıb-yanırdı.

Uzaqdan at kişnərtisi, igid nəəsi eşidildi. Oğuz igidləri çapıb yetişdilər.

Qarabudaq sağdan tərpdı. Dondar soldan tərpdı. Qılınclar çalındı, oxlar atıldı, nizələr parladı, altı pərli gürzlər endirildi. Yağı pərən-pərən oldu. Sanasan ki, dar yolda dolu düşdü. Dərələrdə, tərələrdə yağıya qırğın girdi, leşinə quzğun daraşdı.

Əli-qolu açılmış Qaraca Çoban atını düz Qıpçaq Məliyin üstünə sürdü. Çoban ağacın bir budağını qoparıb çomaq eləmişdi. Qıpçaq Məlik hasarın qapısından içəri, düşərgəsinə girərkən Qaraca Çoban onun tərəsindən çomağını elə endirdi ki, Qıpçaq Məliyin başı top kimi yerə düşdü. Yağılar zəbun oldu. Oğuz igidləri qaçanı qovmadılar. Aman deyəni öldürmədilər.

Düşərgəyə girdilər. Turalı, qırx incəbelli qızla Burla xatunu əsirlikdən qurtardılar. Öz yurdlarına yola düzəldilər.

...Başı-gözü sarıqlı Qazan atının belində dik oturmuşdu. Oğlu Tural da yanında idi.

– Oğul, Tural, – dedi, – gördünmü bu dünyada baş kəsmədən, qan tökmədən keçinmək olmur. İndi bildinmi mənim sözümün haqq olduğunu?

Tural:

– Yox, əziz ata, – dedi, – indi onu bildim ki, bu dünyada baş kəsmədən, qan tökmədən, zalımlıqdan pis şey yox imiş!

Qazan qəzəblə qaşlarını çatdı, bir söz demədi, üzünü sol yanında çapan qardaşı Qarabudağa tutdu:

– Qarabudaq, – dedi, – bəs heç dayım Aruz gözümə dəymir?

Qarabudaq:

– Xəbər göndərmişdik, deyib ki, ovda yıxılıb qıçımı sındırmışam, gələ bilmərəm.

Gəlib Uca dağın ətəyinə çatdılar. Qazan Qaraca Çobana dedi:

– Çoban, qalx dağın başına, tonqallardan birini söndür, biri qalsın, toy-düyün tonqalı, şadlıq tonqalı. Bütün igidlər məclisimə yığışsın, bayram edək. Dədə Qorqud gəlsin boy boylasın, söz söyləsin, oğuznamə düzsün.

Çoban atının başını çəkdi, dağın zirvəsinə tərəf yollandı. Uca dağın başındakı tonqallardan biri söndü, biri qaldı. Başqa dağda tonqallardan biri söndü, biri qaldı. Hər dağın başında indi birçə tonqal alovlanırdı – bayram tonqalı. Bu tonqallara öz obasından sonsuz nifrətlə baxan Alp Aruzun bıqlarından qan damırdı. Qazanın Qılbaş adlı bir dostu vardı. Dünya görmüş, işə yarar adam idi. Qılbaş becid çapıb Alp Aruzun yanına gəldi.

– Aruz, – dedi, – şadlıq tonqalı yanır, görməzmişən. Bəs nə səbəbdən Qazanın divanına şadlığa gəlmirsən?

Alp Aruz qəzəbini güclə boğaraq:

– Hazırlaşdım, indicə gələcəkdim, – dedi.

Qılbaş:

– Bilirsənmi, bayramımız yasa döndü, – dedi. – Qıpçıq Məliyi təzəcə zəbun etmişdik ki, o yandan Şöklü Məlik üstümüzə hücum çəkdi. Qazanın evin-günün çapıb taladı, qızını, gəlinini əsir apardı. Qazanın yaraları sağalmamış, onu qılıncladı, yerə vurdu. Qazan ölüm ayağında məni sənənin yanına göndərdi, dedi ki, dayım Aruz gəlsin, mənə kömək olsun.

Aruzun sevincindən gözləri parladı:

– Deməli, işlər belə imiş! – dedi. – Qılbaş! Qazan yaxşı günündə özünə vəzir seçəndə, malını-dövlətini paylayanda dayısı Aruzu saymadı. İndi yaman günündə nə mədət diləyir? Qoy həmişə Qazanın başı bəlalı olsun. Mən Qazana düşmənəm, bu gündən açıq düşmənəm, bunu bilsin! – Alp Aruz əllərini göyə qaldırdı. – Şükür sənə ulu Tanrım, axır ki, hayıfımı Qazanda qoymadım. Bu yaradan Qazan çətin sağala.

Aruz məmnun-məmnun çadırında var-gəl edir, əlini əlinə sürdürdü. Qılbaş astaca çadırdan çıxdı, atının belinə sıçradı, qamçısını qaldırdı və yalnız bundan sonra Aruzu səslədi:

– Hey Aruz, – dedi, – sarsaq qoca! Qazan sağ-salamatdır, kefi kök, damağı çağdır. Nə üstünə yağı gəlib, nə da yaralanıb. Üç yüz altmış altı igid başına yığılıb. Yeyib-içir, xoş keçirlər. Yemək-içmək arasında igidlər səni andı. Mən dedim ki, gedib səhih xəbər bilərəm. Mən sənənin dostluğunu, düşmənliliyini sınayırdım. Qazana düşmənsənmiş bildim... Xoş qal! – deyər qamçını altına çəkdi, çapıb getdi. Aruz ardınca baxa-baxa qaldı. Bıqlarından qan dammağa başladı.

Tacirlərin karvanı hələ də yollarda idi.

Parasarı Bayburd hasarında Beyrək əvvəlki kimi zindandaydı. Hər gecə Selcan cəngavər paltarında onun yanına gəlib paltarını soyunur, qılınıcı divardan asırdı. Hər gecə də Beyrək qılınıcı divardan götürüb sıyırır, çılpaq qızla öz arasına qoyurdu. Neçə gecə belə keçdi, neçə gün, neçə ay belə keçdi. Bəlkə bu gecə səma həmişəkindən uzaq idi, payız küləyi həmişəkindən iniltili, üzüntülü idi. Bu gecə Selcan səngavər paltarında gəldi, soyundu, qılınıcı divardan asdı. Amma bu gecə Beyrəyin əli divardakı qılınca uzanmadı. Qılınıcı bütün gecəni öz qınındaca asılı qaldı.

...Səhər açılanda Selcan artıq yox idi. Amma zindanın qapısı təybatay açıq idi. Beyrək durub qapının ağzına gəldi. Gözətçi yox idi. Beyrək zindandan qalanın içinə çıxdı. Gəzə-gəzə ağca bürclü hasara yanaşdı, uzaqdan hasarın darvazasını gördü, onun qarşısına gəldi. Darvaza açıq idi. Nizəli keşikçilər nizələrini kənara çəktilər. Beyrək əvvəlcə təəccüb elədi, sonra yavaş-yavaş darvazadan keçdi. Hasardan dışarıya çıxdı. Bura açıqlıq idi, çöl idi, burada o azad idi. Beyrək öz azadlığına inanmırdı, o dörd tərəfinə baxdı, sonra bir cüt gözün ona

zilləndiyini hiss etdi, başını qaldırdı: hasarın üstündən, Ağca bürədən Selcan ona baxırdı. Zindanın qapılarını, darvazalarını Beyrəyə o açdırmışdı. Bilirdi ki, Beyrək daha heç yerə getməyəcək. Beyrək çevrilib darvazadan içəri, hasarın daxilinə girdi.

* * *

... Tacirlər yol gedirdi.

...Parasarin Bayburd hasarında Beyrək qalanın içini dolaşır, bürclərin, mazqalların yanından keçir, yerli camaata salam verib, salam alırdı, o artıq burda mərhəm olmuşdu. Qolu, dizi kəsik paltarlarını – qərıblıq əlamətini də çıxarıb adicə paltar geymişdi. Amma üç gündən bir, beş gündən bir Beyrək aşılmaz, düşülməz hasarın ən uca Ağca bürəsinə qalxır, oradan həsrətlə, intizarla, kədərlə uşaqlara, itirilmiş yurduna baxırdı.

Bir gün Beyrək yenə də gözə-gözə hasardan dışarı çıxdı, qalanın dibində bir daş vardı, o daşın üstündə oturdu. Şuşadakı “Ərimgəldi” qayasını xatırladan bu yerdən dolama yollar görünürdü. İndi bu yolla ağır-ağır bir karvan qalxırdı. Karvan gəlib Beyrək olan yerə çatdı. Bu haman o tacirlərin karvanı idi. Amma nə onlar Beyrəyi tanıdılar, nə də Beyrək onları – gör bir aradan neçə il keçmişdi!

Salamladılar. Beyrək:

– Nə yerlərdən gəlırsiniz, tacirlər, – dedi.

Tacirlər:

– Oğuz ellərindən gəlirik, – dedilər.

Beyrək sarsıldığını gizlətmək üçün üzünü yana çevirdi, sonra özünü ələ alıb soruşdu:

– Oğuz ellərində Salur Qazanı sorur olsam, sağmıdır? Qarabudağı, Dondarı, Əməni, Qaraca Çobanı sorur olsam, sağmıdılar? Bəyburanın arvadını, qızlarını sorur olsam, sağmıdılar? Bəybecan qızı Banıçığək evdəmi, yoxsa gordamı?

Qoca tacir:

– Salur Qazanı, igidləri sorur olsan, sağdılar, Bəyburanı, arvadını, qızlarını sorur olsan, sağdılar, ağ çıxarıb qara geydilər Beyrək üçün. Banıçığəyi yeddi yol ayrıcında ağlar gördük. Beyrəyim, deyib sızlar gördük. İgid, olmaya sən də Oğuzdan olasan, olmaya Bəybura oğlu Bamsı Beyrəyin soragın eşitməsən.

Beyrək:

– Yox tacirlər, – dedi. – Mən Oğuzdan deyiləm, Beyrəyi də görməmişəm. Mən yurdsuz-yuvasız bir yolçuyam. Amma geri dönəndə, Oğuz elinə çatanda Beyrəyin ağ saqqallı atasına, ağ birçəkli anasına, bacılarına, bir də Bəybecan qızı Banıçığəyə deyin ki, daha Beyrəyi gözləməsınlər, daha Beyrək gəlməz oldu. Atası ayqır atın boğazlayıb aşın versin, anası-bacıları qara geyib göy sarısınlar, Beyrəyin axır yasını tutsun, yad qızı nişanlısına rüsxət versinlər, gözü kimi tutarsa, könlü kimi seversə, ona getsin, Beyrək gedər-gəlməzə gedibmiş, deyin...

Qoca tacir:

– Yazıq Beyrək, – dedi. – Qürbət eldə can verən Beyrək. – Sonra xurcunundan bağlama çıxarıb Beyrəyə verdi.

– Yolçu, – dedi, – birdən yolun düşdü, Beyrəyin məzarına rast gəldin. Onda bax bunu ora atarsan. Bu bizim torpaqdır. Biz tacirlərin ömrü qürbət ellərdə keçir, torpağımızı torbada daşıyırdıq ki, işdi, birdən yad yerdə düşüb ölsək, qəbrimizin üstünə öz torpağımızdan bir ovuc atılsın. Al bunu, salamat qal. Karvan uzaqlaşib getdi. Beyrək uzun-uzun karvanın dalınca baxdı, sonra torpaq bükülü dəsmalı açdı. Üzünü ovcundakı dəsmala qoyub iylədi, bayıldı, yavaşcadan:

– Yovşan iyi, – dedi və birdən anladı ki, daha burada qala bilməyəcək. Yerindən sıçradı, dəli kimi qaçmağa başladı. Yamaclardan, qayalardan, yarganlardan atıldı. Hasarın üstündən, Ağca bürədən Selcan xatun Beyrəyin qaçdığını gördü, yaralı quş kimi çırpındı, hasardan pırlayıb uçmaq istədi. Keşikçiləri səsləyib əmr etmək istədi ki, Beyrəyi qovub tutsunlar, qaytarsınlar. Amma birdən-birə o da başa düşdü ki, hər şey əbəddir, Beyrəyi daha qaytarmaq olmayacaq. Selcan xatun sonsuz həsrətlə, ağrıyla uzaqlaşib gözədən itən Beyrəyin ardınca baxırdı.

* * *

Beyrək qaçıb dərənin çalovuna çatdı, o yan-bu yana boylandı. Yarımağac məsafədə bir ilxı gördü. Bu zaman ilxıdan bir at aralanıb ona tərəf qaçdı. Beyrək baxıb Boz ayqırını tanıdı. Beyrək dustaq olandan Boz ayqır da sahibinin iyini tutub bura gəlmişdi, Qara Arslanın ilxısına qoşulub könüllü “dustaq” olmuşdu. Boz ayqır uzaqdan Beyrəyin iyini almışdı, qaçıb yaxına gəldi, iki ayağının üzərinə qalxıb kişnədi. At başını yuxarı tutdu, bir qulağını qaldırdı, Beyrəyin qarşısında durdu, Beyrək atın köksünü qucaqladı. İki gözələrindən öpdü, sıçradı, mindi.

– At demərəm sənə, qardaş deyərəm, qardaşımdan da yaxın yoldaş deyərəm, yoldaşım, çap məni yurdumuza apar, – dedi. Yel kimi yerlərindən qopdular.

* * *

Qalada Beyrəyin qaçdığını xəbər tutdular, yaraqlandılar, atlandılar, Beyrəyi qovmaq istədilər, darvazaya tərəf gələndə Selcan xatun hasarın üstündəki kəndiri dartdı, darvaza bağlandı, atlılar içəridə qaldılar.

* * *

Beyrək isə Boz ayqırın belində neçə gün neçə gecə çapıb gəldi. Oğuz elinə çıxdı. İlk rastına çıxan ozan oldu.

Beyrək ozana dedi:

– Ozan, obadan-obaya gəzərsən, ər comərdin ər nakəsin bilərsən. Elimizdə həmişə çalib oxuyan Ozan olsun!

Ozan:

– Sağ ol, igid, – dedi, – sənəin də ömrün xoş, alnın açıq olsun. Azıb gələn qadan başından sovuşsun!

Beyrək ozana dedi:

– Ozan, – dedi, – nə yerə gedirsən?

Ozan:

– İgid, – dedi, – toya-düyünə gedirəm.

– Toy kimindir?

– Yartacaq oğlu Yalınıq Bamsı Beyrəyin adaxlısı Banıçiçəyi alır.

– Yalınıq?

– Bəli. Ozan əhvalatı Beyrəyə danışdı. Beyrək:

– Ozan, – dedi, – qopuzunu mənə ver. Atımı sənə girov qoyuram.

Saxla, gələrəm bahasını verərəm, atımı apararam. Ozan:

– Olsun, – dedi, – səsim boğulmadan, avazım kəsilmədən, bir atdır əlimə düşdü.

Ozan qopuzu verdi, Beyrək yoluna davam etdi. Uca dağın ətəyinə çatanda gördü Qaraca Çoban yolun qırağına xeyli daş toplayıb, yenə yığır. Beyrək onu tanıdı, amma Qaraca Çoban Beyrəyi tanımadı.

Beyrək:

– Çoban dedi, – bir adam yolda daş görsə, kənara atar. Sən daşları bu yola niyə yığırsan?

Qaraca Çoban:

– Sən səni bilirsən, – dedi, – mənim halımdan nə xəbərin var?

– Nədir ki, halın?

– Mənim Bamsı Beyrək adlı bir dostum vardı. Neçə ildir ölüsü-dirisi xəbərin kimsə bilməz. Yarıtməsini onu Yartacaq oğlu Yalınıq Beyrəyin ölüm xəbərini gətirdi. Beyrəyin adaxlısını ona verər oldular. Gəlib burdan keçəcəklər, bu daşları yığmışam ki, onu vurum. Banıçiçəkdən əl çəksin, getsin tayını-tuşunu tapsın.

Beyrək:

– Üzün ağ olsun Çoban, – dedi, – Beyrəklə kəsdiyin çörək sənə halal olsun.

* * *

Beyrək ordan ötüb öz obalarının – Bayat obasının qırağına, Söyüdlü bulağın başına gəldi. Gördü ki, kiçik bacısı Günel bulaq yanındadır. Su aparmağa gəlib. Günel:

– Beyrək, qardaşım, toyu-düyünü qara gələn qardaşım, – deyib ağlayırdı.

Beyrəyə də qatı fəraq gəldi, kövrəldi, bıldır-bıldır gözünün yaşı rəvan oldu. Qopuzunu götürüb çaldı, qıza söylədi, görəyin nə söylədi:

– Ay qız, – dedi, – nə ağlarsan, nə bozlarsan? Yandı bağrım, göynədi içim. Nə olub axı? Məgər sənəin qardaşın yox olubdur, ürəyinə qaynar yağlar qoyulubdur. Ağı deyib nə ağlarsan, nə sızlarsan, qız!

Günel dedi:

– Çalma ozan, oxuma ozan. Mən qara bəxtli qızın nəyinə gerek ozan? Qara dağı aşib gəldiyində, Beyrək adlı bir igidə rast gəlmədin ki? Bircə qardaşım alınıbdır, ozan sənəin xəbərin yox, qara bağrım dəlinib, uca dağlarım yıxılıb, kölgəli ağacım kəsilib, ozan sənəin xəbərin yox. Çalma ozan, oxuma ozan. Mən bəxti qara qızın nəyinə gerek ozan? Eldə toy-düyün var, öt get ora, ozan.

* * *

Beyrək burdan keçib evlərinin yanına gəldi. Baxdı gördü bacıları Aysel və Günay qara geyib oturublar, ağlayırlar.

Beyrək:

– Ay qızlar, – dedi, – qatıqdan, qaymaqdan, qara sac altında umacdan, əppəkdən nəyiniz var? Üç gündür yol gəlirəm, doydurun məni. Üç gün keçməz sevindirərəm sizi.

Günay yemək gətirdi. Beyrəyin qarnını doydurdu.

Beyrək dedi:

– Qardaşınızın başı, gözü sədəqəsi, köhnə qaftanız varsa verin geyim, toya gedim, toyda əlimə qaftan düşərsə sizinkini qaytararam.

Aysel getdi Beyrəyin qaftanını gətirdi, verdi. Beyrək aldı, geydi, boyu boyuna, beli belinə, qolu qoluna yaraşdı. Böyük bacısı Aysel bunu Beyrəyə bənzətdi, qara qıyma gözləri qan-yasla doldu, dedi:

– Qara qıyma gözlərin batmasaydı, Beyrək deyərdim sənə, üzünü ağ-qara saç örtməseydi, biləklərin solmasaydı Beyrək deyərdim sənə. Yürüşündən, baxışından Beyrəyə bənzədirəm ozan səni, xatırlatdın, sevindirdin, ozan məni.

Günay:

– Ay ozan, – dedi, – sən hardan gəlib çıxdın bura? Beyrək gedəli bizə ozan gəldiyi yox, bizdən qaftan aldığı yox.

Beyrək düşündü: “Qızlar bu qaftanla məni az qala tanıdılar. Sonra oğuz igidləri də tanıyarlardı. Qoy hələ tanımasınlar, görüm dostum, düşmənim kimdir”. Qaftanı sıyırdı çıxartdı, qızın üstünə atdı, dedi:

– Nə sən, nə də Beyrək qalsın. Bir köhnə qaftan verdiniz, mənim başımı beynimi apardınız.

Çıxıb getdi, bir köhnə dəvə çulu tapdı, deşdi, boynundan keçirtdi, özün dəliliyə qoydu, gəldi toya çıxdı.

* * *

Toy məclisində Qaval daş vurulurdu, nağaralar döyülürdü, borular çalınırdı, zurnanın səsi yeri-göyü tutmuşdu. İgidlərin bir qismi yallı gedir, bir qismi ox atırdı. Toy şənliyi Qobustan qayalıqlarında qurulmuşdu. Ox atanlar üçün hədəf də Qobustanda həkk olunmuş, öküz, keç, maral şəkilləri idi. İndi iri bir qayanın üstündə çəkilmiş öküz şəklinə, şəklin tən ortasında saqqızla yapıdırılmış üzüyə nişan atırdılar. Özünü dəliliyə qoymuş, əcaib qiyafəti Beyrək gəlib bir qıraqda dayandı, ox atanlara tamaşa eləməyə başladı. Elə ki, Qarabudaq ox atdı, Beyrək:

– Əlin var olsun! – dedi.

Əmən atdı, Dondar atdı, Beyrək:

– Əlin var olsun! – dedi.

Növbə Yalancığa çatdı. Yalancıq atanda Beyrək:

– Əlin qurusun, barmaqların çürüsün, – dedi, – hey donuz oğlu donuz, donuz da öküzə ox atarmı? Bu sözə igidlər gülüşdü, Yalancıqın bərk acığı tutdu, hirslə:

– Hey, dəli ozan, – dedi, – sən hardan gəlib çıxdın? Sən kimsən ki, mənə bunun kimi sözlər söyləyirsən?

Beyrək:

– İgidlərə qurban olasan, – dedi, – ox ata bilmirsən, niyə başını başlara qoşursan? Heç yayı elə çəkərlər?

Yalancıq:

– Yaxşı, sarsaq, – dedi, – gəl mənim yayımı çək görüm, necə çəkirsən. Çəkə bilməsən səni öldürəcəm.

Beyrək yayı aldı, çəkdi, yay qəbzəsindən iki para bölündü, Beyrək paraları Yalancıqın üstünə atdı.

– Daz yerdə torağaya atmağa yaxşıdır, – dedi.

Gətirdilər, Beyrək öz yayını görcək kövrəldi, yayı əlinə alıb öpdü:

– İgidlər, – deyə üzünü oğuz igidlərinə tutdu, – sizin eşqinizə yayı çəkib, oxu atıram, – dedi.

Bir oxla üzüyü vurdu, paraladı. İgidlər bunu görcək əl çaldılar, gülüşdülər. Bir qıraqda, yüksək bir yerdə oturub tamaşa edən Qazan Beyrəyi çağırdı. Beyrək gəldi, baş endirdi, bağır basdı, salam verdi.

Qazan:

– Hey dəli ozan, – dedi. – Yayı çəkib, ox atmağın xoşuma gəldi. Beyrək gedəli heç kəs onun yayını çəkə bilməmişdi. Bu hünəri ki, sən göstərdin, dilə məndən nə dilərsən. Çətirli otaq, altun axça, qoyun, dəvə, at – dilə verim.

Beyrək:

– Sultanım, – dedi, – səndən diləyim budur: qoy məni yeməklər bişən yerə gedim, qarnım acdır, doyurum.

Qazan güldü:

– Bəli ozan, dövlətin təpdi, – dedi, sonra üzünü igidlərə tutub:

– İgidlər bugünkü bəyliyim bunun olsun, – dedi.

– Qoyun hara gedirsə-getsin, neyləyirsə eləsin.

* * *

Beyrək gəlib qazanları açdı, xidmətçiləri çağırdı:

– Aparın bu xörəkləri yetimə-yesirə paylayın, – dedi. – Qadınlar hansı tərəfdədir, məni onların yanına aparın.

Xidmətçilərdən biri Qazanın yanına gəldi:

– Sultan, – dedi, – dəli ozan xörəkləri yetim-yesirə payladı. İndi də qızların yanına getmək istəyir.

Qazan:

– Qoyun neyləyir eləsin, qızların yanına getmək istəyir, getsin, – dedi.

* * *

Beyrək qızlar, qadınlar oturan çadırın yanına gəldi, zurnaçıları, nağaraçıları qovdu:

– Özüm çalacağam, – deyə qopuzu köynəyindən çıxartdı. Beyrək xanımlar oturan çadırın əşiyində oturdu. Boyu uzun Burla xatun qəzəbləndi, dedi:

– Hey, əbləh! Sənə yaraşarmı bitəklif xatunlar oturan yerə gələsən? Beyrək dedi:

– Xanım, Qazan xandan mənə buyruq oldu. Mənə kimsə dolaşa bilməz.

Burla xatun qadınlara:

– İndi ki, Qazandan buyruq olubdur, qoyun otursun, – dedi, sonra Beyrəkdən soruşdu: – Yaxşı ozan məqsədin nədir?

Beyrək dedi:

– Xanım, məqsədim odur ki, mən qopuz çalım, ərə gedən qız qalxıb oynasın.

Üzü al duvaqlı Banıçiçək pərdə arxasında oturmuşdu, görünmürdü. Xanımlar pıçıldaşdılar. Burla xatun pıçıltıyla Qısırca Yengəyə:

– Qısırca Yengə, dur sən oyna, – dedi, – nə bilir dəli ozan?..

Qısırca Yengə durdu, dedi:

– Çal dəli ozan! Çal oynayım, ərə gedən qız mənəm.

Beyrək qopuz çaldı, Qısırca Yengə oynamağa başladı. Beyrək çal-çala avazla deyirdi:

– Evinizin ardından sarvanlar sənə baxır, hansı dərəyə gedib, deyə izini izlər, hansı yandan gələcək, – deyə yola baxır, gözlərinin bildir-bildir yaşı axır. Sən onların yanına get, muradını ver, muradına yet. And içmişəm qısrağa mindiyim yox.

Xatunlar yaşmaqlarının altından xısın-xısın gülüşdülər. Beyrək sözünə davam etdi:

– Qısırca Yengə sənənlə mənim işim yox. Ərə gedən qız qalxsın, qol salıb oynasın, mən də qopuz çalım.

Qısırca Yengə:

– Boy, bu dəli zavala gəlsin, gözüylə görürmüş kimi danışır, – dedi. Xatunlardan biri Boğazca Fatmaya pıçıldadı:

– Dur oyna.

Boğazca Fatmanın üzünə duvaq saldılar, üzü görünməz oldu. Fatma ortalığa çıxıb dedi:

– Çal, dəli ozan, oynayım, ərə gedən qız mənəm.

Beyrək qopuzunu danqıldada-danqıldada avazla dedi:

– Evinizin ardı dərəcik deyildimi? İtinizin adı Bərəcuq deyildimi? Sənin adın qırx oynaşlı Boğazca Fatma deyildimi? Keç yerində otur, oynama, yoxsa yenə eybini açaram, biabır olarsan. Mən səni yaxşı tanıyıram. And içərəm, boğaz qısrağa mindiyim yox, səninlə oyunum yox. Ərə gedən qız yerindən dursun, mən qopuz çalım, qol salıb oynasın, – dedi.

Bələcə decək Boğazca Fatma özündən çıxdı:

– Boy, bu dəli boğma çıxaracaq, olan-qalan eybimizi açacaq, – dedi, sonra üzünü Banıçiçəyə tutdu. – Dur qız! Oynayırsan oyna, oynamırsansa cəhənnəmdə oyna! Beyrəkdən sonra başına bu hal gələcəyini bilmirdin?

Burla xatun dedi:

– Qız qalx oyna. Əlindən nə gələcək?

Banıçiçək durdu, əllərini paltarının qolları içində gizlətməmişdi ki, heç kəs barmağındakı üzüyü – Beyrəyin üzüyünü görməsin, ortalığa çıxdı, dedi:

– Ərə gedən qız mənəm.

Beyrək:

– Bəli, sənsən, – dedi. – Əllərini niyə gizlədirsən, yəqin suya getmisən, soyuq olub, don vurub, barmaqların qopub düşüb. Əllərin eyiblidir, eybini gizlədirsən. Eyibli qız, sənə ərə getmək eyibdir!

Banıçiçək tutuldu:

– Hey, dəli ozan, – dedi. – Mən eyibliyəm ki, mənə eyib qoşursan?

Gümüş kimi ap-ağ biləyini açdı, əlini çıxartdı, Beyrəyin keçirdiyi üzük barmağında göründü. Beyrək üzüyünü tanıdı. Dedi:

– Beyrək gedəli Bam-bam təpə başına çıxdınmı qız? Uzun-uzun yollara baxdınmı qız? Gecə kimi qara saçlarını yoldunmu qız? Ala gözəndən acı yaşlar tökdünmü qız? Gələninəndən, gedənindən Beyrək xəbərini sordunmu qız?

Banıçiçək ağlaya-ağlaya dedi:

– Ağladım ozan, sızladım ozan, neçə illər gözlədim ozan. Şahbaz igidim gəlməz oldu... Bu gün mən ərə getmirəm ozan, gora gedirəm. Aman ozan, yaramı təzələmə.

Beyrək dedi:

– Qız, barmağındakı altun üzüyü sənə kim bağışlayıb? Ver onu mənə. Mən onun nişanlarını bilirəm.

Qız:

– Yox, – dedi. – Altun üzüyün çox nişanı var. Onu ancaq bağışlayan bilər, sən bilməzsən. Beyrək yenə qopuzun çaldı, avazla dedi:

– Ala sabah Boz ayqırın belinə minmədimmi? Sənin evinin yanına ceyranları qovmadımmı? Sən mənə yanına çağırmadımmı? Səninlə meydanda at çapıb, ox atıb, güləşmədikmi? Üç öpüb, bir dişləyib, altun üzüyü barmağına keçirmədimmi? Sevişdiyini Bəmisə Beyrək mən deyiləmmi?

Banıçığək duvağını qaldırdı, onun bənizi qaçmışdı, dodaqları titrəm-titrəm titrəyirdi, həyəcanla, təlaşla, qorxuyla Beyrəyin qocalmış sifətinə, batıq gözlərinə, ağarmış saç-saqqalına baxdı, əfsuslanmış kimi ona tərəf iki addım atdı. Beyrək əlini ona tərəf uzatdı, yumruğunu açdı, ovcunun içində torpaqqarışıq yovşan vardı. Yovşan iyi Banıçığəyin burnuna dəydi, Banıçığək pıçiltıyla:

– Yovşan iyi, – dedi, Beyrəyə tərəf atıldı, sonra birdən dayandı, cəld çadırdan bayıra sıçradı, atlardan birinə tərəf qaçdı.

* * *

Banıçığək atlandı, atına qamçı çəkib çapdı, toya gəlmiş qanaqların arasından, oxatma meydanında toplanmış igidlərin içindən, təəccüblə ona baxan Qazanın, Turalın, Qarabudağın yanından, sərxoş olub bir tərəfdə sərələnmiş Dəli Qoçərin üstündən, özünü itirib çasıb qalmış Yalincığın böyründən çapıb getdi, çöllərdən-çəmənəldən keçib Bayat obasına çatdı. Gözləri kor olmuş Bəybura və arvadı Ayna Mələk həmişəki yerlərində, oba kənarındakı daşın üzərində oturmuşdular. Banıçığək çaparaq onlara yetdi, atının yüyənini dartdı. At şahə qalxdı. Banıçığək uca səslə dedi:

– Hey qayınata, qayınana. Qara dağın yığılmışdı, ucaldı axı! Axar suların qurumuşdu çağladı axı! Neçə ilin həsrəti, oğlun Beyrək gəldi axı! Qayınata, qayınana, mustuluq mənə nə verərsiniz?

Bəybura yerindən sıçrayıb dedi:

– Dilin üçün ölüm gəlinciyim, yoluna qurban olum gəlinciyim. Yalansa bu sözlərin gerçək ola, gəlinciyim.

Bu məhəldə igidlər və Beyrək çaparaq gəlib yetdilər.

Qazan:

– Mustuluq Bəybura, – dedi. – Oğlun gəldi.

Bəybura dedi:

– Oğlum olduğun ondan bilərəm ki, çeçələ barmağını qanatsın, qanını gözümə sürtsün. Açılacaq olursa oğlum Beyrəkdir.

Beyrək cəld çeçələ barmağını çərtib qanını atasının gözlərinə çəkdi, Bəybura'nın gözləri açıldı.

Bəybura:

– Oğul, – dedi, – görür gözümün aydını oğul, tutar əlimin qüvvəti oğul, evimin dirəyi oğul.

Ayna Mələk:

– Qızımın, gəlinimin çiçəyi oğul, – dedi.

Ata, anası, bacıları Beyrəyi qucaqladılar, ağladılar, güldülər, güldülər, ağladılar.

Qazan Banıçığəyə, Beyrəyə baxıb:

– Yaxşı, – dedi, – hələ bir işim var. Onu etməyincə murada yetmə-rəm. Hanı Yalincıq?

Beyrək atını geri döndərdi. İgidlər də onun ardınca çapdılar.

* * *

Yalincıq da atını minib qaçırdı. Dönüb arxaya baxa-baxa qaçırdı. Beyrək qovur, Yalincıq qaçırdı. Yalincığın atı daha yeyin gedirdi, get-gedə onların arasındakı məsafə artırdı. Artıq Beyrək arxada qalıb göz-dən itmişdi. Ancaq bu zaman Yalincıq Uca dağın ətəyinə çatanda Qaraca Çoban onu daşa tutdu. Yalincığın atı büdrədi, yıxıldı. Yalincıq at-dan düşüb qaçdı, yaxındakı qamışlığa girdi, gizləndi. Beyrək çapıb getdi. Yalincığı görmədi. Qaraca Çoban:

– Darıxma, – dedi. – Qamışlıqda gizlənib. Bu saat onu ordan çıxar-dırıq.

Qaraca Çoban çaxmaq çəkdi, od yandırdı, qamışlığı odladı. Alov bütün qamışlığı bürüdü. Qamışlıqdan dəhşətli böyürtülər eşidildi. Üst-baş yanıb parça-parça didilmiş, üz-gözünü hiss basmış Yalincıq bö-yürə-böyürə qamışlıqdan çıxdı. Gələn igidlər onun bu gülünc görkə-minə baxıb qəh-qəh çəktilər. Yalincıq indi murdar və qorxulu deyildi,

zavallı və miskin idi. Yalncıq gəlib Beyrəyin ayaqlarına yıxıldı. Beyrək qılıncını sıyırdı. Yalncıq dili topuq çala-çala:

– Amandır, öldürmə məni, – dedi.

Beyrək:

– Öldürmərim, sarsaq, – dedi. – Dur, qılıncımın altından keç!

Yalncıq Beyrəyin qılıncının altından keçdi.

Beyrək:

– Get, – dedi. – Keçdim sənin günahından.

* * *

Dədə Qorqudun qopuzunun şən sədaları ucaldı.

* * *

...Dədə Qorqud məzarının başında oturub. Qopuzun dınqıldadır, amma indi onun çaldığı hava şən toy havası deyil – Dədə Qorqudun özü kimi qəmgin, kədərli bir nəغمədir.

Dədə Qorqud deyir:

– Beyrək əsirlikdən qayıdıb gəldi, toyun etdi, Baniçiçəyi gərdəyinə gətirdi, oğulları oldu. Beyrəyin bacısı Günəli Qazanın oğlu Turala nişanladılar. Şadlıq elədik, çaldıq, oxuduq. Elə bildik ki, Oğuz elinin qadalı-bəlalı günləri qurtardı getdi. Nə biləydik ki, müsibətli günlərimiz qabaqdaymış, nə biləydik ki, hələ başımıza necə qəzalar gələcək, yurdumuz nə bəlalalar görəcəkmış.

...Alp Aruzun çadırında Qara niqablı adam ona məlumat verdikcə Aruzun bıqlarından qan sızdırdı. Aruz əlini çalıb, xidmətçilərini çağırdı:

– Qan qohumumuz olan igidlərə adam salın, çağırın gəlsinlər. Əmən gəlsin, Dəli Qoçer gəlsin.

...Çağrılan igidlər gəlib yığnaq oldu. Alp Aruzun çadırına gəldilər. Həmişə sərxoş olan Dəli Qoçer atdan səndələyə-səndələyə düşdü, çadıra yellənə-yellənə girdi. Alp Aruz igidləri salamlayıb dedi:

– İgidlər, mən sizi niyə çağırdığımı bilirmisiniz?

Dedilər:

– Bilmirik.

Alp Aruz dedi:

– Görürsünüzmü ki, mən Oğuz igidlərindən ancaq sizi, yəni qan qohumlarımızı çağırıbmışam. Çünki belə gündə ürəyim ancaq sizə qızar. Bilirsiniz ki, Qazanın heç vaxt mənimlə arası yox idi, indi isə açıq düşmən olub. Deməli, o sizin də düşməninizdir. İndi Beyrək də gəlib

çıxıb. Qazanın bir gücü iki olub. Beyrək toyuna bizi çağırmadı, açıq ədavət bağladı. İndi tədbiriniz nədir, igidlər nə deyirsiniz?

Dəli Qoçer xumar-xumar Alp Aruzı süzərək dedi:

– Nə deyəcəyik. Çünki sən Qazana düşmən oldun, biz də düşmənlik.

Aruz:

– İgidlər, – dedi, – and için!

İgidlər:

– Sənin dostuna dost, düşməninə düşmənlik, – dedilər.

Dəli Qoçeri yuxu aparmışdı. Alp Aruz ona baxıb dedi:

– Beyrək bizdən qız almışdır, Dəli Qoçerin yeznəsidir. Amma Qazanın da sağ əlidir. Gəlin Beyrəyə xəbər göndərək ki, gəl bizi Qazanla barışdır. Onu bura gətirək. Bizə müti olursa xoş, olmaz isə mən saqqalından yapışım, siz qılınc vurun, paralayın. Beyrəyi aradan götürək. Ondan sonra Qazanla işimiz asan olar.

* * *

Aruzdan Bayat obasına adam gəldi, Beyrəyin yanına girdi.

– İgid, Aruz sənə salam göndərdi, Beyrək gəlsin, Qazanla bizi barışdırın, – dedi.

Beyrək:

– Xoş ola, – dedi, atın çəkdi, mindi, Aruzun evinə gəldi, igidlər oturan otağa girib salam verdi, Aruzun yanında əyləşdi. Aruz Beyrəyə dedi:

– Bilirmisən, Beyrək, səni niyə çağırdıq?

– Niyə çağırdınız?

Aruz:

– Bütün bu oturan igidlər, Qazana düşmən olduq, and içdik, dedi, sən də and iç.

Beyrək ətrafa göz gəzdirdi, gərginliklə ona zillənmiş gözləri gördü, dedi:

– And içirəm ki, mən heç vaxt Qazana düşmən olmaram. Mən Qazanın nemətindən çox yemişəm, bilməzsəm, gözümü tutsun. Qazılıq atını çox minmişəm, bilməzsəm, mənə tabut olsun. Yaxşı qaftanlarını çox geymişəm, bilməzsəm, kəfənim olsun. Qazanın evini evim, ocağını ocağım bilmişəm, ağlayanda ağlamışam, güləndə gülmüşəm. Mən Qazandan dönmərəm, bunu bilin. Aruz əl atıb Beyrəyin saqqalını tutdu. Beyrək qımışdanmadı, yerindən tərpənmədi. Aruz igidlərə baxıb işarə elədi. İgidlər qılınclarını sıyırdılar, amma heç biri Beyrəyə qıyıb əl qaldırmadılar.

Beyrək dedi:

– Aruz, mənə bu işi edəcəyini bilsəydim, əyni bərk dəmir donumu geyərdim, qara polad üz qılıncımı belimə bağlardım, alagözlü igidləri yanıma salardım. Alçaq, mən bu işi duysam belə gələrmiydim? Aldadıb ər tutmaq arvad işidir, arvadındanmı öyrəndin sən bu işi, namərd?

Aruz dedi:

– Boş-boş danışma. Qanına susama. Gəl biz dediyimizə and iç.

Beyrək dedi:

– Mən Qazanın uğrunda baş qoyaram. Neçə il dustaq oldum, dostlarımdan, elimdən dönmədim, indi də dönmərəm, istəyirsən mənə yüz para elə.

Aruz igidlərə baxdı, gördü kimsə yerindən tərpənməz, özü qara polad üz qılıncı dartıb Beyrəyin sağ oyluğunu çaldı, qana bulaşdı. Beyrəyin başı bükülü oldu. İgidlər səssiz-səmirsiz dağılıdılar. Hərəsi öz atına mindi. Beyrəyi də atına yüklədilər, atın tərkinə adam mindi, Beyrəyin cəsədini tutdu, Beyrəyi obasına yetirdi, Bayatın kənarında yerə qoydu, cübbəsini üzərinə örtüdü, çapıb getdi. Beyrək zarıdı, Banıçiçək səse gəldi. Beyrəyi qanına qəltan görüb bayıldı. Beyrək ağır ağır nəfəs alırdı. Əhvalatı qırıq-qırıq Banıçiçəyə söylədi:

– Sevdiciyim, – dedi, – tez tərpənmək lazımdır. Çap Qazanın divanına, sən sağ ol, Beyrək öldü, de. De ki, mənim qanıma namərd dayısı Aruzda qoymasın. De ki, Aruz namərdləri ilə bura gəlmədən, elim-günüm çapılmadan, Qazan özünü yetirsin. Səni, bacılarımı, qoca atamı, anamı Qazana tapşırıb gedirəm, oğlumuzu da Qaraca Çoban igid böyütsün, – deyə Beyrək gözlərini yumdu.

Banıçiçək hönkürüb onun üstünə yıxıldı.

...Qazan dəsmalını əlinə alıb hönkür-hönkür ağlayırdı. Qarabudaq da, Dondar da.

* * *

...Uca dağın başında Qaraca Çoban başına daşları tökə-tökə ağlayırdı...

* * *

Qazan durub öz otağına çəkilməmişdi, kimsəni yanına buraxmırdı. Tural Qılbaşa yanaşdı:

– Qılbaş yeddi gündür atam otağından çıxmır, – dedi, – bir yanına girsənə.

Qılbaş:

– Sən oğlusan, sən get, – dedi.

Nəhayət, ikisi bir yerdə Qazanın otağına girdilər. Tural:

– Ata, – dedi, – bir igid aramızdan əskildi. Başını bizim yolumuzda qoydu. Sənə ismarlamış ki, qanını yerdə qoymayasan, alasan. Ağlamaqdan nə çıxar? Deyirəm ki, namərdləri haqlayaq, Beyrəyin qanını alağ.

Qazan ağır-ağır başını qaldırıb:

– Bəli, qana qan, – Qılbaş, de ki, tez cəbbəxananı atlara yükləsinlər.

İgidlər hazır dursun. Cəmi igidlər yaraqlandı, yasaqlandı, atlandı. Çəkildilər Qonur atı Qazan mindi. Borular çalındı, sinc vuruldu. Gecə bilmədilər, gündüz demədilər, yortdular. Qazan yanında çapan oğluna döndü:

– Oğul, Tural, – dedi, – bu döyüş sınaq döyüşüdür. Ya onlar bizi yənəcəklər, ya biz onları. Gərəkdir ki, sən bu döyüşdə hünər göstərəsən, mənə arxa olasan, Beyrəyin yerini tutasan.

Tural çevrilib arxaya baxdı. Ağlar gözlü Günel Bayat obasının kənarına çıxdı, Turalın ardınca baxırdı.

Aruz və onun adamlarına xəbər yetdi. Yaraqlanıb, yasaqlanıb, atlanıb Qazangilə qarşı gəldilər. Savaş başladı; köksü yaşıl ulu dağlar belə vuruş görməmişdi. Dibi dərin dar dərələr belə döyüş bilməmişdi.

Bir təpənin başında dayanmış Dədə Qorqud igidlərə yalvarırdı, bu qardaş qırğının son qoymağa çağırırdı. Ona məhəl qoyan yox idi. Alp Aruz meydanda at tərpedi, Qazanı görüb bağırırdı.

– Hey Qazan, gəl bəri, başını kəsım atım.

Qazan qalxanını yapındı, süngüsünü əlinə aldı, başı üzərinə çevirdi:

– Hey Aruz, – dedi, – müxənnətləklə ər öldürmək necə olur, mən sənə göstərəm.

Aruz Qazanın üzərinə at saldı. Qazanı qılıncıladı, zərrə qədər kəsə bilmədi, ötüb keçdi. Növbə Qazana çatdı. İti süngüsünü Aruzun köksündən sancdı, dartıb Aruzu at üzərindən bir yerə sancdı, qılıncı sıyırıb başını kəsmək istədi, birdən gözləri kənarda vurnuxan Turala sataşdı. Qazan oğlunun dəşhətdən bərəlməmiş gözlərini gördü və o saatca qərara gəldi, Aruzu göstərib:

– Oğul, Tural, – dedi, – bunun başını sən kəsəcəksən.

Qazan atını çapıb ötdü, döyüşənlərin içinə girdi, sanasan ki, qara qazın içinə şahin girdi. Tural atdan endi, qılıncını çəkdi, amma öldürə bilmədi. Aruzun mərhəmət diləyən gözlərini gördü, qılıncını qımına saldı, atını sıçradıb çapdı. Aruz yavaş-yavaş yerində dirsəkləndi, son

gücünü toplayıb oxunu yaya qoydu, uzaqlaşan Turalı nişan aldı. Atdı. Ox Turalın kürəyinə dəydi. Alca qanı şorladı. Qolunu köhlən atının boynuna doladı, qucaqladı, yalmanına yatdı, sonra aşağı sürüdü, ayaqları üzəngidən qopmadı, atın belindən sallanıb qaldı. At yaralı sahibini döyüş meydanından çıxartdı, üzünü dağlara tutub uzaqlaşdı. Aruz oxunun dəydiyini görüb məmnun-məmnun güldü, amma ağrıdan ağzı əyildi, başı yana əyildi, canı çıxdı.

Döyüş meydanının müxtəlif yerlərində igidlər bir-bir tələf olurdular. Qazanın atı da, özü də qılınclandı. Qarabudaq həlak oldu. Əmən həlak oldu, Dondar həlak oldu. İgidlər də, atlar da bir-bir yıxılıb qalırdı.

* * *

Qara niqablı atlı hələ də meydanda cövlan edirdi. Ona qarşı ağ niqablı bir igid gəldi, onu qılıncladı, böyürdüb atdan saldı, qanını şorlatdı. Qara niqablı atlı yerə yıxılarkən niqabı üzündən düşdü – bu Yalincıq idi. O, son gücünü toplayıb sündüsünü ağ niqablı igidin kürəyinə sancdı. Ağ niqablı atından yıxıldı, yerə sərilədi. Yalincıq öldürdü, ancaq öldüyü an onu öldürənin və öldürdüyünün kim olduğunu bilmək istədi, zəif bir hərəkətlə əlini uzatdı, ağ niqabını üzündən qopartdı.

Bu, Banıçiçək idi. O artıq ölmüşdü.

Həmin an Yalincığın da canı çıxdı və o, Banıçiçəyin ayaqları altında yıxılıb hərəkətsiz qaldı.

* * *

Meydanda ancaq qalaq-qalaq insan meyidi, at leşi vardı. Onlar da daşlaşıb heykəllərə dönürdülər. Amma heykəllər də biçimlərini, şəkillərini itirirdilər, adicə daş topalarına çevrilirdilər. İndi bu geniş meydanda əcaib daş yığnaqlarından, qərribə qayalardan başqa bir şey qalmamışdı... Təpənin başında dayanmış Dədə Qorqud üzünü tutub ağlayırdı.

* * *

...Turalın atı çapıb sahibini uzaqlara, dağların arxasına aparırdı...

* * *

Meydandakı daş qalıqları arasında saçları pərişan, yumru-yumru ağlayan qadınlar, qızlar, qocalar dolaşırdılar. Onların içində boyu uzun Burla xatun da var idi, Günel də. Qadınlar bir-bir igidlərin adını çəkib zarıldaırdılar.

– Qazan vay! Əmən vay! Aruz vay! Qarabudaq vay! Tural vay!..

* * *

...Dədə Qorqud öz məzarı başında oturub qopuz çalırdı. Söylədiyi əhvalat sona yetmişdi. Dədə Qorqud deyirdi:

– Hanı dediyim alp ərənlər? Dünya mənim dəyənlər? Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı? Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya! Qoca Qorqud ölür oldun, onu bil! Karvan getdi, sən gecikdin, onu bil.

Əl-aqibət uzun yaşın ucu ölüm, axırı ayrılıqdır. Dədə Qorqud sözünü deyib qurtardı, qopuzunu götürüb köynəyinə taxdı, bir kənara qoydu, sakitcə məzarına baxdı, üsulluca ora girdi, uzandı, fısıllıqdan ala ilan çıxıb fışıldaya-fışıldaya məzara tərəf süründü. Dədə Qorqud gözlərini yumub gözlədi. Birdən uzaqdan səslər eşitdi, gözlərini açdı, başını qaldırdı, diqqət elədi.

Uzaqdan ona tərəf bir qoca qadın və bir gənc qız gəlirdi. İkisi də pərişan saçlıydı, ikisi də zar-zar ağlayırdı. Biri boyu uzun Burla xatun, o biri Günel idi. Burla xatun qarğış edirdi:

– Nə, Qazılıq dağı, axar sənın suların! Axar ikən axmaz olsun! Bitən sənın otların, Qazılıq dağı! Bitən ikən bitməz olsun!

Təbiət ana qarğışına müti olurdu. Axıntılı sular quruyurdu, otlar, çiçəklər saralıb-solurdu.

Burla xatun deyirdi:

– Hardasan, ay oğul, Turalım! Ölənlər içində səni tapmadım, yaralılar içində bulmadım. Oğul, oğul, ay oğul! Harda qaldın, onu bilsəm! Dədə Qorqudun yanına gəldilər. Dədə Qorqud isə onlara baxmırdı, onun diqqətini başqa bir şey cəlb etmişdi. Dədə dağın o biri tərəfinə baxırdı. Dağın ardından qarğa-quzğun havalanıb qalxır, sonra yenə aşağı enirdi, yenə uçurdu, yenə qonurdu. Dədə Qorqud Burla xatuna bunu göstərdi:

– Xanım, – dedi, – ağlama, oğlun salamatdır, gedin dağın güneyinə.

* * *

Alçaqdan uca yerlərə çapıb, ucadan alçaq yerlərə endilər. Gördülər ki, Tural bir dərənin çalovunda yıxılıb qalıb. At da yanındadır. Qarğa-quzğun qan iyinə gəlib oğlanın üstünə qonmaq istəyir, at şıllaq atıb qarğa-quzğunu qovur, qonmağa qoymur. Qarğa-quzğun qalxıb-endikcə toz gah qalxır, gah durulurdu. Dədə Qorqud oğlanın yarasına baxıb:

– Xanım, bu yaradan qorxma, – dedi, – bu yaradan oğlana ölüm yoxdur. Ana südü, bir də dağ çiçəyi onun yarasına məlhəmdir.

Dədə Qorqud sonra Günelə dedi:

– Qızım, qalx dağın döşünə, çiçək dər gətir, nişanlının yarasına bas. Günel dağdan utanaraq yaşmaqlandı, yamaca çapdı. Dağın döşü yapyalın idi, nə bir ot, nə bir çiçək.

Günel nə qədər gəzdı, bir şey tapmadı.

* * *

...Burla xatun əmcəyini sıxdı, südü gəlmədi, iki sıxdı, südü gəlmədi, üçüncüdə qan qarışıq gəldi. Ana südündən üç damcı Turalın dodaqlarına damızdırdı.

* * *

Günel üzünü ot bitməz, çiçək açmaz dağın zirvəsinə tutub dedi:

– Yüksək dağım, gözəl dağım. Anam deyərdi ki, sən Qazılıq dağı, bizim hamımızın, Oğuz qızlarının, gəlinlərinin qayınatasısan. Otunu, çiçəyini Turaldan əsirgəmə, Qazılıq dağı.

Həmin andaca dağın döşü çiçəkləndi, otlandı, yaşıl sarıya, sarı qırmızıya qarışdı. Günel çiçəkləri sıxdı, suyundan iki-üç damcı Turalın yarasına damızdırdı. Tural aram-aram gözlərini açdı, duman içində anasını gördü, sevgilisini gördü, Dədə Qorqudu gördü, vəfalı atını gördü, çiçəkli dağları, açıq səmanı, dünyanı gördü, gülümsündü.

Dədə Qorqud, Burla xatun, Günel və Tural harasa gedirdilər. Onlar gəlib haman döyüş meydanına çıxdılar. Bura tamam dəyişmişdi. Qaraca Çoban yöndəmsiz daş qalıqlarını dığırdayıb kənara atırdı. Daşlardan boşalmış meydana öküzlər cüt sürür, adamlar holavar çağıra-çağıra torpağı xışlayırdı. Qaraca Çoban qan-tər içində torpağı daşdan-kəsəkdən təmizləyirdi. Beyrəyin 14 yaşlı oğlu ona kömək edirdi.

Dədə Qorqud:

– Çoban, oğul, nə edirsən belə? – dedi.

Qaraca Çoban:

– Torpağı təmizləyirəm, Dədə! – dedi. – İstəyirəm şumlayaq, əkək, biçək, yeyək, dolanaq. Məsləhətdirmi, Dədə?

Dədə Qorqud:

– Çoban, sözün haqdır, – dedi, – yurdumuzun başına çox qəzalar gəldi, ərlərimiz, igidlərimiz çox qırıldı, amma tamam qırılıb qurtarmadıq. Hələ varıq, hələ olacayıq, qalacayıq.

Çoban:

– Dədə, bu oğlana ad qoyasınca varmıdır?

Dədə Qorqud:

– Bəli, – dedi, – ad almağa layiqdir. Bu torpaqda çox ər qırıldı, az ər qaldı. Onun adını Azər qoyuram. Qoy az ərler çox olsun, qoy Azərlər çoxalsın.

Dədə Qorqud Azərə baxdı, bir daha söylədi, görəyin nə söylədi:

– Oğul, Azər, – dedi, – onu bil ki, torpağın yurd, vətən olması üçün iki şərt lazımdır. Biri odur ki, gərək bu torpağı əkəsən, becəresən; birisi də odur ki, gərək bu torpağı yağılardan qoruyasan. O torpağı ki qoruya bilmədin, onu əkib-becərməyə dəyməz. O torpağı ki əkib-becərmədin, onu qorumağa dəyməz.

Qaraxa Çoban:

– Oğlum, Azər, bu sözləri yaxşı yadında saxla, – dedi.

Dədə Qorqud:

– Çoban, – dedi, – böyük işə başlamısan, yaxşı işə girişmişən. Qalx dağın başına, dağ başında üç tonqal qala. Bir tonqal qalayanda elimiz şənliyə toplaşır, iki tonqal qalayanda basqınlardan qorunmağa yığışır. Qoy indi üç tonqal görəndə hamı cütlə, xışla gəlsin, bilsinlər ki, işləməyə gəlirlər.

Qaraca Çoban ata minib dağ başına çapdı. Dədə Qorqud üzünü işləyən adamlara tutub dedi:

– İşimiz avand, torpağımız bərəkətli olsun. Kölgəli ağacımız kəsilməsin! Çağlayıb axan sularımız qurumasın! Namərdə möhtac olmayaq! Ümidimiz üzülməsin! Qanadımız qırılmasın! Uca dağın ocaqları həmişə yanar dursun!

Uca dağın başında üç tonqal alovlanırdı. Qaraca Çobanla Azər tonqalların yanında durub fərəhlə baxırdı.

* * *

Dağın ətəyində Dədə Qorqud, Burla xatun, Tural, Günel, Aysel, Günay, başqa adamlar sevinclə tonqallara baxırdılar.

* * *

...Uzaq bir dağın zirvəsində də üç tonqal alovlanırdı.

...Başqa bir dağın başında da eləcə...

...Uzaq-uzaq dağların başlarında üç-üç tonqallar alovlanırdı...

İnsanlar, dağlar işıqlarıyla bir-birinə hay verirdi.

SON

1970–1973, Bakı–Moskva–Bakı

NƏBİ XƏZRİ

BURLA XATUN

(İki hissəli mənzum dram)

İŞTİRAKÇILAR:

1. İxtiyar	8. Ulus
2. Burla Xatun	9. Şöklü Məlik
3. Çiçək	10. Birinci kafir
4. Qısırca yengə	11. İkinci kafir
5. Səhəriyyə	12. Üçüncü kafir
6. Şirənə	13. Cavan döyüşçü
7. Aynışan	14. Qazanın səsi

BİRİNCİ HİSSƏ

Amansız döyüşün izləri hər yanda, hər şeydə özünü göstərir. Beli бүкүlmüş bir ixtiyar asta addımlarla irəlilədikcə viran olmuş yurduğun bu gədərli mənzərəsi sanki onun qəddini bir az da əyir. Başını qaldırıb hərdən şimşək çaxan göyə baxır, elə bil nə küləyi duyur, nə də qatılan qaranlığı hiss edir, özünü tamam unutmuş halda ətrafı dolaşır.

İxtiyar

(Fikirli)

Hanı? Hanı?..
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya.

(Külək getdikcə şiddətlənir, köy güruldayır.)

Dünyanın qoynunda at çapdıqca şər,
Buludlar toqquşur, od şırım düşər.
Göylərin şəninə göy gurultusu,
Yerlərin bəxtinə ildırım düşər.

(Qəfildən çaxan şimşəyin işığında cavan bir döyüşçü görünür, görkəmindən xəyala bənzəyir, səsi uzaqlardan gəlir)

Cavan döyüşçü

Baba... salam... salam, baba...

İxtiyar

(Diksindir)

Salam, bala... Bala, salam...
Gör nə vaxtdır hey gəzirəm.
Bəlkə səndən xəbər biləm.
Soraq alam.
Harda idin, oğul, harda?

Cavan döyüşçü

Uzaqlarda... Uzaqlarda...

İxtiyar

Ordadamı payız gəlib,
Yağış yağır?
Yağmur tökür, şimşək çaxır?

Cavan döyüşçü

Yox, ay baba, burda nə yaz,
Nə qış olur, nə də payız.
Burda hər an damla-damla
Yer üzündən
Qandı sızan, hey aramla,
Qoymur yumaq gözümüzü
birçə hovur
qanlı yağmur.
Söylə, baba, bəs nə zaman,
Qan kəsilər,
Yurd oynar?

İxtiyar

O zaman ki, qurd oyana,
Qurd ulaya, haray çəkə,
Onda bəlkə
Bu haraydan oyana xan,
Qalxıb dura Salur Qazan.

Cavan döyüşçü

Ula, qurdum, ula, vaxtdır,
Bilirəm ki, bu haraydan.
Salur Qazan qalxacaqdır.

İxtiyar

De, hardasan, harda, Qazan?..
Yurdun batdı, sən hardasan?

Cavan döyüşçü

Haray Qazan!..

İxtiyar

Qara qəlbli qanlı kafir
Ürəklənib hücum çəkdi.
Elə bil ki, göy üzündən
Od ələndi, səmum keçdi...

(Zülmət daha da qatılışdı. Şimşək çaxdıqca qərribə kölgələr görünür gözlərinə.)

İxtiyar

...Haray Qazan!..
Zirvələrə duman gəldi,
Yaman gəldi!..
Sal daşlara qan çiləndi,
Qan çiləndi!..
Arzulara, ümidlərə

Yaddaşlara qan çiləndi!
Yurdu yaxıb keçdi düşmən.
Qanımızı içdi düşmən.
De, hardasan, harda, Qazan?..

Cavan Döyüşçü

Haray Q a z a n...

(Bu qərribə kölgələr İxtiyarın səsinə səs verirlər)

Burla Xatun

Tanrım, çapar gəldi, xəbər gətirdi
Bu xəbər necə də ağır xəbərdir!

Xor

Bu xəbər necə də ağır xəbərdir!

Burla Xatun

Düşmən qasırgatək yurdumu sarmış
Elimin nə acı taleyi varmış!

Xor

Elimin nə acı taleyi varmış!..

İxtiyar

– Qəfildən ömrümə qar ələndi, qar,
Elə bil yuxudan səksəndi yurdum.
Sanıram arxamız, dirəyimiz var,
Fəqət birdən-birə təkləndi yurdum.

Səhəriyyə

Tanrım, bu fəlakət, bu vəhşət nədir?
Niyə belə gəldi yurdun qisməti?

Qısırca Yengə

Qan tökmək, bəşərin faciəsidir
Zalımlar gətirdi bu fəlakəti!..

Burla Xatun

Matəmə bürünmüş doğma evim var
Kədərimsənsuzdur, səbrim möhtəşəm.
Mənim aşıb-daşan bir qəzəbim var.
Qəzəbdən yoğrulmuş daşa dönmüşəm.

Qısırca Yengə

Necə-necə cavanların toy gecəsi
Dönüb oldu vay gecəsi.

Çiçək

Qara geymiş anaların
Yaş qurudu gözlərində.

Aynışan

Qızıl-qızıl kəcavələr
Üzdü oba üzərində...

İxtiyar

Allah! Elə bil ki, zaman dayandı
Görcək bu vəhşəti, ölümü, Allah!..
Al qandan torpaq da od tutub yandı
Necə götürürsən bu zülmü, Allah!..

Çiçək

Bu torpaq uğrunda doğrandı canlar,
Qızardı göy rəngi asmanın da,

Aynışan

Əgər bir məcraya axsaydı qanlar,
Dərya yaranardı dərya yanında.

Burla Xatun

Oğul, oğul deyər arayan ana
Gəzib el-obanı ağlar, dolanar.
Bu dərdin əlindən gəlib tüğyana.
Dünyanın başına dağlar, dolanar.

Səhəriyyə

İnsan öz yurdunda sanki qərirdir
Fəlakət ellərdən ellərə çatır.

Qısırca Yengə

Kim ki, ölümlərə fərman veribdir
Görən gecələri o necə yatır?..

İxtiyar

Oğul!.. Oğul... ay oğul!..
Bu necə tufandı, bu necə sədi:
Ölüm qapımıza niyə tələsdi?!

Burla Xatun

Oğul!.. Oğul!.. Canım oğul!..
İncə belli qızlar ilə öz yurdunda
İzi bağlı, yolu bağlı dustaq oldu.

Xor

İzi bağlı, yolu bağlı dustaq oldu.

Burla Xatun

Oğul!.. Oğul!..
Qırx igidlə
Başı açıq, yalın ayaq
Əli bağlı, qolu bağlı oldu dustaq!..

Xor

Əli bağlı, qolu bağlı oldu dustaq!..

İxtiyar

Oğul!.. Oğul!..

Anaların ahı, millətin qanı

Yerdəmi qalacaq?..

Burla Xatun

Heç zaman, heç vaxt!

Hanı bu torpağın Qazanı hanı?

İxtiyar

Hanı?... Hanı?

Dediyin bəy ərənlər?

Dünya mənimdir deyənlər?..

Hanı oğulların, hanı, a torpaq?!

Qalxıb əsrlərin dərinliyindən,

Düşməni boğazından yapışmayacaq?!

Cavan döyüşçü

Ula, qurdum, ula, vaxtdır,

Bilirəm ki, bu harayın

Qazan xana çatacaqdır!

İxtiyar

Ey qaranlıq düşən zaman yanar gözlüm,

Burla Xatun

Qurdum, eşit, gözmə belə gizlin-gizlin.

İxtiyar

Sən qaracığ şux atları kişnədənsən.

Burla Xatun

Qızıl-qızıl dəvələri döşlədənsən.

Qısırcə Yengə

Ağca qoyun sürüsünə quyruğuyla qamçı çəkən.

Səhəriyyə

Sən ey bircə zərbəsiylə ağulları söküb-tökən.

Aynışan

Burma-buynuz kök qoçları atıb-tutan.

Çiçək

Qanlı-qanlı quyruq üzüb şan-şan udan,

Burla Xatun

Qazandan bir xəbər bilsən, gəl de mənə,

Dərdli başım qurban olsun qurdum, sənə.

İxtiyar

Qazan xana belə söylə, Salur Qazan,

Yurdun batdı, sən hardasan?!

Xor

Salur Qazan!

Yurdun batdı, sən hardasan?!

(Gülüş səsləri eşidilir. Işıq şüası səslərə doğru sürünür. Əllərində badə, qara örpəyə bürünmüş adamları işıqlandırır. Şən musiqi. Şirənə rəqs edə-edə oxuyur.

Şirənə

Təbiət qoynunda verib baş-baş

Gecə də uyuyur, səhər də, dünya!

Qızıl piyalədən, zər piyalədən

Şərbət də içilir, zəhər də, dünya.

(İşığın bir parçası qopub kölgələrin üzərinə qaydır. Onlar bu kədərli
səsin təsirilə çırpınırlar)

İxtiyar

Qarlı, uca şiş dağların yıxılmasın.

Kölgələr

Vətən!

Birinci kölgə

Abad-abad obaların dağılmasın!

Kölgələr

Vətən!

İxtiyar

Kölgəli göy ağacların kəsilməsin!

Kölgələr

Vətən!

İkinci kölgə

Üstündən nur əskilməsin!

Kölgələr

Vətən!

Birinci kölgə

Düşmənləri sən kül eylə, ulu Tanrı!

Duamızı qəbul eylə, ulu Tanrı!

Kölgələr:

Amin! Amin!

(Şiranə bu səsləri eşidirmiş kimi susur. Musiqi kəsilir. Kafirlər onun susduğunu
görüb ona baxırlar. Onlardan biri - Şöklü Məlik qıza yanaşır.)

Şöklü Məlik

Nədir, niyə susdun?

Niyə gilələnir yenə göz yaşın?

Yoxsa yada düşüb qohum-qardaşın?

Oxu!

Birinci kafir

Oxusun, oxusun, biz də zövq alaq.

Dünya ləzzətindən feyziyab olaq.

(Gülüşürlər. Şiranə susur)

Şöklü Məlik

Qarşımda diz çökdü qədim bir ölkə!

Köhnə yaraların qövr edir bəlkə?

Keçib o günlərdən nə qədər zaman,

Nəslini, kökünü unutmamısan?

Məni cin atına mindirmə yenə,

Oxu, oxu, deyirəm sənə!..

İkinci kafir

Oxu, naz eləmə, nənəm qurban səsinə...

(Kafirlər qəhqəhə çəkib gülüşürlər. Məlik Şiranənin saçlarından tutub qaldırır,
qız onun əlindən çıxıb geri çəkilir. Musiqi eşidilir.)

Şiranə

(mahnı)

Vətənin həsrəti çağlar sinəmdə,

Dərdimə dərd verər, qəhər də, dünya.

Bu gün qövr etdikcə dağlar sinəmdə

Nifrətlə birgədir, kədər də, dünya!

İkinci kafir

Bəh, bəh...

Özü də gözəldir, səsi də gözəl.

Birinci kafir

Sözü də gözəldir, rəqsi də gözəl.

Üçüncü kafir

Belə deyirlər ki, böyük hökmdar
Burla Xatunun da gözəl səsi var.

(Məlik fikrə gedir.)

Şöklü Məlik

Eşit Qazan!

Zəfər çalıb zər qotazlı

Evlərini gətirmişik,
bizimkidir.

Kafirlər

Bizimkidir.

Şöklü Məlik

Gətirmişik ala gözlü sevgilini, bizimkidir.

Kafirlər

Sizinkidir.

Şöklü Məlik

Qucaqlarıq indi elin gözəlini, bizimkidir.

Kafirlər

Sizinkidir.

Şöklü Məlik

Günlər keçər, Burla Xatun – Mələk qadın.

Məlik üçün oğul doğar,

Ona yaxşı ad qoyarıq.

İllər ötər, görkəmindən hünər yağar.

Onun ürək əvəzinə

Sinəsinə od qoyarıq,

Sonra onu sənin ilə

Vuruşmağa yollayarıq! Ha... ha...

Birinci kafir

Bu gün şərab mənim, mahnı sənindi.

İkinci kafir

Məclis qızışacaq deyəsən indi.

Şöklü Məlik

(İkinci kafirə)

Get, Burla Xatunu kətir məclisə,

Qoy iki türk qızı versin səs-səsə.

Birinci kafir

Gəlsin şərab süzsün o adı göyçək.

İkinci kafir

Kef çəkib Qazana belə dağ çəkək.

(Gedir, Şirənə çıxmaq istərkən Məlik onu saxlayır)

Şöklü Məlik

Qazanın isməti – mənim qismətim,

Yəqin İlahidən mənə bəxşidir.

Qartal çaynağına qumru keçmişdir.

Şirənə

Eşit, ey hökmdar, bu işdən əl çək,
Düşmən düşmənlə də mərd olsun gərək!

Şöklü Məlik

Yalnız çalib-çapdın, bunla iş aşmaz.

Şirənə

Namusa toxunmaq sənə yaraşmaz.
Qalibsən, qalibtek apar özünü...

Şöklü Məlik

Gizlətmə, sonadək söylə sözünü.
Yurdunu görmüsən, qurdun tərənib?..

İxtiyar:

Vaxtilə ismətdən bəxşiş alıbdır,
Onunçün dişində şirə qalıbdır.
Xeyir tükəndikcə, şər çoxaldıqca
Niyə güc önündə alçalır dünya?!
Ümidlər soluxub dərd çoxaldıqca,
Şeytan əməliylə qocalır dünya.

*(İşıq bütünlüklə sürüşüb kölgələrin üzərinə düşür. İkinci kafir gəlir,
heyranlıqla onları süzür)*

İkinci kafir

Göydən enib gələn mələkdə bunlar?
Sanki möcüzədir bu boy-buxunlar.
Təbiət nə gündə yaradıb sizi?
Azca açın, görək üzlərinizi.

(Kölgələr susub tərənirlər)

Məlik, ulu göylər hifz etsin onu!..
Məclisə çağırın Burla Xatunu.

(Kölgələr titrəşir, ancaq susurlar)

Sizinlə deyiləm.

Kimdir Burla Xatun?

Dillənin, dinin.

Sənsən? Sən?.. Yoxsa, sən?

(sükut)

(Qamçını şaqqıldadaraq onların üstünə yeriyir)

Səhəriyyə

(İrəli çıxaraq)

Tutaq, Burla mənəm, nəyinə gərək?

İkinci kafir

Gəl indi bunları başa sal görək,..
Dedim ki... Niyəsin orda bilərsən,
İçib al şərəbdən deyib-gülərsən.
Nəşəli bir gecə gözləyir səni.

Qısırcə Yengə

Bu torpaqdan doğulmuşdu Burla Xatun.
Çinar kimi ucalmışdı Burla Xatun.
Ağac sındı, budaq oldu,
Budaq sındı, yarpaq oldu,
Yarpaq düşdü, torpaq oldu.

İkinci kafir

Necə dedin? Nəyə döndü?..
Yerə döndü, göyə döndü?..

Çiçək

O çevrildi büllur-büllur bulağa,
Bir bulağın nəğməsidir Burla Xatun.
Selə döndü, axıb getdi uzağa,

Ağ suların gur səsidir Burla Xatun.
Onu sudan seçmək olmaz,
Suyu ondan seçmək olmaz.

Aynışan

Bir ahdır, sinəmizdən qopdu o,
Haray kimi ömürlərə hopdu o.
Yerin, göyün nəfəsidir Burla Xatun!

Səhəriyyə

Günəş kimi səhər-səhər oyandı,
Atəş olub səmalarda o yandı.
Parlaq odun şöləsidir Burla Xatun!

İkinci kafir

Biri deyir suya döndü,
Biri deyir yandı, söndü,
Nə mənası burda yerin
burda göyün?
Anlamıram, adam kimi bir
söz deyir.

(susurlar)

Gedim mən Məlikə nə cavab verim?
Deyən, boğazımdan çıxacaq dərim.

(Kafir geri-geri çəkilib qaranlıqda yox olur)

İxtiyar

Fəlakət önündə mən təkcə qaldım,
Bir günün içində oğul, qocaldım.
Ələndi üstümə dünyanın qəmi,
Sındı qürurum da qanadım kimi.

Qısırca Yengə

Qudurub, sən bunun iştahına bax,
Köpək qaysavadan pay da umacaq.

Burla Xatun

Zəmanə əlimə bir xəlbir verib,
Deyib: su daşıyıb, bağ əkməliyəm.
Xəlbirlə bərabər bir səbr verib,
Səbrlə, dözümlə dərd çəkməliyəm...

Aynışan

Gəldi necə bağırdı,
Üzdən zəhər yağırdı.
Sözləri qan-qan dedi,
Cin idi, şeytan idi.

(Yengə Aynışanı qucaqlayıb bağrına basır)

Qısırca Yengə

Tanrım, niyə mənə övlad qıymadın
“Ana” çağrılmadı bircə yol adım.

(İşıq azalır. Məclis işıqlanır)

(İkinci kafir görünür. Məlik onun tək gəldiyini görüb daha da əsəbiləşir).

Hanı Burla Xatun?

İkinci kafir

(Dili dolaşır)

Mən... getdim... soruşdum...
Dedim: Burla kimdir?
Böyük hökmdar,
hərə bir söz dedi
qalmışam naçar.

(Şöklü Məlik qəzəblə var-gəl edir)

Şöklü Məlik

Deməli belə... Deməli gəlmədi...
Neynək... Qoy belə olsun!

Üçüncü kafir

Sizə deyəndə ki, qoyun bunları
Tikə-tikə edim, şişə çəkim mən,
Razı olmadınız. İndi buyurun
Bu azgın millətin önündə durun.

İkinci kafir

Eşitdin cavabı? Ürəyə bax bir.

Birinci kafir

Hə... ağır cavabdır... eşitdim...

İkinci kafir:

Nəyə hayıf?

Birinci kafir

Bu gecəyə, ay mayıf!..
Gözəllə səhəri açmaq savabdır.

İkinci kafir

Hə... Doğrudan heyif... Deyirəm bəlkə
Biz təşrif aparaq onun yanına,
Od salaq şərəblə şirin canına!

Birinci kafir

Öpüşüm qonsaydı dodaqlarına
Bayılıb düşərdi ayaqlarıma.

Üçüncü kafir

Kəsin lağlağını!

Şöklü Məlik

Nə olar, biz gözəldən naz da çəkərik.
Gedib lap önündə diz də çökərik.
..Eşit, Qazan!.. Dinlə, Qazan!
Torpağını torba-torba daşıtdırmasam,
El-obanı viran qoyub boşaltdırmasam,
Mən nəslini, mən soyunu əgər qırmasam,
Namusunu, qürurunu gör sindirəmsəm,
Ürəyim soyumaz, soyumaz, Qazan!
Hardasan, üzə çıx, qulaq as, Qazan!

(Gedərkən işıq sönrür)

İxtiyar

Ulu Tanrım, söylə, bu əzab nədir?
Kimlərsə məclisdə saqi gözdirir.
Kimlərsə öz zərif çiynlərində
Əzabdan yoğrulmuş dağı gözdirir...

(Məlik yarıqaranlıqda dayanıb diqqətlə onları süzür.
Həzin, yanıqlı nəğmə eşidilir)

Birinci kafir

Bu qəmli, kədərli görkəmlərilə
Yoxsa canlı deyil? Bir xəyaldılar?..

İkinci kafir

Nazlı pərilərtək verib əl-ələ,
Bəlkə durnalartək qanad çaldılar?..

Üçüncü kafir

Fəqət, nə bu hüzn, nə yanıqlı səs
İçimdə göynəyən kini ovutmaz.
Bu bayquş səsinə bənzəyən nəfəs
Hirsimin odunu əsla soyutmaz.

(İşıq zolağını keçib qadınlara yaxınlaşır)

Şöklü Məlik

Şövkətli xanımlar, əfv edin bizi,
Sizə yaraşmayır qaranlıq zindan!
Yanıqlı nəğməni dinləyib düzü
Kövrəldim, yaman.
Sizi sarayımda gördüyüm üçün
Şükürlər edirəm Tanrıya bu gün
Buyurun...

(Heç kim yerindən tərpənmir. Məlik səbrlə onları süzür)
(Sükut)

Məqsədim sizləri incitmək deyil.
Belə bir görüşü gözdüm neçə il.
Qazanın xanımı – bizim bacımız,
Hörmət göstərməkdir ona borcumuz.

(Sükut)

Sizi gözləyirəm, Burla Xatun, mən!

(Sükut)

Yaxşı, belə olsun, onda gətirin.

(İkinci kafir məcməyidə qaş-daşla bəzənmiş bir kəmər gətirir. Məlik kəməre işarə edir)

Budur Qazan xanın toy hədiyyəsi,
Onu çox sevərmiş öz sahibəsi.
Doğru deyirlər ki, ləl-cavahirat
Sahibinə sadıq olmayır heç vaxt.
İndi gəlin yaxın,
Diqqətlə baxın!

İxtiyar

Xəyanət edəcək bu gün, bu səhər
Əziz sahibinə qaş-daşlı kəmər?!.

(Qadınlar təlaşla məcməyidəki kəməre baxırlar. Məlik onların hər bir hərəkətini diqqətlə izləyir. Ağır bir səssizlik gətdikcə uzanır. Nəhayət, qadınların biri irəli çıxır)

Birinci kafir

Bəh, bəh, çox gözəldir, dünyaya dəyər.

Şöklü Məlik

Bu, ancaq yaraşar el gözəlinə.

Qısırca Yengə

Elədir, fəqət...

Üçüncü kafir

(istehza ilə)

O bəlkə özünsən?

Qısırca Yengə

Əlbət!..

Mənəm Burla Xatun.

Üçüncü kafir

Al, bağla belinə!..

Şöklü Məlik

Qaldırın niqabı,
Görək üzünü!

(İkinci kafir yaxınlaşıb niqabı qaldırır, Qısırca Yengə gözlərini çaplaşdırıb ona baxır)

İkinci kafir

Paho... Bu nədir?
Xalis ifritədir,
Küpəgərəndir.

Qısırca Yengə

Burda deyiblər ey,
Adımı sənə qoyum,
Səni yana-yana qoyum.
Buna bax,
Ay axmaq.

Nəyimdir mənim ifritə?
 O qədər gözəllər ərə vermişəm.
 O qədər cavanlar evləndirmişəm.
 İndi də öz vaxtım çatıb, yaxın gəl.
 Hüsni-camalına sən baxım, gəl.
 Yanağım balaca solub, nə olar?
 Dişlərim kəsərdən qalıb, nə olar?
 Al mən, lap elə sən deyənəm mən.
 Hə, sənə yaraşan elə mənəm, mən!
 Sənə oğul doğum, qucsun səni o,
 Kəssin nənəsinin əmcəyini o.
 Yedirtsin sənə ha...ha...
 Gəl, vaxt çevirim sənə toyunu,
 Gəl, deşim gözünü cüt barmağımla.
 Paçama keçirib yoğun boynunu,
 Boğaram beləcə tuman bağımıla.

(Cumur çəpgöz kafirin üstünə, üçüncü kafir onu saxlayır)

Üçüncü kafir

Bəsdır çərənlədin, ləçərin biri,
 Soyaram dərinini mən diri-diri.

Şöklü Məlik

Dayan! Səbrin olsun, görmürsən məgər?
 Nənəmiz qızılıb ər istəyir, ər!..
 Tumanbağısıyla qorxudur bizi,
 Çıxartmaq istəyir gözlərimizi.
 Bizim toyumuzu vaxt çevirən,
 De, kimin toyunda, qopub vay-şivən?
 Bəylərin, ərlərin, hanı, Qazan xan?

İxtiyar

Mən də axtarıram, xeyli zamandır
 Hər qılınc çalana demə Qazandır?!

Üçüncü kafir

Əzəldən elə dil qəhrəmanısız,
 Halaldır sel kimi axsa qanınız!

Qısırca Yengə

“Cücəni payızda sayın” – deyiblər.

Üçüncü kafir

Payızda cücəni kəsib yeyiblər.

Qısırca Yengə

Ömürlük gülübdür axırda gülən.

Şöklü Məlik

Axırda gülərsən, indisə dillən!
 Kimdir çinar boylu Burla Xatun?
 Göstər zərə tutum, ziynətə tutum.

Qısırca Yengə

Biz ki çox görmüşük ziynəti, zəri,
 Apar ver zövcənə, doysun gözləri.

Üçüncü kafir

Dilini dibindən çıxardaram, bil...

(Qamçı ilə onu vurmaq istəyir)

Qısırca Yengə

Qadına güc gəlmək kişilik deyil!

(Səhəriyyə irəli atılır)

Səhəriyyə

Əl saxlayın, dayanın,
 Yatmısınız, oyanın.
 Bu yurdun hər daşı, qayası Xatun,
 Bitən hər çiçəyin mayası Xatun,
 Əgər duya bilsən, anlaya bilsən
 Onun da hər sözü, qayəsi Xatun!

Aynışan

Durna idi üfüqlərdən endi, Xatun,
Doğma ana torpağına döndü Xatun,
Hər çiçəyin üzərində şəhdi Xatun,
Bu ellərdə səhər əsən mehdi Xatun.

Üçüncü kafir

Bizi ələ salırsız
Siz... siz...

Çiçək

Bəli, biz!
Bizik Burla Xatun
Burla Xatun biz!

Qısırcə Yengə

Nədir, kor olmusan?
Bir sil gözünü
Yaxşı bax, Burlayam,
yorma özünü.

Şöklü Məlik

(Əsəbi)

Rədd edin, gözlərim görməsin bunu!

Birinci kafir:

(İkinci kafirə)

Yaxşı olmayacaq bu işin sonu.

Şöklü Məlik

Bu qaş-daşlı kəməş Oğuz elində,
Məşhur bir gözəlin gözib belində,
Bu gün ilan kimi sarılsın yenə,

Əziz sahibinin incə belinə.
Çəkin ortalığa bunları bir-bir
Diqqətlə yoxlayın, söz kəməşindir.

(Birinci kafir kəməş götürüb qadınlara yaxınlaşır, bu vaxt ala-qaranlıqda dayanıb
baş verənləri izləyən Şiranə irəli çıxır.)

Şiranə

Ey böyük hökmdar,
Sizin dünya boyda ad-sanınız var,
Yaraşmaz qadınla sizə bu rəftar.

Şöklü Məlik

(fikirli)

Yaxşı, nə deyirəm, sən deyən olsun,
Qazanın qucdığı o incə belə
Gərəkmez bir başqa kişi toxunsun.

(Şiranə kəməş alıb qadınlara sarı gedir. Onlar təşvişlə ona baxırlar)

Birinci kafir

Burda deyiblər ey,
Gəldik şişlik iynə,
Gördük eşşək dağlayırlar.

İkinci kafir

hə, işlər düşdü dünyənə...
Bunlar necə məxluqdurlar?
Nə yalvarıb-yaxarırlar,
Nə susurlar.

Birinci kafir

Dinmə görək
Məlik yaman qəzəblənib
Xeyir olsun axırı...

İkinci kafir

Demə, demə... ə, adamın bəxti görək!
Heyf oldu, dəmi getdi çaxırın...

(Şiranə əlində kəmərlə Malikə yaxınlaşır.)

Şiranə

Sizə gərəkdir ki, düzünü deyim,
Burla burda yoxdur, mənim Məliyim!

Üçüncü kafir

Bu felə, inada dözülməz daha,
Bağlayın qolların, çəkin çarmıxa!

(Kafirlər qızların əllərini bağlayıb ağacın budaqlarından asırlar. Hər dən ipi dartır,
ayaqları yerdən üzülür)

İkinci kafir

Bu da ağa olub bizə haçandır?
Qudurub, özünü lap Məlik saydı...

Birinci kafir

Yavaş ol, eşidər, dinmə, amandır,
Qoy görək nə olur, di durma, haydı.

(İxtiyar ala-qaranlıqda görünür)

Üçüncü kafir

Sizin tale məcranızı gərək geri döndərək biz,
Qazan xana kinimizi kərək sizlə söndürək biz.

Burla Xatun

Qanlı Məlik, dinlə bizi.

İxtiyar

Bizi dinlə, qanlı Məlik.

Burla Xatun

Bir gün gələr gumbur-gumbur nağaralar çalınar.
Burması qızıl, tunc borular çalınar.

Çiçək

O gün igid, bəy ərənlər comərdliklə savaşırsın,
Su yerinə çaylarından ölüm axar, qan daşırsın.

Aynışan

O gün bil ki, ovxarlanmış polad qılınclar çatırlar.

Səhəriyyə

O gün yenə haça dilli, sivri oxlar atılır.
Uzaq vuran sür nizələr köksünü zəncilər.

Qısırca Yengə

O gün sizi, namərdləri, xəlvət-xəlvət yer gözlər.

İxtiyar

O gün sizi, Məlik, əcəl alar, yer gizlər...

Üçüncü kafir

O günün arzusu, həsrətilə siz
Hələ çox zarıyıb, inləyəcəksiz.
Qismət olmayacaq sizlərə o gün.

Şöklü Məlik

Bu günün dərini bu gün düşünün,
Yurdun viran olub, Ulusun əsir,
Xatun, bunlar sizə etməzmi təsir?

Aynışan

Gecələri pusqu qurdun,
Fürsət gözün oğru kimi.
Qazan xanım ova çıxcaq,
Viran qoydun sən elimi.

Səhəriyyə

Eşit, qandan, ölümdən də
Biz qorxmuruq, Kafir Məlik.
Tanrı qoysa, sağ qalarsaq,
Bizlər səni gəbərdərik.

Qısırca Yengə

Çox öyünən kişilərdə
Bir kişilik görmədik.
Əlinə düşmüş ikən
Ey kafir, öldür bizi.
Çal qılncı, kəs başımı,
Biz ki, qorxan deyilik.
Əslimizə, kökümüzə
Xain çıxan deyilik.

Çiçək

Ey murdar qanlı kafir
Onsuz da biz ölümdən,
Qandan qorxan deyilik.
Əslimizə, kökümüzə
Xain çıxan deyilik.

Burla Xatun

Əcəl vaxtı çatmayınca kimsə ölməz
Bərk yüyürək qazlıq ata namərd heç vaxt minə bilməz
Darılmayan, qırılmayan, dinsiz kafir, dinə gəlməz.

Şöklü Məlik

Susun...
Kimdir Burla Xatun?
Sən? Sən? Yoxsa, sən?

Aynışan

Mənəm.

Səhəriyyə

Mənəm.

Çiçək

Yox, mənəm, mən.

Şöklü Məlik

Yox, yox, sən deyilsən, yox, o da deyil,
O da, o da deyil, sən də deyilsən...
Taleyin yeni bir hədiyyəsisən,
Açın qollarını... gətirin, bəri.

Qısırca Yengə

Asta ye, boğularsan ha...

Üçüncü kafir:

Kiri... Dilotu yemisən, ləçərin biri?!

Şirənə

Səbr elə, əl saxla bir az,
Qıza əl qaldırmaq ərə yaraşmaz.

Şöklü Məlik

Daşdı səbr kasam, itil o yana...
Gərək dillərindən asam bunları.
Elə dağ çəkəm ki, Oğuz yurduna,
Adım çəkiləndə dona qanları.

(Çiçəyin saçlarından tutub sürüyür)

Burla Xatun

Mən dözə bilmirəm, çatlayır bağrım,
Tanrı, gözlərimə ensin qara su.

Yengə

Mənim də ağrımdır sənin bu ağrın
Unutma, fəqət –
Vətən namusudur ana namusu!

İxtiyar

Ensin gözlərinə, ensin qara su.

Çiçək

Ulus!.. Ulus!.. İgidim Ulus!..
Yetiş imdadıma, ümidim Ulus!

Qısırca Yengə

Dayan, binamus!..

Üçüncü kafir

Sus!

Burla Xatun

Durun, əl saxlayın, o bir uşaqdır.
Burlanı aramaq, gəzmək nahaqdır,
Ölüb Burla Xatun, torpağa dönüb!
Alışb, odlanıb, odlanıb, sönüb!
Sizə qurban gərək, ya Burla Xatun?!
Onun əvəzinə aparın məni
Doğrayın, yandırın, odlara atın!

Qızlar:

Haray Qazan, haray Qazan.

Şöklü Məlik:

Qazanı səsləmək hədəddir, hədəd,
Tutulubdur dili, qulağı kardır.
Elə bir haldadır ölümədən betər,
Haraya yetişməz, gözləri kordur.

Qısırca Yengə

Belin qırılsın, belin.
Əlin qurusun, əlin.
Qazanı qarğıyanda
Dilin qurusun, dilin.

Aynışan

Ağam Qazan, Salur Qazan
Ölmüsənsə diril, Qazan
Qılnc kimi sıyrıl, Qazan.

Şöklü Məlik

(Qəhqəhə çəkir)

Qılnc idi sıyrılmışdı,
Gen dünyada azdı o.
Obasından ayrılmışdı
Məzarını qazdı o.
Bu yollarda azan xan,
Şaqqalandı Qazan xan.

Səhəriyyə

Ölünsə, qan ağlaram,
Sel-su kimi çağlaram.
Ulayaram qurd kimi
Unudulmaz dərd kimi
Ürəyimdə saxlaram.

Çiçək

Yalan deyirsən, yalan,
Yalana qurban balan.
Donuz axı nə bilir,
Ölməz qurddan doğulan.

Üçüncü kafir

Qurd idiniz, qoyun olduz,
Qoyunluq çətin peşə.

Sizi bu halda görmək
Arzum olub həmişə.

Çiçək

A qatil, Qazançın öldü deyirsən,
Ölsə, qisasını özüm alaram.

Burla Xatun

Özünə sadıqdim sağlığında mən,
Ölubsə ruhuna sadıq qalaram.

(Birinci kafir qaranlıqdan çıxıb Şöklü Məlikə yaxınlaşır)

Birinci kafir

Hökmdar, əfv edin...

Şöklü Məlik

Nə olub, yenə?

Birinci kafir

İndicə bəd xəbər verdilər mənə.

Şöklü Məlik

Nə bəd xəbər, nə olub, de nə?

Birinci kafir

Çoban intiqama çağırıb eli,
Səsinə səs verib Türküstan əhli.

Şöklü Məlik

Çoban? Hansı Çoban?

Birinci kafir

Qaraca Çoban.

(Üçüncü kafiri yanına çağırır)

Şöklü Məlik

Qazanın qılıncı düşüb kəsərdən,
Çoban çomağına möhtacdır deyən.
Seçmə atlılardan götür bir dəstə,
Qarşıla onları "Yanar dağ" üstə
Keçirib qılıncdan hamını bir-bir,
Çəkib sürüsünü, tez bura gətir.

(Birinci kafirə)

Bağlansın dərələr, qorunsun dağlar,
Düşmən sinəsinə çəkilsin dağlar!
Kimsə bu yerlərə yaxın gəlməsin,
Burda bircə quş da uça bilməsin.

Birinci kafir

Baş üstə.

Burla Xatun

Söyüdlər bağında əyim-əyimdir.
Çünki tənhalığım sənsizliyimdir.

Xor

Söyüdlər bağında əyim-əyimdir.

Burla Xatun

Qazan... Qazan...

Çiçək

Ulus... Ulus...

Burla Xatun

Yer üzü müqəddəs, göy üzü məhrəm.
Sənsiz də bil, Qazan, mən səniniləyəm!

Xor

Yer üzü müqəddəs, göy üzü məhrəm.

Şöklü Məlik

Yenə bayquş kimi nə ulayırsız?
Ulamaq biçilmiş şux boyunuza,
Deyirlər qurd nəslə, qurd övladı siz,
Ağı dedirdərəm qurd soyunuza.

(Şöklü Məlik qadınların yanına qaydır)

Şöklü Məlik

Eşit, Burla Xatun, bu son amandır,
Mənim intiqamım, zülmüm yamandır.
Çıx önə, xilas et əzizlərini,
Oğlunu, elini, kənizlərini.
Burda and içirəm, nə qədər sağam
Səni sinəm üstə saxlayacağam.
Gedək bu görüşü şərəblə yuyaq
Dünya ləzzətini birlikdə duyaq.

Qısırca Yengə

Dinlə bizi qanlı Məlik, ey qursağı dar.

Xor

Bizə qan udduran, özü qan qusar.

Burla Xatun

Ala dağın aslanında kökümüz var.

Xor

Ala qaztək, otlamağa düzlərində bir ot qoymaz.

Səhəriyyə

Qorxu bilməz boz qurdumun erkəyində kökümüz var.

Xor

Qorxusundan çobanların qoyunları otarammaz.

Burla Xatun

Ulus adlı oğul verdik Qalın oğuz elinə.

Çiçək

Qazan gələr, Qazan coşar, qalxar atın belinə.
Qəzəbindən, nizəsindən, kimsə sizi qurtarammaz!

Xor

Qəzəbindən, nizəsindən, kimsə sizi qurtarammaz.

*(Şöklü Məlik bu çılğın qasırganın xofundan bir neçə addım geri çəkilir.
Sonra özünü ələ alır).*

Şöklü Məlik

Dayanın bir, durun bir.
Elə zülüm verəcəyəm, qanlı tufan əsəcəkdir.
Burla Xatun özü gəlib ayağıma düşəcəkdir.

(Üzünü kafirlərə tutub)

Durun, durun!

Siz – Ulusu.

Tez aparın, tez doğrayın.

Qara qovurma bişirin.

Sonra gətirib verin

Qoy iştahla yesinlər

Dəhşətdən titrəsinlər.

Qoy gurlasın ocaq odu,

Kim yeməse – Burla odur!

Burla Xatun

Ulu tanrı! Dərd çəkməyə səbr, dözüm ver,
Həyatın yolları qışdır, borandır.

İxtiyar

Dərdlilər dünyada yarım peyğəmbər,
Dərdsizlər dünyada yarım insandır.

(Hamı bu qərardan dəhşətə gəlir, heç kim yerindən tərpənmir, sanki ildırım vurur onları. Musiqi viyıldayan küləyə qarışıb şiddətlənir).

Burla Xatun

(İnildəyir)

Oğul... oğul...

Xor:

(Eyni ahəng)

Oğul... oğul...

Burla Xatun

Ulu Tanrı, uçsun səma, qoy titrəsin yer.

Xor

Ulu Tanrı, sən qatilə layiq cəza ver.

(Şiranə qaranlıqdan çıxıb Məlikə yaxınlaşır. Diz çökür.)

Şiranə

Ey Məlik, bir düşün, saxla əmrini,
Göylər də qarğıyar, lənətlər səni!

Şöklü Məlik

Burla Xatun bu torpağın anasıdır,
Ana sındı, xalq özü də sınısıdır.

Şiranə

Anaya göz dağı vermə, amandır,
Əmri dayandır...

Şöklü Məlik

Mənim qüdrətimi qoy bilsin Qazan
Mənim qisasımı görsün gerek o.
Burla xəbərini eşidən zaman
Gəlib qılıncıma diz çökəcək o.

Şiranə

Saxla bu əmrini, saxla, hökmdar.
Yurdun dağı-daşı od tutub yanar.
Saxla bu kinini, küdurətini,
Anaya yedirtmə oğul ətini!

Şöklü Məlik

Bəsdir, rədd ol burdan
Bil, öz yerini,
Məlik dəyişməmiş "Məlik"
Əmrini! – Tez olun!

(Kafirlər çıxırlar)

Şiranə

Sərkərdə qızıydım, məni qul etdin.
Əfsus, bu taleyi mən qəbul etdim.
Dedim ki, torpağım tapdaq olmasın,
Yadlar vətənimə ortaq olmasın!
Axı, öz elimin qızıydım mən də,
Bilmədim heç necə düşdüm kəməndə.

İxtiyar

Eşqə, sədaqətə açılan dünya,
Günəşli bahardır, şaxtalı qışdır
Mərdlik üzərində ucalan dünya,
Namərdlər önündə alçalmamışdır.

*(Qaranlıqda əriyib yox olur. Qızlar onun səsinə səssiz qalırlar.
İxtiyar dərdin əlindən qovrulur)*

Burla Xatun

Oğul... oğull... oğulll...

Xor

Ulus... Ulus... Ulus...

(Burlanın fəryadına cavab olaraq güclü ildırım çaxır. Bir anlıq çaxan şimşəyin işığında ağaca sarınmış Ulus görünür)

Burla Xatun

Oğul... Oğul!..

Ey doqquz ay qəlbim altında

Gəzdirdiyim oğul, oğul,

Döşlərimdən süd verdim oğul, oğul,

Zər qotazlı beşiklərdə lay-lay deyib,

Ad verdim oğul, oğul.

Ulus

Dur, ay ana,

Qalx, ay ana.

Sən ki, mənə uca dağsan,

Diz çökərmə, dağ, ay ana.

Burla Xatun

Yox, ay bala, ana üçün,

Övlad özü uca dağdır.

Onunçün də övlad dağı

Dünyada ən böyük dağdır.

Düşmək oğul ayağına

Alçalmaq yox, ucalmaqdır.

Mən neyləyim indi, oğul,

O qatilə qədər-qədər

Gedib şərab verimmi mən?

Ulus

Sus, ay anam, kəs, ay anam!

Burla Xatun

Səni xilas etmək üçün

Yoxsa onun, dilim gəlmir...

Yatağına girimmi mən?

Ulus

Nə deyirsən?

Bu sənmişən?

Sənin dilin necə qıydı,

Necə dedin bu sözləri?

Dilin-ağzın quruyaydı

Necə dedin bu sözləri?

Burla Xatun

Oğul... oğul... oğul...

Ulus

Dinlə ana...

Qoy ətimi

Parça-parça doğrasınlar,

Gümüş bıçaq

Qızıl şırım aç-aça doğrasınlar,

Gurlayaraq yansın ocaq

Tüstü qalxsın qucaq-qucaq,

duman-duman

Burla Xatun

Yox... oğul yox!..

Xor

Yox!.. Yox!..

Ulus

Min-min qartal uçub qanad

çalan yerdə

Bircə tərən az olanda

nolar, ana?

Burla Xatun

Günəş yallı qonur atlar olan yerdə.

Ulus

Bircə qulan az olanda
nolar ana?

Xor

Ağ qoyunlar çəmənlikdə
Erkən haray salan yerdə

Ulus

Bircə quzu az olanda,
nolar ana?

Burla Xatun

Göy dərələr gur çayları
Öz qoynuna alan yerdə.

Ulus

Bir bulaq su.
Az olanda, nolar ana?
Təki səni sağ olasan,
Anam mənim.
Bir də atam Salur Qazan,
Anam mənim!

(Şöklü Məlik qaranlıqdan çıxır)

İxtiyar

Anan bu gün sənə qənim,
Qazan oğlu igid Ulus.

Şöklü Məlik

Buyur Burla,
Son söz sənin.

İxtiyar

Ya oğlun!

Məlik

Ya da namus...

(Sükut)

Şöklü Məlik

Ocağı çatın!..

Çiçək

Əfv edin Ulusu,
Bizi atəşlərə, odlara atın.

Şöklü Məlik

Aparın!

(Birinci və ikinci kafir qaranlıqdan çıxıb kafirə yanaşırlar)

Çiçək

Tanrı, ucsun səma, qoy titrəsin yer.

Xor

Tanrı, sən qatilə layiq cəza ver.

Çiçək

Ey ana... necə anasan?
Niyə danışmırsan, niyə dinmirsən?
Üzə çıx, xilas et, öz oğlunu sən.

Şöklü Məlik

Axır ki,
Deməli, Burla burdadır.
De, görüm bunların hansı Burladır?
İndidən azadlıq verərəm sənə!

Səni qovuşdurram öz sevgilinə.
Mən özüm quraram sənə toy-büsat,
Axışar toyuna bütün el-elat,
Göstər Burlanı.

(Ağır sükut çökür. Çiçək başını qaldırır qadınlara yaxınlaşır. Onların qarşısında dayanıb kədərlə süzür. Birdən sərt halda Məlikə tərəf dönür)

Çiçək

Mənəm Burla Xatun.

Şöklü Məlik

(bağırır)

Aparın...

(Kafirlər Ulusa yaxınlaşırlar)

Çiçək

Bağışla, bir anlıq sarsıldım, ana!
Bağışla, düşürəm ayaqlarına.

Ulus

Var olun sizi,
İstəyiniz,
Hələ azmı yer üzündə?
Mənim kimi oğul bir də
Tapılmazmı yer üzündə?

Burla Xatun

Oğul... Oğul... Oğul...

Xor

Oğul... Oğul... Oğul...

Ulus

Məğrur dayan, vüqarla din
Eşitsən də düşmənlərin
Ölüm saçan qərarını,

anam mənim.
Gəl, sən övlad sevgisindən.
Uca saxla
Pak analıq vüqarını,
anam mənim.

(Burla Xatun öz ağzını qapayır ki, kim olduğu bəlli olmasın. Xor onu əhatəyə alır ki, kimin fəryad çəkdiyi bilinməsin)

Burla Xatun

Oğul...

Sağ ol, oğul...

Xor

Oğul... Oğul...

Burla Xatun

Kökü üstə məğrur bitən
Çinarımsan oğul, oqul.
Dağdan uca vüqarımsan
Oğul... Oğul...

Xor

Oğul... Oğul...

Burla Xatun

Qolumdakı dəyanəti
Qəlbimdəki sədaqəti
Tapşırıram oğul, sənə!
Rıqqət nədir bilməyəsən.

Xor

Rıqqət nədir bilməyəsən.

İxtiyar

Əvəzinə
Mən sinənə
Soyuq-soyuq daş qoyuram,

Ulus

Rıqqət nədir bilməyəsən.
Sən, ey doğma anam.

Burla Xatun

(Fəryad çəkərək)

Ey oğul, əlvida.

Xor

Ey oğul, əlvida.

Ulus

Əlvida anam.

İxtiyar

Ey oğul, salam.

Xor

Ey oğul, salam.

Ulus

(Səsi eşidilir)

Sa...lam...

İxtiyar

Salam, oğul... Salam, bala...

Qalam bala... sənsiz necə.

Qalım bala.

Tanrım,

Belə bir oğula necə qıydılar.

Səni yox, kaş mənə doğrayaydılar.

Çiçək

İndi gəl yuxusuz gecələrə döz
Nəçinmiş görəsən bu həyat, Xatun!

Qısırca Yengə

Əzabla bal yığan arılar kimi
Yığdığın balında indi bat, Xatun!

Səhəriyyə

Xəyalın gəzirdi bəyaz buludda,
Yatdı qara çuxan, sən də yat, Xatun!

Aynışan

Səninçün üfüqlər zülmətdir indi
Ancaq yuxularda aç qanad, Xatun!

İxtiyar

Sonsuz kainatın coşub dənizi,
Dumanda görmürük sahilimizi
Nuhun gəmisini göndər, İlahi,
Əsrin tufanından qurtarsın bizi!..

(Qaranlıqdan onların üstünə qanlı bir köynək atılır.
Qızlar dəhşət içində geri çəkirlər)

Aynışan

Ürəyimdə qanım dondu.

(Çiçək köynəyi götürüb bağrına basır.)

Çiçək

Qanlı köynək, bu onundur
Ulusundur, Ulusundur.

(ağı deyir)

Vay göz açıb gördüyüm,
Sevib könül verdim.
Vay ağ duvağımın
Sahibi Ulus!
Doğma torpağımın
Sahibi Ulus!

İxtiyar

Qarşıdakı uca dağın yıxılıbdır,
Qazan, sənın xəbərın yox.
Gur kölgəli şax budağın yıxılıbdır,
Qazan, sənın xəbərın yox.

Xor

De hardasan, harda Qazan!
Qoydun bizi, darda Qazan! Qazan!!!

Burla Xatun

Yanar bağrım, döndü qana
Buna necə dözsün ana?!
Oğul!.. Oğul!
El-obamın arxası oğul!..
Qarşı yatan qarlı dağın
ucası oğul!..
Qaralınca gözlerimin gur işığı,
Doğma vətən torpağının yaraşığı
Qızıl ilan sancmamışdan ağ bədənım şişir mənım.
Oğul dərđi ürəyımı deşim-deşim deşir mənım.

Çiçək

Quru-quru çaylara sən su gətirdin.

Səhəriyyə

Yaxşılığı uca bildin, pisləkləri sən unutdun.

Aynışan

Yan-yörənə, qonşulara özün kimi
Doğma oldun, ümid verdin.

Çiçək

Əlsizlərə sən əl tutdun.

Qısırca Yengə

Üryan gördün, keyindirdin,
Oba-oba sən at çapdın,
Dilək ilə birgə oğul güclə tapdın.

Burla Xatun

Ağ üzümə uzun-uzun dırnaqları çalımmı mən?
Yer üzünə dərđli haray salımmı mən
Üst-başıma, al qanıımı axıdımmı?
“Oğul, oğul” söyləməkdən yeri-göyü ağladımmı?
Övladıımı itirmişəm, quzu kimi mələyimmı?
Ulus deyə hıçqırımmı, inləyimmı?..

İxtiyar

Qara yallı Qazlıq ata yata-yata,
Qalın Oğuz ellərində qanad çalım deyirdim mən.

Qısırca Yengə

Oğluma bir ala gözlü gəlin alım deyirdin sən.

Burla Xatun

Gəlinimi ağ çadıra gətirməyi gözləyirdim.

İxtiyar

Mən oğlumu muradına, mətləbinə yetirməyi gözləyirdim.

Burla Xatun

Arzularım niyə belə gözdə qaldı, ulu Tanrım?

İxtiyar

Niyə belə tez bağlandı ümidlərin yolu, Tanrım?

(Birinci və ikinci kafir əllərində təst gəlirlər. Onlar təsti ortaya qoyub çəkirlər)

Birinci kafir

Yeyin, yağlı qovurmadır.

İkinci kafir

Əti yeyilən oğlanın

Bıqları burma-burmadır.

Birinci kafir

Ət deyil, e... lap xurmadır.

Qısırca Yengə

Ey Tanrım, harayım qoy çatsın sənə,

Dərdimlə dünyanı mən qoşa gözdüm.

Yaxşı ki, sən övlad vermədin mənə

Mən bu müsibətə dözə bilməzdim.

*(Burla Xatun və qızlar donmuş halda təstə baxırlar. Kafirlər qızları bir-bir
təstə tərəf itələyirlər)*

Kafirlər:

Yeyin... yeyin...

(Çəkilib qaranlıqda yox olurlar)

Burla Xatun

Hardasan, ey Dədəm,

Ey ulu Qorqud?

Səni səsləyirəm, bu anda, səni,

Arxa ol, kömək ol, gəl əlimdən tut
Eşit öz qızının ah-naləsini.

Qısırca Yengə

Səbr elə, mərd dayan

Biz yanındaıyq.

Bu dəhşət hamının qəddini əyib.

İxtiyar

Deyirlər namusu itə atıblar,

İt də yeməyib.

Xor

Namusu it də yeməyib...

Burla Xatun

Səbr elə söyləmək asandır, Dədəm,

Söylə, necə yeyim oğul ətini?

Səhəriyyə

Uca tutmalıyıq biz qədəm-qədəm

Vətən namusunu, el qeyrətini.

İxtiyar

Tanrı, gözlərimə ensin qara su,

Çiçək

Vətən namusudur, ana namusu.

Burla Xatun

Ensin gözlərimə, ensin qara su

Axı, mən anayam,

Yesəm boğazımdan aşmaz tikəsi.

İxtiyar

Ani ömürlərə səcdə edən kəs.
Əbədi həyata inana bilməz.

Xor

Ucalardan sən ucasan, ulu Tanrı,
Kimsə bilməz sən necəsən, ulu Tanrı,
Sən ki, yoxdan var olansan,
Yerə, göyə car olansan!

İxtiyar

Sən Adəmə tac qoyaraq şad eylədin,
Şeytanısa lənətlədin.
Bir günahçün qovdun onu öz qapından,
Söylə, necə bəs dözürsən,
İndi günah içindədir bütün cahan.

Burla Xatun

Ah, bu dəhşət, ah, bu vəhşət nədir, Tanrım?..
Qüdrətinə sığınmışıq, qadir Tanrı...

(Burla diz çöküb əllərini göyə qaldırır. Qızlar da diz çökürlər)

Xor

Ömrə çökdü duman, hey?..
Qara geydi cahan, hey...

Burla Xatun

Doğma oğul ətindən
Necə yeyim aman, hey...

İxtiyar

Pamal oldu cənnət, hey...
Hanı canda qüvvət, hey...

Burla Xatun

İsmət, mənə kömək ol.
Tut əlimdən qeyrət, hey...

İxtiyar

Yurda çatmır ünüm, hey...
Qoy şam kimi sönüm, hey...

Burla Xatun

Torpağımın yolunda
Mən torpağa dönüm, hey...

Xor

Torpağımın yolunda
Mən torpağa dönüm, hey...

(Burla Xatun təstə doğru sürünür, qızlar dəhşət içində bir-birlərinə baxırlar. Çiçək də təstə sarı gəlir, qızlar da otururlar. Burla Xatun əlini təstə uzadır, qızlar da əllərini təstə sarı aparırlar.)

Birinci hissənin sonu.

İKİNCİ HİSSƏ

Gecədir, qərribə bir səssizlik çöküb hər yana, külək də daha əvvəlki kimi coşub daşmır. Ağaca sarınmış Ulusun başı sinəsinə düşüb. Həzin, kədərli musiqi eşidilir, ağappaq geyinmiş bir qız qaranlıqdan sıyrılıb çıxır. O, yanıqlı bir səslə oxuyur...

Çiçək

Şəfeqlərdir qanadım,
Qəlbim işıq çilədi.
Yerlər məni qınadı,
Göylər müqəddəs dedi.
Belə qanad açaram,
Uçaram ha, uçaram.

(Ulus ağır-ağır başını qaldırıb səsi axtarır)

Ulus

Göy üzündə zeh qalıbdır,
Ora yəqin sən baxmısan.
Çiçək üstə şəh qalıbdır,
Söylə, yoxsa ağlamısan.
Şəhla gözlüm, ala gözlüm...

(Çiçək sanki onu nə görür, nə eşidir)

Çiçək

Ürəyinlə məni dinlə,
Sən bir səda – mən səs olum...
Parla, yanımda atəşinlə
Yanıb, yanıb sönməz olum...

Ulus

(Onu səsləyir)

Sevgim, canım mənim, ürəyim mənim
Məni tanımadın, Çiçəyim mənim?

Çiçək

(Öz aləmində)

O kəs gi, qəlbində yaşayır hər an,
Olar mı sən onu tanımayasan?..

Ulus

Eşit, ey gül xatun, ey Çiçək xatun,
Məhəbbət nurudur zərif qanadın.
Çiçəksən, zülmətdə açılarmısan?
Ətir tək dünyaya saçılarmısan?
Yoluna şəfəq tək mən düşəcəyəm.
Səninlə toy günü görüşəcəyəm.

(Birinci və ikinci kafirlər qaranlıqdan çıxıb Çiçəyə yaxınlaşırlar. Ulus onu xəbərdar etmək istəyir)

Şəhla gözlüm... ala gözlüm!..

(Kafirlər Çiçəyin başına tor salıb sürüyərək aparırlar. Ulus bağırır)

Şəhla gözlüm!.. Ala gözlüm!..

(Ulus çırpınır. İkinci kafir Ulusa yaxınlaşır, əlindəki dəhrəni onun boğazına dirəyir. İxtiyar ağacın arxasından çıxır, xırıltılı bir səslə gülürmü, ağlayırmı bəlli olmur. Onu nə Ulus, nə də ikinci kafir görür. Kafir dəhrəni qaldırıb onun başına endirir, ancaq dəhrə hər dəfə ağaca dəyir. Kafir getdikcə coşur, lakin heç cürə dəhrəni ona yönəldə bilmir.)

Hardansa uzaqlardan getdikcə yaxınlaşan ağır addım səsləri eşidilir, qərribə bir kölgə onlara doğru sürünür və böyüyüb hər tərəfi bürüyür.

İxtiyar

kölgəyə üz tutaraq...

Azmışdınmı, itmişdinmi?
Axirətə getmişdinmi?
A xan Qazan?
Harda idi, harda, Qazan?!

Kölgənin səsi

Qohum-əqrəbəli obam-yurdum...
Dağıldımı yuvam-yurdum?..

İxtiyar

Yurd-yuvamı talayıblar,
Qazan, sənəin xəbərin yox!
Yerində od qalayıblar,
Qazan, sənəin xəbərin yox!

Kölgənin səsi

Səni düşməni tapdaladı, anam-yurdum!

İxtiyar

Hökm eləyir torpağında indi kafir,
Tövlə-tövlə atlarını mindi kafir.

Kölgənin səsi

Obam köçmüş yurdu qalmış,
Qoca anam oturduğu yerdə qalmış.

İxtiyar

Ağbirçək qoca ananı
Aldılar xan, apardılar.
Uca boylu xatununu
İncə belli qızlar ilə
Odasından qopardılar.

Kölgənin səsi

Nər Ulusun ox atdığı – nişan qalmış,
Bəylərimin at çapdığı meydan qalmış...

İxtiyar

Oğlun Ulus qırx igidlə
Başı açıq, yalın ayaq,
Qolu bağlı olub dustaq.

Kölgənin səsi

Oğul!.. (inləyir)
Qaranlıq çökmüş, nuru sönmüş
Gözümün işığı oğul!..
Belimin qüvvəti,
Elimin yaraşığı oğul!..

İxtiyar

Qarşıdakı uca dağın yıxılıbdır,
Qazan, sənin xəbərin yox,
Kölgəli uca ağacın kəsilibdir, yox olubdur,
Qazan, sənin xəbərin yox.

(Burla Xatun ağ örpəyə bürünmüş halda qaranlıqdan süzülüb çıxır, öz-özü ilə danışır, oxuyurmu anlaşılmır.)

Burla Xatun

Yerimdən durum deyirdim
Gəzim, arayım deyirdim.
Oğluma bir ala gözlü

Gəlin alım deyirdim.
Muradıma, diləyimə
Yetirmədi Tanrı məni.
Harayıma yetişməsən
Qarğıyaram Qazan, səni!...

Kölgənin səsi

Siz gedəli, uca taxtım
Göydə ikən yerə dəydi
Oğuz eli, oğuz yurdu
Ağ çıxarıb qara geydi...

İxtiyar

Sən gəlincə ağam Qazan
Yaman yazdı tale yazan,
Səksəkəli düşündülər,
Daşındılar
Qorxdular ki,
Qonur atlı Qazan gələr,
Ulus deyib – oğul dilər.
Dedilər ki, tələ qurun,
Əl-qolunu çəkib burun,
Səs-səmirsiz başın kəsin,
Qoy al qanı yer üzünə
Yağış kimi səpələnsin.
Sonra onu qıyma-qıyma
Doğrayaraq ocağına qan çiləyin.
Sönüb getsin oğuz nəslə,
Torpağına kül ələyin...

Kölgənin səsi

Oğul!..
Qarşıdakı uca dağın
Zirvəsi oğul!..
Qalın oğuz ellərimin
Nər səsi oğul!..

(Ulus ağır-ağır sədə doğru dikəlir.)

Ulus

Bu sənmişən, bəyim ata?
Gəlmə dərdə sən yeni dərd qata-qata
Qayıt ata, sür atını
Uçuq tağlı evinə get,
Oğul dağlı evinə get.

Kölgənin səsi

Geri dönsəm,
Deyimmi ki, qıl örkən də
Ağ boynuna taxılıdır?
Məgər bu gün yer üzünün axırındır?
Burdan birgə qayıdırıq
Bu yerlərdə biz olmuşuq, biz də varıq.
Ağ əlləri arxasında
Burul-burul bağlı oğul.
Özünü mərd saxla oğul.
Eşit məni ey Ulusum,
Çəkinmərəm gəlsin bəla.
Getsem mənim bəs namusum
Hara getsin de, ay bala?

İxtiyar

Dön geri bax!
İllər, əsrlər boyu
Bu elin sərvəti namus olubdur.
Tarix yaddaşını xəncərlə oyum
Gör nələr dağılıb, nələr qalıbdır?!

Ulus

Ağam Qazan, atam Qazan
Bu kafir o kafir deyil,
Bu mənfurun öz adı var,
Əhriməndir
Oda, nura o, düşməndir.

Atdığı üç oxdan biri
boşa çıxmaz.
“Uf” demədən başlar kəsən
cəlladı var.
Tögdüyü qan yerə hopmaz... suda axmaz.

İxtiyar

(İstehza ilə)

Doğru deyir, əhriməndir
Beləsini görməmişən hələ sən də,
Adam kəsib, ətindən də
Yağlı qovurma bişirən
aşpazı var...
Qıyma-qıyma can doğrayar...

Ulus

Qayıt, ata, qayıt geri...

Kölgənin səsi

Gözünüzə qorxu çöküb,
Qəlbinizi qorxu söküb.
Kor bayquşlar niyə qonsun
Yurdumuzun çəpərinə?
Qorxu bilməz oğul gərək,
Dönə vətən sipərinə.

Ulus

Qayıt, ata, qayıt geri...

Kölgənin səsi

Oğul, kiri!
Qorxu can üşüdəndir
Nə namərdir, nə mərdir –
Düşmən elə düşməndir.

(İxtiyar xırıltılı səslə gülür)

İxtiyar

Ömrə qorxaqlıqla təməl qoyulmaz.

Çıraq öz dibinə işıq da salmaz,

Qorxaqlar qayalar üstə qum kimi

Yel vurur. Qumların izi də qalmaz.

Bu dünyanın yolu uzun,

Nə əvvəli, nə sonu var.

Qızıl dəvə karvanları

İlxı-ılxı Qazlıq atlar

Gəldi-keçdi qatar-qatar.

Köşəkləri, qulunları

Ayrı düşdü, mələr qaldı

Qara yoldan keçənləri

Dünya özü yola saldı...

Keçər illər,

Bu nəsillər karvan çəkən nəre dönər,

Diz bükülməz ərə dönər...

(Üçüncü Kafir bağıraraq bütün gücü ilə dəhrəni Ulusun başına çırpır. Ulus, Kölge, Burla xatun eyni anda fəryad çəkirlər)

Ulus

Ata!..

Kölgənin səsi

Oğul!...

(Burla Xatun diksinib yuxudan oyanır. Qızlar da səssə ayılıb ona baxırlar)

Qısırca Yengə

Ani bir sevinci varmı gündüzün

Ki, öz gəlişiyə yadımda qalsın?

Burla Xatun

Yuxumda bir qapı bağlandı bu gün

Bununçün deyirlər: qapın çırpılsın.

Qısırca Yengə

Yaxşı ki, oyandın,

Axı, sən həmişə bizə həyəndin!

Burla Xatun

İllərimi yaşadım mən bir andaca?

Qısırca Yengə

Hanı bir qapı gi, Tanrımız onu,

Yuxuda bağlaya, həyatda aç.

Burla Xatun

Saçımda ölümün gəzir buz əli,

Uzanır gecədən, gündüzə kimi.

Təsəlli istəmə, yalnız təsəlli,

Onu qəbul edim möcüzə kimi.

Çiçək

Tale, hara qaçaq sənəin əlindən?

Aynışan

Tale, hara köçək sənəin əlindən?..

Səhəriyyə

Yağdı yolumuza möhnət yağışı...

Qısırca Yengə

Dərdi, fəlakəti ovuda bilməz

Nə belə sızıltı, nə də göz yaşı

Ümidlə səhəri gözləyə, gerek.

Burla Xatun

Demirəm sərt sözü məndən gizləyin

Ümid də göyərsin göy orman kimi,

Həqiqət yerinə bir yalan deyin,
Onu qəbul edim ərməğan kimi.

Qısırca Yəngə

Yalandan ərməğan olarmı xanım,
Həqiqət nə qədər acı olsa da,
Cəfa da ondadır, səfa da onda.

Burla Xatun

Dərdlər dəryasında dərdimlə üzdüm
Mən baxtı seçmədim, baxt məni seçdi.
Dünyadan küsmədim, taledən küsdüm,
Ağrılı, əzablı vaxt məni seçdi!..

(O, qaranlıq doğru gedir, qızlar onun ardınca baxırlar)

Çiçək

Əzabdan çəkilib ərşə yuxusu.

Səhəriyyə

Elin namusudur, onun namusu.

(Burla Xatun qaranlıqda nə görürsə, təlaşla keri çəkilib, İxtiyar ala-toranlıqdan dayanıb onlara baxır)

Burla Xatun

Tale, hara qaçaq sənin əlindən?..

İxtiyar

Hey... Gidi dünya...
Kimləri yedi dünya,
Nə bircə aram oldu,
Nə doydum dedi dünya.
Vaxt vardı bu yerdə
Titrərdi düşmən
Qarabağ atının kişnərtisindən.

(Qəfildən qaranlıqdan Şiranə görünür, az qala, Burla Xatunla toqquşsun. Burla diksiniir)

Burla Xatun

Sən kimsən?

Şiranə

Mən?.. Şiranə...

Burla Xatun

Tanıdım... Ağanız göndərib yenə?

Şiranə

Yox... İnanın. Özüm gəldim...
Bir xəbər var... Lazım bildim
Tez çatdıram, ona... sənə...

Burla Xatun

Kimə, ona?

Şiranə

– Ona da... Burla Xatuna.

Aynışan

– Sən?..

Çox nahaq gəlmisən.
Burla yoxdur burda.

Yəngə

Hiyləgər boğular
Qurduğu torda.

Çiçək

Bizim hər birimiz
İndi Burlayıq.

Səhəriyyə

Rədd ol gözümüzdən,
Bu da sənə cavab
Burlaya layiq.

Şiranə

Mənə inanmırsız?..
Haqlısız, buna
Alçalar, sığınan alçaq qoynuna,
Mənim də sinəmdə ürək döyünür.
Hər günüm qaranlıq gecəyə dönür.
Çatdırım mən sizə gərək bir xəbər
Sonra "uf" demərəm ölsəm də əgər.

Burla Xatun

Qızım, ölüm niyə?
Sözünü söylə,
Ölüm yaraşmayır sən tək gözələ.

Şiranə

Sağ olun! Yaraşdı, ya yaraşmadı
Mənə haram oldu qadınliq adı.
Burlaya söyləyin ölməyib Qazan
Deyirlər bu xəbər yalandır, yalan.

Burla Xatun

Şad xəbər olasan, ay əziz balam!

(Onu qucaqlayıb öpür)

Şiranə

Burlaya deyın ki, oğlu da sağdır.
Hələlik! Sabahsa asılacaqdır!
Burlanı baş kəniz edəcək kafir
Ki, olsun Qazançın ən böyük təhqir,

Amma ki, başqadır sözümün canı
Güdaza verməyin o cür cavanı
Axı doğulmayıb o ölmək üçün

(Ağlayır)

O gəlib dünyaya sevilmək üçün.
Özümü yurduma qurban eylədim,
Ömrümü bir zülmət duman eylədim.
İndi işıq gördüm
Ulus adında
Parladı fələyin kainatında.

Burla Xatun

Sakit ol!

Şiranə

Siz düşün Burlanın ayaqlarına
Söyləyin ona,
Qoy üzə çıxsın,
Oğlu da, yurdu da gündüzə çıxsın.
Burlanı oğluyla mən qaçırdaram
nə qədər varam,
Sizlərə kənizəm... candan keçmişəm.
Mən artıq hər şeyi ölçüb-biçmişəm...

(Şöklü Məlik və üçüncü kafir gəlirlər. Üçüncü Kafir xoruldayan kafirlərə yanaşır.)

Şöklü Məlik

Bu qara bəxtini bil, özün seçdin,
Ölüm şərbətini çox erkən içdin.

Şiranə

Nədir mənim ömrüm?
Sonsuz zülümdür.
Alçaqla yaşamaq özü ölümdür.

(Şöklü Məlik dəhrə ilə Şiranəni vurur, göy guruldayır, qızların fəryadı eşidilir.)

Şöklü Məlik

Aparın, qoy qanı axmasın yerə
Aparın, yem olsun qart köpəklərə!

Üçüncü kafir

Tez qalxın, sizə nə tapşırıb ağam?
Beləmi qorunar dərələr, dağlar?
Keşik çəkənlər də yatar, xoruldar?
Sizinlə mən sonra danışacağam!..

(Ani olaraq hər tərəfə qaranlıq çökür. Musiqi Şiranənin nəğməsinə çevrilir.)

İxtiyar

Təbiət qoynunda verib baş-baş,
Gecə də uyuyur, səhər də dünya.
Qızıl piyalədən, zər piyalədən
Şərbət də içilir, zəhər də, dünya!..
Çəmən soluxmayır solsa bir çiçək,
Şəhid olanlara öldü deməyək.
Oğul, yorulmuşam, əldən düşmüşəm...
Bilmirəm, başıma nə çarə qılım.
Nə səndən soruq var, nə də anandan,
Ağrı da qoymur ki, qoymur bircə an,
Yatım, gözlərimin acısını alım.

İkinci kafir

Gördünmü sən, necə həngamə qurdu
Özünü göstərüb, gözə soxurdu.
Necə danışdı o, düşük-düşük
Sanki atasını biz öldürmüşük.

Birinci kafir

Öldürən öldürüb, dağ çəkib buna
Hikkəsi az qahr ərşə dayana.

İkinci kafir

Bəli, yaman olur, it quduranda
Başa bəla açar bu kin-kidurət.

Birinci kafir

Atası bir türkə nöker olanda
Guya ki, çörəyə edib xəyanət
Onunçun üzülüb başı bədəndən
Belə qəzəblidir bu da o gündən.

İkinci kafir

Vay, yazıq! Bunları bilməmişəm mən...

(Şiranənin səsi getdikcə əriyib itir. Dərin bir səssizlik çökür hər tərəfə. Məlik yaxınlaşıb bir-bir onları süzür, qızlardan birinin qarşısında dayanır.)

Şöklü Məlik

(İstehza ilə)

Vay... Vay...
Sizi insafsızlar necə sarıyıb?..
Ayıbdır, doğrudan ayıb...
Yəqin qolunuzu kəndir incidir?..

Qısırca Yengə

Can, can...
Ürəyiniz necə incədir?..

(Məlik ağrıdan bir dizi üstə çökmüş Səhəriyyənin saçından tutub qaldırır)

Şöklü Məlik

– Əlbəttə, incədən incə
Bax, bunu mənəcə.
İlk öncə
Ala gözlərindən
Öpüb, oxşayasan

Sevəsən gərək.
Əvvəl yavaş-yavaş
Soyundurasan,
Al-qızıl şərabda
Yuyundurasan.
Sonra da başını
Kəsəsən gərək.

İxtiyar

Günahkar bu işdə yazı yazandır.
Döyüşdə uduzdun çək, bu, cəzandır.

(Səhəriyyə canını dişinə tutub dözür və qəfildən çılgıncasına qəh-qəhə çəkib gülür).

Səhəriyyə

Burnundan uzağı görməyən Məlik
Bilin ki, son sözü biz deyəcəyik!..

Aynışan

Gələcək torpağın mütləq sahibi,
O zaman görərik əsil qalibi.

(Məlik bir anlığa susur, sonra bərkdən gülür)

Şöklü Məlik

Millət görməmişəm bu millət kimi,
Udur yalanı da həqiqət kimi.

Qısırca Yengə

Sən mənə qulaq as, bir azca dayan
Milləti anlamaz, millət olmayan.

Şöklü Məlik

Qart toyuq tək qaqqıldama hində sən
Millətsən?..
Bəs niyə belə gündəsən?..

Burla Xatun

Döyüşdə kim udar, kim də uduzar.
Fəqət udmağın da ləyaqəti var.

Şöklü Məlik

Güc kimdə – şərəf də, şöhrət də onda.

Çiçək

Ədalət kimdədir, hörmət də onda.

Şöklü Məlik

Cəfəngiyyatdır!
Qazan ədalətlə də, nəyə çatdı?
Dünya gah həlimdir, gah da ki, sərtidir,
Ədalət özü də bir siyasətdir.
Bəzən qüvvə lazım, bəzən də kələk
Qalxıb ucalmaqçün əyilmək gərək!..
Bunu yaxşı bilir, yəqin Qazan da?

Qısırca Yengə

Dinlik axtarırdı Qazan cahanda.

Şöklü Məlik

Onda bəs yığdığı min-min qoşunlar?

Səhəriyyə

Düşmən çəpəridir həmin qoşunlar.

Şöklü Məlik

Gördük... ha... ha...
Sizi çəpəriniz yaman qorudu.

İxtiyar

Xəyanət önündə gücsüzdür ordu.
Əsrlər keçsə də, illər ötsə də
Dünyadan nəsillər gəlib getsə də,
Necə vardırılsa, elə qalıblar,
Dünyanı aldadıb qana salıblar.

Şöklü Məlik

Qazanın belini qırandan bəri
Sizə ən qiymətli hədiyyələr var –
Sizindir bu elin nazlı, füsunkar,
İncə bel, qamətli, şux gözəlləri.

(Dəliqanlıların vəhşi bağirtısı yüksəlir. Qızlar qorxaraq bir-birinə sıxılırlar. Bir tərəfdən pələng nərlitisi eşidilir)

İki yolunuz var:
İntibah edin.
Ya sərxoş, dəlisov
əsgər ağuşu,
Ya da pələngimə
Qurbanlıq əti.
Seçin: ya şərab, ya da göz yaşı,
Açın qapını.

(Pələngin qorxunc bağirtısı qulaq batırır. Birinci, ikinci və üçüncü kafirlər qızlara yaxınlaşırlar, hardansa kafirlərin, "yox, bura, bura" deyərək dəlisov qışqırıqları eşidilir, onlar gah yaxınlaşan, gah da pələngin səsi gələn tərəfə boylanırlar. Burla göz yaşları içərisində tərpənməz dayanıb. Qaranlıqdan İxtiyar görünür, onun baxışları uzaq məchul bir nöqtəyə dikilib. Birinci kafir Səhəriyyənin qolundan tutub özünə doğru çəkir. Səhəriyyə çırpınır, kafirin iyrənc ehtiraslı mırıltısı onu daha da qorxudur.)

Səhəriyyə

Ey Dədəm Qorqud!
Qoyma ürəyimdə işıq, nur sönə,
Gəl ki, ölməyə də qüvvət ver mənə,
Ey Dədəm Qorqud!

Qısırca Yengə

Binamus, əl saxla!

Birinci kafir

Yox, gerek kef versin bu gözəl mənə,
İçərim qanını şərbət yerinə.

(Səhəriyyə onun alından qopub qaçır, o biri kafirlər də birlikdə onu qovurlar. İşıqlar azalır, yalnız nazik işıq şüası altında Səhəriyyə, Burla Xatun və İxtiyar görünürlər. Pələngin nərlitisi daha da yaxınlaşır.)

İxtiyar

Ürəkdə işıq, nur, göydə işıq, nur,
Bir budaq sınısa da, ağac qurumur,
Əgər işıq sönsən ürəyimizdə
Quruyar ağac da, sönərik biz də...

Üçüncü kafir

(Gəlir)

Hökmdar.

Şöklü Məlik

(Əsəbi)

Nə var?!

Üçüncü kafir

(Gərgin)

Çoban qan eylədi, tufan eylədi.
Doğma qardaşı da qurban eylədi.
Atdıqca sapandı dağın başından,
Bir iz də qalmadı bizim qoşundan.

(Qızların üzündə sevinc gəzir)

Şöklü Məlik

Mənim ən qəhrəman qoşunum varmış,
Bir yoluq çoban da sizi qovarmış!

Burla Xatun

(Həyəcanla)

Göylərdə qartal tək çırpınan

Xor

Bizik!

Burla Xatun

Tanrıya, taleyə tapınan

Xor

Bizik!

Burla Xatun

Əzəldən düşmənlik biz qaranlığa
Əgər düşünsəniz bircə anlığa
İnsan doğulmayıır alçalmaq üçün,
Əyilmək nə lazım ucalmaq üçün?!
Ucalar yurdunu ucaltsa hər kəs...

Şöklü Məlik

(Hiddətlə)

Kəs!..
Bədir!
Daha bəs!..
Diliniz açılıb, indi dinərsiz,
Bu tərs inaddan da, yəqin dönərsiz.
Edam quracaqam, bu anda edam!
Yetər!!
Sizinçin ölüm var, ölümdən betər.
Sizə qan şərabı içirəcəyəm,
Hamını qılıncdan keçirəcəyəm!
Gətirin onu!

(Halsız Ulusu gətirib yerə atırlar).

Çiçək

Sən sağsan, Ulus
Ay ığdım Ulus, aslanım Ulus!

Burla Xatun

Qara qıyma gözlərini yuxu almışdır daha.
O uzanmış qol-qıçını oğul, yığışdır daha.
Üz-gözündən can qalıbsa, oğul, xəbər ver mənə.
Qoy açılsın torpaq üstə dürlü-dürlü sirr mənə,
Qara başım qurban olsun, oğul, sənə!

(Ulus tərpənir. Burla Xatun onun sağ olduğuna əmin olub, sevincini güclə gizlədərək
kənara çəkilir)

(Çiçək halsız Ulusun başını ağuşuna alır).

Xor

Ulus... sağmış...

Burla Xatun

Ulus... sağmış...

Qısırca Yengə

Ulus sağdır, Burla Xatun.
Gözün aydın, gözün aydın!
Gözün aydın.
Burla Xatun!

Ulus

Göy üzündə zeh qalıbdır,
Ora yəqin sən baxmısan,
Çiçək üstə şəh qalıbdır
Söylə, yoxsa ağlamısan?
Şəhla gözlüm, ala gözlüm!

Çiçək

Ürəyinlə məni dinlə,
Sən bir səda – mən səs oldum...
Parla, yanıma atəşinlə

Yanıb, yanıb sönməz olum...
Bu, sənmişən?.. Bu, sənsən?
Ulus, sənmişən?

(Üzündən qanı silir)

Ulus

Sevgim, canım mənim, ürəyim mənim,
Məni tanımadın, Çiçəyim mənim?

Çiçək

O kəs ki, qəlbində yaşayır hər an,
Olar mı sən onu tanımayasan?

Ulus

Şəhla gözlüm, ala gözlüm.

(Məlik gəlir. Ulusun saçından tutub başını qaldırır)

Şöklü Məlik

Sən hələ çox gəncsən, mənə qulaq as!
Qadında sədaqət, dəyanət olmaz.

Üçüncü kafir

Bir tava qovurma verdim onlara,
Dedim bişirilib sənin ətindən.

Ulus

Onlar da yedilər?

Şöklü Məlik

Əvvəl anan yedi o qovurmadan,
Sonra da sevgilin...

Ulus

(Sevinclə qızlara baxır)

Doğrudan?

Üçüncü kafir

İnanmayırsan?

Ulus

Anam yeməsəydi, anam deməzdim.
Yarım yeməsəydi, canım deməzdim.

Şöklü Məlik

Sən mənə qulaq as, ey cavan oğlan.
Çıxdın ləyaqətlə sınaqlarımdan.
Bildim ki, məğrursan, dəyanətlisən.
Sənə həqiqəti deməliyəm mən...
Bilirəm, ağırdır ata ölümü,
Neyləyək, belədir taleyin hökmü.

Ulus

Yalandır, yox, sənə inanmıram mən.
Ata... Ölümünə inanmıram mən.

Üçüncü kafir

Ağırdır ata ölümü...
Belədir taleyin hökmü...

Şöklü Məlik

Bəlkə bir sözün var ölüm qabağı?

Ulus

(qəzəblə)

Hazıram edama qan içən yağı.

Üçüncü kafir

(qəzəblə)

Qalx!.. Qalx!.. Öz əlinlə göstər ananı.
Qurtar öz canını, onun canını.

Ulus

Satmısan ananı yəqin bir vaxt sən.

Üçüncü kafir

Sus!

Ulus

Onunçun mənə də təklif edirsən.

Üçüncü kafir

Sus!

Çanın çıxacaqdır,

Əlimdə sənin,

Lənət mənim olsun,

ölüm də sənin.

Səhəriyyə

Görən rəzaletin sərhəddi varmı?

Aynışan

İnsan da bu qədər rəzil olarmı?

Üçüncü kafir

Budur, son sözünüz, bu son nəfəsdə?

Şöklü Məlik

(qəzəblə)

Nə qədər çinar var bu torpaq üstə

Mən dar ağacına çevirəcəyəm.

Ulus

Bizə biri bəsdir asmağa səni!

Şöklü Məlik

Dara çəkəcəyəm bütün ölkəni.

Çalın, qoy gurlasın yenə qavaldaş,

Tarixdən bu millət silinsin gərək!

Hər vaxt toy-bayramda dinən qavaldaş

Ölüm təbilinə çevrilsin gərək!

(Qavaldaş səslənir)

Burla Xatun

(Dədə Qorqudu çağırır)

Dədəm, hey:

Aqac sındı budaq oldu,

Budaq sındı, yarpaq oldu,

Yarpaq düşdü torpaq oldu

Dədəm hey!

Səllər daşan çaya döndü,

Qəm susmayan haya döndü

Dədəm hey!

(Çinara üz tutur)

Kölgəsində göz açdığım

A doğma çinar ağacı,

Kimlər etdi söylə səni

dar ağacı?

Çiçək

Sən ey ulu ömürlərin

mənəsi ağac,

Ağac-ağac, bu ellərin

anası ağac!

Aynışan

Daşqın-daşqın ağ suların körpüsü ağac,

Belə ağac bitirməyib yer üzü, ağac?

Səhəriyyə

Büllur ağac, ağacların təmizi ağac.

Qısırca Yengə

Qara-qara ümmanların gəmisi ağac.

Burla Xatun

Kimlər etdi söylə səni dar ağacı?

Xor

A doğma çinar ağacı!

İxtiyar

Oğul, oğul...

Bu necə haraydı, bu necə sədi?..

Gözlərim qaraldı, ürəyim əsdi...

Bir qulaq as... Elə bil ki, qurd ulayır...

Gör bir necə nalə çəkir,

Elə bil ki, göy çatlayır, aləm çökür,

De, haray çəkənə hay verən hanı?

Axı, haray tutub düzü-dünyanı

Bu necə obadı, necə mahaldı?

Hamısı kar olub, hamısı laldı?

Beləcə hayqırıb, göynər oğul, daş.

Ağrıdan qovrular, ağlar qavaldaş!..

Burla Xatun

Parçalan, ey ürək,

Dağıl, ey aləm.

Mən daha, mən daha dözə

bilmirəm!

(Qəfildən göy gurultusu eşidilir, çaxan şimşəyin şüası Burlanın başı üzərində donub qalır, getdikcə artır və onu gur işıq selinə bürüyür. Qazan xanın səsi bu işıq selindən qopub eşidilir.)

Qazanın səsi

Niyə göynəyirsən xan qızı, böylə?

Nədir qəlbindəki bu ağrı, nalə?..

Burla Xatun

Dərdimiz gör necə tüğyana gəlib.

Qazanın səsi

Yox,

Qorxu qəlbinizə hakim kəsilib.

Çıxarın, bu xofu ürəyinizdən.

Burla Xatun

Bunu demək asan, etmək çətindir

Oğuldanmı keçim, qeyrətdənmi mən

Oğul da, qeyrət də axı sənindir.

Qazanın səsi:

Qisas qiyamətə bilin ki, qalmaz

Susmaqla namusu qorumaq olmaz.

Bununçun ölüm də, qan da gərəkdir.

Burla Xatun

Bu sınaq önündə sınaq ürəkdir.

Axır nəfəsimdir, de, nə edim, nə?

Qazanın səsi

Qanlı bir intiqam görünür mənə.

Yoldayam, gəlirəm qisas naminə!

(Burla özünü tanıdır)

İxtiyar

(çırpınır)

Ulu göylər.

Ulu göylər,

Bu ola bilməz!

Elin namusunu unutsa

hər kəs,

Ona ləkə salsa hər kəs,
Ona kölgə salsa hər kəs
Ruhum yanar, odum söner
Külə döner, külə döner...

Burla Xatun

Oğul, bağışla ki, daha dözmürəm.
Oğul, ayağına səcdəyə vardım.
Dünyanı çulğayan bir ahu-zaram.

Ulus

Ətimi yesəydin bağışlayardım.
Özünü tanıtdın bağışlamıram.

Şöklü Məlik

Axır dilə gəldin, dilləndin, dindin.
İlk andan bilirdim, sən elə səndin.
Gəlib ayağıma beləcə endin.
Bu idi istəyim, bu idi andım.
Bu qara gözləri, al dodaqları
Özümə ərməğan edirəm indi.
Bu elin qamətli, uca çınarı
Qurbanlıq deyirəm sənə Ulusu.

(Məlik Burlaya yaxınlaşır, başından örpəyi çəkir)

İxtiyar

Ensin gözlərimə, ensin qara su.

Ulus

Ula qurdum, ula, vaxtdır.
Bu xəyanət, bu rəzalət
Qazan xana çatacaqdır.
Yandı içim, ulu Tanrım
Qəfil dərdə dözmək üçün

Mənə bu gün
Sən göylərin gücünü ver.
Dilim gəlmir ana deyəm.
Bu günahın, xəyanətin
Əcrini ver.

Şöklü Məlik

(Burla Xatunun hörüklerini oxşayıb aparırkən)

Gedək, səni öpüm, əzizləyim mən,
Sənə hərəmlərin tacı deyim mən.

Qısırca Yengə

Yanıb külə döndüm, cızdağım çıxdı
Niyə qara gəldi yurdumun baxtı?
Qazanın çörəyi haramın olsun
Ay belin qırılsın, gözün oyulsun!..

Çiçək

Elin qeyrətini tapdadın, atdın,
Binamus, biqeyrət ayaqlar altıda
İnsan öz evini belə yıxarmı?
Müqəddəs olan da dönük çıxarmı?!

Aynışan

Alçalıb, ucaltsan qəvi düşməni
Odum tutsun səni, yandırsın səni!..
Şərəf verməkdənsə şərəfsizlərə
Pələngə yem olmaq xoşdur bizlərə!

(Qızlar Burladan üz döndərüb pələng nərlitisi tərəfə gedirlər)

Ulus

Tanrım, tez ölüm ver,
Partlayır ürək.
Cəllad, yalvarıram,
Kəndiri tez çək.

Burla Xatun

Saxlayın onları!

Şöklü Məlik

Saxlayın!

(Gözetçilər qızların qarşısını kəsməyə çalışırlar.)

Şöklü Məlik

Gedək.

Burla Xatun

Gedək...

(Burla Xatun qızları və oğlunu süzərək)

Dövlət istəyirdin, qoy sənin olsun,
Bu yerin qucağı məskənin olsun.
Torpaq istəyirdin, qoy bilsin aləm,
Sənə özün boyda torpaq verirəm.
Ötsün qanlı aylar, əzablı illər.
Qoruyaq mərdliyi, dəyanəti biz,
Sizə miras qalır bu gün, ay ellər
Vətənə, torpağa sədaqətimiz.

(Qəfildən dəhrəni Şöklü Məliyin əlindən alır)

Ulu Tanrım!

Onu arzusuna yetirmək üçün,
göylərin gücünü mənə ver bu gün!
Oğul!

(Burla Xatun qeyri-insani bir səslə bağırır, dəhrə göydə şimşək kimi parlayıb yox olur, göy guruldayır, eyni anda İxtiyarın nəbəsi ildırım kimi çaxır. Hər tərəf qaranlığa bürünür, yalnız zəif işıq şüası İxtiyarı bürüyür.)

İxtiyar

Tanrım ulu, odum ulu.
Xalqım ulu, yurdum ulu.
Kəşməkeşli ömür yolu,
Əzab dolu, hünər dolu.

O da haqdır, bu da haqdır,
Əzab bizə dözüm verdi,
Övlad eşqi, torpaq dərdi,
Tarix boyu var olmaqdır,
Yaşamaqdır...

(O, yerindən qalxır, dərinliyə doğru gedərkən uzaqlardan səslər ucalır və getdikcə guruldayaraq axan selə çevrilir)

Dədə Qorqud:

Qarlı uca dağların yıxılmasın,

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Dədə Qorqud

Kölgəli göy ağacların kəsilməsin!

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Dədə Qorqud

Abad-abad obaların dağılmasın,

Xor

Ey Vətənim, Odlar Yurdum!

Dədə Qorqud

Üstündən nur əkilməsin,

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Dədə Qorqud

Coşğun axan büllur suyun qurumasın,

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Dədə Qorqud
Kəs kökünü hər alçağın, yaramazın.

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Dədə Qorqud
Çaparkən ağ boz atların büdrəməsin.

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Dədə Qorqud
Vuruşanda zağlı polad qılıncların gödəlməsin.

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Dədə Qorqud:
Anaların ayaqaltı cənnət olsun.

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Burla Xatun
Ağ saqqallı atalara hörmət olsun.

Xor

Ey Vətənim, Odlar yurdum!

Burla Xatun
Düşmənləri sən kül eylə, ulu Tanrı!
Duamızı qəbul eylə, ulu Tanrı!

Hamı

AMİN! AMİN!

SON

ARİF ABDULLAZADƏ

ULU QORQUD

(poema)

1

Qalxıbanı yerindən duran iyit!
Yelisi qara atını minən iyit!
İri qoblu ala dağdan düşən, aşan,
Axıntılı görklü suyu dəlib keçən,
Ata danla yerindən duran iyit!
Nə iyitsən?
Bədöy atın oynadıb gələn iyit!
Nə iyitsən?

Ulu Qorqud,
sağ əcdadım, öğuz nəslim, qopuz səslim,
bəri gəgil,

başə keç,
bu günümün süfrəsinin başına yığ
ulu nəvələrini –

ötənlərdən danışaq,
torpaq altdan, zaman üstədən,
qayalardan, dağlardan,
uzaq-uzaq çağlardan
mərd səsləri ucalan

ərənlərdən danışaq.

Ulu Qorqud,
ərənlərin

yad nəfəsli yağıları,
doğma səslə, yad həvəsli xainləri,
Ala dağın, Qazılıq dağın
yaşıl ətəklərində
al qanına boyayıb,
zaman-zaman bağqalaşdı, dəyişdi,
nəsil-nəsil, əsr-əsr

yollar üstə toz qoparıb,
dağ başında tonqallanıb,
yurdumuzun allı-güllü,
alov dilli sinəsindən
nə qədər yad iz qoparıb
bu günümlə görüşdü.

Bu yollarda

necə-necə mərdlərin
nakam qaldı, şəhid düşdü,

necəsinin

dünyamıza təzə-təzə açılan

mərd gözləri

ömrü boyu bircə dəfə sevinmədi,

işıq oldu, mayak oldu, yol oldu

neçə-neçə mərdliyə,

sən dünyanın işinə bax,

xainlər də ölüb getdi, mərdlər də,

xainlik də diri qaldı, mərdlik də.

amma biri qoşun-qoşun,

biri tək.

İgidliyə qəhrəmanlıq da dedilər,

mərdlik də,

cəsarət də, qorxmazlıq da,

ərlik də...

xəyanətin tək oldu, adı da,

mənası da,

tək qaldı dünyası da.

Namərdlik də dedilər xəyanətə

bəzən,

amma o da mərd sözünə qoşulmasa

ölüdür,

satqınlıq da dedilər,

satmağa mərdlik adlı

bir kainat olmasa,

o da çoxdan qurumuş,

unudulmuş bir çaya

ildə bir dəfə gələn

xəfif bahar selidir.

İgidliyin yüz əsrli, yüz dövranlı
mənası,

zaman-zaman mənalara qovuşdu,

dolaşdı ağızlarda,

dolaşdı dövrənlərdə,

xainliklə tək oldu, yalnız oldu,

tək oldu nağıllarda,

tək oldu dastanlarda.

Ulu Qorqud,

ulu nəvən, ulu babam Koroğlunun

igidləri qoşun-qoşun,

Həmzəsisə tək oldu,

Koroğlu öz elinə,

arzusuna, ümüdünə, inamına,

sevgisinə, vəfasına arxalandı,

Həmzə təkə xəyanətlə əlbir oldu.

Mərdlik

bütün imanlara

çəşid-çəşid, böyük-küçük

arzu, ümid, xeyir, işıq,

azad ömür payladı,

insanlığı

ümid dolu, işıq dolu sabahlara

hayladı.

Xəyanətin insanlara payladığı

"töhfəsi" də tək oldu,

şər oldu, pislik oldu.

Mərdlik ümid yolunda

içindəki dünyada

haqqın çağırış səsi,

haqsızlığın naləsi,

nəşəsi yollarında

təkə onun yolunu gözləyən

lal gözlərə

bir də baxmaq həvəsi,

həyat adlı sevincin,

həyat adlı kədərini

nəşəsi yollarında
 vuruşdan yorulmadı,
 gəncliyinə, ömrünə,
 həyatına da qıydı,
 torpağına, elinə
 namusuna qıymadı.
 Vuruşdu zaman-zaman,
 vuruşdu əsrlərlə,
 öldürüldü, dirildi
 dünyaya ömür-ömür
 qayıdan nəsillərlə.
 Mərdlik dağlar başında
 el-obanı yağı üstə haylayan
 tonqallar da qaladı,
 bəzən qılinc gücünə
 neçə ocaq söndürdü,
 neçə ömür taladı.
 Beş-on gözü qanlının
 kor nəfsi, hərisliyi
 sözlü-səsli bir yurda
 çəkilməz bir yük oldu,
 əməl zora çevrildi
 bircə anın içində –
 mərdlik namərdlik oldu.
 Bir torpağın, bir elin
 nə qədər
 çinar boylu qəhrəman oğulları
 bir kollu çəpər üstə,
 qıyğacı baxış üstə,
 bir arşın, qarış üstə
 bir-birinin qanına,
 eşqinə susadılar,
 baxıb sevindi yadlar,
 göy üzündə Günəş də
 yerə baxıb tutuldu –
 mərdlik namərdlik oldu.
 Mərdlik qılinc da çaldı,
 saz da,

Mərdlik şeir də yazdı,
 bənzərsiz bir nəğmə də yaratdı,
 təkrarsız bir söz də.
 Tonqallarda yandırıldı,
 dərisi də soyuldu mərdliyin,
 saraldı, qaraldı, kül oldu
 bənizi də, cismi də
 neçə mərdin bir anlıq,
 amma bəzən bir gecədə,
 adi bir şam işığında da baş verdi
 ən böyük qəhrəmanlıq.
 Bu gecənin qoynunda doğulan
 mavi donlu Günəşdən
 işıq, inam, səs çiləndi
 duyğulu ürəklərə,
 Günəş yollara çıxdı
 şəfəqini, istisini
 kainata sərə-sərə.
 Dəyişdi birdən-birə
 insanlarda yaşayan
 dünyaların mənası
 və bu gecə olmasaydı,
 yamçıq qalardı bəlkə də
 təst üstündə qaralan,
 tonqallarda gül olan
 mərdliyin son mənası.
 Mərdliyin saya gəlməz
 əlvən çeşidləri var,
 mərdliklə canlanır dünyanın qoynu,
 mərdlikdən doğar bahar.
 Mərdlik ox-qılncsız da,
 top-tüfəngsiz də mərd ola bilər,
 bəzən oxla, gülləylə öldürülən
 yaşayır,
 dünyaya söz-söz gəlir,
 dalğa-dalğa səs yayır,
 öldürənsə ömrü boyu

açıq bir sözə, güclü bir səsə
 əbədi möhtac olur –
ölən öldürür,
öldürən ölür.
Mərdliyin saya gəlməz
 əlvan çeşidləri var,
mərdliyin də məqamı, öz ölçüsü,
 yeri var.
Ən sisli, ən sürüşkən yollarda
 yıxılmamaq,
Vətənin dağ vüqarını
öz işinlə, adınla,
sarsılmaz inadınla
 qorumaq da mərdlikdir,
 anaya sayğı da,
 ümitsizə təsəlli də,
 yığıla qayğı da.
Od nəfəsli əqidəyə, şir biləkli inama,
ağızdan çıxan sözə,
yollara
öz xoşunla saldığın neçə izə
 axıracan yiyəlik də mərdlikdir,
 həqiqətə hörmət də,
 üzə deyilən söz də,
 aşkar düşməncilik də,
 dostluğa sədaqət də.
Qaçmaq da mərdlikdir, deyib atalar,
amma kimlərdən, nələrdən qaçmaq?
 yağının məhbəsindən,
 yirtıcının nəfəsindən,
 tülkünün hiyləsindən,
 öz sucundan, qüsurundan,
 ürəyinin yad səsindən,
 içinə girib yatan
 şeytanın həmləsindən,
 dünyanın gəldi-gedər
 ötəri həvəsindən...

Ulu Qorqud,
"ər comərdin, ər nakəsin ozan bilir",
 söylədin,
sənin ozan qopuzundan
 qopub gələn
neçə oğuz ərlerinin
 igidliyi,
və bu əlvan çeşidliyi
zamanlara qovuşan illər, əsrlər kimi,
 bəzəkdir evimizə,
nişan kimi, ad kimi
 asılib sinəmizə.
Beyrəyin Qazana sədaqəti də,
Qaraca Çobanın dəyanəti də,
Aruzun, Rüstəmin xəyanəti də...

İçimizdə hələ də
tək-tək, qoşa-qoşasa da,
sısqa səslər, bəd nəfəslər
 yaşasa da,
neçəsi son arzusuna
neçə-neçə arzuların,
 ümidlərin üstündən
 basa-basa çatsa da,
hiyləni, aldanışı
yeganə dayaq kimi
 başı üstə tutsa da,
neçəsi başqasının
 bir damla sevincini,
yuxusuna haram kimi qatsa da,
təbiət mərd atadan
gündə yüz dəfə ölən
 qorxaqlar törətsə də,
rahatsız olma, Dədə,
mərdlik yaşayır hələ.
Yenə Vətən yolunda,
ömürlər qoşa-qoşa

tüstü-dumandan keçir,
mərdlik zamandan keçir,
tarixə səpələnir.

Mərdlik evlər tikir, şəhərlər salır,
mərdlik şeir yazır, mahnılar qoşur.
İnam inadına arxalanaraq
son sözünə, mənzilinə qovuşur.
Mərdlik ürekdədir, qandadır bu gün,
ana dünyamızı başının üstədən
asılib yellənən göbələklərdən
qoruya bilən
hər gündə, saatda, andadır bu gün.
Ulu Qorqud,
mərdliyin əlvan çeşidləri var,
hər zamanın öz mərdliyi,
öz məqamı, öz çəkisi, öz yeri var...

2.

Qadın ana!
Qarşım alıb nə böyrərsən?
Nə bozlarsan, nə ağlarsan?
Bağrım ilə üreyim nə dağlarsan?
Keçmiş mənim günümü nə andırırsan?
Hey ana!

Ulu Qorqud,
sən karvana gecikəndən sonra da,
Qazanların, Beyrəklərin,
Banıçiçək nişanlı, necə-necə
qız ərənlər
qopuzundan axıb gələn
sədalarda, səslərdə
Qazlıq dağın ətəyindən
dirilik suları içəndən
çox-çox, çox-çox sonra da
qadın ana qadın qaldı,
ana qaldı.

Oğul dərdi,
zaman-zaman sinəsini
qılınclara, güllərə,
aldanışa, xəyanətə sipər edən
ər həsrəti
ürəyində közə döndü,
nəfəsində yana-yana qaldı, qaldı...
Qara səsli, qara atlı
doğma, uzaq, yad yağılar
ümidini, muradını dağlasa da,
bir ömürdə bir igidin vüqarını,
adını

başı üstə bayraq edib,
öz adı tək saxlasa da,
evi yanıb uçulsa da,
son ümidi puç olsa da
evinə də sadıq qaldı qadın ana,
ümidinə, dərdinə də,
yollara baxa-baxa
ömrü boyu gözlədi.

Fələyin işlərini
heç yerə yoza bilməsə də,
dünyaya Nizami doğdu
adını yaza bilməsə də.

Banıçiçək
zamanların neçə-neçə ayrıcında
Nigar olub qılinc taxdı,
Dürat belinə qalxdı,
Həcər olub
məhəbbətin düşməninə
güllə atdı.

Məhsəti, Nərvan zirvələrində
dünyada bir yeni dünya
yaratdı.

Qadın ana
hamıdan erkən durdu yuxusundan,
hamıdan əvvəl duydu hər şeyi:

baharın gəlməsini də,
yağışın yağmasını da,
başı baxtı,
evi taxtı ərinin

gizli qayğısını da,
evinin sal dirəyi,
can parası oğlunun
gözündəki atəşdən oxudu

sevdasını
onun özündən qabaq,
ananın bir adı da varmış –
anlamaq,
hər şeyi hamıdan əvvəl anlamaq!
Qadın ana

dünyadakı işlərin,
adətlərin, vərdislərin
faydasını, hədərinə,
çəkirlərin, ölçülərin
həddini, qədərini,
dünya görmüş ərlərdən,
yollar keçmiş oğullardan
tez anladı,

ev taxtının sucunu
səsli, sözlü sükutuyla,
can parası övladının
vaxtsız addımlarını
bir isti baxışıyla töhmətlədi,
danladı.

Qadın ana həqiqətdir, meyardır,
sinəsinə xəncər taxsan, ox çəksən də,
qaraya ağ deməyə dili gəlməz,
ağ geydirməz qaraya.

Ulu Qorqud,
qadında
bu qədər sirli duyum,
bu qədər aşkar dözümlər,
bu qədər iti səzim

nə vaxt, necə, haradan
toplanıb bir araya?!
Qadın ana həmişə duyğuludur,
oyaqdır gesələr də,
günlərini yığın-yığın qayğılarla
bitirsə də,
sinəsində bütöv bir dünya gəzdirir
həmişə

ömrü boyu itirsə də.
Nə qədər yoxsul olsa,
evinin ruzisini
zərrə-zərrə, damla-damla
belə bilər hər günə,
bütün ömrü talansa da,
həmişə bir şey tapılar
sandığında dar günə.

Qadın ana bu dünyaya
zaman-zaman
analara şeir yazan,
dastan qoşan
oğullar da gətirdi,
ömür adlı səssiz-izsiz,
dadsız-duzsuz illərində,
bir oğulun, bir qızın
ləkəli əllərində
gəncliyini,
ömrünün ixtiyar dincliyini,
öz analıq haqqını da,
öz analıq adını da
itirdi.

Ulu Qorqud,
sən ulusan,
ululardan ulusan ki,
anaları dastanlarda, boylarda,
neçə söyləmələrdə
ucaldırsan, öyürsən,
amma nədən belə tez-tez

“qadın ana, nə ağlarsan,
nə bozlarsan
deyirsən?

Ana evdir,
ana eldir, obadır,
axı bu ev, bu el-oba
çay-çəmənli, dağlı-daşlı,
səsli-sözlü bir sinədə
düyün-düyün, düzüm-düzüm
ümid, qayğı, sevinc, həsrət
saxlamasın, neyləsin?

Qadın ana
bu sevincli, bu kədərli dünyasında
ağlamasın, bozlamasın,
neyləsin?!

3.

Ulu Tanrım,
Ucalardan ucasan,
Heç kəs bilməz necə sən.

Ulu Qorqud,
bilmirəm, Allahmı deyim,
xaliqmi, fələkmi,
sənin Tanrı dediyinə,
yoxsa inammı, talemı, son pənahmı?
Nə fərqi var ki,
qəlbinin ən dərin yerindən
gələn səsə də
Allah deyənlər var,
ən çılğın bir arzuya,
ən sonsuz bir ümidə də,
yırtıcı bir həvəsə də.
Vətənə də Allah demək olar,
bir ömrə həyat verən
doğma bir nəfəsə də –
anaya da,

sevgiyə də,
Günəşə də,
suya da...

Yenə də fərqi yoxdur,
hərədə bir adla yaşayır
bu inam.

Ulu Qarqud, sənsən əbədi yaşar,
sənin Tanrı dediyim
bu görünməz varlığasa

neçə illərdən bəri
içimi də, çölümü də yandıran,
bir-iki sualım var:

Bu necə allahlıqdır?
İnsanı dünyaya gətirdin,
həyat verdin,
çörəyini özün qazan, dedin,
səni mən yaratmışam,
taleyni özün axtar, söylədin.
Birinə al geyimli sərvət verdin,
birinə çıplaq ümid,
boy-boxunlu, qol-budaqlı

birisini
qorxaq etdin,
yastı, cılız başqasını
qorxmaz, igid.
Neçə Günəş övladına
məhbəslərdən paltar biçdin,
zülmət ruhlu neçəsinə
səma verdin, işıq verdin.
çiçək verdin,
bir də qara ürək verdin.
Çobanlara cızma-qara elm öyrətdin,
alim etdin,

anadan alim doğulanların
əl-qolunu, dür tökülən dilini
qıfillayıb çobanlığa göndərdin.
Şaxta, çovğun həvəslə
bolluca Günəş verdin,

Günəş, işıq həsrətliyə
 qatı zülmət.
 Şələquyruq tülküyə
 yalan, hiylə, rıya verdin,
 nöqtə boyda qarışqaya
 ömürlük zəhmət.
 Nifrətin, intiqamın
 belinə silah çatdın,
 məhəbbətə, istəyə
 həsrət, intizar qatdın.
 Vətən fədaisini
 qürbət eldə çürütdün,
 Vətənin asisinə
 ev verdin, eşik verdin,
 bağına bağban etdin.
 Dərgahına üz tutub
 kül oldu neçə ümid,
 bu anamız dünyada
 soldu neçə gülşənim,
 zalimə təbib oldun,
 acizə qənim.
 Sahillərə zaman-zaman libas üstdən
 zər-zibalar geydirdin,
 aqillərin olan-qalan
 dərisini də soydurdun.
 Sənə muti olanın
 çırağını söndürdün,
 haqq yolunda üzü daim ağ olanı,
 təkcə sənin üzünə ağ olanı
 tonqallarda yandırdın.
 hansını deyim,
 hansını sayım?
 Belə də Allahlıq olar?
 Hər şeyin, hər kəsin
 bir adı olar, bir üzü olar,
 Allah yaradandırsa,
 yaradanın da
 bir sözü olar.

Yoxsa niyə heç olmasa bircə dəfə
 göstərmirsən üzünü,
 pisliyə, bədxahlığa
 bərəltmirsən gözünü?
 Düşünmə ki, inamsızam,
 inamım da var, vəcdəm də,
 ilhamım da,
 ilhamdan Allahım da.
 Sənə də inanardım,
 tapınardım da,
 hər gecə səcdənə qapılırdım da,
 əgər bircə dəfə, tək bircə dəfə
 rəhmimi, zülmünü, qanunlarımı
 hamıya bir qabda, eyni ölçüdə
 paylaya bilsəydin,
 dünyada bərabər yaya bilsəydin
 işığı da, zülməti də,
 sevinci də, kədəri də,
 həsrəti də...
 Amma, ömür keçdikcə,
 tarixə, işinə, əməllərinə
 baxdıqca anladım ki,
 əgər varsansa da (hansı adlasa),
 sən də öz dostun, düşmənin varmış,
 dərgahına sözsüz, dilsiz-ağızsız
 gələnin varmış,
 yolunda həvəslə, sözsüz-sorgusuz
 ölən varmış,
 öz dəstən, öz məhəllən, qohum-qardaşın,
 öz kəndin, mahalın, yerdaşın varmış.
 Bəlkə onun üçün də
 "yaratdığın" bu böyük, bu əzəli dünyada
 zamanlar boyu
 nə qədər müşküllər baş-ayaq olub,
 nə qədər puç ömür sevincə dolub,
 sərvətlə dolub,
 nə qədər mavi gün kədərlə dolub,
 həsrətlə dolub...

Bax, belə,
Ulu Qorqud,
belə-belə işlər oldu
bu nəşəli dünyada,
bu həsrətli, sevincli,
bu zülmü dünyada,
“gəlimli-gedimli dünya”da.
Ulu Qorqud,
Özünə də ulu dedin, Tanrıya da,
“ucalardan ucasan” da, söylədin,
nə yaxşı ki,
“heç kəs bilməz necəsən” də söylədin.

4.

Bəri gəlgil, başım baxtı evim
taxtı,
Evdən çıxıb yürüyəndə sərv
boylum!
Topuğunda sarmaşanda qara saçlım!
Qurulu yaraya bənzər çatma qaşlım!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!
Güz almasına bənzər al yanaqlım!
Sevdiyim, dirəyim, düləyim!

Ulu Qorqud,
ala sabah dan yerindən
görünəndən çox keçdi,
Bamsı Beyrək al çadırd
Banı Çiçək qönçəsini
bir dişləyib, üç örüb,
başı baxtı etdiyindən çox keçdi,
sevgi qaldı.
Sevənlər köçdü bir-bir,
sevənlər yer dəyişdi
yer üstündən yer altına,

köç anında
baxışlarda donub qaldı
dünya içrə bir dünya,
köç anında
bir ömür dolu gözlər
əvvəl başı baxtına – sevdiciyinə baxdı.
sonra ömür həmdəmi sadıq kəhər atına,
sevgi qaldı.
Sevənlər sevgisinə
hasarların, qalaların,
daş ürəkli ataların,
ölüm səslə xaqanların,
nə qədər qadağanların
çiyini üstədən yol aradı.
Sevgisinin mənzilinə
cəmi bircə qapı qalmış
öz qanına qarışdı
sevənlərin gözündəki son muradı,
sevgi qaldı.
Sevənlər qovuşdular,
küsüşüb barışdılar,
sevənlər aldandılar,
sevənlər öz sevgisini
zər-zibaya dəyişdilər,
dandılar,
sevgini qurban da kəsdilər
bir anlıq şəhvetin,
bir ovuc şöhrətin adına,
sevgiyə ömür qurban edənlər də oldu
görmədən üzünü,
baxmadan dadına,
sevgisə qaldı,
üfüqlərin qızılı dənizinə
göz dikib, ürək açıb
gecə-gündüz gözləyən
qoşa-qoşa talelərə,
ömürlərə yol aldı,

sevgi qaldı,
 adına zaman-zaman
 məhəbbət, eşq, sədaqət,
 vurğunluq, qara sevda da
 deyənlər oldu,
 əsil sevənlər isə
 nə adını bildi doğru-dürüst
 sevginin,
 nə onun ağrısından,
 həsrətindən yoruldu.
 Sevgisinə intizarsız, ağrısız
 qovuşanlar da oldu.
 Bir ömürlük səadət
 qütbətli bir qürub çağ
 nəğməli bulaq başındakı
 ani bir baxışdan da
 doğuldu sevgi,
 bir yol ayrıcında,
 ağac altında,
 at belində də,
 qaranlıq bir gecədə,
 sirli bir günahdan da
 günahsız bir ömür qazandı sevgi
 bir anlıq bir gecədə.
 Bir divarın arxasında,
 bir rübəndin altında da gizlənib qaldı
 sevgisi insanın,
 ömrü boyu bir ürəyin ahında da
 gizlənib qaldı
 sevgisi insanın.
 Təkcə sevgini
 əbədi məhbəşə salmaq,
 səsini dəyismək, andını qırmaq,
 adını, ruhunu əlindən almaq
 müyəssər olmadı heç vaxt,
 heç kimə,
 nə sərvət, nə şöhrət, nə qol gücünə
 qissət olmadı bu taxt heç kimə.

Zamanlar dəyişdikcə
 sevgidə axtardı insan hər şeyi –
 ən ülvə niyyəti də,
 təbiətin qoynundakı sirli ünsüyyəti də,
 ümidi də, arzunu da, həsrəti də...
 Sevgiyə bağladı insan hər şeyi –
 insanın insana hörmətini də,
 özünə, adına ləyaqətini də,
 torpağın yağışa ehtiyacını,
 Günəşin torpağa sədaqətini də...
 Onu sözsüz duyanı,
 ona sadıq qalanı
 şair etdi məhəbbət,
 sevginin şah adına
 ən dəyərli sözlərdən
 çeşid-çeşid misralar
 hördü şair qəlblilər,
 meydəki çılgınlığı,
 neydəki təsiri də
 sevginin təsirində
 gördü şair qəlblilər.
 Ulu Qorqud,
 zamanlar yenə əl-ələ verdi,
 dağlar, təpələr aşdı,
 bu günümə qovuşdu.
 Sevgi bu günümə sevdalı aylar,
 illər gətirdi,
 sevgi bu günümə
 yeni nəsillər gətirdi.
 Sevgi yaşadı,
 bəzən başqalaşdı, dəyişdi adı,
 amma yaşadı.
 Yaşmaq altından
 yaşıl parklara,
 rəqs salonlarına çıxdı,
 məclislərə,
 məclislərdə süzülən baxışlara
 yol aldı,

bəzən güldü gözləri,
 bəzən biganəlikdən,
 tənhalıqdan darıxdı,
 yaşadı yenə də.
 Kiminə intizar, həsrət,
 kiminə ömürlük səadət gətirən
 təmənnasız ömrünü.
 Etibara, sədaqətə həmişə
 ən geniş ürəklə açdı sirrini,
 yaşadı,
 tez-tez onu
 mənzillərə, məşinlara
 dəyişənlər olsa da,
 bir anlıq şəhvetin,
 bir ovuc şöhrətin adına
 qurban kəsənlər olsa da
 yaşadı,
 yaşayacaq da,
 insan olduqca, dünya durduqca,
 etibar, sədaqət, intizar, həsrət
 ən ülvə mənə kimi
 sevənlərin ömrünə
 zərrə-zərrə qarışib,
 qətrə-qətrə dolduqca.
 İşıq-ışık şəhərlər, ulduz-ulduz dünyalar
 açacaq sevgi,
 yurdumuza neçə-neçə nəsillər,
 məhəbbət övladları,
 Günəş, iqlim, yer adları gətirəcək,
 zamanlar zaman-zaman
 bir yandan itirsə də,
 bir yandan da
 ömürlərlə, ümidlərlə, əməllərlə
 dolacaq,
 Ulu Qorqud,
 sevgi mənim dünyam boyu
 başım baxtı, evim taxtı
 olacaq.

SON SÖZ

*Qanı dediyim bəy ərənlər,
 dünya mənim dəyənlər?
 Əcəl aldı, yer gizlədi,
 fani dünya kimə qaldı?*

Ulu Qorqud,
 ululardan ulusan,
 dünyamızın yurdumuza axan sözü,
 zamanların
 əsrləri yarıb keçən məğrur sözü,
 iti gözü,
 dünənimin gələcəyə yolusan.
 Ulu Qorqud,
 ömrün boyu
 insan ilə, inam ilə, ər ilə,
 məhəbbətlə, namus ilə, su ilə
 dünya ucaldı, söylədin,
 amma, nədən, son anında
 fani dünya kimə qaldı,
 söylədin?
 Kimə qaldı?
 Sənə qaldı, ulu Qorqud!
 Qaldı, qaldı, fani dünya
 ölmədi,
 nə Beyrəkdə, Qazanda,
 nə Çobanda, nə səndə.
 Bədən ölər, ömür ölməz
 bu dünyada insan kimi yaşayan da
 ölən də,
 Zaman-zaman
 dünya sənə, sən dünyanın –
 əl-ələ yol getdiniz,
 zaman-zaman üfüqlərdə
 göründünüz, itdiniz,
 bu günümə yetdiniz.
 Bu yollarda neçə dəfə

dastanlara qovuşdunuz,
nağıllara hopdunuz.
ömrün daşlı yollarında
bizə həmdəm oldunuz,
dadlı günlərə sirdaş,
dadsız anlarımıza

isti məlhəm oldunuz.
Bu günümdə
adınıza bağlanan düzmələrdən,
nəğmələrdən içə-içə,
misralardan, səhifələrdən,
ekranlardan keçə-keçə
sonsuz bir yol gedirsiniz.

Gedəcəksiz,
nəvələrin yaşadığca, qurduqca.
Mən də sənin
xatirəli, yaddaşlı

adi bir nəvən kimi,
səninlə çox öyünən,
səni çox sevən kimi

adına bağlayıram,
dünənimə göndərirəm,
sabahıma saxlayıram
bu ürəkli, bu titrək,

kövrək misralarımı,
bu sözlərdə tapıram
dünyadakı yerimi.

Qüsuruma baxma, dedə,
dünyadakı əməlinin, işinin
zamanlar gərdisinin

çoxunu deyən bildim,
çoxunu deyə bilmədim,

qüsuruma baxma, dedə,
sən elə dəryasan ki,
ordən hərə bir qətrə,

bir damla ala bilər,
bir şərtlə ki,

ürəklə, ilhamla ala bilər.

Deyə bilmədiyimi

deyənlər tapılacaq

illər əl-ələ verib

bu dəryanın önündən

bir-bir ötüb keçdikcə,

zamanlar fəsil kimi, il kimi dəyişdikcə.

Ulu Qorqud,

dünənini sabahına

qovuşdurub yaşayan

ulu, ər nəvələrin

o müqəddəs səcdənə

dönə-dönə enəcəklər,

bunu bil,

Sənə,

sənin dağ vüqarlı,

yaz nəfəsli kəlamına, ruhuna

dönə-dönə dönəcəklər,

bunu bil!

KAMAL ABDULLA

CASUS

(*yarı mistik, yarı real oyun*)

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Dədə Qorqud
Qazan Xan
Burla Xatun
Boğazca Fatma
Beyrək
Aruz Qoca
Şirşəmsəddin
Bəkil

I ŞƏKİL

Salur Qazanın evi. Bayırdan səslər gəlir: "Tez olun, tez olun... Bəylər gəldi. İndi Qazan evdən çıxacaq. Tez olun. Yavaş, ora yox, bu zəhrimar qara çadırı bura tik. Cəld ol. Tələs... Gəldilər... Ağ çadırı ora, ora".
Qazan var-gəl edir. Şirşəmsəddin girir.

Şirşəmsəddin. Xanım, bir azdan bəylər hamısı cəm olacaqlar. Hamısı deyəndə ki, İç Oğuz, necə ki, əvvəldən şərtləşmişdik. Ağ çadır hazır, qara çadır, andıra qalsın – hazır...

Q a z a n. Dış Oğuzdan nə xəbər? Duyuq düşüblər, ya necə?

Şirşəmsəddin. Sakitlikdi. Bir xəbər yoxdu. Bunun zırıltısı son-
ra çıxacaq, xanım.

Q a z a n. Çıxacaq, əlbəttə, çıxacaq. Əvvəl-axır biz bunları oturtmalıyıq yerlərinə. Nə olur olsun. Olacağa çarə yoxdu. Sözdə gözəlliyə bax. Altun kimi deyib.

Şirşəmsəddin. Dədə bu gün bir söz daha dedi...

Q a z a n. Bir söz daha?

Şirşəmsəddin. Bəli, xanım, söz. Özü də necə söz...

Q a z a n. Nə idi o söz? Mən niyə bilmirəm bunu?

Şirşəmsəddin. İstidən istidi, xanım, əcəldən dedi, fani dünya-
dan dedi nəydi, qoy görüm... Əcəl aldı... Təzədi, unutmuşam.

Q a z a n. Əcəl aldı? Qazan.

Şirşəmsəddin. Əcəl aldı, bəli, əcəl aldı, yer gizlədi...

Q a z a n. Əcəl aldı, yer gizlədi?..

Şirşəmsəddin. Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya... qoy görüm
fani dünya nə oldu – yenə... qaldı. Bəli. Uff... Əcəl aldı yer gizlədi,
fani dünya yenə qaldı.

Q a z a n. Pəh-pəh, bir də pəh. Hardan tapır çıxardır bu sözləri?
Tanrısına şükürlər olsun. Necə deyib? Əcəl aldı yer... neylədi yer?

Şirşəmsəddin. Gizlədi.

Q a z a n. Fani dünya yenə qaldı. Tanrısına şükürlər. Dış Oğuz
yayın bu sözləri. İbrət dərsi götürsünlər özləri üçün. Hamımızı alacaq
bu əcəl, hamımızı. Amma, Oğuz qalacaq.

Şirşəmsəddin. Bəli, xanım, elədi.

Q a z a n. Bir bax gör tamam cəm oldu İç Oğuz, ya yox...

Şirşəmsəddin. Bir Beyrək qalmışdı. Gəlib çıxar yeqin... bir
baxım (*çığır*).

Q a z a n. Hər şey əbədi. Əbədi. Nə etdin, etmədin – hamısı əfsa-
nə. Son ucu bir ölümün üstündədi. Qalan fani dünyadı qalır. Əcəl aldı,
yer gizlədi. Fani dünya yenə qaldı. Nə qədər dərin... Nə qədər gözəl...

Şirşəmsəddin (*o gəlir*). Xanım Qazan. Hamı cəm olub. Bey-
rək də gəlib çıxdı. Amma deyir mən yağmadan əvvəl Qazan Xanla
təkbətək görüşməliyəm. Vacib sözü varmış.

Q a z a n. Dış Oğuzdan bir xəbər yoxdu?

Şirşəmsəddin. Yoxdu, ağam, sakitlikdi.

Q a z a n. Nəyi sakitlikdi bunun? Belə. Yaxşı. Beyrək də gəldi, de-
yirsən? Nə istəyir? Təklidə nə işi varmış mənimlə?

Şirşəmsəddin. Mənə demədi. Amma əhvalı dalgındı.

Q a z a n. Belə. Yaxşı. Get de, gəlsin. Yox, dayan! Deyirsən əhvalı
necədi?

Şirşəmsəddin. Bir balaca... Nəsə... Belə bir təhərdi.

Q a z a n. Gəlsin. Amma tez. Çağır. Gün təpədən aşdı daha. Bey-
lərin dilində söz olmayacaq. İldə bir dəfə yağma elə, o da belə.

Şirşəmsəddin çıxır. Beyrək gəlir.

Q a z a n. Xoş gəldin, Beyrək. Səni gördüm, sevindim.

Beyrək (*diz çökmək istəyir*). Xoş bulduq, ağam Qazan. Uca-uca
dağların...

Q a z a n (*onu diz çökməyə qoymur.*). Onları saxla. Nə var, nə yox? Haralardasan, qoçağım? Deyirlər, İç Oğuzdan vurursan, Dış Oğuzdan çıxırsan. Belə çıxır – sən həm oranınsan, həm də buranın? Aha, gözü-nü qaçırdı. Gözünü qaçıрма, sən bilirəm, bizdənsən. Amma o biri tərəfin də belə də... lax çıxır. Arvad tərəfini deyirəm. Arvad tərəfində nə var, nə yox?

B e y r ə k. Dış Oğuzdan xəbərim yoxdu.

Q a z a n. Xəbərin yoxdu. Dış Oğuzu bu dəfə yağmaya çağırmadım.

B e y r ə k. Münasibətsizlik olmasın, ağam Qazan.

Q a z a n. Xeyr, elə deyil. Deyirəm, hələ bir bunları sınayaq, görək. İçlərini açıb qoysunlar ortalığa deyirəm. Sən necə bilirsen! Sına-yaq bunları?

B e y r ə k. Sınaq məqamına mərd gərək. Aruz Qocanı, ağam Qazan, nə sinamaq, nə sinamamaq. Həmən at ağızlı qocadı...

Q a z a n. Doğrudu, doğrudu. Elədi. Necə dedin – sınaq məqamına mərd gərək? Dədənin sözüdü?

B e y r ə k. Yox, xanım, öz sözümdü, elə indicə dedim.

Q a z a n. Dədəlik edirsən?

B e y r ə k. Yox, niyə ki?! Mən hara o hara?! Amma Aruz sənəin dayındı, hamıdan yaxşı sən tanıyırsan onu. Mərdliyi də, namərdliyi də öncə sənə bəllidi. Çox sirriçində adamdı.

Q a z a n. Sən yox idin, Bayburd həbsindəydin. Ova çıxırdıq. Uzun, ağır səfər idi. Hamının yanında qırmızı-qırmızı «Ordun üstünə kimi qoyub gedirsən?» deyə sordu və mənə diqqətlə baxdı. Qardaşım Qaragünəni dedim. Baxışını çöndərdi. Amma mən də duyub düşdüm. Çöndü Aruz. O zamandan İç Oğuzdan döndü. Dış Oğuz bəyləri də ki aydı, onun sözünü tutacaqlar. Belə-belə işlər. Sözün varmış mənə. De görüm, nə deyirsən? Səni eşidirəm. Amma sən Allahın tez elə...

B e y r ə k. Xanım Qazan. Oğuzda casus var.

Q a z a n. Necə? Oğuzda casus var?..

B e y r ə k. Bəli, Oğuzda casus var.

Q a z a n. Şayiədi. Sən bir Şirşəmsəddinə de. Amma indi sənəin gözü-nə hər yerdə casus görünər.

B e y r ə k. Ağam Qazan. Bu sirri mənə hələ Bayburd hasarında açıb dedilər. Əvvəl-əvvəl inanmadım. Düşmənin sözüdü, dedim. Sonra gördüm yox, həqiqətdi bu söz.

Q a z a n. Həqiqətdisə, acıdı bu həqiqət. Dedilərmə kimdi casus? Bəlkə səni boşuna başdan eləyiblər?! Əşi, şayiədi, özü də yekəsindən. Oğuzda casus...

B e y r ə k. Ağam Qazan, sən səfərə çıxdın. Düşmənin bildi. Yurdunu, yuvanı tar-mar elədi. Elədi-eləmədi? Arvadını, oğlunu, ananı, evini-eşiyini...

Q a z a n. Şirşəmsəddin! (*Şirşəmsəddin gəlir*)

B e y r ə k. Ağam Qazan...

Q a z a n. Şirşəmsəddin, bəylərə də yağmanı başlasınlar. De ki, kim nə istəyir bu evdən alıb gedə bilər. Mənim malım, dövlətim, altunum, axçam, Oğuzundu, mənim deyil. Ana südü kimi hər şeyim hələdi Oğuz.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Baş üstünə. Xanım Beyrək?

B e y r ə k. Mənə Qazanın malı-mülkü lazım deyil. Bir canım var, o da ona qurbandı. O daş qoyan yerə mən baş qoyuram. Ölümə göndərsə, getməsəm... Mən bunu hər yerdə demişəm, deyirəm, deyəcəyəm.

Q a z a n. Beyrək, Beyrək, yavaş, hövsələ elə. Şirşəmsəddin, get. Beyrəklə mənim söhbətim var. Bəylərə de ki, yemə-içməyə biz də sonra qoşularıq.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Ağam, vallah mənə də heç nə lazım deyil.

Q a z a n. Şirşəmsəddin. Sən də bu yandan öldürmə məni. Get, bəylərə de, yağmanı başlayın. Eşitdin?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Bəli ağam, bəli eşitdim. (*çox*)

Q a z a n. Belə-belə işlər. Ov səfəri deyirsən. Bu bir. Sənəin toyun – iki. Oğlum Uruzun səfəri – üç. Yeynək – dörd...

B e y r ə k. Bəkilin atdan yıxılması, ayağının sınması...

Q a z a n. Bəkilin başına gələnlər... Oğuzda casus var, Beyrək. Bütün bunları düşmə-nə xəbər verən var.

B e y r ə k. Doğru buyurursan, ağam Qazan, çox doğru buyurursan. Sənəin uzaqgörənliyin bir mənə də olaydı.

Q a z a n. Ax, məlun oğlu məlun. Ax binamus. Of şərəfsiz. Alçaq. Kimdi o? Kimdi o, Beyrək, de mənə, söylə. Kimdi casus? Nə dedilər sənə Bayburdda? Kimdi bizi düşmə-nə satan, yurdumuzu-yuvamızı altuna dəyişən o Tanrı qəzəbinə gəlmiş kimdi, kimdi? Oğuzda casus var. Oğuzda casus var... Kimin ağlına gələrdi? Amma mən özüm də son zamanlar şübhələnirdim.

B e y r ə k. Nə deyim vallah...

Q a z a n. Aydı. Sən də Aruzdanmı şübhəlisen? Doğrusunu söylə. Hansı əməlini gördün, şübhələndin? Söylə.

Beyrək. Belə özünü birtəhər aparır. Qazan kimdi deyir. Bizim əplığımız ondan geri qalmır deyir.

Qazan. Bilirəm, bilirəm. Deyir, deyir... Bu tövr sözlərlə o biri bəylərin də beynini doldurub. Elə onunçün də bu gün yağmada Dış Oğuz yoxdur. Anladın? Elə bilirsən mənə xəbər vermirlər bunları?

Beyrək. Bəli, ağam, sən bilmədiyin nə qaldı ki?!

Qazan. Bəli, elədi, heç şübhən olmasın. Amma, Beyrək, Aruz nə zibil olsa da, nə olmasa da... Aruz casusluq eləməz. Casus tək cə İç Oğuz casuslamadı. Casus Dış Oğuzu da yer-yer casusladı. Elə deyilmi?

Beyrək. Bəli, elədi. Allah sən bunun əqlinə bax.

Qazan. Necə? Hə? Aruzun günahı başqadı, Beyrək. Aruz asidi, amma Aruz casus deyil. Gəl, belə edək. Deyirəm Dədəyə adam göndərək. O gəlsin desin kimdi casus, kim deyil, ondan yaxşı bilə bilməz heç kim. Bununla da bitsin məsələ. Bir-iki... bizimki.

Beyrək. Bəli, xanım. Ondən yaxşı heç kim bilməz. Nə ağıllı qərardı.

Qazan. Vallah yoruldu m Oğuzun müşkülünü çözməkdən. Ad da çıxır Dədəyə. Yaxşı. Bunlar sonra. Gedək, gedək görək indi bizim bu fani dünyada nəyimiz qaldı, nəyimiz getdi. Biz gedəriyik. Torpağınkıyıq. Əcəl aldı, yer gizlədi. Fani dünya yenə qaldı. Sən mən deyənə ürəyinə salma. Əlbəttə ki, ən böyük mükafat Dədənin mükafatıdır. Görürsən necə gözəl deyib. Əcəl aldı deyib, yer gizlədi deyib. Fani dünya yenə qaldı. Gözəldi? Gözəldi. Gedək, Beyrək, gedək. Əcəl aldı, yer gizlədi... Deyirsən, casus var?! Casus... Nolar, qoy olsun. Biz də varıq. Biz göstərerik zərb-dəstimizi Oğuzun düşmənlərinə. Amma öncə içimizdən olan düşmənlərlə çürüdək haqq-hesabı deyirəm, hə? Düşmən öz içimizdəymiş bizim. Casus!... Baltanı bizə özümüzünkü vurur. Casus var imiş... Yox bir...

(Gedirlər)

II ŞƏKİL

Qazan və Şirşəmsəddin.

Qazan. Getdilər?

Şirşəmsəddin. Getdilər, bəyim.

Qazan. Razımı getdilər?

Şirşəmsəddin. Razı getdilər, bəyim, çox razı getdilər. Niyə razı getməsinlər? Nəyə gücləri çatdı, apardılar. O bir olan Allah sənədən də razı qalsın. Mən, ağam – heç zad, heç nə... Biləsən.

Qazan. Beyrəyi çağır. Özün də gəl. Səni tanımıram?!

Şirşəmsəddin. Sağ ol, ağam. Baş üstünə ağam (çığır).

Qazan. Bu casus məsələsi hər nədisə boşuna söz deyil. Əlbəttə, bir əncamı gərəkdir. Belə. Deməli, Oğuzda casus var. Hər şey gözlərdim bu Oğuzdan, bircə bunu... Mənim elədiklərimin mükafatı buymuş. Çatar cəzasına, Allahıma qurban olum.

Şirşəmsəddin və Beyrək gəlirlər.

Qazan. Gəlin. İkiniz də keçin əyləşin. (Keçib oturlar.) Söhbətimiz uzun çəkəcək. Şirşəmsəddin.

Şirşəmsəddin. Bəli, ağam. (Qalxır.)

Qazan. Otur, otur. Bilirsənmi, Beyrək mənə nələr dedi?

Şirşəmsəddin. Bilmirəm, ağam. Mənə demədi.

Qazan. Sənə də mən deyirəm. Oğuzda casus var.

Şirşəmsəddin. Necə, necə?

Beyrək. Bəli, bəli, elədi.

Qazan. Oğuzda casus var, Şirşəmsəddin. Bəs sən gözlərin hara baxır? Sən nə işin sahibisən?

Şirşəmsəddin. Casus? Bizim aramızda? Oğuzda casus? Məntəqə qalasından işdi vallah. Tay nə deyim?!

Beyrək. Bəli, bəli, elədi.

Qazan. Tay nə deyəcəksən? Sən mənə gəlib bu xəbəri verməkdən Beyrək verir. Mənim çörəyimi yeyirsən. Mənim adamımsan. Bu da sən gördüyün iş.

Şirşəmsəddin. Ağam Qazan. Vallah, billah, and olsun Tanrının birliyinə, and olsun Bayındır xanın o əziz canına, and olsun sən qara başına, and olsun Dədə Qorqudun müqəddəs sözünə... xəbərim olmayıb. Bəlkə şayiədi? Düşmən yayır?.. Təxribat üçün deyirəm.

Qazan. Şayiə-filan deyil. Dürüst sözdü. Beyrək, danış.

Beyrək. Ağam Qazan. Bayburdda olduğum zaman bu casus məsələsini ilk dəfə orda eşitdim. Bayburd bəyinin bir məhbub qızı vardı, ayıb olmasın... yüngülvarı... Belə də... o mənə danışdı, bəs bir gün Uruz bəy yoldaşları ilə kefə gedib, sərxoş olub yatıblar, bəs o biri gün Bəkil atdan düşüb ayağını sındıraraq, bəs sonra Salur Qazan uzun səfərə çıxıb yurd-yuvası başsız qalıb...

Q a z a n. Eşidirsənmi? Hər dəfəsində də atlı hücumlar, hər dəfəsində də çapıb-talamalar, yurdu daraq kimi daradılar məlunlar.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Xəbər aparan kim imiş?

B e y r ə k. Bunu nə illah elədim öyrənmədim. Ağlım yüz yere getdi. Əvvəl-əvvəl fikir vermədim. Amma indi də Dış Oğuzun təhərtövründən barmağımı dişlədim. Bu da casus işi olmasın dedim. Xanıma üz tutdum. Şübhələndimi, qoy özü yozsun.

Q a z a n. Mən yozdum. Bir. Şirşəmsəddin sənə deyirəm. Bir də belə xəbəri mənə bir başqası gətirsə – özündən küsəcəksən.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Baş üstünə, ağam Qazan. Baş üstünə.

Q a z a n. İki. Oğuzda casus var – kimdi – nə sən bilirsən, nə də... Beyrək. Kim bilə bilər? Bəlkə deyirəm... Dədə? Ehtiyac var – Onu çağırmaq?! Gəlsin desin. Müəmma açandı deyirsiniz, nə deyirsiniz o? Bu da müəmma. Gəlsin – açsın. Tap Dədəni.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Dədəni? Onun yerini kim bilir hardadı. Özü lazım biləndə gəlir deyir dediyini, yenə qayıdıb çıxıb gedir, qeyb olur.

B e y r ə k. Bəli, bir az müşkül oldu bu iş...

Q a z a n. Siz mənsiz nə edərdiniz?! Şirşəmsəddin. Mənim tük qabımı gətir bura.

Şirşəmsəddin çıxır.

B e y r ə k. Bu nə tük qabıdır, ağam Qazan?

Q a z a n. Bu o tük qabıdır ki, mən əsirlikdən qurtulub geri döndəndən sonra dadəm Qorqud verdi mənə, dünyadı dedi, lazım olanda yandır gəlir yanına dedi. İlk dəfədi, yandıracağam onun tükünü. Görək, gələcək bu?

Şirşəmsəddin gəlir.

Q a z a n. Ver bura. Belə, bu odu bəri elə görüm. Uzun, ağ tükü, indi yanacaq, görək bunun kəraməti nədi. Yaxına tut odu. Ya Allahın adı...

Şirşəmsəddin bir çubuq yandırır. Qazan əlindəki tükü oda verir. Ətrafı zülmət bürüyür.

Yenə ətraf işıqlananda Dədə Qorqud onların yanında oturmuş.

Q a z a n. Dədə... yəni sən gəldin?

Q o r q u d. Çağırdın gəldim. İnanmırdın?

B e y r ə k. Mən... mən çox möcüzə görmüşdüm. Bundan görməmişdim.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Mən... Mən... Mən...

Q a z a n. Dədə, xoş gəldin, həmişə sən gələsən... (*gedib əlini öpür*). Bilirsənmi, Dədə, sənə (*pıçıltıyla*) ehtiyacım var. Olmasaydı çağırmazdım. Xoş gəldin.

Q o r q u d. Əyləş, Qazan Xan.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Xanım, mən çıxım?

B e y r ə k. Bəlkə biz bayırda gözləyək, ağam Qazan?!

Q a z a n. Dədə?

Q o r q u d. Yox, niyə? Qoy onlar da yaxına gəlsin. Oturun. Sən Beyrək deyilsənmi? (*Beyrək baş əyib əlin öpür.*) Beyrəksən sən. Beyrək... Sən Qanturalı, yox Basat, yox, Şirşəmsəddin, sənsən? Lap qocalıb getmişəm.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Mənəm Dədə, mənəm. Allahına qurban olum (*çöməlib Dədənin əlini öpür*). Sən niyə qocalırsan, lap cavansan, cavandan cavansan.

Q a z a n. Yaxşı, qoyun görək nə deyib nə qoyuruq. Səni niyə rahatsız edib çağırdım, bilirsənmi, dədə?!

Q o r q u d. Bilirəm, Qazan xan. Bilirəm. Oğuzda casus var.

Q a z a n. Hardan bildin? Hamı bilirmiş ki bunu, bir mən bilmirdim deməli. Necə acı xəbərdi bu, Dədə? İndi biz nə edək? Kimdən şübhələmək? Kimi tutmaq? Biz bilmirik. Sən söylə. Sənin könlünə həq-təala ilham edir. Sən qaibdən xəbərlər gətirirsən. Sən olacaqdan, olmaya-caqdan danışsın. Sən sözləri altın kimi yan-yana düzüb bizim könlümüzü xoş edirsən. Sən... sən... yaxşı mən bunu ilk dəfədi deyirəm: sən bizim pənahımızsan, Dədə. Acı xəbərdi bu xəbər.

Q o r q u d. Bəli, elədi, acı xəbərdi. Oğuzla yaraşan xəbər deyil. Onun təmizliyinə ləkədi. Doğru sözə nə deyəsən, xəbər acıdır...

Q a z a n. Dədə, kimdi casus? Bunu səndən başqa heç kəs deyə bilməz.

Q o r q u d. Sən soruşursan kimdi casus?

B e y r ə k. Bəli, dədə. Ağam Qazan çox doğru qoyur məsələni. Kimdi casus?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Kimdi casus? Vəziyyət ciddidi, Dədə.

Q o r q u d. Kimdi casus deyirsiniz... Qorxuram kimliyini biləndən sonra rahatlığımızı elə itirərsiz, kaş əvvəldən bilməyəydik deyəsiz.

Q a z a n. Yox, Dədə, elə söhbət yoxdu. Bax deyirəm, biz bunu indi bilməliyik. Bir daha Oğuzun başına bəlalar gəlməsin. Oğuzun gələcəyi... Özün bilirsən də... Söylə bizə, Dədə, sən söylə...

Q o r q u d. Lap divara dirədin məni Qazan. Nolar, sən deyən olsun. Dinlə o zaman. Oğuzda Boğazca Fatma deyilən bir arvad var. Özünü xam göstərməyin. Hamınız yaxşı tanıyırsınız onu. Gəncliyində gözlədimi, gözəl deyildi. Ayaması vardı – onu da bilirsiniz. Bilirsiniz, bilirsiniz. Sizlərə görədi bu ayama. Qırx oynaşlı boğazca Fatma. Yadınıza düşdü? Kim çaşıb yanından keçdisə boğaza qaldı. Amma cıfayda, ömründə birçə oğul övladı oldu Fatmanın. Bütün mehrini, məhəbbətini də bu oğlana bağladı. Babası kimdi heç kim bilmir. Sırr sizindi indi, Qazan. Boğazca Fatmanın oğludu Kafirin casusu, biləsən.

Q a z a n. Boğazca Fatmanın oğludu casus? Şirşəmsəddin!

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Bəli, ağam.

Q a z a n. Bu saat, Beyrəklə ikiniz gedin, o məlunu hardadısa boğazlayın, gətirin qatın dama. Bunun divanını özüm edəcəyəm. Amma heç kim hələ duyuq düşməsin. Düzmü deyirəm, Dədə?!

Q o r q u d. Mən işimi gördüm. Sən özün gəlib çıxmısan verdiyin suala. Cavabını da özün verərsən inşallah. Amma gərək soruşmayaydın bunu məndən.

Q a z a n. Gedin, siz gedin. Niyə, Dədə? Niyə soruşmayaydım gərək?

Şirşəmsəddin və Beyrək çıxırlar.

Q o r q u d. Qazan.

Q a z a n. Bəli, Dədə.

Q o r q u d. Nə cəza gözləyir bu bədbəxti?

Q a z a n. Bədbəxt niyə, Dədə?! O məlun neçə-neçə igidin qanının bəsidir. Az qala, birçə oğlumdan qoyacaqdı məni... Bilirsən, Uruzun da casusluğunu o edib. Beyrək dedi.

Q o r q u d. Bunlar mənə aydındı. Amma yenə də bədbəxt idi bu.

Q a z a n. Bədbəxt idi bu deyirsən? Nədi cəzası deyirsən? Bilmirəm, amma bu bədbəxt dediyin elə bir cəza almalıdır ki, bir daha heç bir kimsə bu çür casusluq xəyalına düşməsin. Düşmənimiz içimizdəymiş.

Q o r q u d. Qorxuram sözlərin havada qala.

Q a z a n. Heç vədə, heç zaman. Sən məni tanıyırsan, Dədə.

Q o r q u d. Mən səni tanıyıram, Qazan.

Q a z a n. Ona cəzanı hamılıqla verəcəyik. Ona cəzanı Şirşəmsəddin verəcək. Beyrək verəcək, Uruz, Bəkil, lap elə Aruz verəcək. Ona cəzanı mən verəcəyəm, Dədə. Arxayın ol.

Q o r q u d. Çalışanda vuran qolun qurumasın, Qazan. Mən gedirəm. Amma gərək sən məni çağırmaıydın.

Q a z a n. Oğuz casus görməyəcək bir daha, Dədə. Oğuzun gələcəyi...

Q o r q u d. Mən gedirəm. Sonra tutduğuna peşiman olmayasan.

Qorqud yox olur.

Q a z a n. Aman. Yox oldu yenə. Heç zaman. Heç zaman peşiman olmanam. Heç bir iş üçün olmanam. İllah da ki bu məsələdə. Bunlar getdilər, ya harda qaldılar? Boğazca Fatmanın yeganə oğlu. Sən keçəcəksən əlimə. Sən verəcəksən cavab əməllərinə. Sən gəbərecəksən Oğuzun bütün düşmənləri kimi. Xudaya, şükür sənin birliyinə. Oğuzun gələcəyini sən özün qoru. Amma mənimlə birgə, ulu Tanrım, mənimlə birgə!

III ŞƏKİL

Boğazca Fatmanın evi. Evdə Fatma tək.

F a t m a. Bu gün nəse ürəyim çox, çox narahatdı. Bu gədə gəlib çıxmadı. Elə bil dünyanın axır idi – nədi. Heç ürəyim belə döyünməzdi mənim. Tək oğul beləcəne bir dərd idi. Hara getdi, harda qaldı? Yenə ilim-ilim itdi. Mən qoca qarı hara gedim, bunu hardan axtarım, hardan tapım, ax-ax, ox-ox...

Qapı döyülür.

Gecə də düşdü, kimdi bu bivaxt qonaq? Allah, Allah, ürəyimə nə belə qara-qura fikirlər girir?! Bəlkə açmayım qapını?

Qapı döyülür.

Kimsən? (qapıya tərəf gedir.). Kimsən, ay qapı döyən?

Dədə Qorqud elə otağın içindəcə peyda olur.

Q o r q u d. Dayan. Tələsmə. Açmağa deyirəm qapını tələsmə.

F a t m a. Sən... sən... hələ kimsən? Aman, Dədə, sən sənmi bu?

Q o r q u d. Mənəm. Qorxma. Çəkil qapıdan...

F a t m a. Döyürlər. İndi sındıracaqlar. Kimdi bu gələn, sən bilərsən? Qamən axan görklü... suyun... qurumasın.

Q o r q u d. Fatma, Fatma. Uzun danışma. Gəl bura, öyləş. Dinlə. Gördün, onlar üçün zaman uzandı artıq.

Qapıdan gələn səslər yavaş-yavaş yox olur.

Onlar donub qaldılar, indi durub bizi gözləyəcəklər. Eşit məni, qoca qarı. Mən bura boşuna gəlmədim. Yeganə övladının başında bəla var.

F a t m a. Övladın dedin?! Niyə bəs övladın?! Aman, Dədə. Ürəyimə dammışdı. Yenə ilim-ilim itib. Nə olub ona? Hardadı? Söylə, Dədə, danış mənə. Qara başım qurban olsun, Dədə, sənə... Qamən axan...

Q o r q u d. Fatma, Fatma. Bil və agah ol. Oğul dediyin o təkçə balan Oğuzun düşmənidir bu gün. Bu gələnlər də onun başı üçün gəlmişlər.

F a t m a. Dədə, qurbanın olum, nə etdi ki mənim təkçə balam? Hansı suçun qurbanı oldu? Şər atdılar gül balama, Dədə, mən bilirəm. Şər yiyəsi oldu biçarə balam. Bala... bala... vay bala... Öldü, ağlayanı yox, qaldı saxlayanı yox. Balam vay. Mən özümü öldürərəm, Dədə.

Q o r q u d. Şər atdılar deyirsən. Amma şər deyil bu, Qazana agah oldu: sənin oğlun Oğuzda yağı casusuymuş – bəlli bil. Qazan artıq bilirdi bunu. Əvvəl-axır biləcəkdin. Mənlik deyil bu iş, onu da bil.

F a t m a. Bu gələnlər onunçün gəldilər... Tutmağa, ağ əllərini qara iplə bağlamağa, ağ başına qara torba keçirməyə gəldilər?! Dədə, sən ki, sən ki, Dədə, oğlum deyib oxşardın balamı – unudunmu, Dədə? Sən ki dedin...

Q o r q u d. Dayan görüm. Sözümlə dinlə, Fatma. Tədbirli ol. Tədbirli ol. Tədbirli olmasan işlər yaman olacaq. Sənin... sənin oğlunu tutub basacaqlar dama. Oğuzla görk olsun cəzasını vermək istəyəcəklər...

F a t m a. Dədə, Dədə, ağır-ağır sözlər danışırısan sən – dilək ilə güclə bulduğum oğlumu deyirsən? Dədə, dədə, adım çıxınca canım çıxaydı, canım çıxınca Oğuzun başını bir Təpəgöz də gəlib kəsəydi, Təpəgöz gəlinə bu oğulu qadir Allah mənə verməyəydi. Güclə buldum bir oğulu, Dədə. Sən ki bunu bilirən. Sən buldun onu mənə, Dədə. İndi mən ağzımı açım, qarnımın içində iyirmi beş il gəzdirdiyim sirrimi Oğuzla faş edimmi? Sən ki bilirən, Dədə, oğul kimin oğludur.

Q o r q u d. Oğul kimdən olduğun ana bilir.

F a t m a. Dədə... Dədə... hamı da bilsinmi, Dədə?

Q o r q u d. Dinlə məni, Fatma qadın. Yaxşı dinlə. Mən bura gəldim sənə doğru yolun haracan getdiyini göstərməyə. Dinlə məni. Nə cür deyirəmsə, o cür də elə. Qorxma. Hər şey yaxşı olacaq. Sirri faş eləməzlər. Faş eləsələr...

F a t m a. Nə desən edərəm, Dədə. Nə yolla desən gedərəm. Sən deyəndi, sən deyəndi. Mənim balamdı o, mənim, ancaq mənim. Təki bircə balama qıymasınlar. Mənim balam günahsızdır, Dədə, sən ki bunu bilirən, mənim balam casus deyil.

Q o r q u d. Sənin ... sənin balan casusdur, Fatma. Amma məni dinlə. Onu o cəzadan qurtarmağın indi artıq bir yolu var. Düşünürsənmi?

F a t m a. Nə yoldu o yol, Dədə? Söylə mənə, qara başım qurban olsun sənə.

Q o r q u d. Fatma, oğlanı tutacaqlar. Qara dama salacaqlar. Sən Qazanın yanına var, sən Şirşəmsəddinin, Aruzun, Bəkilin yanına var. Hər birinə söylə. Yaxşı dinlə dediyimi. Bu bəylərin bir-bir, ayrı-ayrılıqda yanına vararsan və söylərsən onlara, və söylərsən ki...

İşıq zəiflədikcə qapıdan gələn səslər yenə də elə bil hərəkətə gəlirlər və səslər çoxaldıqca işıq altında təkçə Fatma qalır.

IV ŞƏKİL

Qazanın evi. Qazan və Burla Xatun.

B u r l a X a t u n. Casus Aruzdandı.

Q a z a n. Yox. Boğazca Fatmanın oğludur.

B u r l a X a t u n. Aruzun işidi bu.

Q a z a n. Boğazcanın işidi. Ana-bala birləşiblər bu işi görüblər.

B u r l a X a t u n. Bəri baxgil, gözüm baxtı, könlüm taxtı, nə çox Boğazca, Boğazca salmışan?! Dilinlə bir Fatma deyirsən, on Fatma da gözündən tökülür... Nədi, cavanlığın yadına düşüb?!

Q a z a n. Kimin, mənim?

B u r l a X a t u n. Elə bilirən unutmuşam Fatma, Fatma sayıqladığın gecələri?!

Q a z a n. Nə danışdığınızı sən? Bu da ömür-gün yoldaşı. Adam neçə dəfə qurtarar bir məsələni, qurtardıq da bu söhbəti, xanım. Gör neçə illərdi keçib gedib. İndi mən ona göstərim zərb-dəstimi sən də bax. Arzun bu deyildimi, canım xatunum?!

B u r l a X a t u n. Danış, danış, özün üçün. Nə qədər bilirən danış. Yox, arzum bu dəl

syildi. Sənə deyim: casus bunun oğlu deyil. Casus Aruzdu. Sənin dayın Aruzdu. Aruzdu.

Q a z a n. Pəh, pəh, yenə də pəh! Pəh atonnan. Elə səhərdən eyni saz, eyni söz...

B u r l a X a t u n. Nədi, gəlmədi xoşuna?

Q a z a n. Ömrüm, günüm, indi mən yerimdən durayınmı? Qara qamçını əlimə alayınmı? Can necə dadlı olur sənə göstərayınmı? Mındırmə mənə cin atına. Of!.. Dədə Qorqud dedi, eşit, bil. Dədə Qorqud dedi. Mən demədim, rahat ol. Gəldi, yox gəlmədi, peyda oldu, dedi ki budu, bunun oğludu.

B u r l a X a t u n. Nə zaman gəldi Dədə? Mən görmədim.

Q a z a n. Mənə inanmırsan odu, Şirşəmsəddindən soruş.

B u r l a X a t u n. Qazan, ay Qazan, deyirəm axı yazıqdı bu arvad. Yəni Fatma. Anadı. Ana haqqı dedi Dədə. Amma haqqımızı verən olmadı bizim. Olmadı mənim haqqımı verən.

Q a z a n. Yenə hərzə-hərzə başlama, Xatun. Sənin haqqına nə oldu? Kim haqqını əlindən aldı? Bu dəfəki yağmaya heç dayım Aruzu çağırmağa qoymadın məni...

B u r l a X a t u n. Mən qoymadım? İndi mən deyim, sən eşit. Belə dayın Aruz sənin ala taxtına göz dikdi. Dayın Aruz sənin orduna göz dikdi. Dayın Aruz evini də hələ bir yağmalamalıydı?! Sən bilmirsən, mən bilmirəm – dayın Aruz xan babamın yanına varıb, səndən o ki var deyib. Təpəgözdən kim qurtardı Oğuzu – mənim oğlum Basat deyib. Bəs belə isə ver Bayandır xan, mənim mükafatımı, deyib. Basatı Oğuz baş sərkərdə istəyib.

Q a z a n. Baban nə deyib?

B u r l a X a t u n. Nə deyəcək babam? Qocalıb heydən düşüb mənim xan babam. Baxarıq deyib. Nə istəyirsən sən mənim babamdan?!

Q a z a n. Mən? Mən yazıq? Heç nə istəmirəm, istəməyəm də. Amma baxarıq... Nolar, mən də bilərəm neynirəm. Mən Aruza göstərərəm. Məndən şikayət? Nolar?

B u r l a X a t u n. İndi də işi-gücü Dış Oğuz bəylərini sənə qarşı qaldırmaqdı. Bəyim, bu işdən hər bə qoxusu gəlir, hər bə qoxusu...

Q a z a n. Nolar, gəlsin. Biz də Qazan Xanıq. Salur quşu bizim könlümüə yardı. Hərbdisə qoy hər bə olsun. Oğuz dışı akınlardan əvvəl Oğuz içinin təmizlənməsi lazım. Əsil düşmən elə öz içimizdənmiş. Oğuzun gələcəyi...

Şirşəmsəddin gəlir.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Ağam, boğazca Fatma gəlib deyir Qazan xanla təklidə görüşməliyəm, vacib sözüm var.

Q a z a n. Nə vacib sözü varmış mənə? Özü də təklidə. Mənim heç kimdən sirrim yoxdu. Yalvarmağa, sısqamaya gəlib. Vacib sözü varmış.

B u r l a X a t u n. Mən burada bir cə an da qalmaram. Nə sözünüz var, danışın təklidə. Salın yada, sevişdiyiniz günləri. Bəlkə ağ günə çıxasız. Heç eyb etməz. Vararam mən xan babamın yanına. Açıram dərdimi mən xan babama. Sən... Sən isə... Verginən qara yellərə aramızda olanları. Satginən məni bir keçiyə, Qazan. (*Gedir*).

Q a z a n. İlan vursun onu. İşə düşmədik oturduğumuz yerdə?! Sən nə donub durmusan?! Çağır gəlsin kafir qızı kafiri.

B u r l a X a t u n (*başını salır içəri*). Deməli, belə oldu?! Çağır gəlsin, eləmi?! Nolar?! Sən Qazan ol, mən də Bayandır xanın qızı. Görərsən. (*yox olur*).

Q a z a n. Sən yenə donub qalmısan? Dayan. Tanrıya şükürlər! Axır qova-qova mərdi namərd edəcəksən, Xatun. Get. Get. Qoy Oğuzun işlərilə məşğul olaq, canım. Bunun oğlu damda özünü necə aparır? Nə deyir, nə danışır?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Heç nə demir, ağam, heç nə də danışmır. Üzüqoylu düşüb torpağa. Nə su içir, nə yemək yeyir. Lal-dinməz, ancaq nəfəsidi ağır-ağır gedir, gəlir...

Q a z a n. Yaxşı, bəs bu qarı nə istəyir bizdən? Bilmir ki, casusa xainə aman yoxdu, ola bilməz? Sözü varmış. Neynirəm, mən sözü. Nə deyəcəkmış, bilmirsən?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Nə bilim, ağam?! Qovum getsin.

Q a z a n. Yox, qovma, gətir içəri. Qoy gəlsin, görək nəymiş sözü.

Şirşəmsəddin çıxır. Fatma gəlir.

F a t m a. Ağam Qazan. Ağam Qazan. Rəhminə sığınmağa gəlmişəm. Gen ətəyinə bürünməyə gəlmişəm. Ayağının altında ölməyə gəlmişəm. Ağam Qazan, mədəd eylə.

Q a z a n. Qalx ey qadın. Məqamın sirri var. Məqam rəhm məqamı deyil. Söylə, sən övladının bu gününü irəlidən görmədinmi? Oğuzun başına bəlalar gətirdi...

F a t m a. Görmədim, ağam. Bilmədim, ağam. Amma Qazan xan. Ümid yerim sən sən. Deyil mənim oğlum casus. Mədəd eylə.

Q a z a n. Bu artıq sübut olunmuş bir məsələdir. Oğlun Oğuz xain çıxdı. Cəzasını alacaq. Bütün Oğuz bunu məndən tələb edir. Mən kiməm? Mən Oğuzun iradəsiylə oturub-dururam.

F a t m a. Sən də babasan, Qazan.

Q a z a n. Bəli, mən də babayam. O bir cə oğlum Urus az qalmışdı sənin oğlunun əməlinin cəzasını çöksin. Hələ özümün əsirliyimi de-

mirəm. Oğlun idi sənin bizim hər hərəkətimizi Oğuzdan o yana – Bayburda, Trabzona xəbər verən. Qazan ova getdi, gəlin məqamdı, deyən. Oğlundu sənin.

F a t m a. Qazan, sənin oğlundu...

Q a z a n. Hələ Bəkilin, hələ Şirşəmsəddinin, hələ Qanturalının, Beyrəyin... Nə dedin sən? Necə? Beyrəyin başına gələnlər...

F a t m a. Qazan, məni unutdunmu? Mən bir gözəl-göycək qız idim.

Q a z a n. Sus, yavaş.

F a t m a. Mən indi belə qocaldım. Qazan, evimizin ardındakı də-rəcəyi unutdunmu? Qazan, həyatımızdəki iti unutdunmu? Bəraqcıq idi o itin adı. Sən onu belə çağırırdın. O da sənə yalmanardı, birçə sənə hürməzdi. Unutdunmu?

Q a z a n. Yavaş. Tanrı eşqinə yavaş. Nədir sənin sözün? Unutdum, unutmadım. Vacib olan o deyil. Unutmadım elə – nə olacaqmış ki... Sənin oğlun casusdu axı...

F a t m a. Sənin oğlun, xanım Qazan.

Q a z a n. Sənin oğlun casusdu, cəzasını da alacaq. Sən nə danışırısan hərzə-hərzə, qoca qarı?

F a t m a. Qazan. Bunu sənə uzun illər demədim. Bu sirri qarnımda saxladım, Qazan. Dədə demiş: oğul kimdən olduğun ana bilər. Oğul səndəndi, Qazan. İndi özün bilərsən, istərsən as, istərsən kəs, istərsən...

Q a z a n. Bu nə danışır? Bu nə deyir? Pəh, pəh... bir də pəh. Sənin adın qırx oynaslı Boğazca Fatma deyilmirdi? Nədən oğul məndən olsun?! Söylərmisən?

F a t m a. Dedim sənə: oğul kimdən olduğun ana bilər. Səndəndi mənim yeganə oğlum. Bizim qara başımız qurban olsun sənə, xanım Qazan.

Q a z a n. Yavaş ol. Yavaş. Sən... sən sayıqlayırsan. Bəlkə səhv edirsən? Bəs niyə bu çağacan demədin mənə?

F a t m a. Bir mənası varmıydı – dedim, ya demədim?! Vurub yı-xan, şücaətli bir oğul deyildi ki, yanına salıb döyüslərə aparasan. Sakit, fağır, dinməz-danışmaz bir oğul idi mənim oğlum. Səndən mənə əmanət idi o. Bax ona diqqətlə Qazan xan – oğlun Uruza da bax, ona da bax. Oğlun Uruzu görəcəksən onun gözündə, üzündə.

Q a z a n. Yavaş ol. Sən nə danışdığındı? Sən bilirsən nə danışırısan, Fatma? Sən mənim ürəyimə xəncər saplayırsan. Sən mənim...

F a t m a. Qazan xan. Mən sənə bunları demək istədim. Unutma, o aylı gecələri, unutma.

Q a z a n. Yenə başladı. Mən heç nə unutmamışam. Nə salmışan unutma, unutma. Unutmağa bir şey yox. Başqa bir kimsəyə dedinmi mənə dediklərini?

F a t m a. Yox, heç kimsə bilməz bunu.

Q a z a n. Ya bəs Burla Xatun?

F a t m a. Bilməz, xanım. Bilməz, bəyim. Mədəd eylə, Qazan, doğmaca oğluna qıyma.

Q a z a n. Dur. Sus. Sus deyirəm sənə. Bir insana danışmayacaqsan bunu. Qadir Tanrı. Mənim günahım nəydi qadir tanrı?! Nəydi mənim günahım, ulu Tanrı?! İndi get. Get. Sabah, sabah gələrsən. Sabah gəl. Sabah. Amma bax. Bir adam bilse... Heç kim.

F a t m a. Göydə Allah, yerdə sən, Qazan. Qıyma ona.

Fatma gedir.

Q a z a n. Qadir Tanrı. Mən indi neyləyim?! Elə bil ürəyimə dam-mışdı ki, bunun bir zibili çıxacaq. Mənim oğlum imiş... Mən indi neyləyim, qadir Tanrı. Sən söylə, söylə də...

V ŞƏKİL

Gecə. Qazanın evinin önü. Bir tərəfdə həbs evi. Şirşəmsəddin var-gəl edir.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Qazana nə dedi, nə demədi – xan birtəhər oldu. Ay səni Boğazca. Nə vaxtı vardı bunun. Amma qocalıb düşüb, bir yandan da oğul dərdi. Casus anası olmaq asan məsələ deyil yəqin ki. (*həbs evinə yaxınlaşır*). Bundan səs-səmir çıxmır. Sakitdən sakit, laldan lal. Bura kim girdi böyür-böyür böyürdü, ökür-ökür hönkürdü. Bu – lal məzardi. Ürəyimə nəsə damıb. Bu sükutun zırlıtısı bərk çıxmasa yey.

Fatma gəlir.

Kimsən? Fatma, sənsən? Gecənin bu vaxtı buralarda nə gəzirsən ay arvad?! Xan indi uyumuş olar. Sabah gəl. Nə edirsən? Ora olmaz.

F a t m a (*həbs evinə yanaşır*) Bala, bala, ay bala. Doqquz ay dar qarnımda gəzdirdiyim balam mənim. Tale səni nə pis yerdə yaxaladı.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Kəndinə gəl, Fatma qarı, kəndinə gəl. Ora olmaz. Get evinə, toxda, sabah gələrsən. Xan ürəyi yumşaq olar, hələ baxdın sənə oğlunla görüşməyə izin də verir...

F a t m a. Şirşəmsəddin, igid bəyim mənim. Sən məni bilərsən, sənə məndən xəbərin yox. Amma dayan, dayan, igid Şirşəmsəddin, sən heç səni də bilməzsən...

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Nə dediyindi sənənin...

F a t m a. Yadındamı şümal kimi igid idin. Qarğı kimi boyun vardı. Daş kimi, qaya kimi qolların vardı. Qara-qara gecələrə bənzər qaynar gözlərin vardı. Zərif-zərif barmaqların, qıs-qıvrıq vücudun vardı. Sən gənc idin Şirşəmsəddin. O aylı gecə yadındamı?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. İtinizin adı Bəraqcuq deyildimi? O aylı gecə evinizin ardındakı dərəni keçib həyətinizə girən yerdə bir hürmək başladı ki... Sən gözəl idin, Fatma...

F a t m a. Səni istədiyindən hürdü. Ancaq sənə elə hürərdi. Getdi o günlər. Amma... Mənə imdad səndən, ancaq səndən gələr. Ancaq sən...

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Nə imdad, qarı arvad? Sən nə danışırısan?

F a t m a. Getdi o günlər. Nişanəsi qaldı. Məni o gecə yüklü qoydun sən. Əmanətin qaldı. Sənə heç vaxt bu sirri açmadım, bəyim.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Hansı sirdən danışırısan? Bunun ağı çasıb deyəsən...

F a t m a. Yox. Ağlım-zadım çasmayıb. O sirdən danışırım ki, bax indi, burda dustaq olan mənim oğlum...

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Mənim... sənənin oğlun...

F a t m a. Şirşəmsəddin, Şirşəmsəddin dil çasır, doğrusunu söylər, o həm də sənənin oğlundur. Bu oğul həmən o aylı gecənin yadigarı, əmanətidi. Balam, balam mənim... sən balamıza qıymazsan, igid. Sən atasən.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Nə təhər, nə təhər? Dur bir dayan. Gen dünyanı başıma dar elədin. Mənim oğlum – casus?! Bu dünyada sən məni xar elədin. Mənim oğlum casus? Alca qanın qılıncımla yerə tökülməyirdim. İndi mənim oğlumdu bu? Sinəsindən ürəyini çəkim, söküm deyirdim. İndi mənim oğlumdu bu Fatma, Fatma. Bu xəbəri verməyəydin mənə görə. Fatma, Fatma. Ürəyimə qara dağlar vurmayaydın mənə görə. Qadir Tanrı sən özün mənə yol göstər, qadir Tanrı. Fatma, Fatma, dur, dur ayağa, burda qalma belə. Get, evinə get. Burda durma. Get mənə aman ver. Düşünüm, daşınım.

F a t m a. Qıyma ona, qıyma əti ətindən, qanı qanından övladına, Şirşəmsəddinim mənim. İgidim, aslanım. Mənə imdad. Balamıza qıyma. Qıyma.

Fatma gedir.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Gördüm axı. Qollarına arxasından bağlayanda mənə belə birtəhər baxdı. Bahar vaxtı ağ qarlar yağmışdı çöhrəsinə elə bil. Küskün idi baxışları. Oğlum. Övladım. Mən indi neyləyim, qadir Tanrı? Mən indi neyləyim, neyləyim? Sən söylə. Sən. Söylə də...

VI ŞƏKİL

Fatma evində.

F a t m a. Mən demədim, Dədəm dedi: oğul kimdən olduğun ana bilər. Qaldı Bəkil, qaldı Aruz. Məndə taqət qalmadı Aruza varam. Mən neyləyim indi?

Dədə Qorqud peyda olur.

Dədə, sənsən. Mənim vaxtına nə qaldı, Dədə?!

Q o r q u d. Vaxt yavaş-yavaş uzanmaqdadı. Vaxt indi sənindi. Amma fürsəti də qaçıрма isti-isti. Qalx! Bəkilin yanına varman lazım.

F a t m a. Necə, ağam?! Bəkil dünyanın o başında – Gürcüstan ağzında oturur. Necə varım mən oraya? Quş deyiləm uçam, varam...

Q o r q u d. Sən artıq Bəkilin evinin qarşısından. Gir evə. Söylə söyləyəcəyini.

F a t m a. Aman, tanrım.

Hər şey dəyişir. Bəkilin evi. Qorqud yox olur.

F a t m a. İgid Bəkil. Evdəmisen, igid Bəkil? Səni deyib gəlmişəm. Sənə sözüm var. Bəyim Bəkil. Qapıya çıx.

Bəkilin evindən bir qaraltı çıxır.

F a t m a. İgid Bəkil, sənmişən? Bəli, sənsən. Bilirsənmi, nələr oldu? Qazan xandan buyruq oldu. Mən biçarənin yeganə oğlunu tutub dustaq elədilər. Ala candan ayırmaq istərlər balamı, Bəkil. Mənim balam casus deyil. Mənim balam fağır, kimsəsiz, ata olan yerdə yetim baladı. Duyursanmı məni, Bəkil? Xatırladınmı məni? Evimizin ardı dərəcik idi. İtimizin adı Bəraqcuq idi. O aylı gecələri, sənənlə baş-baş verdiyimiz o gecələri yada salırsanmı? Bəli, mənəm, sənənin, sənənin Fatmanam, Bəkil. Sənənin məndə o zamandan əmanətin qalmışdı. Bu mənim sirrim idi. İndi sənə açıram onu. Balamın atasına.

Qaraltı yerə çökür.

Noldu sənə, Bəkil?! Duydunmu məni, igidim Bəkil? Qoyma oğluna qıyalar. Get, söylə Qazana, get, söylə Bayandır xana, yalvarırsan yalvar, igidliyinə bağışlasın atalıq eləmədiyin övladını. Qoyma balamıza qıyalar yeganə ümidim mənim, qoyma, qoyma, igidim Bəkil, bəyim Bəkil...

Dədə Qorqud peyda olur. Yenə hər şey dəyişir. Aruzun evinin önü.

Q o r q u d. Fatma, bu da Aruz Qocanın evi. Di get, di get indi də balana ondan imdad dilə.

F a t m a. Aruz bəyim. İgid bəyim. Eşit mənim səsimi, dinlə mənim ünümü. Sənə pənah gətirmişəm. Gen ətəyinə sığınmağa gəlmişəm. Fatmayam mən. Başibəlalı, bədbəxt Boğazca. Bir zamanlar “gözəlim” deyər oxşadığın, ağ üzündən dişləyib dönə-dönə öpüb doymadığın Boğazca. Bilirmisən, nələr oldu? Qazan xandan buyruq oldu. Tək balamı dustaq edib, ağ əllərin gerisindən bağladılar. Adını casus qoydular. Bilirmisən, nələr oldu? Qazan evini yağmaladı. İç Oğuz bəylərini çağırdı. Sən Aruzu çağırmadı. Qazan səndən hayıf almaq istəyir. Bilirmisən nə hayıfı o, Aruz bəyim? Sənin oğlundu mənim oğlum. O aylı gecələrimizin əmanətidi.

Aruzun evindən qaraltı çıxır.

Aruz Qoca, sən misən, bəyim? Bəli, sən sən. Əmanətin uzun-uzun illərin sirri idi. Əmanətini səndən də gizləmişdim, bağışla mənə. Əmanətini qoruya bilmədim. Barı, sən qoru əmanətini. Mənim oğlum, sən oğlun casus deyil, Aruz. Qoyma, oğlumuza qıyalar. Qoyma, Qazan oğlumuza cəza versin. İgid Aruz. Alp Aruz.

Dədə Qorqud peyda olub Fatmanı çəkib aparır. Aruzun qaraltısı, Bəkilin qaraltısı hələ xeyli sükut içində, üzərlərində zəif işıq.

Fatmanın evi. Fatma və Dədə Qorqud.

Q o r q u d. Fatma, sağmısan, əsənmisən? Səsin gəlsin. Noldu buna, bayıldınmı?

F a t m a. Dədə, mən hardayam?

Q o r q u d. Öz evindəsən, Fatma.

F a t m a. Dədə, mən uyquyama getmişdim?

Q o r q u d. Yox, Fatma. Sən uyquya getməmişdin. Sən Gürcüstan ağzına, Dış Oğuzla getmişdin. Getdin, gəldin. Oğluna zaval var.

F a t m a. Ağzın üçün ölüm, Dədə. Dilin üçün ölüm, Dədə. Bir də söylə.

Q o r q u d. Oğluna qıymayacaqlar. Bəylər bir araya gələcək. Amma heç biri ölüm hökmünü dilinə gətirməyəcək.

Dədə Qorqud danışdıqca Qazan xan, Şirşəmsəddin, Aruz, Bəkil bir araya gəldilər.

Q o r q u d. Bir-birinin üzünə də baxa bilməyəcəklər. Sən öz işini gördün, Fatma. Bax, casus, casus deyib bar-bar bağıran Qazana bax...

Q a z a n. İndi iş belədi, bəylər. Bu casus deyilən oğlan bir cavandı. Oğuzla cavanlar lazım. Oğuzun gələcəyi naminə...

A r u z. Bir dəqiqə. Casusluğun kim dedi bunun biz də bilək.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Beyrək dedi. Beyrək də ki on altı ilin Bayburd əsirliyindən sonra... Məlumdu da...

A r u z. On altı il əsirlikdə qalasan, sağ-salamat çıxıb gələsən, hələ bir başqa birisinə də cəza istəyəsən... Bərəkallah.

B ə k i l. Beyrək igid ərdi. Amma o da dediklərini sübut eləməli idi. Biz düşünülməmiş addımlar ata bilmənik, bəylər. Bunu bizə bağışlamazlar.

A r u z. Beyrəyin igidliyini nədə gördün, bəy? Əsir getməyində gördün, əsirlikdə xoş keçən günündə gördün, Oğuzla verdiyi xeyirdə gördün onun igidliyini? Təpəgöz Oğuzun qarşısını kəsəndə hardaydı Beyrək? Bayburd bəyinin qızının incə ağuşunda?

Q a z a n. Aruz Qoca. Söhbət Basatdan, Beyrəkdən getmir. Aydını, bilirik. Başımıza qaxınc oldu bu Təpəgöz. Söhbət bu... bu cavandan gedir. Sən də başlamısan Təpəgöz, Təpəgöz...

A r u z. Taxsırı sübutsuzdur.

B ə k i l. Taxsırı sübutsuzdur.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Sübutsuzdur.

Q a z a n. Belə dediniz. Nolar mən bəylərbəyi olsam da, madam ki, siz hamınız belə deyirsiniz mənə də o qalır ki, qoşulum sizə. Olsun. Mənə görə də taxsırı sübutsuzdur.

Bəylər yox olurlar.

Q o r q u d. Gördünmü, Fatma, gördünmü? Qadir Tanrı tək balanı sənə çox görmədi.

F a t m a. Şükürlər olsun, ilahi. Şükür sənə birliyinə, qadir Allah. Dədə, bəs indi mənim balam ömrü boyu həbsdə çürüyəcək? Dədə, bu işi ki başladın, yarımçıq qoyma.

Q o r q u d. Qorxma. Bax diqqətlə bax. Görürsənmi şövkətli Oğuz bəylərini?

Qazan və Şirşəmsəddin.

Q a z a n. Şirşəmsəddin. Bü gecə uzun bir gecədi. Sən də yorgunsan, igidim. Get evinə. Bir az dinlə.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Aman, ağam. Heç olarmı? Dustaqda gözüm olması lazım. Yox, ağam, sən get dinlə, mən uyumaram.

Q a z a n. Tərs oğlu tərs. Deyirəm, hava qəribədi, uyqum yox.

Qazan gedir. Aruz gəlir.

A r u z. Şirşəmsəddin necə varsan?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Sağ ol, bəyim. Yaxşıyam. Sən niyə qayıtdın?

A r u z. Ürəyim sıxıldı. Gecənin xeyrindən, sabahın şəri məsləhət-di. Deyilmi?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Bəli, bəyim, doğru buyurursan. Amma belə birtəhərsən, yorğun dəyirsən gözümə. Get dinlən.

A r u z. Yox, sən özün yorğun görürsən. Mən elə buralarda dolayıram. Sən istərsən get evinə. Uyu bir az.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Yox, yox. Mən gedə bilmənəm. Bəs bu dustağı kimə tapşırım gedim. Mən elə burdacana qalacam. Sən dayanma, get, bəyim.

A r u z. Sən qalacaqsan burda? Ay Allahın bəndəsi yeri get evinə-eşiyinə. Sənin dustağına nə olasıymış?! Quş quşluğuyla buralardan qaçıb uçub gedə bilməz.

Ş i r ş ə m s ə d d i n (*həbs evinin qapısına uzanır*). Yox, qalacağam burda. Sən getsən məsləhət-di, Aruz bəy.

A r u z. Yaxşı, nolar mən gedərəm.

Aruz gedir. Bəkil gəlir.

B ə k i l. Bu kim ola uzanıb uyquya gedib? Şirşəmsəddin, sənsən?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Mənəm. Kim olacaq.

B ə k i l. Gecənin bu vaxtında burda, nə edirsən? Evin-eşiyin yoxmu sən?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Var, nə üçün olmasın. Ağam Qazanın dövlətindən hər şeyim var. Sən söylə, niyə döndün?

B ə k i l. Nə bilim, gecə yola çıxmaq istəmədim. Dustaq burdadı?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Burdadı, burdadı. Get bir yer bul, sən də dinclən. Dədəm Qorqud söyləmiş: gecənin xeyrindən, sabahın şəri yaxşıdır.

B ə k i l. Amma nə söyləmiş... bəri bax, onsuz da gecə qonağı abırsız olur. Sən gəl çıx get evinə. Buraların keşiyin mən çəkim.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Nə danışırısan sən?! Heç elə iş olar?! Qazan xan nə deyər?! Bayaq bərk-bərk tapşırı ki, burdan heç yana getməyəsən, amandı. Özü də elə bu həndəvərdədi. Get igidim, get, bir yer bul özünə qalmağa. Mən buraları heç kimsəyə əmanət edə bilmənəm. Get. Durma daha. Get.

B ə k i l. Sağ ol səni. Qadir Tanrı...

Bəkil gedir. Qazanın, Aruzun, Bəkilin qaraltıları bir-birindən gizlənə-gizlənə gəlir.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Bunlar kim ola, qadir tanrı? Kafirlərdi əlbət. Bizim casusa cəza verməyə gəlməsinlər. «Öldürək, sırrı faş olmaksın». Aha. Kimsiniz siz? Dayan, qaçma. Qaçma dedim, itim kafir. Dayan.

Qaraltılar yox olur. Qazan gəlir.

Q a z a n. Şirşəmsəddin, bu nə hay-haraydı? Kim var buralarda? Mənəm, mənəm. Dustaq harda, yerindəmi? Səs-səmiri gəlmir bunun, Şirşəmsəddin.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Sənsən. Qaçdılar, məlunlar. Bəli, ağam. Heç bilmədim kim idilər. Amma gəlib həbs evinə hücum edəcəkdilər. Kafir ola bilərdi. Qovdum getdilər. Sən arxayın ol, ağam. Get, get dinlən. Səsi-səmiri gəlmir bunun deyirsən. Bir bədbəxt cavandı, atalı yetim, nə səsi-səmiri gələcək. Get ağam, sən get evə. Buralar soyuqdu. Cənnəti üşütmə alar...

Q a z a n. Bu nə danışır. Atalı yetim deyir. Bəlkə duyuy düşüb. Duyuy düşsə, Burla Xatun bildi, mən batdım. Aradan çıxmaq vaxtıdı.

Qazan gedir. Dədə Qorqud və Fatmanın üzərinə işıq düşür.

Q o r q u d. Görürsənmi, Fatma, nə işlər oldu. İndi sən son addımını atacaqsan. Ehtiyatlı olman gerek.

F a t m a. Dədə, göydə qadir Tanrı, dədə, yerdə sənsən, bəlli bilgil.

Q o r q u d. Avazın yaxşı gəlir, avazın. Durursan ayağa, gedirsən Qazan xanın hüzuruna, belə deyirsən. Deyirsən ki...

İşıq sönmür

Burla Xatun və Beyrək elə bil kimdənsə gizlənə-gizlənə gəlirlər.

B u r l a X a t u n. Bəri gəl. Yavaş. Görən olar, burdan, burdan. Sakit. Yavaş. Keç bura görüm.

B e y r ə k. Anam mənim Burla Xatun. Burdan deyirsən, gəlirəm. Həşəmətli Burla Xatun, Bayandır xanın qızı. Ağam Qazanın...

B u r l a X a t u n. Yaxşı, yaxşı. Dayan bir görüm. Sus. Yox, cavab ver mənə. Dinlə və cavab ver. Sən mənləsən, ya...

B e y r ə k. Ya...

B u r l a X a t u n. Ya Qazanla?!

Beyrək. Aman, Burla Xatun, aman mənə. Qara başım qurban olsun sənə. Mən kiməm ki? Mən...

Burla Xatun. Söylə, Beyrək. Daha sözü oynatmaq, gizlətmək vaxtı deyil. Məqam, bax, indidi. Bildir mənə...

Beyrək. Mən Dədə Qorqudnamam. Yox. Bayandır xandanam. Yox. Səndənəm. Xanım, səndənəm. Mən kiməm ki? Səndənəm. Əlbəttə.

Burla Xatun. Bax belə. Belə yaxşıdı. Sən igid Beyrəksən.

Beyrək. Əlbəttə, səndənəm, xatun. Heç şübhən olmasın.

Burla Xatun. Onda dinlə. Bunlar nəse bir iş qururlar – bəyləri deyirəm – nəse gizli işləri var. Nədi – bilmirəm. Qazan mənimlə oyun oynayır. Ax bu Qazan. Eybi yoxdu – mən bilərəm neynərəm. Ordan səs gəldi deyəsən.

Beyrək. Yox, narahat olma. Bir şey deyil. Sən darılma.

Burla Xatun. Mən darılmıram. Mən bu oyuna getmirəm. Mən gedərəm xan babamın yanına.

Beyrək. Qara başım qurban olsun, xanım, sənə. Qara başım qurban olsun... olsun... olsun... (*başını yerə döyür*).

Burla Xatun. Heç eybi yoxdu. Sən nə deyirsən? Bir dayan görüm, qulaq ver. Mən bu oyuna getmirəm. Bilirsən... Nədisə Dədə Qorqud gəlir, Fatma gedir. Fatma gedir Aruz Qoca gəlir... Aruz da ki...

Beyrək. Aruz Oğuza düşməndi, bəlli bilgil. Oğlu Basat da, xatun, lap sarsağın biridi. Nolsun, nə böyük bir işmiş Təpəgözü basıb kəsib... Yox bir...

Burla Xatun. Beyrək, sən bunları hələ bir izlə. Nə qurğu qururlar – biz bilək. Casus tapıldı – iş görmək vaxtıdı – iş yox. Burda nəse var. Qərək bunları izləmək görək.

Beyrək. İzləmək? Bu da elə casusluq deyilmi, həşəmətli Burla xatun? Deyirəm bəlkə...

Burla Xatun. Bunları izləyirsən...

Beyrək. Həşəmətli...

Burla Xatun. ... İzləyirsən? Burda nəse var. Nəse var.

Beyrək. Bəlkə də var. Nə deyim?! Doğru buyuyursan, var. Mən hazır. Nə qədər dərinə görürsən sən.

Burla Xatun. Fatma ayaq üstə ölmüşdü. İndi qulaq verirəm, buyur, dirilib. Ümidi, inamı qayıdıb. Niyə? Aruz Qoca yenə aldatdı Qazanı. Bu da ki, avam... Sən nə dersən?

Beyrək. Həşəmətli... Mən nə derəm? Mən nə derəm? Mən də onu derəm. Nə etməliyəm mən? Nə? Söylə. Söylə.

Burla Xatun. Yavaş. Düş Fatmanın arxasınca, kölgəsi ol.

Beyrək. Olum.

Burla Xatun. Dədənin kölgəsi ol.

Beyrək. Olum.

Burla Xatun. Aruzun, Aruzun kölgəsi ol. Niyə, nə üçün sağdır bu casus indiyənədək?!

Beyrək. Bilmirəm. Bəli, biz bilməliyik. Mən gedim.

Burla Xatun. Get, igid Beyrək. Umurun açıq olsun. Ordan yox, ordan yox, bura gəl. Yavaş ol. Sus...

Beyrək. Həşəmətli...

Çıxırlar.

VII ŞƏKİL

Qazanın evi. Qazan və Burla Xatun.

Qazan (*öz-özünə*.) Bu kafir oğlu kafir Şirşəmsəddin çöküb qaldı damın yanında. Açıb buraxacaqdım oğlanı.

Burla Xatun. Şirşəmsəddinə noldu?

Qazan. Heç nə olmadı. Neçə gündür uyumur. Deyirəm, bəlkə bir evinə getsin bu gecə.

Burla Xatun. Nə təhər getsin? Bəs buralara kim baxacaq? Hələ dustaq? Gecə də çox narahat gecəydi. Sən özün neçə dəfə durub dışarı çıxdın. Səs-küy vardı.

Qazan. Heç, elə-belə çıxdım. Bəylər gəlmişdilər, onlarla idim.

Burla Xatun. Eşitdim Aruz Qoca da gəlmiş imiş. Nə vacib düşüb. Yağmaya gəlmədi, deyin şikayət edir? Yoxsa yenə Basatın şücaətindən danışırdı?

Qazan. Səninki də Basat olsun. Aruz olsun. Məşvərət oldu. Yox canım, məşvərət oldu. Aruz, Bəkil, Şirşəmsəddin... Bu oğlanla ... casusla ilgili.

Burla Xatun. Məşvərət oldu. Bəs mənə niyə demədin? Nə qərar çıxdı bəylərdən?

Qazan. Heç inanmazsan, Xatun. Hamısı bir səsle dedi bu casusun casusluğu sübutsuzdur. Mat-məəttəl qaldım.

Burla Xatun. Sübutsuzdur? Necə yəni sübutsuzdur?! Bəs Beyrək dedikləri nə oldu? Bəs Dədəm Qorqud söylədikləri hara uçdu?

Qazan. Mən də elə onu deyirəm. Amma qaldım təklikdə. Sübutsuzmuş.

Burla Xatun. Deməli, Aruz Qoca yenə istədiyi kimi fırlatdı sizi serçə barmağına...

Qazan. Serçə barmağına? Serçə barmağına niyə?

Burla Xatun. Yaxşı, olsun baş barmağına.

Qazan. Xatun, bilirsen nə var? Hərzə-hərzə danışma. Bəylərin sözü sözdü, alqışdı, qarğışı qarğışdı. Oğuzun gələcəyi...

Burla Xatun. Onu saxla. Bəs Beyrəyin sözü söz deyil? Yox, burda nəşə iş var. Casusluğunu Dədəm Qorqud dedi bunun. Cəzasını almalıdı, bəyim.

Qazan. Mən nə edə bilərəm ki?

Burla Xatun. Cəzasını almalıdı. Almazsa...

Qazan. Almazsa...

Burla Xatun. Xan babamın yanına mən vararam.

Qazan. Yenə başladı.

Burla Xatun. Sən inanma, görərsən. Xan babamın önündə qara başımı əyərəm, deyərəm: Aruz Qoca casuslara himayədarlıq edir, baba. Oğuzun düşmənləriylə ilişkisi var Aruzun, baba - deyərəm.

Qazan. Canım-gözüm, nə casus, nə ilişki. Sənin də hər künc-bucaqda düşmən görünür gözüne. Bəsdi də. Qoy yaşayaq da.

Burla Xatun. Bəli, bəyim. Görükür. Çünki qorxubdu mənim gözü. Çünki bircə balamı itirəcəkdin az qala. Çünki səni qeyb edəcəkdin əbədi. Düşmən düşməndi. Bil bəyim: Aruz da düşməndi. Heç düşməndən əskik deyil.

Qazan. Pəh, pəh, yenə də pəh! Bu nə həyatdı mən yaşayıram, qadir tanrı. A bəylər, belə də zülm olar?

Şirşəmsəddin gəlir.

Şirşəmsəddin. Ağam, Fatma Xatun yenə gəlib. Səni görmək istəyir. Bəylər də burdadırlar. İstərsənsə...

Qazan. Aydın oldu. Əlbəttə, bunlar hamısı söz qoyub: mənə öldürmək istəyirlər. Aydın məsələdi. Nə deyirsən sən? Bəylər gözləsin. Fatma gəlsin. Yox dayan, Fatma gözləsin, bəylər gəlsin. Dayan görüm. (Burla Xatuna) Xatunum mənim. Sən get öz odana. Bu işlərə baş qoşmaq sənin işin deyil. Qanını qaraltma deyirəm.

Burla Xatun. Belə degil. Bəs nədi mənim işim? Elə mənim işimdi bu, qanım-zadım da qaralmır. Şirşəmsəddin, Beyrəyi də çağır gəlsin.

Qazan. Niyə? Beyrəyi neyləyirsən?

Burla Xatun. Gəlsin, mənim ondan soracağım var.

Qazan. Xatunum mənim, get öz işlərinlə məşğul ol, canım. Mənim səbrimi sına. Yaxşı, çağır Beyrək də gəlsin.

Burla Xatun. Şirşəmsəddin. Eşitdin? Hələ Beyrəkdən əvvəl boğazca Fatmanı gətir bura. Mənim yanımda danış onunla, bəyim. Qoy o da sənin zərb-dəstinə bilsin, Oğuzun qanun-qadağasının gücünü duysun.

Şirşəmsəddin. Ağam Qazan...

Qazan. Yaxşı, məndən daha heç nə sorma. Mən kiməm ki, çağır gəlsin Fatma, çağır.

Şirşəmsəddin gəlir.

Qazan. Xanım, bəlkə sən... Aydındı. Nolar, olsun.

Fatma gəlir.

Fatma. Ağam Qazan, səni deyib gəlmişəm. Burla Xatun?! Qara başım qurban olsun sənə, xatun, səni də deyib gəlmişəm. Qazan, mədəd.

Qazan. Bilirsənmi...

Burla Xatun. Bilirsənmi, boğazca Fatma, sənin oğlun Oğuzun casusluğun elədi. Günahı ağırdan ağır, cəzası müdhişdən müdhiş. Sənin dərdin böyük dərdi. Aruz Qoca nə dedi sənə, Fatma? Bilirəm görüşmədən onunla.

Fatma. Aruz Qoca heç bir şey demədi mənə. Anam mənim, qız qardaşım, bacım mənim, boyu uzun Burla Xatun, mənim oğlum... mənim oğlum casus deyil, Burla Xatun. Xain deyil mənim oğlum. Mənim oğlum fağırdan fağır, yazıqdan yazığım biridi. Burax onu, Qazan, burax getsin buralardan. Buralar ona vətən olmadı. Burax onu, burax getsin qürbətə - bu dağlardan salqum-salqum əsən yellər ona sərinclik vermədi. Xanım Qazan, mədəd, Qazan.

Burla Xatun. Necə olur bu?! Sənin oğlun günah işləmiş. Bəylər nə deyirlər? Oğuz nə deyər bu işə? Xan babam nə söylər? Dədəm Qorqud necə baxar? Qazan, sən söylə.

Fatma. Qazan, bəyim... Sən söylə. Söylə...

Qazan. Belədi də...

Fatma. Qazan, xanım...

Burla Xatun. Söylə, Fatma, söylə nə demək istəyirsən?! Sözləsən sən.

Q a z a n. Belədi məsələ. Bəylər oğlunun günahını sübutsuz saydılar sənin. İş – bu, məsələ belədi. Oğlun azad olacaq.

B u r l a X a t u n. Qazan! Nə danışdığını?

Q a z a n. Burla Xatun! Keç odana. Sən də get, Fatma. Get. O biri məsələlər sonra, sonra... Get daha.

F a t m a. Ağzın üçün ölüm xanım, dilin üçün ölüm, bəyim. Sən sağ ol, əsən ol. Oğuzun iqbalı səni qorusun. Amin.

Fatma gedir.

B u r l a X a t u n. Qazan! Bu arvadla sən aranda yenə nəse var.

Q a z a n. Bununla? Get xanım, get öz odana, erkək işlərinə qarışma. Şirşəmsəddin!

Şirşəmsəddin gəlir.

Bəyləri çağır gəlsinlər. Xanım, bədi daha, Dədəm Qorquda and olsun, bədi daha. Bədi! Mən də insanam. Dəmir deyiləm, daş deyiləm. Sən məndən nə istəyirsən?! Gedirsən get var xan babana. Pəh, pəh, yenə də pəh! Xan qızı al, axırı da bu. Allah, mən nə günah eləmişəm? Bu nəydi, qadir Tanrı? Sən özün mənə kömək ol. Dədə, Dədə, hardasan, Dədə?

Fatmanın evi. Fatma huşa gedib. Dədə Qorqud bardaş qurub oturmuş. Beyrək gizlənə-gizlənə qalıb.

D ə d ə Q o r q u d. Yaxşı, daha bədi. Çıx, çıx ordan görüm.

Beyrək çıxır.

Gəl. Gəl yaxına. Eyiblicə iş tutmaq başa qaxınc olur, Beyrək dediyim. Nə girmisən siçan yuvasına, nə ararsan orda sən?! Danış. Cavab ver. Noldu sənə?!

B e y r ə k. Dədə... (susur)

D ə d ə Q o r q u d. Nə Dədə? Nə Dədə? Nə üçün gəldin? Mənimmi izimə düşdün? Ya Fatmanın?

B e y r ə k. Dədə... Məndən olmadı. Günah məndən keçdi. Mən kiməm ki? Sən olan yerdə kiməm mən? Buna nolub? Ölübmü, Dədə?! (Fatmanı göstərir)

Q o r q u d. Yox. Ölməyib. O indi böyük uyquya gedib. Nə dilərsən, söyləsənə.

B e y r ə k. Bilmirmisən, Dədə?! Bilirsən.

Q o r q u d. Sən Fatmanı tanımazmısan, Beyrək dediyim?!

B e y r ə k. Necə tanımazam. Yaxşı tanıram. Evlərinin ardı dərəcik deyildimi? İtlərinin adı Bəraqcuq deyildimi? Mənim toyumda, Dədə, yadımdamı qalxdı, əl götürdü oynadı. Aldatmaq istədilər xatunlar məni. Banuçiçək, ayıb olmasın, budur dedilər. Aldanmadım. Sən idin mənim gözümə işıq, qəlbimə hiss verən, Dədə, sən idin.

Q o r q u d. Sən Fatmanı tanırmısan? O söhbətlərin yeri deyil. Tanırmısan?

B e y r ə k. Tanıram, Dədə. Onu kim tanımadı. Adı... qırx oynaslı boğazca deyildimi?

Q o r q u d. Sən onu məhv eləməkmi dilərsən, Beyrək dediyim?!

B e y r ə k. Onu yox, Dədə. Onu yox, oğlunu. Oğlu casusdu – Sən dedin. Qazana dedin, Dədə, unuttunmu?

Q o r q u d. Mən dedim. Amma mən dərdi göstərdim Qazana, dərmanı ona (Fatmanı göstərir) verdim.

B e y r ə k. İndi mən nə edirəm?

Q o r q u d. İstərsən danış onunla. (Fatmaya işarə edir).

F a t m a (Huş içində durur ayağa.). Oğul kimdən olduğun ana bilir. Oğul kimdən olduğun ana bilir. Söyləyimmi kimdəndi oğul, Qazan?! Söyləyimmi, Aruz Qoca?! Söyləyimmi, Şirşəmsəddinim mənim, Bəkilim mənim...

Q o r q u d. Danışmaq istərmisən, Beyrək, Fatma ilə?

B e y r ə k. Ulu Qorqud. Mən...mən... hər şeyi anladım. Allah, Allah deməyincə işlər önməz. Yağı düşməni dost olmaz. Əsgə pambıq, bez olmaz. Yapa-yapa qarlar yağsa...

F a t m a (Huş içində gəzir.). Oğul kimdən olduğunu ana bilir. Ana bilir.

B e y r ə k (qorxmış.). Dədə mən gedim, nolar qoy mən gedim Dədə.

Q o r q u d. Get-gedə bildiyin qədər. Uç uça bildiyin qədər.

B e y r ə k. Ulu Dədə. Mən yoxam (yox olur).

Q o r q u d. Gəl, gəl. Uzan, sakit ol, sakit. Heç kim yoxdu artıq. Sənsən, mənəm. Mənəm, sənsən. hamı, Hamı getdi. Təkcənəsən. Tək, tək, tək...

Fatmanı sakitləşdirib uzandırır əvvəlki yerinə.

VIII ŞƏKİL

Qazanın evinin qabağı. Qazan çıxır dustaq evinə doğru gedir. Şirşəmsəddin arxasınca.

Q a z a n. Aha, deyəsən heç kim yoxdu. Açım qapını, buraxım getsin bu zavallı, ilim-ilim itsin Oğuzdan. Bəlkə qisməti irəlidedi?!

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Ağam Qazan. Nə axtarırsan? Bir əmrinmi var?

Q a z a n. Sənsən?! Yenə sənsən. Sən yorulmursan, Şirşəmsəddin? Heç. Elə-belə. Hava alıram. Necə gözəl axşamdı...

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Gözəldi. Bir azdan ay da çıxacaq.

Q a z a n. Hə... Nə var, nə yox?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Heç. Elə bir şey yoxdu. Amma, ağam, bu dustağın başını dumanlar alır...

Q a z a n. Nədi ki... Niyə?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Dün gecəki hadisə heç başımdan çıxmır. Deyirəm, bəlkə bu binəvanı öldürmək istəyirlər?! Kafirilər bundan bəlkə hayıf alırlar?!

Q a z a n. Eləmi? Onu qorumaq lazımdı. Biləsən. Günahı sübutsuz olana qiyməq özü günahdı. Beyrək gəldi? Bizimkiylə görüşdü?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Ağam, Beyrək gəldi, getdi.

Q a z a n. Nə danışdılar, bilmədin?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Yox, bilmədim. Amma, deyəsən, bunu (*həbs evinə işarə edir*) Aruz Qocayla, dayınla bağlayırlar.

Q a z a n. Aruz... Aruz... Bitmədi, qurtarmadı bu Aruz söhbəti.

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Aruz özü də elə bil birtəhərdi.

Q a z a n. Mən də duydum. Çaşqındı elə bil. Bəkil necə?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Bəkil də çaşqındı.

Q a z a n. Elədi. Nəsə burda bir iş var... Dədədən xəbər yoxdu?

Ş i r ş ə m s ə d d i n. Yoxdu.

Q a z a n. Bir mənim tük qabımı gətir bura görüm.

Dədə Qorqud peyda olur...

Q o r q u d. Tük qabına ehtiyac yoxdu, Qazan. Sən hər tük yandıran-da başımdan az qalır od-alov çıxa. Nə deyirsən indi? Mən sənə söyləmədimmi bu casus məsələsinə çox da baş qoşma. Peşman olacaqsan...

Q a z a n. Dədə, elə peşman oldum, amma ondan keçdi. İndi mənə bir şeyi agah elə. Şirşəmsəddin, sən çəkil bir qırağa.

Şirşəmsəddin çıxır.

Q o r q u d. Nədi bilmək istədiyini, Qazan xan?

Q a z a n. Dədə, söylə mənə, bu oğlan, bu... casus... amma bildin günahını sübutsuz saydılar bəylər, bu oğlanı indi nə təhər eləyək?.. Mən bilmirəm, bir yol tapa bilmirəm, Dədə... Fatma gəlmişdi yanıma. Səndən gizli mənim bir sirrim yoxdu, biləsən.

Q o r q u d. Qazan xan. Artıq sözə gerek yox. Məni dinlə. Gecə yarısı oğlanı aç burax çıxıb getsin. Fatmaya da tapşır, bərk-bərk tapşır, bir daha oğlan buralarda görünməsin. Məsləhət belədi.

Q a z a n. Bəs Burla Xatun? Deyir Aruzun işləridi bu. Xan babama deyir varacağam. Beyrəklə dil tapıblar. Bayındır xana xəbər çatsa...

Q o r q u d. Dediym elə. Ağciyər olma. Bayındır xan mənim boynuma.

Q a z a n. Uf, Dədə, sağ olasan səni. Amma bir məsələ də var. Dədə, gecələr elə bil kölgələr peyda olur. Bu dustaq evinin qırağında gəzişirlər. Neçə dəfə durub özüm görmüşəm. Mən ağciyər deyiləm. Amma bu kölgələr... Bu dustağın başında iş var, Dədə.

Q o r q u d. Gecə yarısı. Aç buranın qapısını. Heç kim olmayacaq. Heç kim də görməyəcək. Burax onu getsin. O burda heç kimə lazım deyil. Kölgələrlə də işin olmasın. Oğlanı mələklər qoruyur.

Q a z a n. Elədi. Mələklərə də oxşadı. Getsə məsləhətdi. Doğru qərarı sən qərarın. Mən gedim, bu arvadın başındakı görün nədir? Dədə...

Q o r q u d. Get. Amma unutma. Gecə yarısı.

Qazan çıxır. Aruz gəlir.

A r u z. Dədə, sən qüdrətinə salam olsun. Sənin kəramətinə, Dədə, şübhə yox. Sağmısan, əsənmisən? Oğuzdan əskik olmayasan, Dədə, səni.

Q o r q u d. Sən sağ ol, Aruz Qoca. Basat sağ olsun. Qadir Tanrı sizləri qorusun. Bu gün qorunmağa ehtiyacın var.

A r u z. Tanrının birliyinə yoxdu güman. Mən nə etdim, Dış Oğuz nə suçda bulundu, Dədə? Qazan, biləsən mənə şər atır.

Q o r q u d. Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz, Aruz Qoca.

A r u z. Təkəbbürlüyü mənmi eylədim, Dədə, yoxsa... Qazan eylədi?!

Q o r q u d. Qazan sənə yad deyil. Asi olma.

A r u z. Haqqımı itirdi, sayımı itirdi. Evin yağmaladı, məni, mən heç, Dış Oğuzdan heç bir kəsi çağırmadı. Mənmi asiyəm?

Q o r q u d. Bunun üçün adam adama düşmən kəsilməz. Sonu yoxdu bunun.

A r u z. Oğlancığımı gözü götürməz. Basat olmasaydı Oğuz Təpəgözün əlində zəbun olmayacaqdımı? Səfərə çıxar, ordusunu mənə qoymaz. Bu tərəfdən də bu məsələ...

Q o r q u d. Nə söylədiyindi, Aruz?

A r u z. Giley çoxdu, Dədə. Umu-küsü çoxdu. Bu zavallını deyirəm... (*dustaq evinə işarə edir*) Tutub damlayıb, bir taxsırı yox ki bunun.

Q o r q u d. Elə də deyil.

A r u z. Bir Beyrək deməklə deyil axı, Dədə. Kim gördü bunun casusluğunu?! Anası yazıq...

Q o r q u d. Sən bu oğlana köməkmi dilərsən, Aruz?

A r u z. Dilərim, Dədə. Sən söylə, mən nə gerekdi yaparam.

Q o r q u d. Yox, Aruz. İndi yox. Gecə yarı gələrsən. Səni burada gözləyəcəyəm. İndisə get. Sən istədiyini gecə yarı...

A r u z. Gedirəm, Dədə. Gecə yarı dedin. Sözmü?

Q o r q u d. Gecə yarı... gecə yarı. Söz.

Aruz çıxır. Bəkil gəlir.

B ə k i l. Dədəm, ulu Qorqud. Sənsən? İlahi, birliyinə şükür, ədə səni gördüm, ölmərim daha. Dədə, mənə mədəd. Səndən mədəd diləyirəm, böyük Qorqud.

Q o r q u d. Bəkil. Bilirəm istədiyini...

B ə k i l. Dədə, bu zavallının vallah bir günahı...

Q o r q u d. Bilirəm, Bəkil. Get, arxayın ol. Get, amma gecə yarısı gələrsən bura. İstədiyini alacaqsan.

B ə k i l. Dədə sənin qaibdən dürlü xəbər verən dilin üçün ölüm, Dədə... Uca-uca dağların...

Q o r q u d. Bəkil, aydındı. Get.

B ə k i l. Gecə yarı mən burda. Sağ ol, Dədə. Sağ ol, əsən ol. Qadir Tanrı səni Oğuzə çox görməsin. Dədə, dalını da deyimmi? Deyirəm, Dədə, deyirəm, Dədə, Dədə Qadir Tanrı verməsəydi, sən Oğuzdan çıxmasaydın, düşünürəm, düşünürəm Dədə nə olardı o zaman ki, oğul ata sözünü iki eləməzdə, eləsəydi, Dədə, düşünürəm sən neylərdin oğulsuz, Dədə, sən olsaydın Oğuz əgər olmasaydı, olmasaydı? Yox, Dədə, sən olsaydın, Oğuz olmasaydı, yox, düşünürəm, düşünürəm, bir şey çıxmır, Dədə, hər şey başımda, başımın içində qarışdı bir-birinə Dədə. Deyirəm, Dədə, çaşırdım hər şeyi. Mən ölmərim, Dədə, səni gördüm, səni.

IX ŞƏKİL

Səhnədə heç kim yox. Uzaqdan Burla Xatunun səsi gəlir.

Burla Xatunun səsi. Hələ bir bura gəl. Gəl bura. Qaçınma. Tanıdım mən səni. Fatma, qorxma, gəl bir bura.

Fatma və Burla Xatun gəlirlər.

Burla Xatun. Gizləmə üzünü. Heç gizləmə. Mənə baxsana, boğazca Fatma.

Fatma (*Burla Xatunun ayağına düşür.*). Anam mənim, Burla Xatun! Qız qardaşım, bacım mənim Burla Xatun.

Burla Xatun. Qalx ayağa hələ bir. Qalx ayağa. Ay qız, bu sənsən? Nə günə düşmüşsən sən? Nə boyda olmusan sən? Arıq-tırıq bir şey idin. Nə görmüşdü bu Oğuz səndə bilmədim. Hər qonağa göstərdilər, hər qonağın yatağına saldılar. Ay qız bəlkə oğlun da elə o vaxtdan yadelli əlində, yadelli dizində böyüdü, böyüdü, axırda casus oldu?

Fatma Aman, Burla Xatun, aman. Aman istərim səndən. Yaddaşının ağzına qara-qara daşlar düzüm. Xatırlatma o günləri mənə, yada salmaq istəmirəm. Sənin incə dilinə bal süzüm. Qoyma ağır-əzab dəyə mənə. Ağrılanmaq istəmirəm Mədəd, istərim anam mənim, səndən, səndən aman istərim. Mədəd mənə. Aman mənə.

Burla Xatun. Hələ bir işığa dur. Gəl bura – dur, mənə bax! Ay allah, Dədəyə şükür, bunda nə varmış, ay Allah ürəyim gəldi yerinə. Ay qız... gülmək də məni tutur... Tanrım sən özün kömək ol. Tanrım, sən özün...

Fatma və Burla Xatun üz-üzə.

Fatma. Mən gedim Xatun. Getsəm məsləhətli.

Burla Xatun. Get. Yox dayan. Səni bir də görməyim burda.

Fatma. Mədəd mənə, Burla Xatun.

Burla Xatun. Sən elə əvvəlki Boğazcasan. Görməyim səni burda. Görməyim. Yox, dayan. Qadir Tanrı, görməyim. Fatma, Fatma. Get, səni qadir Tanrıya and verirəm. Get. O oğlun, o da sən. O oğlun, o da sən. Yox, dayan.

Fatma. Anam mənim, Burla Xatun. Noldu sənə? Aman, Dədə, aman. Noldu sənə, Xatun?

Burla Xatun. Qara-qara vəqiələr gördüm indi. Yada düşdü ötən günlər. Gəncliyimi gördüm indi. Yada düşdü qərrib illər. Əsirliyim yada düşdü. Şöklü Məlik yada düşdü. Qıpçaq eli yada düşdü. Cavan Qazan yada düşdü. Aman, aman Fatma, aman. Yaxına gəl. Gəl yaxına. Gir qoluma (*oturur yerə*).

F a t m a. Buna nə oldu, ay Allah. Dur, dur ayağa. Ay Allah, ay Dədə, buna noldu? Mən nə edim indi? Nə edim mən bununla? Bilmirdin mən necə olub Oğuzu özümə məftun eləmişəm? İndi bil, Xatun. İndi bil. Dədə, Dədə mən nə edim? İndi bil. Nolar xan qızı, xan arvadı deyiləm, nolar? İndi bil. Nolar, dərdim var – eybi yox çəkərim. İndi bil. Mən də belə Fatmayam. Mənim də oğlum belə oğuldu. İndi bil. Mən nə edim qadir Tanrı? Mən nə edim?

Bəkil gedir. Dədə Qorqud tək.

Q o r q u d. Bəli, bu da belə. Artıq bu işi bitirmək olar. Yavaş-yavaş qaranlıq alır buraları. Gecə düşür. Vaxtdı. Gecə yarısı, əlbəttə, gecənin bir yarısı. Bəylər bir-birini görməyə-görməyə gəlsinlər, keçib bu dustağa dünya işığını çox gören bu qapını açsınlar. Fatma, Fatma, hardasan, sən də hazır ol, zavallı ana. Bu biçarə dustaq qoy yapışsın anasının əlindən, duman kimi qarışsın, itsin bu gen aləmdə. Hələ bu harasıdır, hələ nələr gözləyir sizi. İndilik yeyin, için, xoş keçin. Ağır günlər öndədi, apar Oğuzun dadını, iyini illərdən, qərinələrdən o taya, zühur elə uzaqların uzaqlığında, yaşa. Yaşasın deyirəm, bəlkə onun xain qəlbi özünün bir kölgəli yerində Oğuzun uzaq xatirəsini də əlbəttə və əlbəttə, qaranlıqların içindən keçirəcək həməni Oğuz xatirəsini bu zavallı, bu biçarə xainin uşaqları, övladları heç nədən xəbərsiz ömür sürə-sürə gəlib yetişəcəklər budaqları yerə dəyən, yarpaqları yerə tökülən uca, qoca bir qarağacın altında oturanda bir səs yavaşdan onlara deyəcək: son, bu da son, axır. Eh, gəlimli, gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya. Hanı dediyim bəy ərənlər? “Dünya mənim” deyənlər? Ağır günlər öndədi. Əcəl aldı, yer gizlədi. Fani dünya yenə qaldı, qaldı. Yum verəlim. Bəsdə daha. Bitirəlim. Yolun açıq olsun. Get, xain övlad. Get, əziz övlad. Get. Bu acı rəvayət qoy elə burdaca bitsin, boğazca Fatmanın xain, casus, əziz oğlunun sirri qoy elə burdaca gömülsün torpağa. Yum verəlim xanım, son verəlim, son. Bəsdə yetər. Mən dəxi yoruldum. Hər şeydən, hər şeydən yoruldum, usandım...

Qorqud danışdıqca gecə düşür. Qazan, Şirşəmsəddin, Bəkil, Aruz bir-birini görməyə-görməyə, amma bir yerdə gəlib dustaq evinin qapısını açırlar. Fatma gəlib girir dustaq evinə, sonra qoluna girdiyi bir qaraltı ilə oradan çıxır. Qorquda baxır, baxır, sonra ikisi də yavaş-yavaş uzaqlaşır.

Bəylər donmuş, sükut içində. Qorqud yox olur. Və bəylər bir-birini görüb tanımağa başlarkən.

SON

RƏŞİD TƏHMƏZOĞLU

DƏDƏM QORQUT

(epos-poema)

İKİNCİ BOY

Beyrək

“Boy boylayan”, ulu özan, Dədəm Qorqut,
Ağrı duyan, ağrı yozan, Dədəm Qorqut!

Ozan söyləməsi

Əsim-əsim dan yelləri ötən çağdı,
Saqqallıca çil torağay ötən çağdı...
Uzunsaqqal titrarilər banlayırdı,
Qaçan atlar bir-birini yanlayırdı...
Ağ qaranı, qara ağı seçən çağdı
Oğöz qızlar bər-bəzəyi seçən çağdı...
Aladağın köksü üstə gün düşürdü,
Neçə-neçə atlı igid ötüşürdü...

Belə gündə xan Bayındur oturmuşdu,
Önündəcə Qarabudaq dik durmuşdu.
Qasğan xanın oğlu Uröz sağındaydı,
Solundasa Yeynək gözət çağındaydı,
Dədəm Qorqut!

Oturmuşdu Qasğanla bəy Baybura,
Baybecan da Dış Oğözdən gəlmiş bura:
Avçılıqdan, qoçaqlıqdan söz düşmüşdü,
Satqınlıqdan, alçaqlıqdan söz düşmüşdü,
Dədəm Qorqut!

Bayburanın üzü azca tutğun idi,
Baybecanın köksü altda çovğun idi...

Biri oğul diləyirdi, ortac olsun,
Birisi qız – ucaboylu, gursaç olsun,
Dədəm Qorqut!

Bu arada çapar yetdi Bayburaya,
“Oğlun olub!” – səs yayıldı tez araya!
Baybura da yerindəncə dik atıldı,
Üzü güldü, göz böyüdü, qaş çatıldı,
Dədəm Qorqut!

Xan Bayındur: “– Gözün aydın!” – dedi ona:
Uçdu dilək ağacına qona-qona.
Hamı qalxdı, sevinc yağdı yağmur-yağmur,
Hamı gördü, ta üzündən acı yağmır,
Dədəm Qorqut!

Baybura bəy ayaqüstə gözləyirdi,
Bayındurun sözlərini izləyirdi:
Buyruq olsa, bu yığnaqdan getsin gərək,
Artıq doğma ordasına uçmuş ürək,
Dədəm Qorqut!

Baybecana çapar yetdi, bax, indicə,
Bəy yenidən doğuldumu, yoxsa, necə?!
“– Qızın olub!” sorağına qaba qalxdı,
Sansan elə ulus qalxdı, oba qalxdı,
Dədəm Qorqut!

Gör harada istəyinə tuş oldu bəy,
Görən duydu: uçmaq üçün quş oldu bəy!
Qız doğulsa, haya-küyə salmazdılar,
“Ortac olmaz!” – deyə uca qalmazdılar,
Dədəm Qorqut!

Soyuqluğu duysa da bəy, üz vurmadı,
Üzdə üzdü, dərinliyə baş vurmadı.
İstədi, xan Bayınduru sözə çəkə,
Ürəyindən keçənləri üzə çəkə,
Dədəm Qorqut!

Dedi: “–Xanım, mən qız üçün darılmaram,
Buyruğunu eşitməkdən yorulmaram!
Bayburanın oğluna da budur sözüm:
“Göbökkəsmə deyiklisi olsun qızım!” –
Dədəm Qorqut!

Bu deyimdən qutlu oldu xan Bayındur,
Dedi: “–Oğöz soylarının yolu budur!”
“– Uğur olsun!” – bəy Baybura, bəy Baybecan,
Ordanıza işıq düşsün bu uğurdan!” –
Dədəm Qorqut!

Dalğınlığın dumanından sıyrıldılar,
Qarındaştək qucaqlaşib ayrıldılar:
Bayburanı çağa oğlu gözləyirdi,
Baybecanı çağa qızı səs-ləyirdi,
Dədəm Qorqut!

* * *

Alqı-satqı edənləri bəy Baybura,
Gərək olsa, göndərərdi ora-bura.
Çağıtdırıb, onları bəy saldı yola,
Armağanlar almaq üçün İstambula,
Dədəm Qorqut!

“Özan dili yüyrək olar!” – çağ ötüşdü, –
Oğul gəlib, on beş yaşlıq çağa düşdü:
Çinarboylu, enlikürək bir igiddi,
Gücə ortac, evə dirək bir igiddi,
Dədəm Qorqut!

Qılinc çalar, toppuz fırlar, yay çəkərdi,
Güləşəndə ayaqları yer əkərdi...
Dağdan dağa at qovlardı qırx igidlən,
Çağdan çağa av avlardı qırx igidlən,
Dədəm Qorqut!

Gün gəlmişdi, av diləyi yetən gündü,
Athıları çən-dumanda itən gündü...
“Av avlayıb”, obasına o dönürdü,
Düzənlikdə neçə-neçə tavlə gördü,
Dədəm Qorqut!

“– Bu, babanın ilxı yeri” – oğul bilcək,
Dedi: “– Düşüb bir az burda biz dincələk!”
Önə çıxıb, qarşıladı ilxıbaşı,
Yorğun-yorğun avdan dönən qırx yoldaşı,
Dədəm Qorqut!

Ocaq çatdı, yaxma yaxdı, ət dağladı,
Qımız tökdü, içki süzdü, qonaqladı...
Yemə-ıçmə bol-bol oldu, dincəldilər,
İçkilərdən bayğınlaşıb gicəldilər,
Dədəm Qorqut!

* * *

Rum elinə yollananlar dönürdülər,
Qara Darhand enişindən enirdilər:
On altı il keçmiş – burdan ötdükləri,
On altı il keçmiş – yurddan getdikləri,
Dədəm Qorqut!

Darlar keçib, dikdirlərdən aşırıdılar,
Bir düzəndə yüklərini aşırıdılar.
Döşəndilər – yorğunluğu almaq üçün,
Gecəliyə bu düzəndə qalmaq üçün,
Dədəm Qorqut!

Avlıq qala gözətçisi yol güdüdü,
Yolçuları dincəlməyə düşən gördü:
Alıb gəldi beş yüz atlı üstlərinə,
Ağrılardan qara atdı üstlərinə,
Dədəm Qorqut!

Armağanlar almışdılar ağır-ağır,
Diş-diş toppuz, ipli yay-ox, bozca ayğır.
Bütün keçdi çapğınçılar caynağına,
Bircə oğlan qaça bildi oymağına,
Dədəm Qorqut!

Çatıb, Oğöz ucqarında görününce
Gözlərinə bir qaraltı dəydi, öncə:
Yavıqlaşdı, gördü ala çadırdı o,
Düz özünü qapısına çatdırdı o,
Dədəm Qorqut!

Yan-yörədə sıra-sıra tavlalardı,
Neçə tabun buğra vardı, ilxı vardı...
Çadırdasa igid, bayğın çağındaydı,
Yaraqdaşlar solundaydı, sağındaydı,
Dədəm Qorqut!

Oğlan dedi: “– Ünüm ünlə, bəy igidim,
Bir mənim də sözüm dinlə, bəy igidim!
Olanları demək üçün gəlmişəm mən,
Dara düşdük, kömək üçün gəlmişəm mən,
Yağı bütün varımızı talan etdi,
Ara yerdə, qarındaşım tutsaq getdi...
Avlıq adlı bir qaladan gələnlərdir,
Əlimizdən varı alıb bölənlərdir...”
Dədəm Qorqut!

İgid qalxdı: “– Yağı üstə ketməliyik,
Yolkəsənin axırına yetməliyik!
İgidlərim, ata qonun toğan kimi,
Soyğunçunu soymayıq soğan kimi!” –
Dədəm Qorqut!

Oğlanı da önə salıb götürdülər,
Uca Avlıq qalasına yetirdilər:

Yeyib-içib, gülürdülər soyğunçular,
Ağçaları bölürdülər soyğunçular,
Dədəm Qorqut!

At üstündə qılıncları oynatdılar,
Bu qalanı özülündən oynatdılar!
Qopan başlar dıgırlandı döş aşağı,
Baş itirdi başaparan başsız yağı,
Dədəm Qorqut!

Bayburanın oğlu yaman qılıncladı,
O savaşda Bozoğlanın qalxdı adı.
Bağlı qalan qapıları açdı bildi,
Çoxu ordan baş götürüb, qaça bildi,
Dədəm Qorqut!

Alqı-satqı edənləri aldı dardan,
Bir-birini ayırmadı sıralardan.
Armağanlar qaytarıldı özlərinə,
İşiq gəldi qara düşən gözlərinə,
Dədəm Qorqut!

Yıxıldılar ayağına: "Hey bəy oğlan,
Buyur, geri aldığından seç armağan!"
Bozoğlan da gözəyarı bir göz saldı:
Aygır, toppuz, bir də yayı gözü çaldı,
Dədəm Qorqut!

Yalvardılar: "Bu istəyin niyəsi var,
Armağanlar alınıbdir – yiyəsi var!
Bayburanın oğlu üçün seçmişik biz,
Bunu yaxşı qarşılamaz bəylərimiz!"
Dədəm Qorqut!

Tanıtmadı o özünü, düzü, bir də,
Atı mindi, döndərmədi sözü, bir də!
İgidlərlə qayıtdı yurd-yuvasına,
Bu savaşdan söz açmadı babasına,
Dədəm Qorqut!

* * *

Alan kimi gələnlərin sorasını,
Yer üstündə bəy qurdurdu otağını.
Döşəlibən bəzətməmişdi bütün onu,
Oturturdu sağ yanında öz oğlunu,
Dədəm Qorqut!

Bağır basıb, içəriyə girən təki,
Tanıdılar o igidi görən təki:
Ulduz-ulduz köz səpdilər gözlərindən,
Onu görcək işıq yağdı üzlərindən,
Dədəm Qorqut!

Dözəmmədi bu görüşə bəy Baybura:
"– Baş açmıram, baba burda dura-dura
Oğlu ilə görüşürsüz, dondum buna,
Bu görüşlər hardan belə bəy oğluna?!"

Söylədilər: "– Biz oğlunu tanımadıq,
O özü də tanıtmadı, qınamadıq!
On altı il gəlib keçmiş bu aradan,
Bizi necə xatırlasın çağa oğlan?!"
Danışdılar olanları: "– Bəy Baybura,
Qara Darhand ağzındaca düşdük tora.
Sənin oğlun qurtarıbdır bizi dardan,
O olmasa, qurtulmazdıq yağılardan.
Armağanlar əlimizdən dağılardı,
Görən hansı saxlanclara yığılardı?!
Sənin oğlun qılinc çalıb, qusdurdu qan,
Gətirmişik ona gözəl üç armağan!" –
Dədəm Qorqut!

Bu sözləri Baybura bəy eşidincə,
Acığını büküb artıq qoydu dincə.
Çağıtdırdı bəyləri o, yığnaq olsun,
Bu yığnaqda oğluna da ad qoyulsun!
Dədəm Qorqut!

Bir gün sonra, yığnaq qurdu ordasında,
Oturmuşdun düz yığnağın ortasında:
Sən bilirdin öz işini, neyləyirdin,
Qopuz çalib, "soylarını" – söylərdin;

Dədəm Qorqut

– Hey, ünümü ünlə, görüm, Baybura bəy,
Hey sözümü dinlə, görüm, Baybura bəy!
Qoy oğlunun uzun-uzun yaşı olsun,
Öz elinin, obasının başı olsun!
Qaradağdan aşar olsa, aşım tapsın,
Gur daşğından keçər olsa, daşım tapsın!
Boz aygırı sıldırımından çapıb keçsin,
Yağların sıx qatını çapıb keçsin!
Boz aygırı şimşəklərdən yüyrek olsun,
Bamca dedin, adı Bamca Bayrək olsun!

Bütün bəylər qutladılar bu adını,
Bayrək yüyrek çəkib mindi Bozatını.
Bir yol vardı: igidə ad qoyulunca
Atlanıban çıxardılar av dalınca,
Dədəm Qorqut!

* * *

Aladağda qıvraq-qıvraq at çapdılar,
Avlamağa neçə sürü av tapdılar.
Bayrək düşdü bir keyikin arxasınca,
Elə bildi, sınırlayar çox asanca,
Dədəm Qorqut!

O qovduqca keyik qaçdı tala-tala,
O uçduqca at da uçdu yaldan-yala.
Əldən düşdü yazıq keyik, Boz aygır da,
Sınırladı bir düzəndə o, axırda,
Dədəm Qorqut!

Baxdı, burda bir çadır var, al çadırdı,
O al çadır çılğınlığı yarı qırdı...
Öz-özündən sorğuladı: "– Bu kimdir, kim,
Yaxşı düşməz yavıqlaşib, bir baş çəkimi?!"
Dədəm Qorqut!

Al çadırdı bir qız vardı – gözəl, göyçək,
Baybecan bəy istəyiidi – Banıçiçək!
Gözəlliyin budağından boylanırdı,
Avçıya da otağından boylanırdı,
Dədəm Qorqut!

Düşünürdü: "– Avçı azıb, gəlibdir tuş,
Necə bilib, burda bir quş yuva qurmuş?!
İstədimi, quşçuğazı tora salsın,
Bir baxışla üreyini qora salsın?!"
Dədəm Qorqut!

Vardı avçı alımından umacağı,
Alışmışdı köksünün gur od-ocağı.
Dözəmmədi, yengəsini göndərdi qız,
O avçını çağıtdırıb, döndərdi qız;

Qısızca Yengə

Gözüm avçı, bu avını gəl ver bizə,
Gördün, keyik özü qaçıb üstümüzə?!

Bayrək

Avçıyammı, alımımı sizə verim,
Bilirsənmi, kiməm, harda – yurdum, yerim?!

Qısırca Yengə

Hardan bilək, kimsən, avçı, söylə, gözüm?!

Bayrək

Avçı nədir, bir bəy oğlu bəyəm özüm!
Bəy babamın sanı uzaq elə çatır...
Deməzsənmi, kiminkidir bu al çadır?!

Qısırca Yengə

Bu otaqda açılbıdır bir ağ çiçək,
Baybecan bəy istəyidir – Banıçiçək!

Bayrək

Onda, keyik sizin olsun, dönürəm mən,
De, gəlibən götürsünlər avı yerdən!..

* * *

Bu sözləri eşidincə Banıçiçək,
Çox dilədi, bəy oğlunu görsün gərək!
Yarıyoldan çağıtdırdı bir də dala,
Özü isə geyinibən çıxdı yola,
Dədəm Qorqut!

Sevincəkdi: “– Yetişıbdir gözlənən çağ,
Babam deyən igid, sözsüz, bu olacaq!
İstəyirəm, bir sınağa çəkəm onu,
Yarımasa, bu yerdəncə əkəm onu”;
Dədəm Qorqut!

Banıçiçək

İgid oğlan, hardan gəlib, düşdün bura,
Azmısanmı bir keyiki yora-yora?!

Bayrək

Qalın Oğöz soylarından qopmuşam, qız,
Uğurluyam, deyiklimi tapmışam, qız!

Banıçiçək

Qalın Oğöz bəylərinin nəyisən sən,
Yoxsa elə bir ulusun bəyi sənsən?!

Bayrək

Baybura bəy babam mənim, sorar olsan,
Bamca Bayrək adım mənim, yorar olsan?!

Banıçiçək

Deyiklinin adını de, igid oğlan!

Bayrək

Banıçiçək – babası da bəy Baybecan!
Uzaq yollar adlamışam, görüm onu,
Gözlərimi odlamışam, görüm onu!

Banıçiçək

O qız sənə görünərmə, yaşınar, bil,
Ara yerdə, bu uğurun aşınar, bil!

Bayrək

Uzaq eldə diləmişəm, görüm onu,
Gözümə su çiləmişəm, görüm onu!..

Banıçiçək

Onu belə görəmməzsən, gəl, sözə bax,
Atlanıban biz ikimiz ava çıxaq!
Qoratımı Bozatınla ötər olsan,
Demək, onun atını da ötərsən, san!
Yarsan, oğlan, uçurduğun göydə oxu,
Yaracaqsan oxunu da, yoxdu qorxu!
Güləşərik – yerə vursan, kürəyimi,
Demək, onun avlayarsan ürəyini!..
Qoratımı yoran yoxdu bu çağacan,
Oxlarımı yaran yoxdu bu çağacan!
Bir qoç igid qollarımı burmayıbdır,
Bir qoç igid mənə qarşı durmayıbdır!

* * *

Sözləşdilər, gözleşdilər, at mindilər,
Yol boyunca az danışib, az dindilər...
Atı çapıb gen düzəndə qız yan-yana,
Altdan-altdan göz salırdı bəy oğlana,
Dədəm Qorqut!

Bayrək iti səyirdirdi Boz ayğırı,
Bürüyürdü naldan qopan toz ayğırı.
Qorat bütün toz-dumanda itib-getdi,
Bozat onu yarıyolda ötüb-getdi,
Dədəm Qorqut!

Dayandılar... Yayı çəkdi Banıçiçək,
Ox şığıdı göy üzünə qızılquştək.
Oğlan böldü göydə oxu iki yerə,
İki qırıq uça-uça düşdü yerə,
Dədəm Qorqut!

Qurşaq tutub, güləşdilər, dartışdılar,
Arslan kimi bir-biriylə çarpışdılar:
Qız oğlana, oğlan qıza güc gəlmədi,
Güc gəlməyə qollarına güc gəlmədi,
Dədəm Qorqut!

Bayrək gördü, qız beləcə qarşı dursa,
Qıvrayaraq kürəyini yerə vursa,
Qalın Oğöz içinə o çıxsın necə,
Sürçək qaxınc ağacına çıxsın necə,
Dədəm Qorqut?!

Söyləyərlər, Bayrəyi bir qız qatladi,
Söyləyərlər, Bayrək qıza diz qatladi.
Onda, artıq yaşamasın, ölsünmü, de,
İgidliyi bir qız əli bölsünmü, de,
Dədəm Qorqut!

Çox əlləşdi, qızın döşü keçdi girə,
Qızsa bunu gözləməirdi birdən-birə:
Ha qurcandı, ha dartındı, çıxsın əldən,
Bir əliylə yapışmışdı Bayrək beldən,
Dədəm Qorqut!

Göz açınca qaldırıban yerə çaldı,
Qız götürüb tuğulğanı, kiprik çaldı:

“– Baybecanın qızı mənəm – Banıçiçək!” –
Bayrək isə donub qaldı yerdə daştək,
Dədəm Qorqut!

Qanı coşdu damarında, bulaqlandı,
Gözü gözdən köz götürüb ocaqlandı.
Üç yol öpdü, bir dişlədi o çiçəyi,
Gör necə də yavıq idi sevəcəyi,
Dədəm Qorqut!

Çəkib qızıl üzüyünü barmağından,
Qızın gümüş barmağına taxdı oğlan.
Gözləşdilər, sarışdılar dönə-dönə,
Gücləşdilər güc dağından enə-enə,
Dədəm Qorqut!

Az keçsə də güclərinin sınağından,
Sönməmişdi allıq qızın yanağından.
Ayrılığa yol tapmırdı ayıq başlar,
Ayrılığa yol tapmırdı gözdə yaşlar,
Dədəm Qorqut!

Alınları damcı-damcı puçurladı,
Qızın çiçək dodaqları pıçıldadı:
“– Hey bəy oğlu, bu uğurdan geri dönmə,
Deyiklimsən, bir də mənə yad görünmə!” –
Dədəm Qorqut!

Bayrək qoyub sağ əlini gözü üstə,
Söz tapmadı, desin qızın sözü üstə...
Qoratını minib, uçdu Banıçiçək,
Göz qırpınca gözdən itdi gözügöyçək,
Dədəm Qorqut!

Boz ayğırı Bayrək çapdı özgə yana,
Gözlərində sevinc odu yana-yana...
Boz atla o, boz yolları yormuş idi,
Bir oxla o, iki keyik vurmuş idi,
Dədəm Qorqut!..

* * *

Neçə gündü, Bayburanın dincliyi yox,
Ağrıyır Bayrəyindən öteri çox!
Öz-özünə ha düşünüb-daşınırdı,
Düşündükcə sorğuları aşınırdı,
Dədəm Qorqut!

Sorğulardı varlığını sökən, didən,
Qaba qalxdı yavıqlaşan kişnərtidən:
Boz ayğır... Qayıdırdı yurda oğul,
“– Görən, harda yubanıbdır, harda oğul?!” –

Baybura

Oğlum, niyə qırx igiddən ayrılmışdın,
Savaşmağa qılincımı sıyırmışdın?!

Bayrək

Bir keyiki qova-qova düşdüm izə,
Sınırınca gedib çıxdım Dış Oğözə...

Baybura

O yarlarda çoxmu gördün, az eşitdin,
Hara düşdün, harda açdın, harda bitdin?!

Bayrək

Oğlu olan öz oğluna qız köçürmüş,
Qızı olan öz evindən qız köçürmüş...

Baybura

Demə, oğul, evlənməyin çağı çatıb,
Necə qızdı, üreyinə belə yatıb?!

Bayrək

Bir qız gördüm, minər ata igid tək,
Yayı çəkib, oxu atar igid tək,

Güc sınayar, qurşaq tutar igid tək,
Yalnız odlı baxışları ürək çalar,
Görənlərin varlığına yangı salar...

Baybura

Baybecanın qızı imiş sən gördüyün,
Bu istəkdə açılmalı çoxdur düyün.

Bayrək

Necə düyün, söylə, baba, savaş açım,
Düyünləri öz əlimlə özüm açım...

Baybura

Deyiklinin qarındaşı Dəli Qoçar
Elçilərin başlarına oyun açar:
Neçəsinin anasını qoymuş ağlar,
Neçəsinin köksü üstə çəkmiş dağlar...
Qalın Oğöz bəylərini yığaq görə, gərək,
Yol tapmağa, oğul, ağır yığnaq görə!..

* * *

Baybura bəy çapar saldı elə o gün,
Qalın Oğöz bəylərini yığdı bütün.
Yığışdılar yol açmağa bu düyünə,
Söykənibən sənin ulu öyüdünə,
Dədəm Qorqut!

Çoxu dedi: “– Dədə getsin elçiliyə,
O, yol tapar, bu yangıya su çiləyə!”
Sənsə çatıb qırov tutan qaşlarını,
Yol – üzüyə saldın öyüd qaşlarını;

Dədəm Qorqut

– Bu ağırlıq mənə düşür, bəy yaranlar,
Xan Bayındur tavlasında iki at var:
Biri Duru, o birinin adı Keçər,

Bilmək olmaz, işim birdən ağır keçər?!
 Bir aygırı minim, biri yedəyimdə,
 Qorxu yaşar bu istəkdə, bu deyimdə.
 Qaçma-tutma olsa, işdi, qaça bilim,
 Körklü budu, diləyimi açə bilim...
 Yoxsa, mənə Dəli Qoçar qılinc çalar,
 Ara yerdə, calqaş üstə düyün salar...
 Bəyəndilər öyüdünü, deyimini,
 Gətirdilər aygırları, geyimini.
 Bir əlinlə cilovundan tuta-tuta
 Ayaq basıb üzəngiyə, mindin ata,
 Dədəm Qorqut!

Bəylər uğur dilədilər: “– Uğur ola!”
 Yedəyində Keçər aygır düşdün yola.
 Sular keçdin, yallar aşdın, yoxuş yordun,
 Dəli Qoçar ulusunda gəlib durdun,
 Dədəm Qorqut!

Oturmuşdu Dəli Qoçar ağ otaqda,
 Neçə-neçə yaraqdaşı dik ayaqda...
 Atdan enib, o igitə bağır basdın,
 Söz demədin, ilkin ona qulaq asdın;

Dəli Qoçar

Ayaqlılar torpağımdan keçdiyi yox,
 Ağızlılar sularımdan içdiyi yox!
 Başın itib, yolazmısan, yoxsa, qoca,
 Öz-özünə yer qazmısan, yoxsa, qoca?!

Sənsə dedin: “Elə bilmə, çasıb gəldim,
 Aşım-aşım dağlarını aşıb gəldim!
 Sorağım var, qız qardaşın Banıçiçək,
 Güzəlliyin düzənində açıb çiçək.
 Bir istəyi bələməyə gəlmişəm mən,
 Bayrəyə qız diləməyə gəlmişəm mən!..”

Dəli Qoçar göyə qalxdı, göydən endi,
 Diş qıcadı, arslan ağzı köpükləndi:
 “–Yubanmadan yəhərləyin Qaracanı,
 Yox eylərəm aralıqdan bu qocanı!”–
 Dədəm Qorqut!

Sən Duruya sıçrayıban geri döndün,
 At uçduqca yel qanadlı quşa döndün!
 Dəli Qoçar qovdu atı dalınca hey,
 Yollar boyu əl atırdı qılınca hey,
 Dədəm Qorqut!

Gördün, Duru ayağını seyrək atır,
 Yavıqdadır – Dəli Qoçar budur – çatır:
 Gecikmədən Keçər aygır üstə qondun,
 Sıyırdığı qılincından sən qorundun,
 Dədəm Qorqut!

Tanrı dağı qarşıdaydı – dik yoxuşdu,
 Tək cığırdı – sıldırımın üstə tuşdu.
 Ordan Keçər göz qırpınca uçub keçdi,
 Ayağının altdan qaya uçub keçdi,
 Dədəm Qorqut!

Qaracasa yorulmuşdu, ta büdrədi,
 Yerə çökdü, qalxammadı, ha kükrədi...
 Dəli Qoçar yan yıxıldı, sındı qolu,
 Elə burda sona çatdı acıq yolu;

Dəli Qoçar

Qoca, qayıt, köməyini əsirgəmə,
 Tanımadım, Dədə, mənə yaman demə!
 Bu çağacan söz deyən yox sözüm üstə,
 Bir diləyə gəlmisənsə, gözüm üstə!
 Çəkinmədin, yüyən çəkib, çöndün geri,
 Dəli Qoçar diz çökübən öpdü yeri.
 Sarğı açıb, sınan qolu sarıdın sən,
 Yoxluğunu istəyəne yarıdın sən,
 Dədəm Qorqut!

Duru yolda, çökmüş yerə Qaraca da,
Neyləyəsen təkbaşına bu ucada?!
Köməkləşdin, mindi Keçər ayğıra o,
Sınıq qolla, demə, bir də söz qıra o,
Dədəm Qorqut!

Qayıdıban ordasına yetişdiniz,
Acığında sən göl idin, o da dəniz!
Səngimişdi, elə bil, o Qoçar deyil,
Özün gördün, öz sözündən qaçar deyil;

Dəli Qoçar

Bu çağacan söz deyən yox, sözüm üstə,
Bir diləyə gəlmisənsə, gözüm üstə!
“– Bir istəyi bələməyə gəlmişəm mən,
Bayrəyə qız diləməyə gəlmişəm mən!” –
Sənsə belə dedin ona, o duruxdu,
Gördü, artıq bundan özgə yolu yoxdu;

Dəli Qoçar

Baybura bəy oğludurmu igid Bayrək?!
Ona çoxdan deyiklidir Banıçiçək!
Bunu babam diləmişdi, sözmü deyim,
Bəy babamın istəyidir – öz istəyim!

Sənsə dedin: “– Gur alıssın od-ocağın,
Dəli Qoçar, bəydən varımı umacağın?!
Məndən soruq gözləyirlər Oğöz bəylər,
Gözləyirlər, qarındaşı, görən, neylər?!–”

Dəli Qoçar

Umacağım elə çox da olmaz ağır:
Mincə buğra, mincə qoçdur, mincə aygır!
Buğraları – dişisinə qatılmayan,
Qoçlarından mayalanma tutulmayan!
Aygırları – madyanlara yan almasın,
Bir də odur, bəy bunlara darılmasın!..

Sənsə durub, öz içində sevinirdin,
Dəli Qoçar acığını yan çevirdin!
Yol götürdün yurda doğru Keçər atla,
İşıq yaydın boydan-boya keçər adla,
Dədəm Qorqut!..

“– Oğlan, yoxsa, qız qayıtdın, Dədə, bura?!” –
Sorgu ilə qarşıladı bəy Baybura!
Sənsə dedin: “– Qızı aldım, arxayın ol,
Bu qorxunu daşa çaldım, arxayın ol!” –
Dədəm Qorqut!

Bir də sordu: “– Çoxmu umdu Dəli Qoçar,
Dədə, bizə söz veribən sözdən qaçar?!”
Sənsə dedin: “– Bəy, doğrunu niyə danaq,
Dəli Qoçar istəyərmə, biz aldanaq?!” –
Dədəm Qorqut!

Sonra açdın: “– Umacağı bir az ağır:
Mincə buğra, min dənə qoç, min də aygır!”
Bəy toxdadı: “– Darılmaram mən bu vara,
Bircə günə çatdırarıq biz Qoçara!” –
Dədəm Qorqut!

Dəli Qoçar başlıqları çox bəyəndi,
Bildirdi, Dədə öz sözünü düz deyəndi.
Söz bu oldu, yaxınlarda yığnaq qursun,
Qaba-acıq qalağını ta uçursun,
Dədəm Qorqut!

O çağlarda Oğöz boyu yolu vardı,
Evlənəndə igid qalxıb, ox atardı –
Oxu harda yerə düşsə, orda gərək
O özünə qurmalıydı ala gərdək,
Dədəm Qorqut!

Bəy Bayrək də yayı çəkib, oxu atdı,
Oxu düşüb, bir düzəndə yerə batdı.
Elə orda dikəltdi dik gərdəyini,
Qıracaqdı ayrılığın yedəyini...

Dədəm Qorqut!

Az keçmədən deyiklisi Banıçiçək
Bir al köynək yollamışdı – üstü bəzək.
O geyindi bu ərgənlik armağanı,
Qalxdı köksü, güldü üzü, coşdu qanı,
Dədəm Qorqut!

Bir yol vardı: qırx gün sonra çıxıb yola,
O, köynəyi verməliydi bir yoxsula...
Qırx igidlən yeyib-içib, yatdı Bayrək,
Hardan bilsin, öz başına nə gələcək,
Dədəm Qorqut?!

Yarımасыn, yarçımасыn güdük güdən,
Güdük qurdu – qan damlasın bu sevgidən:
Soraq verdi Bayburt qala bəyinə o,
Çiçək qatdı küllüyə o, peyinə o,
Dədəm Qorqut!

Belə soraq acıq gəldi yaman ona,
İstəyirdi, qızı alsın öz oğluna!
Bir gecədə dağıtdılar gərdəyi də,
Apardılar igidlərlə Bayrəyi də,
Dədəm Qorqut!

* * *

Qızartılar çulğamışdı dan yerini,
Baybura bəy baxcaq, gördü qan yerini...
Quzğunlardı verən qanın sorağını,
Bəy götürüb, yerə çırpdı sarığını,
Dədəm Qorqut!

Göz yaşları yanağına axa-axa
Hey hönkürdü, hey sızladı, yırtıdı yaxa...
Ağlartını eşidincə xatun ana,
Haray salıb, dırnaq çəkdi yanağına,
Dədəm Qorqut!

Bayburanın ağ evləri qara geydi,
Yeddi qızı ağ soyunub, qara geydi.
Bırağızdan ağ deyib ağladılar,
Saç yoldular, saç qara bağladılar,
Dədəm Qorqut!

Ürək yaxdı, köks dağıladı Banıçiçək,
Çiçək üzü solub getdi al çiçəktək.
Cırıb tökdü ağ gəlinlik donunu o,
Qara gördü bu sevginin sonunu o;

Ağı

Göz açıban gördüyüm,
Sevib könül verdim.
Dağılıbdı gərdəyim,
İgidim hey, igidim!

Sənsiz günü sanadım,
Sevgim deyib sınađım,
Qırılıbdır qanadım,
İgidim hey, igidim!

Məni yalnız qoydun sən,
Sinəmə köz qoydun sən,
Yarama duz qoydun sən,
İgidim hey, igidim!

Banıçiçək dözərmi,
Umutunu üzərmi?!
Dilək odum közərmir...
İgidim hey, igidim!

Bunun üstdən on altı il adlamışdı,
Soraqsızlıq neçə belə qatlamışdı;
Sızlayırdı ana-ata gecə-gündüz,
Sızlayırdı bir deyikli, yeddicə qız,
Dədəm Qorqut!

Dözəmmirdi Dəli Qoçar bu yoxluğa,
O istədi, tapa açar bu yoxluğa.
Xan Bayındur ordasına atla gəldi,
Xan önündə qaya kimi dik dikəldi,
Dədəm Qorqut!

“– On altı il keçib”, – dedi, – “hanı Bayrək,
Gözləməkdən gözdən olub Banıçiçək?!”
Xan Bayındur, o dönərdi, olsaydı sağ,
Qalımından birçə igid versə soraq,
Saxlancımdan bol-bol ağça, qızıl alar,
Yoxluğunu soraq versə, qızı alar!”

Yalncıq da qulağını dikləmişdi,
Çağdan-çağa belə deyim bəkləmişdi...
Gözləmədi, xan Bayındur söz deyəcək,
Ütük çıxıb, qabaqladı söz deyiləcək,
Dədəm Qorqut!

Dedi: “– Xanım, yeddi günə mən araram,
Ölüm-qalım sorağını çatdıraram!”
Üz-gözünü yalan toru örtə-örtə
Xan Bayındur odasından çıxdı ertə,
Dədəm Qorqut!

Dəli Qoçar bağır basıb, uzaqlaşdı,
Ulusuna çatmaq üçün dağlar aşdı.
Umudunu bağladı o, Yalncığa;
“– Ad bir yana, tək sözü doğru çıxa! –”
Dədəm Qorqut!

Yalncıqsa yenə yalan yolu tutdu,
Beyinlərə şırım salan yolu tutdu.
Yeddi günü orda-burda baş gırlətədi,
Umudların qapısına daş gırlətədi,
Dədəm Qorqut!

Bayrək ona vermiş idi bir ağ köynək,
Geyinmirdi, saxlamışdı armağantək;
Bu köynəyə gizli yaxdı qan ləkəsi,
Dilənəsə calaqladı söz “tikə”si,
Dədəm Qorqut!

“Qanlı yalan” – artıq onun ovcundaydı,
“Doğru yalan” – lap dilinin ucundaydı;
“– Qara Darhand ağzındaca qılınclanıb,
Çox döyülüb, çox əzilib, çox xınclandı!” –
Dədəm Qorqut!

Xan Bayındur üzdən baxdı bu yalana;
“– Siz aparın, deyikli baxsın ona!”
Aparılar... Görən tək Banıçiçək
Qucaqladı: “– Mən tikdiyim ağca köynək!” –
Dədəm Qorqut!

Ağ dedi, üz qanatdı o yenidən,
Sevgisini qana atdı o yenidən!
Baba-ana ürəyinə oxmu deydi?!

O yeddi qız bir də, bir də qara geydi,
Dədəm Qorqut!

Umudunu itirmədi bəy Baybura,
Soraqçılar saldı yenə ora-bura.
Soraq gəldi: “– Sağdır Bayrək, qaladadır,
Yalncıqsa bir köynəklə göz aldadır!” –
Dədəm Qorqut!..

Bayburt adlı qalasında Burasarı
Darıxırdı darlığında Bayrək darın.
Ün yetmirdi, babasını haylasa da,
Tükənmirdi, günlərini hey saysa da,
Dədəm Qorqut!

Qopuz çalar, dinlərdilər yağılarsa,
Burdan çıxar, daş qalaqlar dağılarsa;
İllər uçur, uçmağına umud hanı,
Günlər qaçır, qaçmağına umud hanı,
Dədəm Qorqut!

Bu qalanın təkurunun göyçək qızı,
Daş üstündə yeni açan çiçək qızı
Bayrək bəyə yavıqlaşmaq istəyirdi,
Sevgisində aşıb-daşmaq istəyirdi,
Dədəm Qorqut!

Vurulmuşdu onun qopuz çalmağına,
Bir baxışla ürəyini çalmağına...
Çağ düşüncə Bayrəyə baş çəkirdi o,
Önündəcə kəklik kimi səkirdi o,
Dədəm Qorqut!

Ayrılığın at çapdığı boş günlərdi,
Bayrək yenə qopuz çalır, qız dinlərdi...
“Soy soylayır”, çox baxmırdı öz önünə,
Baniçiçək görünürdü göz önünə,
Dədəm Qorqut!

Bu arada biri gəlib, söylədi: “– Qalx,
Baniçiçək düğün yapır, ağrıya bax!
O Yalınçıq yoxluğunu yalan yayıb,
Deyiklin də səni artıq ölmüş sayıb!”–
Dədəm Qorqut!

Bayrək qalxıb, sarığını atdı yerə,
Təpik vurdu, bir ayağı batdı yerə;
“– Kim yoğurdu bu deyimi belə acı,
Kim doğradı bu ağılı doğramacı?!”–
Dədəm Qorqut!

Dedi: “– Yoldan keçən verdi bu sorağı–
Qalaaltda gizli–gizli işıq çağı.
O tanıdı qalaq üstə məni görəcək,
O söylədi: “–Bayrək artıq çıxsın gərək!”–
Dədəm Qorqut!

Təkur qızı qulaq asıb, söz alandı,
İçi yandı, köksü üstə od qalandı:
“–Burdan səni, igid yaran, qurtarsam,
Söz ver, məni sonra alıb apararsan?!”–
Dədəm Qorqut!

Bayrək gördü, çağ gözləmir, çağ ötüşür,
Gözlərindən qızın yola işıq düşür.
Əyilibən sarığını o götürdü,
Baxa-baxa aradabir köks ötürdü,
Dədəm Qorqut!

Söz verərsə, tapınacaq yalana o,
Söz verməsə, yenə düşər talana o.
Doğmaları, deyiklini görə bilməz,
Bir də ala gərdəyinə girə bilməz,
Dədəm Qorqut!

Qılıncıma – dedi, –qıyma doğranım mən,
Oxlarıma dəlmə-dəlmə oxlanım mən,
Yarılgantək yarılım mən, ovulum mən,
Toz-torpaqtək göy üzünə sovrulum mən,
Təkur qızı, səni gəlib aparısam...
Bu darlıqdan, söylə, yolu taparmısan?!

Qız söz verdi, görüşdülər gecəyarı,
Açılırdı ayrılığın qapıları...
Çox ucaydı bu qalanın daş qalağı,
Qız bilirdi qaçmaq üçün yol-yolağı,
Dədəm Qorqut!

Sallanmağa gətirmişdi uzun örgən,
Bayrək tutdu umudunun örganından;
Yavaş-yavaş sürüşdü o üzaşağı,
Bir də gördü, çatıb artıq düz aşığı,
Dədəm Qorqut!

Qaranlığa işıq saçdı gözü qızın,
Qollarını açdı doğru sözü qızın...
Bu darlıqdan genişliyə enib durdu,
Qaranlıqda qaraltıək sinib durdu,
Dədəm Qorqut!

Duyan kimi, sayıqlıq yox gözətçidə,
Bilən kimi, ayıqlıq yox gözətçidə,
Götürüldü toranlığı yara-yara,
Aralandı dumanlığı yara-yara,
Dədəm Qorqut!

Dağ üstündə göyün üzü ağarırdı,
Ucalıqlar qara donu çıxarırdı:
Dağ, başına qızıl örpək salacaqdı,
Bu yal-yamac qızıliya çalacaqdı,
Dədəm Qorqut!

Bir dikdirdə aralıqdan ilxı gördü,
Elə bildi, yatan yerdə yuxu gördü:
Düşündü o: “– Bu ilxıdan tutsun bir at,
Onda, yolu kəsə olar, azı on qat!”–
Dədəm Qorqut!

Yavıqlaşıb, düzənliyə baxdı, baxdı,
Göz sataşdı Boz ayğıra, gözü axdı...
Bir sevinən uşaq kimi sevincəkdi,
At istəyi onu ata sarı çəkdi;

Bayrək

– Mənim kişnər Boz ayğırım, qardaşdan yey,
Yola çıxdın, neçə-neçə yoldaşdan yey!
Açıq alnın gen düzəmi bənzər sənin,
Qoşa gözün ulduzımı bənzər sənini?!
Bulud kimi ağ yalmanın saçaq-saçaq,
Dik qulaqlar göydən ulduz qoparacaq?!
Sevgim mənim, Boz ayğırım, qardaşdan yey,
Yola çıxdın, neçə-neçə yoldaşdan yey!

Boz ayğırsa tanıdı öz yiyəsini,
Qulaqları çaldı doğma, gur səsini.
O çağdaca duydu elə bu iş nədi,
Ayaqları üstə qalxıb, at kişnədi,
Dədəm Qorqut!

Sonra çönüb, dördəm çapdı ona sarı,
Bayrəyinse tutulmuşdu ayaqları...
Atı görüb, donmuş idi yerində o,
Üzəmmirdi, batmışdı çox dərinə o,
Dədəm Qorqut!

At çatınca yallı boynu qucaqladı,
Öpdü onun üz-gözündən, göz ağladı.
Atın qonur gözləri də yaşarmışdı,
Gör neçə il o, Bayrəksiz yaşamışdı,
Dədəm Qorqut?!

Sığalladı, sıçrayıban mindi ata,
Atsa qaçdı yalmanını ata-ata.
Harayladı: “– Hey ilxıçı, ünüm ünlə,
Mən Bayrəyəm, yaxına gəl, özüm dinlə!”
Təkuruna çatdırarsan bu sözümü:
“– Ürəyimin qalmayıbdır ta dözüümü!
Yolum budu, işdi, gəlib öz başıma,
Toxunmasın mənim o qırx yoldaşıma!
Birə on qat acığını alaram mən,
Qılıncımı düz kökünə çalaram mən!”

Belə deyib, Boz ayğıra təpindi o,
Öz yerindən bir dağ kimi tərpendi o.
Eniş endi, yoxuş qalxdı atlı Bayrək,
Gəlib, Oğöz torpağına çatdı Bayrək,
Dədəm Qorqut!

Gördü, yolla özan gedir, düşdü atdan,
Baxdı onun qopuzuna altdan-altdan;
Dedi: "Özan, bu qopuzu vergil mənə,
Yerinə də Boz aygırım qalsın sənə!" –
Dədəm Qorqut!

Dilləşdilər, aldı ondan qopuzunu,
Banıçək göz önündə yol uzununu
Gəlib-çıxdı babasının ulusuna,
Düşdü yenə doğmalığın dolusuna,
Dədəm Qorqut!

Üz-gözünə tökülüydü uzun saçlar;
Bu evləri, bu ordası, bu ağaclar...
Gördü, ağac kölgəsindən su axırdı,
Gördü, ona donuq-donuq qız baxırdı,
Dədəm Qorqut!

Ağlayırdı: "Qarındaşım Bayrək!" – deyə,
–Düğününə niyə al qan sızdı, niyə?!"
Bayrək baxdı, göz yaşından göz göynədi,
Qopuz çaldı, dodağında söz göynədi,
Dədəm Qorqut!

Səsə yeddi qız qardaşı tökülüşdü,
Bircə anda bulaq üstə hay-küy düşdü.
Söylədilər: "Çalma, özan, saxla, özan,
Göynərtidi yaramıza teldən sızan!
Bu gün eldə bir düğün var; ora var–get,
Orda özan çalıb-çağlar; ora var–get!"

Bayrək dedi: "– İşıq çağı duran qızlar,
Geyinibən bulaq üstə varan qızlar!
Düz üç gündü, yol gəlirəm, yaman acam,
Çörək verin, o düğünə mən varacam!" –
Dədəm Qorqut!

Yemək-çörək gətirdilər, yedi Bayrək:
"– Bu geyimlə necə varım?! – dedi Bayrək –
Bir geyilmiş köynək verin, geyim,– varım,
Düğün keçsin, sonra onu mən qaytarım!" –
Dədəm Qorqut!

Göstərdilər özü geymiş bir köynəyi,
O geyinib... baxcaq artdı göz göynəyi...
Donuqdular... – Köynək bütün əyninədi,
Qızlar başa düşmədilər – gizlim nədi,
Dədəm Qorqut!

Duyuq düşdü, yalnız böyük qız qardaşı,
Gendə dürüb, axıdırdı hey göz yaşı:
– O qırılan gözlərindən,
Ürəkyaxan sözlərindən
Bayrək deyim, özan, sənə!

Arsılan kimi duruşundan,
İşıq yağın baxışından
Bayrək deyim, özan, sənə!

Qara saç örtüb üzünü,
Aç, söylə sözün düzünü,
Bayrək deyim, özan, sənə!

Bayrək duydu, bu geyimdə tanınacaq,
Bilməliydi, belə ona kim yanacaq?!
Çıxarıban köynəyi də qaytardı o,
Yoxsa işi dolaşdırıb-qatardı o,
Dədəm Qorqut!..

Ordan qopub, düşdü dügün yıgnağına,
Toplum gördü, gəlib çıxdı o, yaxına.
Üzüyə ox atırdılar bəylər bir-bir,
Baxmırdılar, gedən kimdir, gələn kimdir?!–

Dədəm Qorqut!

Qarabudaq yayı çəkib, ox atantək
“– Qoy var olsun əlin-qolun!” – dedi Bayrək!
Qasğan xanın oğlu Uröz yay dartantək
“– Qoy var olsun əlin-qolun!” – dedi Bayrək! –
Dədəm Qorqut!

Bəylərbəşi Yeynək bəy də yayı çəkək
“– Qoy var olsun əlin-qolun!” – dedi Bayrək!
Dəli Qoçar öz yayına güc verəntək
“– Qoy var olsun əlin-qolun!” – dedi Bayrək!–
Dədəm Qorqut!

Sıra çatdı köyüciyəz – Yalncığa,
Yayı dartcaq az qaldı, ağ iplik çıxa.
Tuşladığı o üzükdən keçmədi ox,
Özü belə acıqlandı bəylərdən çox,
Dədəm Qorqut!

“– Yayı elə dartaqlarmı, qancıq oğlu,
Oxu elə atarlarmı, qancıq oğlu?!”
“Qoy qurusun qolun sən!” – dedi Bayrək,
“Qoy çürüsün əlin sən!” – dedi Bayrək! –
Dədəm Qorqut!

Yalncığın acığından pörtdü üzü,
Dinəmmədi ağzındaca dondu sözü:
“– Dəli özan, al bu yayı, dart görüm sən,
Dartammasan, bil, boynunu vuraram mən!” –
Dədəm Qorqut!

Bayrək alıb yayı bir yol darmağınan,
Yay bölündü iki yerə sağnağından.
Atdı onu Yalncığın ayağına,
Sanasan, bir dağ da basdı köks dağına,
Dədəm Qorqut!

Bütün bəylər əl çaldılar bu gücünə,
Dolu yağdı Yalncığın dügününə...
Qışqırdı o: “– Bayrək bəyin yayı gəlsin,
Atanmazsa, qılncımdan qoy gicəlsin!” –
Dədəm Qorqut!

Bayrək baxdı öz yayına, dalğın oldu,
Dəli özan birdən-birə çılgın oldu.
Yada saldı darda qalan yoldaşları,
Yayın üstə düşdü isti göz yaşları,
Dədəm Qorqut!

Keçən günlər yaddaşının min düzüyü,
Atdığı ox yarı böldü o üzüyü.
Bəylər bir də əl çaldılar, gülüşdülər;
Bu uğuru Bayrək bəylə bölüşdülər,
Dədəm Qorqut!

Yalncığın daş bağına köz qoyurdu,
Qasğan xansa oturub göz qoyurdu;
Yayı çəkib, oxunu düz atmağına,
Yalncığa tikanlı söz atmağına,
Dədəm Qorqut!

Buyruq verib çağıtdırdı yanına o,
Çağıtdırdı, “soy soylasın” sanına o!
Bayrək qalxıb, Qasğan xana bağır basdı,
Qopuz çaldı... Xan “soylara” qulaq asdı;

Bayrək

– Ban evinin uca-uca otağı var,
Göy ipəkdən örtüklüdür artırmalar.
Tavla-tavla atların var – quş qanadlı,

İgidlərin səkil atlı, qaşqa atlı.
Xan Bayındur köygüsüsən, söykəyisən,
Türk elinin dayağısan, dirəyisən!
Daşqın kimi daşım-daşım daşsın varın,
Var içində üzsün doğma ulusların!
Sağ-solunda duran bəyin uca olsun,
Yığnağını quran bəyin uca olsun,
Hey Qasğan xan!

Qutluq tapıb, sözlərindən bu çağda xan,
Sordu: “-Özan, dilərsənmi, bir armağan?!”
Ban otaqmı, qarabaşmı verim sənə,
Qızıl, ağça, ya daş-qaşmı verim sənə?!”-
Dədəm Qorqut!

Bayrək güldü: “-Yolum azca dolambacdır,
Qoy doyunca yemək yeyim, qarnım acdır!”
Sonra keçib, qazanlara bir-bir baxdı,
Yaxma gördü, ürəyini acıq yaxdı,
Dədəm Qorqut!

Qasğan xansa bəylərinə dedi: “- Görək,
Xanlığımı birgünlüyə buna verək!”
Bəylər qalxıb bu deyimi qutladılar,
Oturuban qurub, dizlərini qatladılar,
Dədəm Qorqut!

Acgöz kimi veriləni aşırıdı o,
Çəkib bir-bir qazanları aşırıdı o...
Təpiklədi çoxusuna əl vürmadan,
Dadmasa da bozartmadan, qovurmadan,
Dədəm Qorqut!

Yeyimləri ora atdı, bura atdı,
Dəliləşdi, haray saldı, küy qopartdı...
İstəyirdi, bu düğünü pozsun açıq,
Yalincığa qara yazı yazsın açıq,
Dədəm Qorqut!

Cumdu, girsin qadınların yığnağına,
Cumdu, girsin Banıçiçək otağına...
Saxladılar... Savaş yaptı, baş da yardı,
Qasğan xandan buyruq gəldi, sonra vardı,
Dədəm Qorqut!

Çalğıçılar çalırdılar... Burda zur-zur,
Dəri toylar vurulurdu gumbur-gumbur;
Qaldırıban çalanları bütün qovdu,
Bir yalanın yarpağını belə ovdu,
Dədəm Qorqut!

Oturmuşdu burda qırx qız, burda xatun,
Öz yerindən qaba qalxdı Burla xatun:
“- Mən oturan otağamı cumursan sən,
Dəli özan, umacağın varmı bizdən?!”-
Dədəm Qorqut!

“- Qopuz çalım, ərə varan qız oynasın,
Soy soylayım, siz də mənə qulaq asın!”
Qasğan xanım buyruq verib, “qala billəm,
Soy soylayıb, qopuzumu çala billəm”, -
Dədəm Qorqut!

Burla xatun dedi: “- Onda, buyur, otur!”
Yengəyə də tapşırdı o: “- Ayağa dur!
Qopuz çalsın, dəli özan, arada süz,
Bir az çalar, çıxıb gedər o da, sözsüz!”-
Dədəm Qorqut!

Bayrək keçib, diz qatladı bir yandaca,
Banıçiçək - yengələri yanındaca
Oturmuşdu... Onu görcək pıçıl-daşdı,
Sözlərinə ağız tutub pıqqıl-daşdı,
Dədəm Qorqut!

O baxmadı, qopuz çaldı, oynaya qız,
Ortalığa düşdü bu çağ yengə yalqız;
Belə görüb, yarı kəsdi çalmağını,
Qız bilmirdi onun Bayrək olmağını;

Bayrək

Qıs-qısağa qopuz çalmaq istəmərəm,
Qarabaşa özan olmaq istəmərəm!
Yengə, sən çox yaxındır evin yola,
Ora dolan, sən yolçu tap, onu dola...
Oyununa qopuz çalmaq istəmərəm,
Qarabaşa özan olmaq istəmərəm!..

Yengə gördü, iş qarışdı, o oturdu,
Burla xatun öz yerindən qaba durdu;
Buyruq verdi, köynək geycək Banıçiçək
Ortalığa işıq saçdı bir al çiçək,
Dədəm Qorqut!

Əllərini arxasında gizlətdi o,
Oynamadı, Bayrəyi çox gözlətdi o.
Onun gözü axtarırdı üzüyünü,
Yalnız üzük açacaqdı bu düyünü;

Bayrək

Deməyəsən, qarlar yağmış, dizə yetmiş,
Bəy qızı da qarabaşsız suya getmiş.
Don vurubdur onun onca barmağını,
Yığnaq görsün, qızın özan yormağını...
On barmaqsız ərə varır bəyin qızı,
Quru yerdə at suvarır bəyin qızı!..

Banıçiçək acıqlandı bu özana,
İşıq gözlər göz qırpınca döndü qana.
Açdı qartək əllərini, biləyini,
Bayrək gördü barmağında diləyini,
Dədəm Qorqut!

Yada saldı ilk görüşü – işıq günü,
İşıq tapdı, pozacaqdı bu dügünü...
Sevəcəyi artıq gözü önündədir,
Öz çiçəyi artıq gözü önündədir;

Bayrək

O gedəli, bam-bam dikə çıxdınmı, qız,
Qanrılıban dörd yanına baxdınmı, qız?!
Qarğı kimi qara saçı yoldunmu, qız,
Gülən yerdə qan-yaş tökən oldunmu, qız?!
Güz alması yanağını yırtdınmı, qız,
Qara geyib, ağ geyimi atdınmı, qız?!
Mənimkidir qızıl üzük, qaytar mənə,
Sən varırsan ərə artıq, çatar mənə!

Banıçiçək

O gedəli, bam-bam dikə çıxdığım çox,
Yana-yana dörd yanıma baxdığım çox!
Qarğı kimi qara saçı yolduğum çox,
Gecə-gündüz hey özümü yorduğum çox!
Qızıl üzük sən deyil, yiyəsi var,
Niyəsini söylə, özan, niyəsi var?!

Bayrək

Bir keyiki qova-qova gətirdimmi,
Al çadırın önünəcən yetirdimmi?!
Mən avımı o gün sizə vermədimmi,
Otağından sən bunları görmədinmi?!
Yengə saldın, dönmədimmi, onda, dala,
Sən özün də çıxmadınmı qarşı yola?!
Boz aygırım keçmədimi Qoratını,
Güləşəndə demədinmi öz adını?!
Üç öpübən, bir dişləyib, baxmadım,mi,
Barmağına qızıl üzük taxmadım,mi?!
Sevişdiyini Bayrəyini tanımırsan,
Deyikli, diləyini tanımırsan?!

* * *

Keçən günün işığını yandırantək
Dizi üstə çökdü yerə Banıçiçək!
Bayrəyə də geydirdilər yeni köynək,
Qız qalxıban dar qapıdan uçuştu quştək,
Dədəm Qorqut!

Bilmədilər, hara gedir, mindi ata,
“–Qoy sevin sin o qaynana, o qaynata!”–
Bu istəklə kəsdi yolun damarını,
Aramadı daşlısını, tumarını,
Dədəm Qorqut!

Bayburanın ordasına gəlib çatdı,
Bir bacısı onu görçək göz ağartdı;
Bəy özüsə daş qalaqdan tuta-tuta
Yaxınlaşdı Baniçiçək minən ata;

Baniçiçək

Qarşı yatan qara dağın uçulmuşdu,
Qalxdı, axır!
Soyuq-soyuq bulaqların kor olmuşdu,
Axdı, axır!
Uca-uca ağacların yıxılmışdı,
Güldü, axır!
Düz altı il oğlun Bayrək yox olmuşdu,
Gəldi, axır!
Gözün aydın! Hey qaynata, hey qaynata!
Armağanın olacaqmı,
Bəy qaynata, bəy qaynata?!

Baybura

Qarşı yatan qara dağlar yaylaq sənə,
Soyuq-soyuq ağ suları bulaq sənə!
Yüyrək atlar, qıvraq atlar minət sənə,
Qatar-qatar buğraların yüklət sənə!
Saxlancımda qalan varım armağandı,
Qızıllarım, ağçalarım armağandı!
Bu sorağın doğru olsun, gerçək olsun,
Gəlinim də yalnız Baniçiçək olsun!

Bayrək bəyi gətirdilər bu arada,
Gözlərində yaş odlatdı Baybura da.
Öz oğlunu görə bilmir artıq gözlər,
Dodağından yana-yana axdı sözlər,
Dədəm Qorqut!

“– Oğlum döndü, evə işıq saçılacaq,
Oğlum döndü, gözlərim də açılacaq!”
– “Gözün aydın!” – söylədilər bəylər bütün,
Qasğan xansa dedi: “– Gərək, quraq düğün!” –
Dədəm Qorqut!

Ana ilə qız qardaşlar qovruldu,
Sönmüşdülər, ocaqlarda köz oldular...
Dəyişdilər qara-qara geyimləri,
Sağaltdılar ürəklərdə göynəmləri,
Dədəm Qorqut!

Bayrək dedi: “– Qasğan xanım, qutluyam mən,
Düğün üçün sənənin ulu sözlərindən!
Qırx igidi qurtarmasam o darlıqdan,
Qaranlıqdan gözlərimə gülərmi dan?!”–
Dədəm Qorqut!

* * *

Axşam idi, qaralmışdı artıq göylər,
Buyruq alıb, atlandılar Oğöz bəylər...
Yetişdilər Burasara dan söküncə,
O qalaya aradılar yolu, öncə,
Dədəm Qorqut!

Bu savaş da qanlı-qansız ötüşmədi,
Boş-boşuna odalara od düşmədi;
Ayrılığın qalağını ta yardılar,
Qırx igidi bu darlıqdan qurtardılar,
Dədəm Qorqut!

Bayrək gəzdi, Təkur qızı görsün harda,
Artıq o qız qalanmazdı belə darda;
Söz vermişdi aparmağa özü onu,
Gördü, oxa tuş olubdu, çatıb sonu,
Dədəm Qorqut!

Qayıtdılar... Bayrək çatdı istəyinə,
Yalınıcığı bağışladı çiçəyinə.
Ağır çağlar, acı günlər sovuşdu ta,
Neçə igid göyçəyinə qovuşdu ta,
Dədəm Qorqut!

Oğzlərin bir çağı da belə keçdi,
Soykökümə diş qıcırda acı içdi...
“– Bu, Bayrəyin boyu olsun!”– dedin sən də,
Qutlanırıq indi ondan söz düşəndə!–
Dədəm Qorqut!..

Son söz yerinə

“Boy boylayan”, Oğöz elli, Dədəm Qorqut,
“Soy soylayan”, qopuz dilli, Dədəm Qorqut!

Sən söylədin: “– Ulus-ulus özan gəzər,
Çal-çağırla dalğınlığı pozan gəzər!”
Sən özün də oba-oba gəzər oldun,
Çal-çağırla yığnaqları bəzər oldun,
Dədəm Qorqut!

Sən söylədin: “–Söz duyumdur, düz toxunsa”,
Söyləmədin: “–«Yasin» gözəl, düz oxunsa!”–
Deyimində bircə qırıq yalan yoxdu,
Yalan deyib, indiyəcən qalan yoxdu,
Dədəm Qorqut!

Sənsə qaldın işıq dolu soylarınla,
Bir yaşadın doğma Oğöz boylarınla.
Suçlu sayma ucalığa boylanmağı,
Suçlu sayma “boy”larını “boy”lamağı,
Dədəm Qorqut!

Varlıq döndü, çox qaranın ağı çıxdı,
Dış Oğöz də İç Oğözə yağı çıxdı...
Bu yağılıq doğmalıqdan yüyrek oldu,
Yağılığın ilk ağrısı Bayrək oldu,
Dədəm Qorqut!

Oğöz bəylər birliyini güvə kəsdi,
Yollarını yamanlığın daşı kəsdi.
Qasğan xanın yaraqdaşı Aröz niyə,
Ürəklərdə yara açdı göz-göz niyə,
Dədəm Qorqut!

Necə oldu, Qasğan xana qarşı getdi,
Bayrəyə əl qaldıranın başı getdi...
Qaraldımı uluslarda işıq belə,
Başladımı bölüm belə, ayrıq belə,
Dədəm Qorqut!

Yol açıldı soylarının bölümünə,
Yol açıldı yağılardan gəliminə...
Yağı gəldi, yağı getdi talandı yurd,
Qız-gəlinin göz yaşıyla sulandı yurd,
Dədəm Qorqut!

Ad verdiyin neçə-neçə ad yaşadı,
Xan Bayındur torpağında yad yaşadı;
Rum yürüdü, fars yeridi, yunan gəldi,
Varlığımı damğalayan, danan gəldi,
Dədəm Qorqut!

Sasanilər dişlərini qıcadılar,
Çox sandılar, xanlarından ucadılar...
Fars sözləri dilimizə elə yatdı,
Nizamimiz “gəlmə” dildə Gün yaratdı,
Dədəm Qorqut!

Xəlifələr qılıncını suvardı din,
Qollarını kəsmədimi “din” Babəkin?!

Bizi oddan döndərənmi ərəb oldu,
“Tanrı” sözü “Allah” oldu, “Yarəbb” oldu,
Dədəm Qorqut!

Özgə dillər söyləməni alız saldı,
Özgə köklər doğmaları cılız saldı...
“Güz” yerini “payız” tutdu, “yaz”ın – “bahar”,
“Arslan” dönüb “şir” doğuldu, “qurd” – “canavar”,
Dədəm Qorqut!

“Özarboyqan” özkə dillər geyimində
Üzə çıxdı “Azərbaycan” deyimində...
Çox sözümüz bax, beləcə “özgələşdi”,
Çox sözümüz bax, beləcə “kölgələşdi”,
Dədəm Qorqut!

Ağrıları saymağınan saya gəlməz,
Ağrıları ha bəzəsən, toya gəlməz!
Oğöz eli ağrı tapdı “hay” soyundan,
Ağrı tapdı çıxarılan min “oyun”dan,
Dədəm Qorqut!

Arğıdağdan ta Qapıcıq dağınadək
Torpaq, yağı tapdağında oldu dibək!
Bu dibəkdə qan yoğruldu ağrılara,
Çağdan çağa irinləşdi ağrı-yara,
Dədəm Qorqut!

Çağdan çağa qopardılar qaysaqları,
Ürəklərdə qaraltdılar ocaqları...
Ad verdiyin neçə doğma ad yaşadı,
Qasğan xanın torpağında yad yaşadı,
Dədəm Qorqut!

Bu torpağı qazım-qazım qazdı yağı,
Tapdığını öz adına yazdı yağı!
Çox adı da bilə-bilə gömdü yerə,
Çox adı da bölə-bölə gömdü yerə,
Dədəm Qorqut!

Üzü soyuq, sözü soyuq rus çarları
Göz dikdilər Qapıqasdan – yurda sarı,
Gözügöresi neçə xalqı aldatdılar,
Torpaq alıb, quru-quru söz satdılar,
Dədəm Qorqut!

Əllərində Böyük Çarın umacağı,
Yaddaşlarda tatarların min acığı
Qapıqasdan yurdumuza şığıdılar,
“Hay” soyunu yançılayan yağdıdılar,
Dədəm Qorqut!

Soylarımız dolaşığa düşdü yenə,
Adlarımız calaşığa düşdü yenə.
Silməmişdik özgə dillər qarasını,
Sözlərimiz aldı quzey yarasını,
Dədəm Qorqut!

Qanlı görcək “hay” soyları top oldular,
Rus əlində güllə, göndər, top oldular...
Necə desə, oynadılar tülküsayaq,
İtiləşib, korşaldılar süngüsayaq,
Dədəm Qorqut!

Açgöz rusdu, torpağımı qarmaladı,
“Hay” soyunun çarlığını sırmaladı.
Qansalanlar uluslarda dolaşdılar,
Qalxıb, farsla tikə üstə dalaşdılar,
Dədəm Qorqut!

Bu dalaşma bütövlüyü yarı böldü,
Torpağımız tikə-tikə əldə öldü.
Özgə yeri qamarlamaq yenə gedir,
Torpaq udub, yer yamamaq yenə gedir,
Dədəm Qorqut!

* * *

...Ağrılarım saymağınan saya gəlməz,
Bir kimsənə sənin kimi haya gəlməz!
Yaşamının, qalımının izindəyəm,
Söz kəsəri bulağının gözündəyəm,
Dədəm Qorqut!

Gözlərinin ulduzunu gözdən saçdım,
Sözlərinin işığını sözdən saçdım...
Saçmışamsa, söz sənindir, od sənindir,
Ölməzliyə yolu seçən ad sənindir,
Dədəm Qorqut!

Suçlu sayma ucalığa boylanmağı,
Suçlu sayma ucalıqdan boylanmağı!
Soykökümün öd işığı, Dədəm Qorqut,
Varlığımın ad işığı, Dədəm Qorqut!!

30.04.97 – 10.05.98
07.08.03 – 04.06.04

DİLSUZ

BƏŞİK NƏĞMƏSİ

Ərcə balam,
Bircə balam,
Ərcəm, lay-lay,
Bircəm, lay-lay!

Dədəm Qorqud
Bir ad versin.
Qoc Koroğlu
Qırat versin...
Körpəm laylay,
Öfkəm, laylay.

Gecələri buğda boyu böyüyəsən,
Sən böyüyüncə atın böyüsün,
Atın böyüyüncə qılincin böyüsün,
Qılincin böyüyüncə ığidliyin böyüsün,
İgidliyin böyüyüncə torpağın böyüsün,
Torpağın böyüyüncə sözün böyüsün,
Sözün böyüyüncə ululuğun böyüsün.
Ululuğun böyüyüncə ozan dilinə düşəsən:
Qopuzdan-qopuza,
Yayladan-yaylaya sevgin böyüsün...
Ağca-ağca oğuz qızları
Göycə-göyçə yaylalardan gül dərsin,
Oğuz ellərindən arxan gəlsin,
Yağılarmın yaman yerdə axşamlasın,
Gündoğandan Günbatana
Bayraqların küləkləsin...

Qumral quzu
Yalar duzu;
Quzum, lay-lay,
Duzum, lay-lay...

MÜNDƏRİCAT

Həmişəyaşar Dədə Qorqud ədəbiyyatı (<i>Tofiq Hacıyev</i>)	4
<i>Mikayıl Rzaquluzadə</i> . El gücü	15
<i>Səhənd</i> . Sazımın sözü	33
<i>Anar</i> . Dədə Qorqud	109
<i>Nəbi Xəzri</i> . Burla Xatun	186
<i>Arif Abdullazadə</i> . Ulu Qorqud	267
<i>Kamal Abdulla</i> . Casus	290
<i>Rəşid Təhməzov</i> . Dədəm Qorqud	323
<i>Dilsuz</i> . Beşik nəğməsi	365

QORQUD ƏDƏBİYYATI *Bədii əsərlər*

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”

BAKI-2004

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompüter səhifələyicisi: *Rəvan Mürsəlov*
Korrektor: *Pərinaz Səmədova*

Yığılmağa verilmişdir 14.04.2004. Çapa imzalanmışdır 18.11.2004.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 23. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 187.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

000003